T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

BÜTÇE VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1989-2004)

(DOKTORA TEZİ)

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET AY

HAZIRLAYAN
MEHMET MUCUK

KONYA – 2008

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

GRAFİKLER LİSTESİ …. **vi**

ŞEKİLLER LİSTESİ …. **viii**

TABLOLAR LİSTESİ ……... **x**

GİRİŞ …..……...…. **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
KAMU KESİMİ MALİ DENGESİ VE BÜTÇE AÇIĞI

1.1. Bütçe Açığı Kavramı …..……... **5**

1.1.1. Bütçe Açıklarının Alternatif Ölçüm Yöntemleri …...……..... 6

1.1.1.1. Geleneksel Açık (Conventional Deficit) …...…… 7

1.1.1.2. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (Public Sector Borrowing Requirement) ……...……..… 8

1.1.1.3. Birincil Açık (Primary Deficit) ……...……... 10

1.1.1.4. Operasyonel Açık (Operational Deficit) ….……... 11

1.1.1.5. Yurt İçi – Yurt Dışı Açık (Domestic Deficit – Foreign Deficit) …..…...……..... 12

1.1.1.6. Cari Açık – Sermaye Açığı (Current Deficit – Capital Deficit) ……... 13

1.1.1.7 Konjonktürel Açık – Tam İstihdam Bütçe Açığı (Full Employment Budget Deficit – Cyclical Deficit) ... 14

1.1.1.8. Nakit Açığı (Cash Deficit) …...…….. 15

1.1.1.9. Nominal Açık – Reel Açık (Nominal Deficit – Real Deficit) …...…… 16

1.2. Bütçe Açığının Nedenleri …..……...……..... **16**

1.2.1. Savunma Harcamaları ……...…..……... 17

1.2.2. Kayıtdışı Ekonomi ……...……...……..... 19

1.2.3. Seçim Ekonomisi ….....……..……... 23
1.2.4. Gelişmişlik Düzeyi ……..…… 24
1.2.5. Dış Nedenler …...…….…….. 26
1.2.6. Yolsuzluklar …...……...…….. 26
1.2.7. Kamu Harcamalarında Savurganlık …….…….. 30
1.2.8. Enflasyon ……..……...…….. 31
1.2.9. Sosyal Güvenlik Harcamaları ….……...…… 33
1.2.10. Küreselleşme ….……..……..……. 34

1.3. İktisadi Yaklaşımların Bütçe Açıklarına İlişkin Görüşleri …...…. **37**
1.3.1. Klasik İktisadi Yaklaşım ve Denk Bütçe Politikası …...…… 38
1.3.2. Keynezyen İktisadi Yaklaşım ve Esnek Bütçe Politikası ….. 40
1.3.3. Monetarist İktisadi Yaklaşım ve Denk Bütçe Politikası …… 41

1.4. Bütçe Açıklarının Finansmanı ……..……...…..... **42**
1.4.1. Bütçe Açıklarının İç Borçlanma İle Finansmanı ……..... 43
1.4.1.1. Özel Kişi ve Kuruluşlar …….. 44
1.4.1.2. Sosyal Güvenlik ve Ekonomik Kuruluşlar ……..... 44
1.4.1.3. Bankalar …….……...…. 45
1.4.2. Bütçe Açıklarının Monetizasyon İle Finansmanı …….…. 46
1.4.3. Bütçe Açıklarının Dış Borçlanma İle Finansmanı …….…..... 48
1.4.3.1. Devletlerarası Borçlanma …..…….. 49
1.4.3.2. Uluslararası Mali Kuruluşlardan Borçlanma ……. 49
1.4.3.3. Özel Borçlanma ……..... 50
1.4.4. Bütçe Açıklarının Döviz Rezervleri İle Finansmanı …….. 51

1.5. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri …….……..... **52**
1.5.1 Bütçe Açıkları – Enflasyon İlişkisi ……..... 52
1.5.2 Bütçe Açıkları – Faiz Oranları ve Özel Yatırımlar İlişkisi 55
1.5.3 Bütçe Açıkları – Ekonomik Büyüme İlişkisi ……. 63
1.5.4 Bütçe Açıkları – Gelir Dağılımı İlişkisi ……..... 74

1.5.5 Bütçe Açıkları – Döviz Kuru İlişkisi ……...…….. 78

İKİNCİ BÖLÜM
ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ

2.1. Ödemeler Bilançosu Kavramı ……...……...……. **84**

2.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesapları …….……...…… **85**

2.2.1. Cari İşlemler Hesabı ……...……...……. 86

2.2.1.1. Mal Ticareti ……...…….…… 86

2.2.1.2. Hizmet Ticareti ……...……..…….. 86

2.2.1.3. Karşılıksız Transferler (Tek Taraflı Transferler) ... 88

2.2.2. Sermaye Hareketleri Hesabı …….……..... 89

2.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar ……..… 90

2.2.2.2. Portföy Yatırımları ……. 90

2.2.2.3. Diğer Sermaye …….……..….... 91

2.2.2.4. Rezerv Varlıklar ……...….. 92

2.2.2.5. Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri ….……..... 92

2.2.2.6. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ……...… 93

2.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı (İstatistiki Farklar Hesabı) ..…. 93

2.2.4. Resmi Rezervler Hesabı ……. 94

2.3. Cari İşlemler Hesabı Dengesinin Analizi …….. **95**

2.3.1 Cari İşlemler Hesabı Açığının Nedenleri ……...…..... 96

2.3.1.1 Harcama Genişletici Politikalar ……...….... 100

2.3.1.2 Kalkınma Düzeyi ……..... 101

2.3.1.3 Enflasyon ……...…. 102

2.3.1.4 Teknolojik Verimlilik ……...….. 103

2.3.1.5 Döviz Spekülasyonu ……..… 104

2.3.1.6 Sermaye Hareketleri ……... 104

2.3.1.7 Döviz Kuru ……. 107

2.3.1.8 Diğer Nedenler ……...……..... 108

2.3.2 Cari İşlemler Hesabı Açığının Finansmanı ……...…... 109
2.3.2.1 Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ……..…. 109
2.3.2.2 Portföy Yatırımları ……...….. 111
2.3.2.3 Dış Borçlanma ……...…. 113
2.3.2.4 Cari İşlemler Hesabı Açığının Finansman Yöntemleri İle İlgili Genel Değerlendirme …...…. 114
2.3.3 Cari İşlemler Hesabı Açığının Ekonomik Etkileri ….…...… 115
2.3.4 Cari İşlemler Hesabı Açığına Karşı İzlenebilecek Politikalar 119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİŞMELER VE BÜTÇE VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Gelişmeler ……... **125**
3.1.1. 1980 Öncesi Makro Ekonomik Gelişmeler ……...…. 126
3.1.2. 1980 – 1989 Dönemi Makro Ekonomik Gelişmeler …….. 129
3.1.2.1. Ekonomik Büyüme ……...… 130
3.1.2.2. Enflasyon …….. 132
3.1.2.3. Bütçe Dengesi ……...…… 133
3.1.2.4. Cari İşlemler Dengesi ……...… 141
3.1.3. "32 Sayılı Karar" ve 1989 Sonrası Makro Ekonomik Gelişmeler …….. 150
3.1.3.1. Ekonomik Büyüme …..……...… 158
3.1.3.2. Enflasyon ……..……... 163
3.1.3.3. Bütçe Dengesi ……..……...…… 166
3.1.3.4. Cari İşlemler Dengesi ……..…… 175

3.2. Türkiye Ekonomisinde Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi …...…….. **188**

3.3. Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki …...….. **192**
3.3.1. İkiz Açıklar Hipotezinin Teorik Temelleri …… 194
3.3.1.1. Milli Gelir Özdeşliklerinden Hareketle İkiz Açıklar Hipotezi ……. 195

3.3.1.2. Keynezyen Geleneksel Görüş ……..……. 196
3.3.1.2.1. Keynezyen Gelir – Harcama Yaklaşımı …..…….. 197
3.3.1.2.2. Mundell – Fleming Modeli ……..….... 198
3.3.1.2.3. Feldstein Zinciri Hipotezi ……..... 205
3.3.1.3. Ricardocu Denklik Hipotezi ……...… 207

3.4. Literatür Taraması ……. **208**
3.4.1. Türkiye Üzerine Yapılmış Çalışmalar ……...…… 209
3.4.2. Diğer Ülkeler Üzerine Yapılmış Çalışmalar ……...….... 211

3.5. Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkinin Türkiye Açısından Ekonometrik Analizi …..……. **213**
3.5.1. Veri Seti ……...…….. 213
3.5.2. Ekonometrik Yöntem ……...…….. 214
3.5.2.1. En Küçük Kareler (Least Squares) Yöntemi …….. 214
3.5.2.2. Vektör Otoregresif (VAR) Model …...……... 215
3.5.2.3. VAR Granger Nedenselliği ……...……. 216
3.5.2.4. Varyans Ayrıştırması …..……... 217
3.5.2.5. Etki – Tepki Analizi …...…… 218
3.5.2.6. Durağanlık Testi …...…….. 218
3.5.3. Bulgular ……...……... 221

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME …… **246**

KAYNAKÇA ……..…….. **249**

GRAFİKLER LİSTESİ

		Sayfa
Grafik 1.	Büyüme Hızı (1975 – 1989)…….	131
Grafik 2.	TÜFE Bazında Enflasyon (1980 – 1989)……...	133
Grafik 3.	Bütçe Dengesi (1975 – 1989) (%GSMH)……...	134
Grafik 4.	Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri (1975-1989) (%GSMH)…	135
Grafik 5.	Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri (1975 – 1989) (% GSMH)……	136
Grafik 6.	Kamu Harcama Türlerinin Gelişimi (1975 – 1990) (% GSMH) ...	139
Grafik 7.	Yurt İçi ve Yurt Dışı Faiz Ödemeleri (1975 – 1989) (% GSMH)...	141
Grafik 8.	İhracat ve İthalatın Gelişimi (1975 – 1989)……..	144
Grafik 9.	Cari İşlemler Dengesi (1975 – 1990) (% GSMH)…….	149
Grafik 10.	TÜFE Bazında Enflasyon (1990 – 2004)……...	166
Grafik 11.	Bütçe Dengesi (1990 – 2004) (%GSMH)……..	167
Grafik 12.	Kamu Harcamaları - Kamu Gelirleri (1990 – 2004) (%GSMH)…	167
Grafik 13.	İç Borç Stoku ve Dış Borç Stoku (1990 -2004) (% GSMH)…….	169
Grafik 14.	Kamu Harcama Türlerinin Gelişimi (1990 – 2004) (%GSMH) …	171
Grafik 15.	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi (1995=100)…….	178
Grafik 16.	Cari İşlemler Dengesinin Gelişimi (1990 – 2004) (% GSMH)……	186
Grafik 17.	Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi (1990 – 2004) (% GSMH)…….	190
Grafik 18.	Türkiye'de Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi (1989 – 2004)……..	222
Grafik 19.	Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi Scatter Diyagramı (1989 – 2004)..	223
Grafik 20.	CUSUM Test Sonucu……..	225
Grafik 21.	CUSUM of Squares Testi Sonucu……..	226

Grafik 22. VAR Modeli Durağanlık Testi Grafiği…….. 237

Grafik 23. Bütçe Dengesindeki Bir Standart Hatalık Şoka Cari İşlemlerin Tepkisi…….. 239

Grafik 24. Cari İşlemler Dengesindeki Bir Standart Hatalık Şoka Bütçe Dengesinin Tepkisi…….. 240

Grafik 25. Varyans Ayrıştırması Grafiği (Bağımlı Değişken CASA)……... 242

Grafik 26. Varyans Ayrıştırması Grafiği (Bağımlı Değişken BASA)……... 243

ŞEKİLLER LİSTESİ

		Sayfa
Şekil 1.	KKBG, Birincil Açık ve Operasyonel Açık Arasındaki İlişki……	11
Şekil 2.	Reel GSYİH'nın Bütçe Açığı Üzerindeki Etkisi……..	14
Şekil 3.	Reel Faiz Teorisinde Denge Faiz Haddi……	56
Şekil 4.	Keynesyen Yaklaşıma Göre Denge Faiz Haddi……..	57
Şekil 5.	Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisine Göre Denge Faiz Haddi.……	59
Şekil 6.	Fon Arzında Artış ve Azalışların Faiz Oranı Üzerindeki Etkisi…	60
Şekil 7.	Fon Talebinde Artış ve Azalışların Faiz Oranı Üzerindeki Etkisi.	60
Şekil 8.	Klasik İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi……	61
Şekil 9.	Keynezyen İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi……	62
Şekil 10.	Monetarist İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi……	63
Şekil 11.	Lorenz Eğrisi……..	75
Şekil 12.	Reel Döviz Kuru – İhracat ve İthalat İlişkisi……..	80
Şekil 13.	Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri……..	83
Şekil 14.	Sermaye Hareketlerinin Sınıflandırılması……	89
Şekil 15.	Portföy Yatırım Araçları……	90
Şekil 16.	Cari İşlemler Hesabını Dengeleyici Mekanizmalar…….	96
Şekil 17.	Cari İşlemler Açığı ve Temel Makro Ekonomik Göstergeler…….	98
Şekil 18.	Cari İşlemler ve Üretim İlişkisi…….	116
Şekil 19.	Mal Piyasasında Dengenin ve Net İhracatın Değişmesi: Kamu Harcamalarının Artması……	197
Şekil 20.	Mal – Para ve Döviz Piyasalarında Eşanlı Denge……	198
Şekil 21.	Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası……..	199

Şekil 22. Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası……... 200

Şekil 23. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, BP > LM…… 201

Şekil 24. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, BP > LM…….. 202

Şekil 25. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, LM > BP…….. 203

Şekil 26. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, LM > BP…… 204

Şekil 27. İkiz Açık İlişkisi…….. 205

Şekil 28. Feldstein Zincirine Göre Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi.. 206

TABLOLAR LİSTESİ

		Sayfa
Tablo 1.	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği……	9
Tablo 2.	Savunma Harcamalarında İlk 15 Ülke (2004)……...	18
Tablo 3.	Kayıt Dışı Ekonominin Çeşitli Ülkelerdeki Büyüklüğü……	22
Tablo 4	Seçim Ekonomisi Politikalarının Araçları……..	23
Tablo 5.	Yolsuzluk Türleri……..	27
Tablo 6.	Dünya Yolsuzluk Algılama Endeksi Sıralaması……	29
Tablo 7.	Yabancı Sermaye Çeşitlerinde Risk Derecesi……	51
Tablo 8.	Türkiye Uygulamasına Göre Ödemeler Dengesi (Ayrıntılı Sunum)……...	121
Tablo 9.	Makroekonomik Göstergeler (1971 – 1980)……...	129
Tablo 10.	Makro Ekonomik Göstergeler (1980 – 1989)…….	130
Tablo 11.	Kuruluş Yıllarına Göre Fon Sayısı……..	137
Tablo 12.	Kamu Harcamaları (1980 – 1990) (Milyar TL)…….	138
Tablo 13.	Borç Göstergeleri (1980 – 1990) (Milyar TL)…….	140
Tablo 14.	Çeşitli Dış Ticaret Göstergeleri (1980 – 1989)……	142
Tablo 15.	Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracat (1980 – 1989) (Milyon $)…	146
Tablo 16.	İthalatın Sektörel Dağılımı (1980 – 1989) (Milyon Dolar)……	148
Tablo 17.	Makro Ekonomik Göstergeler (1990 – 2004)…….	152
Tablo 18.	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Hedefleri ve Stratejileri……	157
Tablo 19.	Sektörel Ekonomik Büyüme Hızları (1990 – 2004)……	159
Tablo 20.	Harcama Kalemlerine Göre GSYİH, 2002…..…….	163
Tablo 21.	Borç Stokları ve Faiz Dışı Fazla/GSMH (2000 – 2004)…….	175

Tablo 22.	**Faiz Oranları (1990 – 2004)…….**	**176**
Tablo 23.	**Cari İşlemler Hesabı (1990 – 2004) (Milyon Dolar)……...**	**177**
Tablo 24.	**Dış Ticaret Göstergeleri……...**	**180**
Tablo 25.	**Bankacılık Kesimi Yabancı Para Net Genel Pozisyonu……**	**184**
Tablo 26.	**ABD Bütçe ve Borç Göstergeleri (1979–1987) (Milyar Dolar)….**	**192**
Tablo 27.	**ABD'de Faiz Oranları (1980 – 1987)…….**	**193**
Tablo 28.	**Doların Reel Değeri (1980 = 100)…….**	**193**
Tablo 29.	**ABD Ekonomisinde Dış Ticaret Göstergeleri (1980 – 1987)…….**	**194**
Tablo 30.	**Türkiye Ekonomisi İçin Bütçe Açıkları – Cari İşlemler Açıkları İlişkisi Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar…….**	**209**
Tablo 31.	**Diğer Ülkeler İçin Bütçe Açıkları – Cari İşlemler Açıkları İlişkisi Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar…….**	**211**
Tablo 32.	**ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Cari İşlemler Dengesi)…….**	**224**
Tablo 33.	**ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Bütçe Dengesi)……..**	**224**
Tablo 34.	**Regresyon Modeli (Bağımlı Değişken CASA)……**	**226**
Tablo 35.	**Bir Gecikmeli CASA Bağımlı Değişkenine Göre Regresyon Modeli…….**	**228**
Tablo 36.	**Regresyon Modeli (Bağımlı Değişken BASA)……**	**229**
Tablo 37.	**Bir Gecikmeli BASA Bağımlı Değişkenine Göre Regresyon Modeli…….**	**229**
Tablo 38.	**Optimal Gecikme Uzunluğu……**	**230**
Tablo 39.	**VAR Model Tahminlemesi (Bağımlı Değişken CASA)…….**	**231**
Tablo 40.	**VAR Model Tahminlemesi (Bağımlı Değişken BASA)……..**	**232**
Tablo 41.	**Normal Dağılım Testi (Bağımlı Değişken CASA)……..**	**234**
Tablo 42.	**Normal Dağılım Testi (Bağımlı Değişken BASA)……..**	**234**
Tablo 43.	**Değişen Varyans Testi……..**	**235**

Tablo 44. VAR Otokorelasyon Testi Sonuçları……... 236

Tablo 45. VAR Durağanlık Testi…….. 237

Tablo 46. VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları…… 238

Tablo 47. Varyans Ayrıştırma Tablosu (Bağımlı Değişken CASA)…….. 241

Tablo 48. Varyans Ayrıştırma Tablosu (Bağımlı Değişken BASA)…….. 242

GİRİŞ

Monarşi sisteminin bir zamanlar egemen olduğu İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde daha önceleri krallar, genellikle tek başlarına almış oldukları kararlar doğrultusunda halktan vergi toplama yoluna gitmişlerdir. Krallık hazineleri de uzunca bir süre bu şekilde toplanan vergi ve resimler ile mülk gelirlerinden meydana getirilmiştir. Krallığa ait mülk gelirlerinin kamusal harcamaları finanse edebildiği ortaçağ ve izleyen devirlerde büyük bir mali güçlük yaşanmamasına rağmen, zamanla devlet giderlerinin artması karşısında bu gelirler yetersiz gelmeye başlamış ve halk üzerindeki vergi yükünün ağırlaştırılmasına yönelik uygulamalar kendisini göstermiştir. Ancak söz konusu uygulamaların beraberinde getirdiği tepkiler sonucunda İngiltere'de 1215 yılında Kral John'a kabul ettirilen Büyük Ferman (Magna Carta Libertatum) ile vergi toplanması o zamanki halk meclisinin rızasına bağlamıştır. 1688 ihtilalinden sonra kabul edilen Haklar Kanunu (Bill of Rights) vasıtasıyla da vergi alınması, kralın yetkisinden tamamen çıkarılmıştır. Bu tür uygulamalar zamanla diğer ülkeler tarafında da kabul görmeye başlamıştır. Vergi ve resim alanındaki gelişmeler, daha sonraları harcamaların yapılacağı hizmetlerin de parlamentolarda tespit edilmesi şekline dönüşmüş ve böylece devletin gelir ve harcamalarının idaresi bütçeler aracılığıyla yasama organının önceden izin ve yetkisine bağlanmıştır (Erginay, 1998: 158).

Devletin gelir ve harcamalarının parlamentolar tarafından belirlenerek bütçelerin hazırlanması, toplumsal iradenin dikkate alınması açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Ancak bütçenin taşıması gereken özellikler noktasında iktisadi yaklaşımlar, birbirlerinden farklı görüşler ortaya koymaktadırlar.

İktisadi liberalizm devrinin bütçe anlayışı, "Jandarma Devlet" düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Piyasa mekanizmasının, kendi işleyişi içerisinde ekonomik sorunları çözeceği tezinden hareketle, kamu gelir ve harcamalarının denk olması, devletin vergiler yoluyla ekonomiye müdahale etmemesi ve kamu harcamalarının da mümkün olduğunca düşük tutulması fikri, bu anlayışın kabul gördüğü dönemde bütçelerin şekillendirilmesinde etkili olmuştur (Aksoy, 1994: 430).

1929 Dünya Ekonomik Buhranı karşısında klasik iktisatçıların görünmez el prensibine dayanan çözüm önerileri çaresiz kalmış ve dönemin koşullarına uygun

çözümlemeler yapan Keynes, klasiklerin aksine devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmuştur. Keynes'in ortaya attığı "Fonksiyonel Devlet Teorisi" çerçevesinde devletlerin ekonomiye müdahalesi hızla genişlemiş, klasik iktisadi yaklaşımdaki tarafsız ve pasif kamu maliyesi anlayışı yerini, aktif harcama ve vergi politikalarına bırakmıştır (Eker vd., 1997: 68).

Keynezyen teoriye göre devlet bütçeleri, yıllık olarak açık verebilir. Önemli olan konjonktürel yapıya uygun bir bütçe politikası izlemektir. Örneğin depresyon dönemlerinde açık bütçe uygulanmasının ekonomik dengeler açısından yarar sağlayacağı savunulmaktadır. Ancak depresyondan ekonomik dengeye doğru geçiş yapıldığında, bütçe denkliğinin sağlanması ve eğer bütçe fazlası oluşursa bu fazlalıkların da çeşitli fonlar oluşturularak ihtiyaç olması halinde kullanılması gerekmektedir. Sonuçta Keynezyen yaklaşımla birlikte bütçe dengesi kavramının, önemini yitirdiği ve bunun yerine ekonomik dengenin ön plana çıktığı görülmektedir.

Keynes'in önerileri 1970'li yıllara kadar ekonomik istikrarsızlıklara çözüm getirmeyi başarabilmiştir. Ancak devlet müdahalelerinin yoğunluk kazanması neticesinde bu müdahaleler için gerekli olan harcamaların bütçeye yüklenmesi, zamanla bütçe açıklarının artan oranda büyümesine ve buna bağlı olarak faiz, enflasyon, istihdam ve dış ticaret dengesi gibi makro ekonomik göstergelerde sorunlara yol açmaya başlamıştır (Tekelioğlu, 1993: 212). Nitekim 1970'li yıllarda meydana gelen stagflasyon, müdahaleciliği temel alan politikaların gücünü zayıflatmış, işsizlik sorununu gidermek ve toplam talebi canlandırmak için atılan adımlar ise enflasyonun daha da hızlanmasına neden olmuştur. Bu durum rasyonel beklentiler, monetarist ve arz yönlü iktisat gibi farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Toplam talebin rolüne vurgu yapan Keynezyen politikaların aksine arz yönlü iktisadi yaklaşımın taraftarları, daha çok toplam arzın etkinliği üzerinde durmuşlar ve vergi oranlarının düşürülmesi halinde üretim eğiliminde, vergi hasılatını artıracak ölçüde gelişmeler olacağını ifade etmişlerdir. Vergileri artırarak bütçe açıklarını finanse etme yoluna gidildiğinde ise politikacıların, kamu harcamalarını artırarak özel kesimin küçülmesine neden olacaklarını savunmuşlardır. İngiltere'de Thatcher döneminde sıkı para politikası ile birlikte uygulanan arz yönlü iktisat politikaları başarılı sonuçlar vermiştir. Ancak 1980 yılı başlarında Reagan döneminde uygulanan

arz yönlü iktisat politikaları, vergi gelirlerinin düşmesi nedeniyle bütçe açıklarına neden olmuştur (Gediz ve Yalçınkaya, 2001: 56). Bütçe dengesinde meydana gelen yüksek düzeydeki açıklara yine bu dönemde önemli seviyelere çıkan cari işlemler açıkları da eklenince konu, ekonomi politikalarının önemli bir sorunu haline gelmiş ve "ikiz açıklar" kavramı doğmuştur.

İkiz açıklar hipotezi, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu ve bütçe açıklarının cari işlemler açıklarına neden olduğunu kabul etmektedir. Keynezyen yaklaşımın da benimsediği bu hipotez, Ricardocu yaklaşım tarafından ise reddedilmekte, söz konusu değişkenlerin birbirlerinden bağımsız oldukları ileri sürülmektedir. Ancak bütçe ve cari işlemlerde eş zamanlı ortaya çıkan açıkların giderek ABD sınırlarının da dışına taşması ile konuya yönelik ilginin arttığı ve bu değişkenkenler arasındaki ilişkinin artan biçimde sorgulanmaya başladığı görülmektedir.

Bu çalışmada temel olarak ikiz açıklar hipotezinin Türkiye ekonomisi açısından geçerliliği 1989 – 2004 dönemi için analiz edilmektedir. Türkiye'de 1930'lardan bu yana üretici ve tüketici konumunda iktisadi hayatta önemli roller üstlenen kamu sektörü, genel itibariyle artan kamu harcamalarını karşılayacak boyutta olağan kamu gelirlerine sahip olamadığı için yüksek bütçe açıkları ile karşı karşıya kalınmıştır. 1980'lerde uygulamaya konan istikrar programı ile her ne kadar devletin bu etkin konumu değiştirilmek istendiyse de başlatılan girişimler yetersiz kalmış ve bütçe açıkları varlığını korumaya devam etmiştir. Söz konusu bütçe açıkları, finansman yöntemine göre farklılık gösteren birçok ekonomik dengesizliğin de temel nedenini oluşturmuştur.

Devlet bütçesinde yaşanan bu gelişmelere paralel olarak ödemeler dengesinin ana hesabı olan cari işlemlerde de benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. 1976 – 1986 döneminde sürekli açık veren cari işlemler, ilk kez 1988 yılında fazla vermiş ve bu durum istisnai olarak çeşitli yıllarda tekrar görülmüştür. Ancak söz konusu dengesizlikler genel itibariyle Türkiye ekonomisinin önemli bir problemi olarak gündemde kalmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada sermaye hareketleri önündeki engellerin tamamen kaldırıldığı 1989 yılı başlangıç alınarak 2004 yılına kadar geçen dönem içerisinde, bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, ekonometrik yöntemler yardımıyla analiz

edilmektedir. Bu kapsam çerçevesinde birinci bölüm, kavramsal olarak bütçe dengesini, bütçe dengesine yönelik alternatif ölçüm yöntemlerini, açıkların nedenlerini ve finansman yöntemleri ile bunların makro ekonomik etkilerini içermektedir. İkinci bölümde; ödemeler dengesi bilançosu ile cari işlemler dengesi üzerinde durulmakta, cari işlemler dengesinin içeriği, oluşum nedenleri, etkileri ve cari işlemler dengesizliğini giderici yöntemler belirtilmektedir. Üçüncü bölüm ise Türkiye'nin 1989–2004 dönemine ait makro ekonomik gelişmeler ile bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin test edildiği ekonometrik analizleri kapsamaktadır. Tezin son bölümünde, yapılan teorik ve ekonometrik analizler ışığında Türkiye ekonomisi açısından değerlendirmeler yapılarak politika önermelerine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAMU KESİMİ MALİ DENGESİ VE BÜTÇE AÇIĞI

Özel kesimde kurumsal işleyişin sağlıklı bir biçimde devam ettirilmesi bakımından önem arz eden harcama – gelir dengesi, kamu ekonomisi açısından da büyük değer taşımaktadır. Devletin olağan gelirlerinin yetersizliğine ve aynı zamanda elde edilen gelirlerin rasyonel ve etkin kullanılamamasına bağlı olarak ortaya çıkan kamu kesimi mali açıkları, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde makro ekonomik dengeler açısından ciddi riskler taşımaktadır. Özellikle işsizlik, ulusal tasarrufların yetersizliği, disipline edilemeyen harcama yapısı ve yüksek enflasyon gibi yapısal sorunların yoğun olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde açıkların olumsuz etkisi, daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir (Egeli, 2000: 62). Temelinde süreklilik kazanmış kamu kesimi açıklarının, başka bir ifadeyle bütçe açıklarının yer aldığı makroekonomik sorunlar ise, finansal piyasaların düzenli işleyişine de zarar vermekte ve ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. Bu sebeplerden ötürü ülkeler için, gelişme politikaları önünde zamanla ciddi bir engel haline dönüşebilen bütçe açıklarını kontrol altına alabilmek gereği ortaya çıkmaktadır. Yüksek düzeylerdeki bütçe açıklarının olumsuz etkilerini azaltabilmek ve harcama – gelir dengesini tesis edebilmek amacıyla da her şeyden önce bütçe açıklarının tüm yönleriyle analiz edilmesi gerekmektedir.

1.1. Bütçe Açığı Kavramı

Toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik/sosyal hayata müdahale etmek amacıyla yapılan kamu harcamaları, başta vergiler olmak üzere olağan kamu gelirleri ile finanse edilmektedir. Ancak bir mali yıl içerisinde genellikle olağan gelirler, harcamaların karşılanmasında yetersiz kaldıkları için bütçe açısından harcamalar lehine bir fark ortaya çıkmaktadır. Bu durum şu şekilde gösterilebilir (Bulut, 2002: 29):

$$\text{Kamu Harcamaları} > \text{Kamu Gelirleri} \Rightarrow \text{Bütçe Açığı} \qquad (1.1)$$

Harcama – gelir dengesizliğinden ötürü meydana gelen bütçe açığı, açığın büyüklüğü ve finansman şekline bağlı olarak, doğrudan ya da dolaylı kanallar aracılığıyla makroekonomik dengeleri etkilemektedir. Toplam talep unsurlarını

doğrudan, ulusal tasarrufları ise dolaylı yollardan etkileyen açıklar, söz konusu değişkenler üzerinden de uzun dönem reel büyüme oranının düşmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla ekonomik istikrar açısından son derece önem arz eden bütçe açıklarının olumsuz etkilerini azaltabilmek ve açıklara karşı etkin çözüm tedbirleri geliştirebilmek için tam ve doğru ölçümlerin yapılması büyük önem taşımaktadır (Şen ve Sağbaş, 2004: 1).

1.1.1. Bütçe Açıklarının Alternatif Ölçüm Yöntemleri

Bilimsel çözümlemelerde istenilen sonuca ulaşabilmenin ilk koşulunu, problemin net bir biçimde tanımlanması ve her yönüyle ortaya konulması oluşturmaktadır. Probleme ait çerçevenin belirlenmesinin ardından ise sıra, politika karmasının belirlenmesi ve uygun tercihlerin yapılmasına gelmektedir. Genel olarak belirtilen bu sürecin tanımlama aşamasında yapılabilecek hatalar, çözüm tedbirlerinde de yanılgıya sebep verebileceği için zaman ve kaynak kaybı yaratarak toplumsal maliyetleri artırabilmektedir.

Ekonomik dengeler açısından ciddi bir tehdit unsuruna dönüşebilen yüksek düzeylerdeki bütçe açıkları ile mücadele edilirken de yukarıda belirtilen sistematiğe bağlı kalınması gerekmektedir. Bu kapsamda ilk olarak bütçe açıklarının ölçümü sorunu ile karşılaşılmaktadır. Tam ve doğru ölçümün yapılabilmesi için de her biri değişik amaçlara hizmet eden farklı yöntemler kullanılabilmektedir. Bunlar içerisinden ülkeler, kendileri açısından en uygun olan yöntemi ya da yöntemleri dikkate alarak kamu kesimi dengesini hesaplama ve buna göre politikalar üretme olanağına sahip bulunmaktadırlar.

Açıkların ölçümünde sıklıkla kullanılan yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

- Geleneksel Açık (Conventional Deficit)
- Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (Public Sector Borrowing Requirement)
- Birincil Açık (Primary Deficit)
- İşlemsel Açık (Operational Deficit)
- Yurt İçi Açık – Yurt Dışı Açık (Domestic Deficit – Foreign Deficit)
- Cari Açık – Sermaye Açığı (Current Deficit – Capital Deficit)
- Tam İstihdam Bütçe Açığı (Full Employment Budget Deficit)
- Nakit Açığı (Cash Deficit)
- Nominal Açık – Reel Açık (Nominal Deficit – Real Deficit)

1.1.1.1. Geleneksel Açık (Conventional Deficit)

Bütçe açığının ölçümünde yaygın olarak kullanılan en basit yöntem, "geleneksel açık"tır. Geleneksel açık; borçlanmadaki değişmeler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ölçmektedir (Kolesnichenko, 2001: 5).

Harcamalar (1.2)
- Gelirler

Finansman

Burada çizginin üstü ile altının ayrılmasında "Devlet Borcu Kriteri" ve "Maliye Politikası Kriteri" olmak üzere iki ayrı kıstastan faydalanılmaktadır. Devlet Borcu Kriteri'ne göre bütçe açığını etkileyen ve yükümlüklerde herhangi bir değişme meydana getirmeyen harcamalar çizginin üstüne; yükümlülükleri değiştiren (pozitif veya negatif finansman) harcamalar ise çizginin altına yazılır. Borç faiz ödemelerinin üst kısma, anapara ödemelerinin ise finansman kısmına yazılması, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. İktisadi bakımdan söz konusu ayırıma, talebin uyarılmasındaki farklılıktan dolayı gidilmektedir. Faiz gelirlerindeki artış toplam talebi etkilediği halde, anapara ödemeleri yeni bir gelir yaratmadığı için, toplam talep üzerinde etkili olmamaktadır. Maliye Politikası Kriteri ise, hükümetin sadece finansman amacıyla değil, maliye politikası amaçlı olarak da borçlanabileceğini kabul etmektedir. Buna göre geri ödenmeyen kamu borçları, Merkez Bankasından kaynaklanan geliri (enflasyon vergisi) ifade ettiği için, söz konusu kalemlerin üst kısma yazılması öngörülmektedir (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 35).

Her ne kadar geleneksel açık yöntemi, yukarıda belirtilen esaslar doğrultusunda çok sayıda ülke tarafından yaygın olarak kullanılmasına rağmen; aşağıda belirtilen olumsuzluklar, geleneksel açığın güvenilirliğini zedelemektedir (Şen ve Sağbaş, 2004: 1-2):

- Geleneksel açığın sağlıklı bir biçimde ölçülebilmesi için, ülkelerin standart bir muhasebe sistemine sahip bulunmaları gerekmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin önemli bir bölümünün böyle bir sisteme sahip olmaması, açıkların belirlenmesi ve ülkelerarası karşılaştırmalar yapılması açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

- Geleneksel açık, faiz ödemelerini içerdiği ve enflasyondan önemli ölçüde etkilendiği için yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır.
- Geleneksel açık, sadece merkezi hükümetin bütçe açığını yansıtmakta, merkezi hükümet dışındaki diğer kamu birimlerinin durumunu dikkate almamaktadır.
- Ekonomideki konjonktürel hareketlerin bütçe üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak noktasında yetersiz kalmaktadır.
- Merkezi hükümet bütçesi ile kamu girişimleri arasında kredi ve sermaye transferleri yoluyla ortaya çıkan bütçe dışı ilişkiyi dikkate almamaktadır.
- Bütçenin yurt içi harcama akışına yaptığı katkıyı ölçememektedir.
- Ülkenin, orta veya uzun dönemdeki hedefleri ışığında maliye politikasının eğilimini değerlendirmede yetersiz kalmaktadır.

Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılabilmesi ve ülkeler arasında daha anlamlı karşılaştırmalar yapılabilmesi veya en azından maliye politikasının sürdürülebilirliğinin daha doğru biçimde analiz edilebilmesi için, aşağıda belirtilen alternatif ölçüm yöntemlerinden uygun olan ya da olanların da kullanılarak bakış açılarının genişletilmesi gerekmektedir.

1.1.1.2. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (Public Sector Borrowing Requirement)

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (KKBG), merkezi hükümete ait bütçe dengesini yansıtan geleneksel açık yönteminin tüm kamu kurumlarını kapsayacak şekilde genişletilmiş biçimidir. Hazinenin borçlanma ihtiyacını gösteren KKBG, Tablo 1'de belirtilen kamu kurumlarını kapsamakta ve hesaplanmasında harcama ve gelir rakamları nakdi miktarlar cinsinden ifade edilmektedir (Şen ve Sağbaş, 2004: 2-3).

Tablo 1. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği

Genel Bütçe Kapsamındaki Kamu İdarelerinin Bütçe Açıkları (Fazlaları)	A
Özel Bütçeli İdarelerin Açıkları (Fazlaları) (a-Yükseköğretim Kurulu ve İleri Teknoloji Enstitüleri, b- Özel Bütçeli Diğer İdareler)	B
Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Açıkları (Fazlaları)	C
Sosyal Güvenlik Kurumlarının Açıkları (Fazlaları)	D
Mahalli İdarelerin Açıkları (Fazlaları)	E
KİT Açıkları (Fazlaları)	F
Döner Sermayeli Kuruluşların Açıkları (Fazlaları)	G
Fonların Açıkları (Fazlaları)	H
Özelleştirme Kapsamındaki Kuruluşların Açıkları (Fazlaları)	İ
KKBG veya Kamu Kesimi Borç Geri Ödemesi	A+B+C+D+E+F+G+H+İ
KKBG veya Kamu Kesimi Borç Geri Ödemesi	$\frac{A+B+C+D+E+F+G+H+I}{GSMH}$

Kaynak: Süngü, Serdar (2006), Kamu Finansman Açıkları ve OECD Ülkeleri – Türkiye Açısından Borç Yönetiminin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkiye'de genel olarak kamu kesiminin topladığı gelirler, eşitlik (1.3)'de yer alan kalemlerden (V: vergiler; VDG: vergi dışı gelirler; NG: faktör gelirleri; SF: sosyal fonlar) meydana gelir.

$$T = V + VDG + NG \pm SF \qquad (1.3)$$

(1.3)'de elde edilen gelirlerden (T), "cari transfer" (CT) adı altında cari harcamalar çıkarıldığında kamu tasarruflarına (S_p) ulaşılır.

$$S_p = T - CT \qquad (1.4)$$

Kamu tasarruflarının kamu borçlarına eşit olduğu durumda, kamu kesimi dengesi sağlanmış olacaktır.

$$S_p - I_p = Fark \qquad (1.5)$$

Kamu tasarruflarından kamu yatırımları çıkarıldığında elde edilen farka, sermaye transferleri (ST) ve stok değişimi fonu (STF) da eklenince KKBG bulunmuş olur. Bu şekilde,

$$KKBG = (S - I)_p \pm ST \pm SDF \qquad (1.6)$$

denkliği elde edilir (Önder vd. akt: Direkçi, 2006: 7).

Türkiye'de kamu kesimini oluşturan birimlerin gelirleri toplamı ile giderleri toplamı arasında yukarıdaki şekilde hesaplanan fark, kamunun finansman açığını (ya da fazlasını) vermektedir. Ancak KKBG kamu kesimi birimlerinin gelir ve giderlerini nakit bazında değerlendirmeye tutarak nakit açığının ve dolayısıyla borçlanma gereksiniminin bulunmasına dayanmaktadır. Söz konusu kayıtlar ülkemizde tahakkuk bazında tutulduğu için bunların nakit giriş – çıkışını gösterecek şekilde düzeltilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü borçlanma gereksinimi nakit ihtiyacına göre doğmaktadır. Bu durumda bütçeye gider yazıldığı halde henüz ödenmemiş paraların (emanetler) açıktan düşülmesi, benzer şekilde bütçeye gider yazılmamış olan avans ödemelerinin de hesaba katılması gerekmektedir. Nakit bazında ortaya çıkan kamu kesimi finansman açığı ne kadar büyük ise faizler üzerinde yukarıya doğru oluşacak baskı da o kadar büyümektedir (Eğilmez, 2004).

1.1.1.3. Birincil Açık (Primary Deficit)

Birincil açık ya da faiz dışı fazla, borçlanmanın sürdürülebilirliğini sağlamak ve borç stokunu azaltabilmek amacıyla özellikle aşırı borçlanmış ülkelere Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından tavsiye edilen bir açık ölçüm yöntemidir. Faiz ödemeleri hariç tutulduğunda harcamaların toplam gelirden farkına eşit olan faiz dışı fazla, hükümetin bütçenin kontrol edebileceği kısmını göstermekte ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Aslan, 1997: 20).

Faiz Dışı Fazla = Geleneksel Açık – Faiz Harcamaları veya (1.7)

= Kamu Gelirleri–(Kamu Harcamaları–Faiz Harcamaları) (1.8)

Faiz dışı fazla yönteminin kullanılmasındaki temel amaçlardan bir diğeri de; hükümetin cari dönem faaliyetlerini doğru biçimde değerlendirebilmektir. Geçmiş dönemlerde yapılan borçlanmalara ilişkin faiz giderlerinin hesaplamalara dahil edilmemesi suretiyle bu amaca ulaşılması hedeflenir.

Borçlanma vadesinin bir yıldan fazla olduğu ülke ekonomilerinde faiz dışı fazla rakamları cari yıl performansı hakkında net ipuçları sunmaktadır. Ancak ortalama

vadenin bir yıldan daha düşük olduğu ülkelerde faiz yükümlülüklerinin önemli bir bölümü cari yıl içerisinde gerçekleşip ödenmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde faiz harcamalarının bütçe dengesi hesaplamalarında yer almaması, cari yıl analizlerinin sonuçlarını olumsuz yönde etkilyeceği için Türkan (1997) söz konusu sakıncanın, faiz harcamalarının birincil açık hesaplamalarına dahil edilmesi yoluyla giderilebileceğini ifade etmiştir.

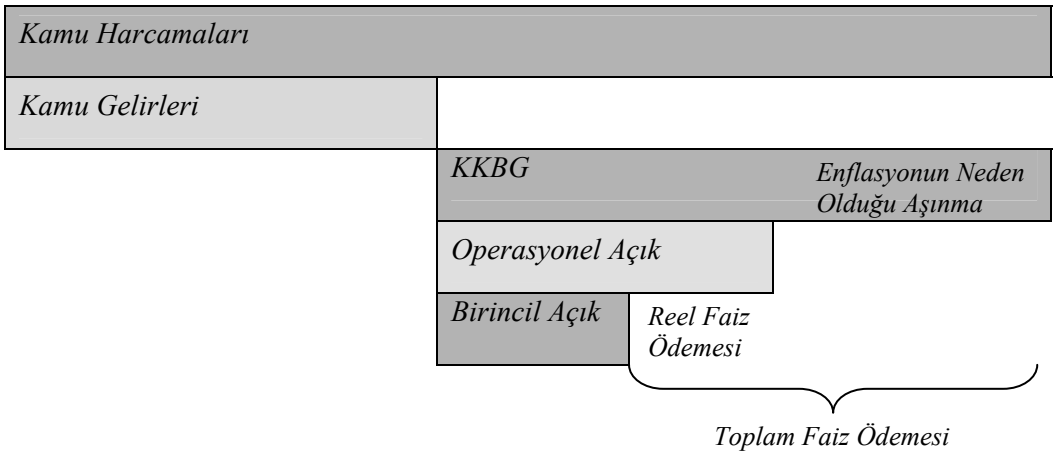
1.1.1.4. Operasyonel Açık (Operational Deficit)

Bütçe dengesinin reel faizlerle hesaplanma şekli olarak ifade edilebilen operasyonel açık aynı zamanda "işlemsel açık" ya da "işlevsel açık" olarak da adlandırılmaktadır. Yüksek enflasyonun hakim olduğu ekonomilerde nominal bütçe dengesi tek başına sağlıklı sonuçlar veremeyeceği için, faiz harcamalarını tamamen kapsam dışı bırakan birincil açık ve hazinenin ödediği reel iç borç faizini dikkate alan operasyonel açık gibi yöntemlerin kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Operasyonel açık, geleneksel ve birincil açıktan farklı olarak, enflasyon unsurunu bütçe dengesi hesaplamalarında göz önünde bulundurmakta ve aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

Operasyonel Açık = Birincil Açık + Reel Faiz Ödemeleri (1.9)

Şekil 1'de, Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, Birincil Açık ve Operasyonel Açık arasındaki ilişki gösterilmektedir (Şen ve Sağbaş, 2004: 12).

Şekil 1. KKBG, Birincil Açık ve Operasyonel Açık Arasındaki İlişki

Şekil 1'de de görüldüğü üzere, birincil açık ile enflasyon etkisinden arındırılmış faiz harcamaları toplamına eşit olan operasyonel açık, borçlanma

karşılığında kamu kesiminden tasarruf sahiplerine doğru aktarılan gerçek kaynak miktarının belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Bulut, 2002: 30). Transfer edilen gerçek miktarın belirlenebilmesi amacıyla Türkan (1997) üç farklı yöntemin kullanıldığını belirtmiştir. Bu yöntemlerden birincisinde, borç stoku enflasyon oranı ile çarpılmak suretiyle faiz harcamalarının enflasyondan kaynaklanan kısmı belirlenmekte, enflasyondan kaynaklanan kısım toplam faiz harcamalarından çıkarılarak reel faiz, artık olarak bulunmaktadır. İkinci yöntemde, belli bir uzun dönem reel faiz oranı esas alınarak, bu oranın borç stokuna uygulanması suretiyle reel faiz harcamaları hesaplanmaktadır. Toplam faiz harcamaları ile reel faiz harcamaları arasındaki fark ise, enflasyon kaybı şeklinde nitelendirilmektedir. Üçüncü yöntem, faiz harcamalarının nominal faiz oranına bölünerek bu harcamalara tekabül eden izafi borç stokuna ulaşılmasına ve izafi olarak bulunan borç stokuna enflasyon oranı uygulanarak da enflasyonun aşındırdığı kısmın bulunmasına dayanmaktadır.

Söz konusu yöntemler vasıtasıyla gerçek faiz harcamalarının belirlenmesinin temel amacı, yüksek enflasyonun neden olduğu görünürdeki artışların ortadan kaldırılarak reel değerler üzerinden analizler yapılmasını kolaylaştırmaktır. Nitekim operasyonel açık yöntemi ilk olarak, fiyatlar genel düzeyindeki artışların önemli seviyelere ulaştığı Latin Amerika ülkeleri için uygulanmaya başlanmış ve zamanla aynı problem ile karşı karşıya olan başka ülkeler tarafından da kabul görmüştür.

1.1.1.5. Yurt İçi – Yurt Dışı Açık (Domestic Deficit – Foreign Deficit)

Yurt içi açık, geleneksel açığın sadece iç ekonomideki faaliyetlerden doğan unsurlarını dikkate alan, buna karşılık ödemeler dengesini etkileyen kalemleri hesaba dahil etmeyen bir ölçüm yöntemidir. Özellikle petrol ihracatından yüksek gelir elde eden ülkeler ile yüksek miktarlarda dış yardım alan ülkelerin mali yapılarının değerlendirilmesinde kullanılan bu açık türü, aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Kolesnichenko, 2001: 7).

Yurt İçi Açık = Toplam Denge – Dış Denge (1.10)

Yurt dışı açık ise bütçenin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisini ölçmekte kullanılan bir ölçüm yöntemidir. Bu açık, bütçenin yalnızca dış alemle doğrudan ilişkili olan kalemlerini dikkate alarak hesaplanmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2004: 17).

Bütçe açığının ölçümünde yurt içi – yurt dışı açık ayrımına gidilmesinin nedeni özellikle kamu kesiminin kendisinin özel kesime oranla dış alemle daha fazla ticari ilişkiye girmesi ve/veya kamu kesiminin sermaye giriş çıkışlarında önemli rol oynaması halinde tek başına geleneksel açığın bütçe açığı göstergesi olarak kullanılmasının doğuracağı sakıncaları ortadan kaldırmak içindir (Şen ve Sağbaş, 2004: 17).

1.1.1.6. Cari Açık – Sermaye Açığı (Current Deficit – Capital Deficit)

Kamu kesiminin ulusal tasarruflara olan katkısını belirlemek üzere geliştirilen cari açık ölçüm yöntemi, geleneksel açıktan yatırım harcamaları ile sermaye gelirlerinin çıkarılması suretiyle hesaplanmaktadır.

Cari Açık = Cari Gelirler – Cari Harcamalar (1.11)

= [Geleneksel Açık – (Yatırım Harcamaları – Sermaye Gelirleri)] (1.12)

= Geleneksel Açık – Sermaye Açığı (1.13)

Cari gelirler içerisinde, vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ile artı veya eksi olması durumuna göre gelir ya da gider şeklinde değerlendirilecek sosyal fonlar yer almaktadır. Cari harcamalar ise cari giderler ile cari transferleri kapsamaktadır (Önder ve Kirmanoğlu, 1996: 37).

Sermaye açığı, sadece yatırım harcamaları ile sermaye gelirleri arasındaki farkı ölçmekte, cari gelirler ile cari harcamalar hesaplamalara dahil edilmemektedir (Şen ve Sağbaş, 2004: 17).

Sermaye Açığı = Sermaye Gelirleri – Yatırım Harcamaları (1.14)

Cari açık yöntemi, özellikle kamu yatırımlarının önemli bir pay edindiği gelişmekte olan ülkelerde kullanılmaktadır. Çünkü söz konusu ülkelerde yatırım harcamalarının önemli bir bölümünün dış kaynak destekli olması, kamu maliyesinin gerçek durumunun değerlendirilmesini engellemektedir. Ancak bu yöntemin de kendi içinde aşağıda belirtilen özel durumlarından ötürü bir takım sakıncaları bulunmaktadır. Bunlar (Şen ve Sağbaş, 2004: 16):

- Kamu harcamalarına ilişkin ayırımlarda bazen cari ve yatırım harcamaları arasındaki fark kesin çizgilerle ortaya konamamaktadır.
- Sabit sermaye mallarının amortismanları çoğu kez cari harcamalar kapsamında değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla cari açığın genel olarak değinilen bu riskleri taşıması yöntemin ölçüm amacına ters düşmektedir.

1.1.1.7. Konjonktürel Açık – Tam İstihdam Bütçe Açığı (Cyclical Deficit – Full Employment Budget Deficit)

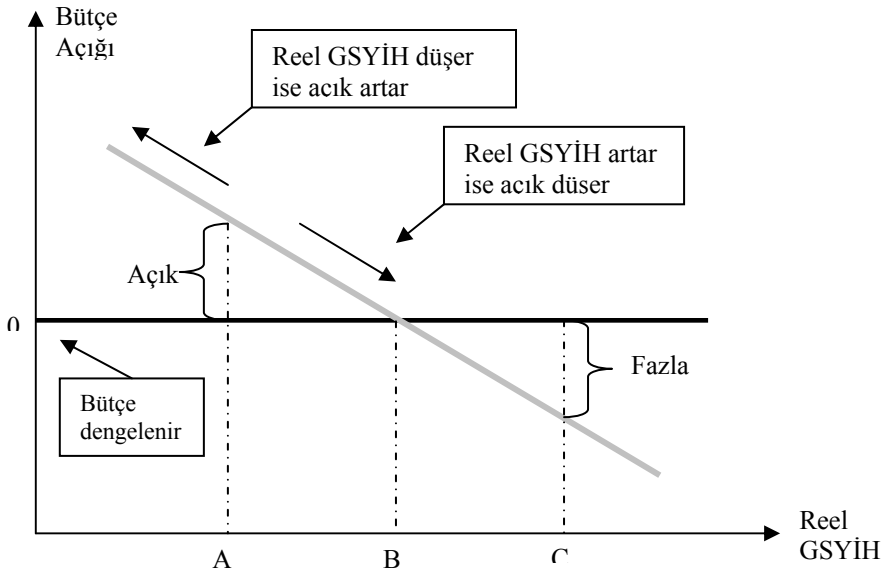
Konjonktürel açık, fiili açık ile tam istihdam açığı arasındaki farkı ifade etmekte ve aşağıda belirtilen şekilde hesaplanmaktadır.

Konjonktürel Açık = Fiili Açık – Tam İstihdam Açığı (1.15)

Tam istihdam bütçe açığı ise, reel GSYİH'nın potansiyel GSYİH'ye eşitlendiği durumda, yani işsizlik oranı doğal işsizlik oranına denk olduğu zaman meydana gelen bir açık türü şeklinde tanımlanmaktadır.

Ekonominin konjonktürel yapısı içerisinde resesyon veya refah dönemleri kamu harcamaları ile vergi gelirlerini, dolayısıyla da bütçe dengesini etkilemektedir. Kamu kesimi dengesinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için de devrevi hareketlerin yol açtığı etkilerin ihmal edilmeleri gerekmektedir. Tam istihdam açığı ya da yapısal açık olarak adlandırılan bu ölçüm yöntemi, bütçe dengesinin söz konusu etkilerden arındırılarak değerlendirilebilmesine imkan sunmaktadır. Şekil 2'de, reel GSYİH'nın bütçe açığı üzerindeki etkisi ve bu kapsamda tam istihdam bütçe açığı gösterilmektedir.

Şekil 2. Reel GSYİH'nın Bütçe Açığı Üzerindeki Etkisi

Kaynak: http://www.johnwiley.com.au (14/03/2006)

Yatay eksen reel GSYİH'yı; dikey eksen ise bütçe açığını temsil eder. Bütçe, diyagramda yatay bir eğri ile gösterilen çizgi üzerinde denge halindedir. Bu çizginin üzerinde kalan bölgede, vergiler harcamalardan daha küçük olduğu için kamu kesimi açık verirken; çizginin altında kalan bölgede ise kamu kesimi fazlası söz konusu olur. Negatif eğimli eğri, reel GSYİH arttıkça bütçe açığının otomatik istikrar sağlayıcılardan dolayı azalacağını göstermektedir. Reel GSYİH arttığı zaman vergiler artmakta ve sosyal güvenlik harcamaları düştüğü için, bütçe açıkları da azalmaktadır. Buna karşılık reel GSYİH düştüğü zaman vergi gelirleri azalmakta ve sosyal güvenlik harcamaları artmaktadır.

1.1.1.8. Nakit Açığı (Cash Deficit)

Mali açıkların ölçümünde kullanılan başka bir yöntem de "nakit açıkları" dır. Nakit açığı, mali yıl boyunca yapılan nakdi ödemeler ile fiilen elde edilen kamu gelirleri arasındaki harcamalar lehine olan fark şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye uygulamasında nakit açığı, konsolide bütçe açığına avansların ilave edilmesi, buna karşın bütçe emanetlerinin çıkarılması sonucu bulunmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2004: 13).

Nakit Açığı = [Konsolide Bütçe Açığı – Avanslar] – Bütçe Emanetleri (1.16)

Bütçeye gider yazıldığı halde hak sahibine ödenememiş tutarlar olarak ifade edilen bütçe emanetleri, bütçe açığını artırdığı halde nakit açığını etkilememektedir. Buna karşılık peşin olarak ödenmesine rağmen henüz kesinleşmediği için bütçeye gider yazılmamış tutarlar olarak bilinen avanslar ise bütçe açığını etkilemediği halde nakit açığını yükseltmektedir (Eğilmez, 1993: 88). Bütçe dengesinde harcamalar arasında yer alan bu tutarlar, nakit dengesinde tersine fon yaratıcı kaynaklara dönüşmektedir (Egeli, 2002: 38).

Emanet hesapları şişkin olduğu sürece, nakit dengesi ile bütçe dengesi arasında gelir yönünden nakit dengesi lehine bir fark ortaya çıkmaktadır. Ancak emanete alınan paralar ödendiği zaman bu fark, borç ödeme etkisi yarattığı için ortadan kalkmaktadır. Avans hesapları ise, nakit dengesini bozucu bir işleve sahip olduğundan aslında bütçe açığının bir unsuru sayılması gerekir (Egeli, 2002: 38).

Ülkemizde özellikle 1980 sonrası dönem itibariyle nakit açıklarının genel olarak bütçe açıklarından ortalama %10-15 seviyelerinde yüksek olduğu göze

çarpmakla birlikte, bütçe emanetlerinin özelliği nedeniyle bazı yıllar için nakit açığı bütçe açığından daha düşük gerçekleşebilmektedir (Egeli, 2002: 38).

1.1.1.9. Nominal Açık – Reel Açık (Nominal Deficit – Real Deficit)

Enflasyonun önemli düzeylere ulaştığı ülkelerde bir çok makro ekonomik gösterge, fiyatlar genel düzeyindeki değişimler dikkate alınmadığı için gerçeği yansıtmaktan uzaklaşmaktadır. Bütçe açıklarında da benzer etkilerin söz konusu olması, nominal ve reel ayırımının yapılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Nominal açık, kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin nominal değerleri arasındaki fark olarak tanımlanırken; reel açık ise kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin reel değerleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır.

Nominal Açık = Nominal Kamu Harcama. – Nominal Kamu Gelirleri (1.17)

Reel Açık = Reel Kamu Harcamaları – Reel Kamu Gelirleri (1.18)

Nominal açık enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde bütçe açığının gerçek boyutlarını yansıtamamaktadır. Dolayısıyla enflasyon etkisinden arındırılmış bütçe rakamlarına ulaşmak için reel açık tercih edilmektedir.

1.2. Bütçe Açığının Nedenleri

Genel anlamda kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşan kısmı şeklinde tanımlanan bütçe açığı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansman yöntemine bağlı olarak makroekonomik dengeler üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan iktisat politikasının temel amaçları arasında yer alan ekonomik istikrarın tesis edilebilmesi, mali disiplinin sağlanmasını gerektirir. Kamu kesimi mali dengesinin disipline edilmesi ise öncelikle açığa neden olan unsurların tespit edilerek sorunun doğru biçimde tanımlanmasına ve dengesizliğin giderilmesine yönelik uygun çözüm modellerinin geliştirilmesine dayanmaktadır.

Bütçe açığı, kamu harcamaları ile kamu gelirlerine bağlı olarak ortaya çıkan bir olgu olduğu için, söz konusu açıkların nedenleri de harcama ve gelirlere etki eden sorunlardan kaynaklanmaktadır. Literatürde bütçe açıklarınının nedenleri arasında; artan savunma harcamaları, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişlemesi, seçim ekonomisi, gelişmişlik farkları, yolsuzluklar, savurganlık, fiyatlar genel düzeyinde önemli düzeylere ulaşan artışlar, sosyal güvenlik harcamaları ve küreselleşme

eğilimleri gibi etkenler gösterilmektedir. Bu çerçevede kamu kesiminin mali yapısına olumsuz yönde etki eden temel unsurlar ele alınacaktır.

1.2.1. Savunma Harcamaları

Dünya'da soğuk savaş sona ermesine ve süper güç çekişmesindeki durulmaya rağmen, savunma hizmetleri halen önemini korumakta ve bu alanda bir çok ülke yüksek düzeyde harcamalar yapmaya devam etmektedir. Uluslararası dengelerde ekonomik, politik veya teknolojik nedenlerle meydana gelen hareketlenmeler, söz konusu harcamaların da hareketlenmesine yol açmakta, artan savunma harcamaları ise özellikle ekonomik etkileri bağlamında çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Savunma harcamalarının ülke ekonomileri üzerindeki etkilerine yönelik olarak literatürde bir görüş birliği yoktur. Joan Violet Robinson tarafından geliştirilen "Askeri Keynezyenizm" (Military Keynesianism) yaklaşımına göre savunma harcamaları, ekonominin arz ve talep taraflarını harekete geçirerek büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Mintz ve Hicks, 1984: 412). Talep açısından savunma alanında yapılan harcamaların kamu harcamalarını artıracağı ve artan harcamaların da çarpan mekanizması kanalıyla milli gelire yansıyacağını ileri süren "Askeri Keynezyenizm", bu alanındaki araştırma geliştirme faaliyetlerinin beraberinde getireceği teknolojik yeniliklerin imalat sanayinde kullanılması ile birlikte uzun dönemde verimlilik artışınınn gerçekleşeceğini de savunmaktadır. Ekonomin arz tarafı açısından ise güvenlik kuvvetletlerinin sürekliliği amacıyla yürütülen faaliyetler sayesinde sivil işgücü kapsamındaki özellikle genç ve eğitim düzeyi düşük olan gençlerin istihdam kapsamına alınarak emek faktörü üzerinde olumlu sonuçlar meydana getireceği kabul edilmektedir (Pieoroni, 2008: 17).

Klasik ve neoklasik iktisadi yaklaşımlar ise Askeri Keynezyenizm'in aksine savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde talep yönlü politikalardan hareketle negatif yönlü bir etki meydana getireceğini benimsemektedirler. Savunma harcamaları sonucunda artan kamu harcamalarının özel kesimin eğitim, sağlık, taşımacılık ve diğer mal ve hizmetlere yönelik harcamalarını baskı altına alacağı ileri sürülmektedir. Buna ilave olarak devletin harcamalarını finanse edebilmek amacıyla yüksek faiz ile kredi piyasasından borçlanmasının, finansman hacmini daraltacağı ve

yatırım maliyetlerini yükselteceği düşüncesinden yola çıkılarak özel kesim yatırımlarının belli ölçüde dışlanacağı kabul edilmektedir (Abu-Bader, 2003: 5).

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme açısından etkileri net biçimde ortaya konulamasa da son yaşanan gelişmeler, dünya üzerinde güvenlik bütçelerinin önemli düzeylere ulaştığını göstermekte, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (SIPRI) yıllık raporu da bu durumu doğrulamaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından savunma harcamalarına yönelik bütçelerini 450 milyar doların üzerine çıkaran ABD, diğer ülkeleri de harekete geçirmiş ve 2004 dönemi için dünya genelinde savunma harcamalarına 975 milyar dolarlık kaynak ayrılmıştır.

Tablo 2. Savunma Harcamalarında İlk 15 Ülke (2004)

Sıra	Ülke	Harcama Tutarı (milyar $)	Kişi Başına Harcama ($)	Dünya Payı
1	ABD	455.3	1,533	47
2	Birleşik Krallık	47.4	798	5
3	Fransa	46.2	764	5
4	Japonya	42.4	332	4
5	Çin	35.4*	27*	4*
6	Almanya	33.9	411	3
7	İtalya	27.8	484	3
8	Rusya	19.4*	136*	2*
9	Suudi Arabistan	19.3	775	2
10	Güney Kore	15.5	323	2
11	Hindistan	15.1	14	2
12	İsrail	10.7	1,627	1
13	Kanada	10.6	336	1
14	Türkiye	10.1	140	1
15	Avustralya	10.1	507	1
Toplam		**799.2**		**82**
Dünya Toplamı		**975**	**153**	**100**

* Tahmini

Kaynak: SIPRI Yearbook 2005: Armaments, Disarmament and International Security, Oxford University Pres, s. 318.

Amerika Birleşik Devletleri'nin savunma bütçesi Tablo 2'de de görüldüğü üzere 2004 yılı itibariyle dünya genelinde yapılan savunma harcamalarının yüzde 47'sine sahiptir. Son dönem askeri harcamalar artış hızının da ABD'den kaynaklandığını belirten SIPRI yıllık raporuna göre, kişi başına askeri harcamalarda ilk sırayı ise İsrail almaktadır.

Ulusal sınırların ve milletin güvenliğinin tehdit altında olduğu dönemlerde söz konusu harcamalar mutlak ve nispi olarak önemli ölçüde artış göstermektedir. Kaynakların çok büyük bir bölümü, söz konusu tehdit unsurları ile mücadele amacıyla kullanılmaktadır. Bu harcamalar ise kamu harcamalarını ve bütçe açıklarını artıran temel unsurlardan biri haline dönüşmektedir (Şen, 2004: 27).

1.2.2. Kayıt Dışı Ekonomi

Ekonomik faaliyetler yürütülürken kişisel çıkarlar doğrultusunda hareket eden bazı kesimler, hukuki normlara aykırı olarak işlemlerini yürütme eğilimine girmektedirler. Mikro ve makro ölçekte önemli dengesizlikleri beraberinde getiren söz konusu işlemler neticesinde ise kayıt dışı ekonomi olarak ifade edilen olgu ile karşı karşıya kalınmaktadır.

En genel anlamda devletin denetimi/bilgisi dışında kalan yasal ve/veya yasal olmayan ekonomik faaliyetleri içeren kayıt dışı ekonomi, Özsoylu (1996) tarafından, "geleneksel ölçüm yöntemleri ile ölçülemeyen, resmi rakamlara yansımamış ve belli bir çıkar karşılığında mal ya da hizmet olarak sunulan faaliyetlerin tümü" şeklinde tanımlanmıştır. Altuğ (1999) ise bu kavramı; "ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da; içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek, kayıtlı (resmi) ekonominin dışına taşması" olarak ifade etmiştir.

Ekonomide kayıt dışı kesimin oluşması, yalnızca ekonomik ve mali nedenlere değil aynı zamanda politik, sosyal, psikolojik ve hukuki unsurlara da dayanmaktadır. Bunlar içerisinde de aşağıda belirtilen faktörler, önemli rol oynamaktadır (İSO, 2001: 28):

- Kamuda şeffaflığın olmaması,
- Denetimlerin yetersizliği,
- Vergi oranlarının çok yüksek olması,

- Yaptırımların yetersiz kalması,
- Kayıt dışı istihdamın getirdiği vergi avantajı ve SSK paylarının ödenmemesi rahatlığı,
- Yeterli sermaye birikiminin olmaması nedeniyle sermaye birikimini sağlamak amacı,
- Vergi yasası düzenlemelerinin çok fazla ya da yasa metinlerinin karışık ve anlaşılmaz nitelikte olması,
- Bürokratik mekanizmanın ağır ve aksak işlemesinin zaman kaybı ve maliyet yüksekliğine sebep olması,
- Kayıt altına girmeyen faaliyetlerin rekabet gücü kazanımının cazibesi.

Yukarıda belirtilen temel nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kayıt dışı faaliyetlerin, olumlu ve olumsuz etkileri sıklıkla tartışılmaktadır. Ancak olumsuz etkilerin gün geçtikçe daha da ağırlaştığı ve kayıt dışı ekonominin önemli bir sorun olarak ülkelerin gündemine yerleştiği görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkelerde önemli boyutlara ulaşan kayıt dışı faaliyetler, ekonomik yaşam üzerinde olduğu kadar, sosyal yaşam üzerinde de olumsuz etkilerini sürdürmektedir. Bu etkiler şu şekilde sıralanabilir (Işık, 200: 1; Özsoylu, 1996: 1; Sarılı, 2003: 43):

- Kayıt dışı ekonomi, girişimciler arasında haksız rekabeti doğurmaktadır. Yasal yükümlülüklerden ötürü yatırımlarını belli ölçülerde erteleyen büyük işletmeler karşısında gelirlerini kayıt dışında tutarak bu yükümlülüklerden kurtulan ekonomik birimler avantaj sağlayarak üstün konuma geçmektedirler. Bu durum aynı zamanda yasal zeminde faaliyetlerini sürdüren işletmelerin kayıt dışına çıkma çabalarını artırmaktadır.
- Önemli düzeylere yükselen kayıt dışı faaliyetler ülkelerin ekonomik ve sosyal göstergelerini sağlıksız hale getirerek yönetsel hataların oluşmasına olanak tanımaktadır. Böylece var olan sorunlar yokmuş gibi, olmayan sorunlar da varmış gibi değerlendirilebilmektedir. Sovyetler Birliği'nin çökmesinde kamu hesap ve istatistiklerin gizli ve saptırılmış olmasının önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde, konunun ciddiyeti anlaşılmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, kaynakların etkin kullanılamaması sonucunu beraberinde getirmektedir. Sermayenin ekonomiye daha fazla katkı sunabilecek

alanlardan vergisel avantajların daha çok olduğu alanlara kayması, ekonomik büyümeyi de tehdit etmektedir.

- Kayıt dışı ekonominin en önemli etkilerinden biri de, devletin temel gelir kaynağı niteliğindeki vergi gelirlerini azaltmasıdır. Bazı ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında kalması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olarak harcamaları finanse edecek olan temel gelir kalemini yetersiz bırakmakta ve ortaya yüksek düzeylerde bütçe açıkları çıkmaktadır.
- Devletin kayıt dışı işlemler sonucunda oluşan kazançlardan alamadığı vergiyi, dolaylı vergilerle ya da borçlanarak almak zorunda kalması, gelir dağılımında ve vergilemede adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu durum halkın devlete ve rejime olan güvenini de sarsmaktadır.
- Kayıt dışı faaliyetleri yürütenler ikametgahlarını gizleyerek ve bir takım bilgileri gerekli yerlere vermekten kaçınarak kayıt dışında kalmaya çalışmaktadırlar. Bu durum kamu güvenliği, seçmen kütüklerinin oluşturulması, yargının etkin işlemesi, nüfus sayımı ve ekonomik anlam taşımayan diğer istatistiksel bilgilerin de elde edilmesi açısından sakıncalar doğurmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi aynı zamanda toplumun manevi değerleri üzerinde de etki yaratmaktadır. Yasal olmayan şekilde haksız ve kolay yollardan para kazanma düşüncesinin yerleşmesine neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin yukarıda belirtilen olumsuz etkileri arasında en fazla, kamusal maliyeti üzerinde durulmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin kayıt dışı bırakılması, vergilerin eksik ya da hiç ödenmemesine neden olmakta ve devletin vergi gelirleri azalmaktadır. Vergi gelirlerinin azalması sebebiyle, bütçe finansmanının sağlanması için borçlanma yoluna gidilmesi, yüksek faiz oranları üzerinden yatırımların azalmasına neden olarak bir taraftan milli gelirin diğer taraftan istihdamın olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır. Ayrıca artan faiz oranları, kamu borçlanma maliyetlerinin de yükselmesine neden olarak bütçe açıklarını tetiklemektedir (Us, 2004: 13).

Bütçe açıklarından ötürü ortaya çıkan fon açığını karşılamak üzere vergi oranlarının artırılması ya da ek vergiler getirilmesi gibi uygulamalara da başvurulmaktadır. Ancak kayıtlı kesimin yasal yükümlülüklerinin daha fazla artmasına neden olacak söz konusu uygulamalar, zaman içinde kayıt dışılığı da

teşvik edici bir unsur haline dönüşebilecektir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan bütçe açıkları finanse edilirken alınacak vergisel tedbirlerin çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Us, 2004: 13).

Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çözüm süreci belli ölçüde karmaşık bir yapı sergileyen kayıt dışı ekonomik faaliyetler, olumsuz etkilerini sadece gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de gösterdiği için günümüzde artık evrensel bir problem haline gelmiştir. Ancak kayıt dışı ekonominin boyutları, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik, sosyal ve kültürel durumları, hesaplama yönteminin faklılığı gibi birçok faktör nedeniyle önemli ölçüde farklılıklar arz etmektedir (Işık ve Acar, 2003: 126).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin dünya genelindeki boyutlarını belirlemek amacıyla Schneider (2007) tarafından yapılmış çalışmada, büyük çapta kalkınmış ülkeler (highly developed countries) dışında kalan geçiş ekonomileri, gelişmekte olan ve komünist ülkeler için bu tür faliyetlerin ele alınan 1990 – 2005 dönemi itibariyle artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ele alınan bazı ülkelere ilişkin rakamlar Tablo 3'de sunulmaktadır.

Tablo 3. Kayıt Dışı Ekonominin Çeşitli Ülkelerdeki Büyüklüğü

Ülke	GSMH İçinde Kayıt Dışı Ekonominin Payı	
	1999/2000	2004/2005
ABD	8.7	7.9
Arjantin	25.4	27.2
Avustralya	14.3	12.8
Brezilya	39.8	41.8
Fransa	18.2	13.2
Hindistan	23.1	25.1
Japonya	11.2	8.8
Meksika	30.1	31.7
Polonya	27.6	27.3
Türkiye	32.1	33.2
Yunanistan	28.7	26.3
OECD Ortalaması	16.8	14.8

Kaynak: Schneider, Friedrich (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over The World: New Estimates for 145 Countries", Open Assesment E-Journal, No: 2007 – 9.

Ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin farklılılaştığı dikkat çekmektedir. Ancak yine de kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması, hem gelişmekte olan ülkeler için hem de gelişmiş ülkeler için önem taşımaktadır.

1.2.3. Seçim Ekonomisi

Hükümetler, özellikle seçim dönemlerinde siyasi geleceklerini riske etmemek amacıyla makro ekonomik politikaları, uygulanan programların dışına çıkarak kullanma eğilimi içerisine girebilmektedirler (Demir, 2001: 16). Seçim öncesi ekonomiyi canlandırabilmek ve oy potansiyellerini artırabilmek için de kamusal kaynaklar, iktisadilik, rasyonellik ve verimlilik ilkeleri bir tarafa bırakılarak keyfi bir biçimde kullanılmaktadır (Erdoğan, 1999: 119). Seçim ekonomisi kavramı da; bu tür uygulamalar aracılığıyla, iktisat politikası araçlarının, oy maksimizasyonunu sağlayacak biçimde kullanılması sürecini ifade etmektedir (Şener, 1996: 184).

İktidarı elinde tutma amacı içerisinde olan parti ya da partiler genellikle, söz konusu amaçlarını gerçekleştirebilmek için özellikle Tablo 4'de belirtilen mali ve parasal araçlardan faydalanmaktadırlar.

Tablo 4. Seçim Ekonomisi Politikalarının Araçları

Seçim Ekonomisi Politikalarının Araçları	
1. Mali Araçlar	**2. Parasal Araçlar**
a. Cari Harcamalar	a. Para Arzı
b. Transfer Harcamaları	b. Kredi Hacmi
c. Yatırım Harcamaları	

Seçim dönemlerinde hükümetlerin genişletici para ve maliye politikaları izleme eğilimine girdikleri ilk olarak William Nordhaus (1975) ve Edward Tufte (1978) tarafından "Politik Seçim Çevrimleri Teorisi" adı altında gündeme getirilmiştir. Douglass Hibbs (1979) ise geliştirmiş olduğu "Partizan Teori" ile bu yaklaşıma katkıda bulunarak sol partilerin müdahaleci bakış açılarının kamu harcamalarını ve dolayısıyla bütçe açıklarını artıracağını ileri sürmüştür. Sol partilere göre daha liberal politikalar uygulayan sağ partilerin ise dengeli bütçe hedefi doğrultusunda kamu harcamaları ve gelirlerini düşük seviyelerde tutacaklarını ifade etmiştir (Srdjan ve

Llorca, 2007: 492). Bu teorilerin geçerliliği ile ilgili olarak yapılan çalışmalar ele alınan ülkelere göre farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. İsveç ekonomisi üzerinde 2000'den fazla gözlemden hareketle analizlerini gerçekleştiren Libdom (2003)'un bulguları, seçim dönemlerinde kamu harcamalarının artırılıp vergi yükünün düşürüldüğünü, diğer dönemlerde ise bunun tam tersi politikaların izlendiğini göstermiştir. Shi ve Svensson (2002) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında seçim çevrimleri teorisini test etmişler ve seçim dönemlerinden önce her iki gruptaki ülkelerin genişletici ekonomi politikaları izledikleri ancak gelişmekte olan ülkelerde bunun daha belirgin biçimde gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır. Akalın ve Erkişi (2007) ise Nordhaus'un seçim çevrimleri teorisini Türkiye ekonomisi için 1950 – 2006 dönemi genel seçimlerini esas alarak incelemişlerdir. Bulgular, kamu harcamaları, para arzı, enflasyon, işsizlik, büyüme oranı parametrelerinin seçim çevrimlerinin varlığını destekler nitelikte hareket etmediklerini göstermiştir.

1.2.4. Gelişmişlik Düzeyi

Günümüzde ekonomilerin temel sorunu esas itibariyle, üretim hacmini artırmak ve büyüyen ekonomik değerin adaletli bir şekilde dağıtımını sağlamaktır. Ancak bütün ülkeler, aynı gelişmişlik seviyesinde olmadıkları için ekonomiler arasında bazı kalkınma farkları ortaya çıkmakta ve bu farklılıkların belirlenmesinde de temel gösterge olarak milli gelir hesapları kullanılmaktadır. Milli gelirin büyüklüğü ve gelirin bireyler arasındaki dağılımına göre ülkeler genellikle; azgelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler olmak üzere üç farklı sınıfa ayrılmaktadır (Eker vd., 1997: 213).

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma hedefleri önünde en büyük engeli, aşağıda maddeler halinde belirtilen yapısal sorunlar oluşturmaktadır (Tecer, 2003: 138):

- Toplumun önemli bir bölümünün geçim kaynağı tarım sektöründen karşılanmaktadır. Yetersiz teknoloji ve küçük aile işletmeleri bu sektördeki prodüktivite düzeyinin yükselmesine engel olmaktadır .
- Azgelişmiş ekonomilerde milli gelir seviyesi düşük, buna karşın nüfus artış oranı yüksektir. Bu da sermaye birikimini yetersiz hale getirmektedir.
- Kişi başına düşen milli gelirin düşük olması, tüketim miktarının artmasına neden olmaktadır. Çünkü kişi başına milli gelir düzeyi düşük olduğu için insanlar

tüketime daha fazla pay ayırarak tasarruflarını azaltmaktadır. Tasarrufların az olması yine sermeye birikimine olumsuz yönde yansımaktadır.

- Geri kalmış ekonomilerin temel bir özelliği de arz, talep ve optimum kaynak dağılımı açısından piyasaların dar ve düzenleyici niteliğinin yeterli olmamasıdır. Sermaye birikimi yetersiz olduğu için ekonominin arz yönü dar, gelir düzeyinin düşüklüğüne bağlı olarak da talep seviyesi düşüktür.
- Örgütlü sermaye piyasasının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle finansman kaynakları sınırlıdır ve maliyeti yüksektir.
- Mevcut teknolojinin genelde modası geçmiştir.
- Eğitim düzeyi düşüktür.

Ulusal tasarrufların yetersizliğinden dolayı gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde, mevcut yapısal sorunları en aza indirerek ekonomik kalkınma sürecini hızlandırabilmek için de çeşitli düzeylerde devlet müdahaleleri kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu grupta yer alan ülkelerde devlet müdahalelerini gerekli kılan temel sebepler aşağıda belirtilmektedir (Eker vd. 1997: 254):

- Nüfus artışı ile birlikte artan konut, kanalizasyon, su, enerji, yol, eğitim ve sağlık hizmetleri talebi, özellikle yerel idarelerin harcamalarını önemli seviyelere çıkarmaktadır.
- Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi açısından altyapı tesisleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu tesisler, üretken faaliyetlerin meydana gelmesi için gerekli olan hizmetleri kapsamaktadır. Geniş anlamda alındığında; hukuki düzenin korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme, enerji hizmetleri de bu kapsam içerisine girmektedir. Küçük ölçekli üretim birimleri söz konusu yatırımların gerçekleştirilmesi bakımından yetersiz kalacakları için, bu harcamaların büyük bölümünü devlet üstlenmek durumunda kalmaktadır.
- Kamu yatırım harcamalarının artışı yanında bu hizmetlerin yürütülebilmesi cari giderler yapılmasını da gerektirmektedir. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi bir istihdam sektörü halini aldığı için büyük ölçüde kamu hizmeti gören memur ve işçi bulunmakta, bu da cari harcamaların giderek bütçe harcamaları içinde yüksek paylara sahip olmasına neden olmaktadır.

Söz konusu ülkelerin vergi sistemlerinden kaynaklanan aksaklıklardan ötürü olağan kamu gelirleri, yukarıda sayılan nedenlere bağlı olarak yüksek düzeylere ulaşan kamu harcamalarını karşılama noktasında yetersiz kalmaktadır.

Bir ülkenin vergi sisteminin etkinliği, vergi kapasitesi ve vergi gayreti tarafından belirlenmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması, buna karşın nüfusun hızlı artması vergi kapasitesini olumsuz yönde etkileyen en önemli faktördür. Bunun yanısıra; gelir dağılımının bozuk olması, tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapı, vergi kaçakçılığı, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü gibi unsurlar da vergi kapasitesini zayıflatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde vergi kapasitesinin düşük olmasına ek olarak vergi gayretinin de yetersiz olduğu görülmektedir. Nitelikli personel kıtlığı, denetim yetersizliği, mükellefler ile vergi idaresi arasındaki iletişim kopukluğu gibi nedenlerle vergi idaresinin etkin olmaması, vergi esnekliğinin düşük olması, sık sık değişen mevzuat, halkın bilgi ve birikim düzeyinin düşük olması gibi nedenlerle halihazırdaki vergi potansiyeli bile yeteri kadar değerlendirilememektedir. Bütün bunlar, vergi gelirlerini olması gereken seviyelerin çok altında bırakmakta ve dolayısıyla kamu gelirleri, kamu harcamalarını kısmen finanse ederek ciddi boyutlara varan bütçe açıklarının oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Şen ve Sağbaş, 2004: 24).

1.2.5. Dış Nedenler

Bir çok gelişmekte olan ülkede mali istikrarsızlığın temel kaynaklarından birisi de bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları dış şoklardır. Temel ihraç mallarının fiyatları ve hacmindeki dalgalanma, petrol ithal eden ülkeler için temel girdi olan petrol fiyatlarındaki artış, uluslararası faiz oranlarında artış, global durgunluk veya genel anlamda global kriz şeklinde kendini gösteren dış şoklar gelişmekte olan ülkelerin devlet müdahalelerini kaçınılmaz hale getirerek bütçe dengesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Şen ve Sağbaş, 2004: 37).

1.2.6. Yolsuzluklar

Bireylerin toplumsal kaynaklar üzerinde eşit hak ve yetkileri bulunmamaktadır. Hukuksal düzen, toplumda kimlerin neyi, ne kadar alacağını ya da kontrol edeceğini belirlemektedir. Bu şekilde ortaya çıkan devlet yapısı içinde kararların tümünü programlamak da mümkün olmadığından, takdir yetkisi kamu yöneticilerine

bırakılmaktadır. Ancak bu yetkinin, kamu yöneticileri tarafından zaman zaman yasalara aykırı şekilde kullanılması da yolsuzluk olgusunu beraberinde getirmektedir (Özsemerci, 2003: 1).

Yolsuzluk kavramsal açıdan, esas alınan kriterlerin özelliğine göre farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Örneğin; Dünya Bankası yolsuzluğu, "kamu gücünün özel çıkarlar amacıyla kötüye kullanılması" şeklinde tanımlamıştır. Uluslararası sözleşme niteliğindeki belgelerden Avrupa Konseyi Yolsuzlukla Mücadele Özel Hukuk Sözleşmesi'nde ise yolsuzluk; "doğrudan doğruya ya da dolaylı yollardan rüşvet ve yasadışı bir menfaat temin eden, kişinin yürüttüğü görevlerin veya gerekli davranışların yasalara uygun bir şekilde yerine getirilmesinde sapmalara yol açan rüşvet veya başka her türlü yasadışı menfaatin talep edilmesi, teklif edilmesi, verilmesi ya da kabul edilmesi" olarak ifade edilmiştir (Özbaran, 2003: 18).

Özel çıkarların, sahip olunan yetkilerin arkasına gizlenmek suretiyle gayri kanuni ve ahlaki şekillerde maksimize edilmesi genellikle, türleri aşağıda belirtilen uygulamalarla gerçekleştirilmektedir (TEPAV, 2006: 26).

Tablo 5. Yolsuzluk Türleri

1- Doğrudan Cezai Yaptırıma Bağlanan Yolsuzluk Türleri		**2- Dolaylı Olarak Cezai Yaptırıma Bağlanan veya Suç Sayılmayan Yolsuzluk Türleri**	
a	Rüşvet	a	Rant Kollama
b	Zimmet	b	Lobicilik
c	İrtikap (Haraç)	c	Oy Ticareti
d	Kara Paranın Aklanması	d	Kayırmacılık
e	Dolandırıcılık		
f	Emniyeti Suiistimal		
g	İçerden Öğrenenlerin Ticareti		

Kaynak: TEPAV (2006), Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri, TEPAV Yolsuzlukla Mücadele Kitapları – 1, Ankara.

Önemli bir bölümünün cezai yaptırımlara bağlandığı ve karmaşık bir yapı arz eden yolsuzluk, siyasi rejimleri ne olursa olsun gelişmiş, gelişmekte olan ve azgelişmiş bütün ülkelerde farklı düzeylerde de olsa ortaya çıkmaktadır (Öner, 2005:

44). Ancak yolsuzluğun tespit edilmesinde bazı güçlükler bulunmaktadır. Bu konuda merkezi Berlin'de bulunan Uluslararası Saydamlık Örgütü (Transparency International – TI), her yıl Yolsuzluk Algılama Endeksleri (corruption perception index) düzenlemekte ve ülkelere 0 ile 10 arasında değişen puanlar vermektedir. Bu endeks sayesinde de uluslararası ticari işlemlerde ülkelerin yolsuzluk puanları görülebilmektedir.

Tablo 6. Dünya Yolsuzluk Algılama Endeksi Sıralaması

	Ülke	İndeks*		Ülke	İndeks*		Ülke	İndeks*
1	Danimarka	9.4	35	Tayvan	5.7	69	Gana	3.7
2	Finlandiya	9.4	36	Bir.Arap Emir.	5.7	70	Romanya	3.7
3	Y. Zelanda	9.4	37	Dominik	5.6	71	Senegal	3.6
4	Singapur	9.3	38	Bostwana	5.4	72	Brezilya	3.5
5	İsveç	9.3	39	Kıbrıs	5.3	73	Çin	3.5
6	İzlanda	9.2	40	Macaristan	5.3	74	Hindistan	3.5
7	Hollanda	9.0	41	Çek Cumhur.	5.2	75	Meksika	3.5
8	İsviçre	9.0	42	İtalya	5.2	76	Morocco	3.5
9	Kanada	8.7	43	Malezya	5.1	77	Peru	3.5
10	Norveç	8.7	44	Güney Afrika	5.1	78	Suriname	3.5
11	Avustralya	8.6	45	Güney Kore	5.1	79	Georgia	3.4
12	Lüksemburg	8.4	46	Bahreyn	5.0	80	Grenada	3.4
13	İngiltere	8.4	47	Bhutan	5.0	81	Suudi Arab.	3.4
14	Hong Kong	8.3	48	Costa Rica	5.0	82	Serbia	3.4
15	Avusturya	8.1	49	Cape Verde	4.9	83	Trn. Tobago	3.4
16	Almanya	7.8	50	Slovakya	4.9	84	Bos. Hersek	3.3
17	İrlanda	7.5	51	Latvia	4.8	85	Gabon	3.3
18	Japonya	7.5	52	Litvanya	4.8	86	Jameika	3.3
19	Fransa	7.3	53	Ürdün	4.7	87	Kiribati	3.3
20	ABD	7.2	54	Mauritius	4.7	88	Lesoto	3.3
21	Belçika	7.1	55	Umman	4.7	89	Makedonya	3.3
22	Şili	7.0	56	Yunanistan	4.6	90	Maldivler	3.3
23	Barbados	6.9	57	Namibya	4.5	91	Montenegro	3.3
24	Saint Lucia	6.8	58	Samoa	4.5	92	Swaziland	3.3
25	İspanya	6.7	59	Seychelles	4.5	93	Tayland	3.3
26	Uruguay	6.7	60	Kuveyt	4.3	94	Madagaskar	3.2
27	Slovenya	6.6	61	Küba	4.2	95	Panama	3.2
28	Estonya	6.5	62	Polonya	4.2	96	Sri Lanka	3.2
29	Portekiz	6.5	63	Tunus	4.2	97	Tanzanya	3.2
30	İsrail	6.1	64	Bulgaristan	4.1	98	Vanuatu	3.1
31	Saint Vincent	6.1	65	Croatia	4.1	99	Cezayir	3.0
32	Katar	6.0	**66**	***Türkiye***	***4.1***	100	Ermenistan	3.0
33	Malta	5.8	67	El Salvador	4.0	101	Belize	3.0
34	Macao	5.7	68	Kolombiya	3.8	102	Dominik C.	3.0

Kaynak: Transparency International, Corruption Perceptions Index 2007
* Yolsuzluk Algılama İndeksi (10 = En Az Yolsuzluk, 0 = En Fazla Yolsuzluk)

2007 yolsuzluk algılama endekslerine göre Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelanda, Singapur ve İsveç yolsuzluğun en az görüldüğü ülkeleri meydana getirmektedir.

Yolsuzluk faaliyetleri neticesinde, devletin en önemli gelir kaynağı olan vergi gelirleri; vergi kaçırma, haksız biçimde vergi muafiyetinden yararlanma ve vergi idarelerinin göstereceği zayıflıklar gibi uygulamalardan ötürü, önemli ölçüde kayba uğrayabilmektedir. Bu durum bir taraftan bütçe açıklarının artmasına ve oluşan açıkların da maliyeti yüksek alternatif gelir kaynakları ile finanse edilmesine diğer taraftan kamu harcamaları kompozisyonuna etki ederek, kişisel çıkarlara daha fazla hizmet edebilecek yüksek maliyetli ve düşük faydalı projelerin hayata geçirilmesine yol açmaktadır.

Kamu maliyesi açısından yolsuzluk uygulamalarının beraberinde getirebileceği diğer olumsuzluklar ise şu şekilde sıralanabilir (Kutlar ve Doğanoğlu, 2001: 1; Şener, 2001: 29):

- Yolsuzluk faaliyetleri, kamusal mal ve hizmetlerin maliyetini yükseltmesine karşın sunulan mal ve hizmetlerin kalitesini düşürmektedir.
- Kamu yatırımlarında belli ölçülerde artış etkisi yaratabilen yolsuzluklar, yabancı yatırımlar önüne kanun dışı engeller çıkarmak suretiyle bu tür girişimlerin zaman zaman önünü kesebilmektedir.
- Yolsuzluk uygulamaları sonucu elde edilen haksız kazançlar, ülke içinde kullanılmak yerine, yabancı bankalara transfer edilmekte ya da kişisel tüketim amacıyla kullanılmaktadır.
- Yolsuzluklar karşısında hukuk sisteminin ağır çalışması ve böyle bir ortamda söz konusu uygulamaların yaygınlaşması ise sosyal barışı ve adaleti tehdit eder hale gelmektedir.
- Bütün bu sayılanlara ilave olarak yolsuzluklar, devletin meşruiyetini olumsuz yönde etkilemekte, devletin gerekli kamu ihtiyaçlarını karşılamasındaki etkinliğini düşürmekte, sosyal ve ekonomik kurumların verimli ve aktif bir biçimde çalışmasını engellemekte ve kaynak dağılımını bozucu etkilerde bulunmaktadır.

1.2.7. Kamu Harcamalarında Savurganlık

Klasik iktisadi anlayışta bütçenin denk olması bir ilke olarak genel kabul görmüş ve kamu maliyesinde dengesizlik yaratacak herhangi bir müdahale

reddedilmiştir. Ancak 1929 yılında Büyük Buhran'ın yaşanması ile birlikte o zamana dek geçerliliğini koruyan bu yaklaşım, gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir. İngiliz İktisatçı John M. Keynes, 1936 yılında yayınladığı "İstihdam, Faiz ve Para Hakkında Genel Teori" adlı eserinde ekonomilerin durgunluk ortamından kendiliğinden çıkmalarını sağlayacak bir mekanizmanın olmadığını savunarak, sorunun özel kesimin tüketim eğilimindeki yetersizlikten kaynaklandığını ifade etmiştir. Ekonomik durgunluğu aşmaya yönelik çözümün ise, devlet müdahaleleri ile gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür (Pınar, 2006: 15). İktisadi hayatta gözlenen durgunluğu gidermek üzere artırılan devlet müdahaleleri de, siyasi ve bürokratik yozlaşma neticesinde savurganlık olgusunu beraberinde getirmiştir.

Savurganlık en genel anlamı ile "belli bir çıktıyı üretmek için katlanılan fiili maliyetlerin, teknolojik olarak mümkün asgari maliyetten yüksek olması" şeklinde tanımlanmaktadır. Kamu harcamalarında savurganlık ise, yapılan harcamalara değecek kadar hizmetin elde edilmemesi, vatandaşlardan toplanan kaynakların karşılığının verilememesi veya iyi değerlendirilememesi, başka bir ifadeyle de maksimum sosyal maliyet ile minimum sosyal faydanın elde edilmesi olarak ifade edilmektedir (Kökocak ve Erdoğan, 2005: 39). Kamu kesiminde çalışanların kamu kaynaklarını kullanıyor olmaları ve başarıya yönelik teşviklerin zayıflığı, başta siyasi iktidarı ellerinde bulunduran partiler ile kamu çalışanlarını savurganlığa ve verimsizliğe itmektedir (Demir, 2001: 17).

Siyasal iktidarlar, artan savurgan harcamaların finansmanında vergi gibi sağlam kaynakları kullanmak yerine, genellikle borçlanma yöntemini tercih etmektedirler. Borçlanma yolu ile sağlanan fonlar verimli alanlarda kullanılmadığından, borçların geri ödeme imkanı azalmakta, vadesi gelen borçları geri ödeme zorunluluğu ile birlikte sürekli devam eden savurgan harcamalar ise, borcu borçla ödeme kısır döngüsünü beraberinde getirerek borçlanma politikasının anti-konjonktürel iktisat politikası aracı olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır.

1.2.8. Enflasyon

Enflasyon genel olarak fiyatlar genel düzeyindeki önemli yükselmeler şeklinde tanımlanan önemli bir makroekonomik değişkendir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol şoklarının ardından ciddi bir problem haline gelen enflasyon, 1980 öncesi dönemde gelişmiş ülkelerdeki iktisat tartışmalarını yönlendiren temel unsur olmuştur. Bu

süreçte yüksek enflasyonun nedenleri, yarattığı maliyetler ve meydana getirdiği sonuçların irdelenmesi birincil önceliği almış, aynı süreçte enflasyonu kontrol altına almanın siyasi güçlüğü de vurgulanan konulardan birisi olmuştur. 1980'lerin başında gelişmiş ülke merkez bankaları özellikle para arzını kontrol etmeye yönelik politikalara ağırlık vermek suretiyle fiyat istikararını sağlama konusunda başarıya ulaşmışlardır. Günümüzde söz konusu ülkeler için enflasyonun güncel bir problem olmaktan çıktığı görülmesine rağmen gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin büyük bölümünde yüksek enflasyon varlığını devam ettirmektedir (DPT, 2004: 127). Yüksek enflasyon ise sosyal ve siyasal nitelikteki sorunlara ilave olarak kamu kesimindeki mali dengesizlikleri de içine alan çeşitli ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir.

Devletin toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek üzere yaptığı harcamaların finansmanı için kullanılan en önemli olağan gelir kalemi vergilerdir. Özellikle vergi gelirleri üzerinden kamu gelirlerine etki ederek harcamalar lehine bir fark ortaya çıkaran enflasyonun, vergi tahakkuku ile vergi tahsil süresi arasındaki zaman farkından ötürü meydana getirdiği bu durum literatürde "Olivera – Tanzi Etkisi" çerçevesinde açıklanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri bilinen ancak teorik altyapısı oluşturulmamış enflasyon ile vergi gelirleri arasındaki ilişki, ilk kez Julio Olivera ve Vito Tanzi tarafından sistematize edilmiştir.

Olivera 1967 yılında yaptığı "Para, Fiyatlar ve Mali Gecikmeler: Enflasyon Dinamikleri Üzerine Bir Not" isimli çalışmasında mali gecikmelerden dolayı enflasyonun reel vergi gelirlerinin değerini düşürerek bütçe açıklarına yol açacağını, açıkların para arzının genişletilmesi ile finansmanı halinde ise enflasyonun hız kazanabileceğini ifade etmiştir. Tanzi de 1977'de yayınladığı "Enflasyon, Tahsilat Gecikmeleri ve Vergi Gelirlerinin Reel Değeri" çalışması ile Olivera'nın bu yaklaşımını formule ederek enflasyon ile mali gecikmelerin vergi gelirlerinin değerini ne yönde ne kadar etkileyeceğini göstermiştir (Choudhry, 1990: 3).

$$R = \frac{R_0}{(1+\pi)^n} \qquad (1.19)$$

R_o = Cari enflasyon oranı 0 iken reel vergi oranı

n = Vergi tahsilatındaki aylık ortalama gecikme sayısı

Türkiye ekonomisinde 1987 – 2000 dönemi için enflasyonun vergi gelirleri üzerindeki etkisini belirlemek üzere Şen'in (2003) yaptığı araştırmada bulgular, özellikle kriz dönemlerinde vergi tahsilat süresinin uzamasına ve enflasyonun yükselmesine bağlı olarak vergi geliri kaybının önemli düzeylere ulaştığını göstermiştir. 1994 yılında söz konusu kaybın milli gelire oranı yüzde 2.28 düzeyinde iken 1999 yılında bu oranın yüzde 2.29'a ulaştığı hesaplanmıştır. 1987 – 2000 döneminde ise ortalama vergi kaybının milli gelir içindeki payı yüzde 1.40 olarak bulunmuştur.

Beşer (2007), "Olivera – Tanzi Etkisi"nin Türkiye'deki geçerliliğini Tanzi (1977) ve Choudry (1991) tarafından geliştirilen teorik yapıya bağlı kalarak Bootstrap VAR modelleri yardımıyla analiz etmiştir. Cari dönem ve parasal genişlemenin neden olduğu uzun dönem için enflasyonun vergi gelirlerinin reel değerlerini aşındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Gürbüzer'in (1997) Türkiye ekonomisinde 1988 – 1996 dönemi için "Olivera -Tanzi Etkisini" belirlemek üzere yaptığı çalışmanın bulguları da vergilerin tahsilindeki gecikme sürelerine bağlı olarak enflasyonun, vergi gelirlerinin reel değerinde önemli ölçüde azalmaya yol açtığını göstermiştir.

1.2.9. Sosyal Güvenlik Harcamaları

Dünya genelinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi konusunda sağlanan başarılar, önemli maliyet artışlarını da beraberinde getirmiştir. 1960'lı yılların başında OECD ülkelerinde sosyal güvenlik harcamalarının ulusal gelir içindeki payı yüzde 3 ile yüzde 12 arasında değişirken, 1970'li yılların sonuna doğru bu oran yüzde 7 ile yüzde 23 arasında değişen düzeylere çıkmıştır. Bugün gelinen noktada gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik harcamaları ulusal gelirin yüzde 35'ine kadar yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise istisnalar dışında, sosyal güvenlikle ilgili harcamaların ulusal gelir içindeki payı yüzde 3 ile yüzde 15 arasında değişmektedir (TÜSİAD, 1997).

Özellikle gelişmesini tamamlamış ülkelerde ulusal gelirin üçte birine yaklaşan düzeylere ulaşan sosyal güvenlik harcamalarının kamu mali sisteminde meydana getirdiği olumsuz gelişmeler şu şekilde sıralanabilir: (Peker, 1997: 10):

- Nakdi olarak verilen aylık ve gelirler ortalama ücretlerden daha fazla artmıştır.
- Sağlık ve yaşam standardındaki iyileşmelere bağlı olarak ortalama hayat beklentisi artarken doğum oranlarının düşmesi, bu ülkelerin nüfus yapısını değiştirmiştir. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı hızla yükselmiş, bu durum sosyal güvenlik sistemlerinin maliyetini yükseltmiştir.
- Yüksek oranlı enflasyon dönemlerinde, fon esasına göre işleyen sistemler pozitif reel getiri sağlayacak şekilde işletilememiş ve fonlar erimiştir.
- 1980'li yıllardan itibaren işsizliğin artması, işsizlik sigortası için yapılan ödemelerde yüksek artışlara neden olmuştur.
- Çok hızlı ve pahalı teknolojik yenileşmenin yaşandığı sağlık alanında, sigorta ödemeleri hızla artmıştır. Ayrıca koruyucu sağlık hizmetleri yerine tedavi edici sağlık hizmetlerine ağırlık verilmesi ve en çok sağlık hizmeti talep eden yaşlı nüfusun artışı da maliyetleri yükseltmiştir.
- Sosyal güvenlik sistemleri olgunlaşmış, başka bir ifadeyle, yükümlülüklerini yerine getirerek aylık almaya hak kazananların sayısı zaman içinde artmıştır. Dolayısıyla başlangıçtaki aktif/pasif sigortalı dengesi pasif sigortalılar lehine bozulmuştur.
- Aile yapısındaki değişmeler (boşanmaların artışı, tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, evlilik dışı çocukların sayısındaki artış vb.) sosyal güvenlik sisteminin aileye yönelik harcamalarını artırmıştır.
- Son olarak 1960'lardan itibaren göçlerle birlikte kayıt dışı sektörde ortaya çıkan genişleme sosyal güvenlik sistemleri üzerindeki yükü artırmıştır.

1.2.10. Küreselleşme

Uluslararası ticaret önündeki engellerin kaldırılması, dünya sermaye piyasalarının liberalizasyonu, ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında yaşanan süratli ilerlemeler; emek faktörü, bilgi, mal ve sermaye hareketlerini büyük çapta artırmış ve hızlandırmıştır. Diğer taraftan bu gelişmeler 1980'li yıllara kadar kabul görmüş olan müdahaleci iktisadi yaklaşımın reforme edilmesi gereğini de beraberinde getirmiştir. Bretton Woods kuruluşlarının desteği ile 1980'lerin ortalarından itibaren çok sayıda ülke tarafından gerçekleştirilmeye başlanan reformlar çerçevesinde, üretimde devletin rolünün azaltılması, kamu girişimlerinin

deregülasyonu ve özel sektörü özendirici politikalar hayata geçirilmiştir. Bu uygulamaları içeren serbest piyasa yaklaşımının benimsenmesi neticesinde de, makroekonomik istikrarın sürdürülebileceğine, enflasyonun düşürülebileceğine ve mali açık kaynaklı harcamaların da azaltılarak devletin nispi büyüklüğünün küçültülebileceğine vurgulama yapılmıştır (United Nations, 2001: 32). Kamu sektöründe etkinliği artırmak için kamu kesiminin maliyet yaratan unsurlarına karşı belirtilen tedbirleri alma ihtiyacı ise, özelleştirme, vergiler, senyoraj ve finansal baskı gelirleri ile kamu harcamaları gibi alanlarda değişimi kaçınılmaz kılmıştır.

Özelleştirme: Neo-liberal yaklaşım, serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde ekonominin deregülasyonunu içeren makro ekonomik politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla yaklaşımın hedefinde, devletin işletmecilikten çekilmesini gerçekleştirerek hacmini daraltmak ve sadece tam kamusal nitelikteki mal ve hizmetlerin üretimine odaklanılmasını sağlamak bulunmaktadır (Yıldız, 2005: 34). Bu doğrultuda küresel politikalar, değişen dünya koşullarında toplumun ihtiyaçlarının daha iyi karşılanabilmesi amacıyla devletin yeniden yapılandırılması sürecinin önemli bir parçası olarak özelleştirmeleri, bir ön koşut olarak ülkelerin gündemine taşımıştır (TİSK, 1999: 7).

Vergi Gelirleri: Finansal sınırların ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte firmalar, ülkeler ve devletler arasındaki ekonomik mücadelede vergilerin etkin bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir (Gottschalk ve Peters, 2003: 1). Ekonomik mücadelenin temelini oluşturan; ulusal yatırım hacminin genişlemesini sağlamak ve yabancı yatırımcıları kendine çekebilmek amaçlı makro ekonomik hedefler, ülkeler arasındaki vergi rekabetine giderek hız kazandırmaktadır. Vergilemenin mali işlevlerini ön plana çıkaran vergi rekabeti ise teorik olarak vergi gelirlerinin azalmasına, sermaye üzerindeki vergi yükünü hafifleterek emek üzerindeki vergi yükünün artmasına ve dolaylı vergilerin toplam gelirler içerisindeki payının da yükselmesine neden olmaktadır. Küreselleşmenin, kamu gelirlerinin en önemli kalemini oluşturan vergiler üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkilerden bir diğeri de; iletişim ve bilgi teknolojisindeki ilerlemelere bağlı olarak artan elektronik ticaretin vergilendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Gelirin elde edilmesi, nereden elde edildiği ve mükellefin ikameti konusunda çeşitli sorunları beraberinde getiren

elektronik ticaret, ülkelerin vergi alımını tehdit etmektedir (Yumuşak ve Erarslan, 2005: 8).

Senyoraj Gelirleri: Kamu gelirleri içerisinde vergilerden sonra devletlerin kullandığı önemli kaynaklardan biri niteliğindeki senyoraj gelirleri de küreselleşme politikalarının etkisi altına girmiştir. Senyoraj genel olarak, hükümetlerin kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla para basarak halktan reel kaynak transfer etmeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Ekonomi büyüdükçe parasal değerlere olan talep de artacağından hükümetler sınırlı ölçülerde de olsa enflasyona yol açmadan parasal tabanı artırarak harcamalarını karşılayabilmektedirler. Ancak yeni para yaratma oranı paraya olan talebin artış hızından fazla olduğunda, enflasyon sorunu ortaya çıkmaktadır (Durmuş, 2007: 6). Yüksek enflasyon ise yarattığı belirsizliklerle ülkenin rekabet edebilme gücünü zayıflatarak dış ticaret dengesini bozucu etkiler yapabilmektedir. Diğer taraftan yüksek enflasyon yatırımcıların reel getirilerinin azalmasına yol açacağı için, yabancı sermaye önündeki en büyük engellerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle ülke dışındaki tasarruflara yüksek reel faiz ortamının sağlanması enflasyonun düşük düzeylerde tutulmasını bir zorunluluk haline getirmekte, düşük enflasyon hedefi ise bütçe gelirlerinde senyorajdan elde edilebilecek imkanların önemli ölçüde azaltılması anlamına gelmektedir (Sönmezler, 2006: 17).

Finansal Baskı Gelirleri: Finansal baskı, kamu kesiminin düşük faiz oranları ile kendisini finanse etmesini mümkün kılan, mali sektöre yönelik müdahale araçlarından birini oluşturmaktadır Bu müdahalelerin temelinde ekonomik ve politik nitelikli çeşitli nedenler bulunmaktadır. Özellikle talep yönetimi tekniklerinin başarısı ya da Keynezyen yaklaşım düşük reel faizleri popüler hale getirmektedir. Bu yüzden bir çok gelişmekte olan ülke, yatırımları artırabilmek için suni olarak düşük faiz politikaları uygulamaktadır. Ayrıca vergi toplama maliyetinin yüksek olması, geleneksel vergilendirmeye göre politik riskin olmaması ve hükümetin böyle bir politika izleyerek geliri yeniden dağıtma olanaklarına sahip olması, finansal bakı kullanımını teşvik etmektedir (Aktan vd., 1998). Ancak finansal baskı altındaki ekonomilerde kamu kesimine kaynak sağlama isteği, olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına da yol açabilmektedir.

Faiz oranlarına yapılan müdahalelerin sonucu olarak toplam tasarruf hacmi, olması gerekenden daha az oluşmakta, krediler de etkin olmayan bir tarzda dağıltılabilmektedir. Çünkü tasarruf yetersizliği nedeniyle oluşan kredi talebi fazlalığı rant arayışını güçlendirmekte, bu da kredi dağıtımında yolsuzluğa ve verimsiz kullanıma yol açmaktadır. Reel ekonominin hızlı ve verimli yatırım fırsatları yaratması karşısında, mali sistemin bu yatırımlara yeterince fon sağlayamaması durumunda, finansal baskı politikalarının iktisadi kalkınma üzerindeki zararı daha sert olabilmektedir (Emek, 2000: 62). Ayrıca finansal baskı politikalarının izlenmesi, o ülkede ülkede finansal aktif yelpazesinin genişlemesini de önleyebilmektedir. Bu ise, reel faiz oranlarının düştüğü bir ortamda ulusal paraya talebi artırmakta yani senyoraj gelirlerinin tabanını genişletmektedir (Aktan vd., 1998). Belirtilen söz konusu olumsuzluklar, yabancı sermaye hareketlerine yansıdığı için finansal baskı ile gelir elde etme uygulamaları tıpkı senyoraj gelirlerinde olduğu gibi giderek önemini kaybetmektedir.

Kamu Harcamaları: Küreselleşme politikaları ekseninde kamu harcamalarına yönelik öneriler, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek için gerçekleştirdiği kaynak kullanımının azaltılması gerektiği yönündedir. Ancak uluslararası ekonomik entegrasyona dahil olan ülkelerin farklı kalkınmışlık düzeylerinde bulunmasından ötürü, bunu eş zamanlı gerçekleştirebilmeleri mümkün olmamaktadır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde mal ve hizmet üretimini artırarak rekabet avantajı yakalamak için, daha iyi bir eğitim kalitesi, daha iyi altyapı olanakları ve karar alma sürecine daha fazla katılımcı dahil edebilme gerekliliği, devlete önemli görevler yüklemektedir. Dolayısıyla küreselleşme, devletin sorumluluklarının öncekine göre büyük ölçüde değişimine neden olmaktadır (El-Mefleh, 2005: 10) Bu açıdan bakıldığında gelişmiş ülkelerin kamu harcamalarında kesintiler yapması daha kolay gibi görünmektedir.

1.3. İktisadi Yaklaşımların Bütçe Açıklarına İlişkin Görüşleri

İktisadi düşünce sistemi geçmişten itibaren önemli değişiklikler göstererek günümüze kadar gelmiştir. Kullanılan teori ve analiz tekniklerinin ekonomilerde ortaya çıkan problemler karşısında yetersiz kalması, zaman içinde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasındaki birincil faktör olmuştur.

Sistematik olarak modern iktisadi düşüncenin temelleri ilk kez sanayi devrimi ile birlikte şekillendirilmiştir. Yükselen kapitalist sınıf, devletlerin ekonomideki nispi büyüklüğünü oldukça sınırlayan liberal öğretinin gelişimine zemin hazırlamış ve tarafsız devlet anlayışı 1930'lu yıllara kadar egemen görüş konumunda olmuştur. Ancak bu dönemde ortaya çıkan ekonomik karakterli sorunların liberal reçetelerin etkinliğini zayıflatması, eksik istihdamın devlet harcamaları ile telafisini gündeme taşıyarak müdahaleci iktisat politikalarına güç kazandırmıştır. Müdahaleci anlayışa dayalı iktisadi politikaların varlığı ise 1970'li yıllarda ortaya çıkan stagflasyon krizi ile birlikte tehlikeye girmiştir. Kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve ekonomilerde kalıcı istikrarın tesis edilebilmesi amacıyla bu defa monetarist, rasyonel beklentiler, yapısalcı, arz yönlü iktisat gibi farklı iktisadi yaklaşımlar gündeme getirilmiştir.

Yukarıda belirtilen yaklaşımların, devletlerin ekonomik faaliyetler içerisindeki oransal büyüklüğüne ilişkin görüşleri birbirleri arasında ayırıma yol açan unsurlar arasında yerini almıştır. Dolayısıyla bu durum, iktisadi yaklaşımların devletin gelir ve gider kompozisyonunu yansıtan bütçelerin denkliği konusundaki fikir ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Burada söz konusu yaklaşımlar içinden Klasik, Keynezyen ve Monetarist iktisadi yaklaşımların temel önermeleri hakkında bilgi verilerek, devlet bütçesine ilişkin önermelerine değinilmektedir.

1.3.1. Klasik İktisadi Yaklaşım ve Denk Bütçe Politikası

18. yüzyılın sonlarında başta İngiltere olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde önemli iktisadi ve politik değişimler yaşanmıştır. Özellikle teknolojik gelişmenin hızlanması sanayi devrimi olarak bilinen çağı başlatmıştır. Sanayi devrimi ile bir yandan üretim araçlarına sahip girişimci kapitalist sınıf doğarken, diğer yandan da üretim araçları mülkiyetine sahip olmayan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Çok önemli değişimlere sahne olan Batı Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, aynı zamanda öncülüğünü A. Smith'in (1723-1790) yaptığı Klasik İktisadi Yaklaşımın da filizlenmesine zemin hazırlamıştır (Eker vd., 1997: 56). Glasgow Üniversitesi'nde profesör olan Smith, 1776'da "Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Üzerine Deneme" adlı eseriyle bu yaklaşımın temellerini ortaya koymuştur.

Aralarında D. Ricardo (1772-1823), T. R. Malthus (1766-1834), N. W. Senior (1790-1864) ve J. B. Say (1767-1832) gibi ünlü iktisatçıların da yer aldığı Klasik

İktisadi Yaklaşımın taraftarları, verimsiz ve savurgan olarak nitelendirdikleri devlet müdahalelerinin en aza indirgendiği bir ortamda, tüm iktisadi sorunların piyasa mekanizması aracılığıyla çözüme kavuşturulabileceğini ileri sürmüşler (Dinler, 1998: 280) ve bu nedenle devlet faaliyetlerinin aşağıda belirtilen görevlerle sınırlandırılması gerektiğini savunmuşlardır (Turanlı, 1994: 67):

- Milli savunma hizmetlerini gerçekleştirmek,
- Adalet hizmetlerini gerçekleştirmek,
- Karlı olmayan yahut bireyler tarafından yapılamayacak işleri gerçekleştirmek.

Klasik iktisatçılara göre ekonomik yapı içerisindeki rolü dar tutulan devletin, toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik harcamaları da en düşük düzeyde olmalı ve bu harcamaların finansmanı vergi ve vergi benzeri gelirler ile sağlanmalıdır. Olağanüstü bütçelerin geliri kabul edilen borçlanma gelirleri ise, normal şartlarda kaynak dağılımının bozulmaması ve ekonomik yapının düzenli devam edebilmesi açısından tercih edilmemelidir.

Ekonomide küçük devletten yana olan Klasik İktisatçılar, kamu borçlanmasına karşı oldukları için denk, küçük ve tarafsız bir bütçe politikasını savunmuşlardır (Türk, 1999: 19). Denk bütçe; hükümet programlarının tam olarak gerçekleşmesine, ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde gelişmesine ve başta para politikası olmak üzere tüm politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olur. Denk bütçe özellikle enflasyonla mücadelede en etkili yöntemdir. Ayrıca kamu harcamaları, kamu gelirleriyle finanse edileceğinden, toplumdaki insanların yükleri hafifler, hükümete duyulan güven de artar (Gediz ve Yalçınkaya, 2001: 55).

Açık bütçe politikası ise, enflasyon ve işsizlik gibi çeşitli makroekonomik istikrarsızlıkların kaynağını oluşturarak devletin mali açıdan iflasına neden olabilir. Bütçe sürekli açık verdiği takdirde, istisnai ve olağanüstü gelir niteliğindeki borçlanma normal bir kaynak gibi algılanmaya başlanır. Bu durum ise kamu maliyesini zor duruma düşürür. Çünkü devletin borçlanmadan doğan giderleri esnek değildir. Devlet vadesi geldiğinde bu borçları anapara artı faizi ile birlikte ödemek durumunda kalacağı için ileride sıkıntıya düşebilir (Şen ve Sağbaş, 2004: 46).

Her ne kadar klasik iktisatçılar, yukarıda genel olarak belirtilen olumlu taraflarından hareketle denk bütçe sistemini ısrarla savunmuş olsalar da, söz konusu

sistemin sadece istikrarlı bir ekonomiye sahip gelişmiş ülkelerde başarılı olabilme gibi bir olumsuz tarafı da bulunmaktadır. Çünkü azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı sağlamak ve yatırımları artırmak bakımından yurtiçi tasarrufların ihtiyaca cevap verecek boyutta olmaması, denk bütçe anlayışının uygulanmasını oldukça zorlaştırmaktadır (Gediz, Yalçınkaya, 2001: 55).

1.3.2. Keynezyen İktisadi Yaklaşım ve Esnek Bütçe Politikası

Klasik İktisadi Yaklaşımın yerleşmesi ile birlikte liberal uygulamaların güçlenmesi, toplam üretimin tüm dünyada artmasına neden olmuştur. Ancak bu anlayışın yükselişte olduğu dönemlerde, aşağıda belirtilen nedenlere bağlı olarak yaşanan problemler, sistemin belli bir süre sonra sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir (Ölmezoğulları, 1998: 52).

- Teknolojik ilerleme, üretim şekli ve miktarını olumlu yönde etkilemiş ancak artan üretim, düşük ücretler nedeniyle iç piyasalarda yeterli pazar bulamamıştır.
- İdari, ticari ve teknik yapılar, yeni üretim biçimleriyle uyum sağlayamamıştır.
- Para ve banka kurumları finansal destek sağlama konusunda yetersiz kalmıştır.
- Devletler ekonomik bunalımlarla etkili mücadele araçlarına sahip olamamıştır.
- Uluslararası haberleşme araçlarının yetersiz olması, dış pazarlara açılma yolunu kapamıştır.
- Sanayileşen toplumlarda oluşan kalabalık işçi sınıfları, çalışma ve ücret koşulları karşısında örgütlenerek şiddetli tepkiler ortaya koymuştur.

Belirtilen bütün bu unsurlara, I. Dünya Savaşı (1919) ile Büyük Buhran (1929) da eklenince ekonomilerin yapısı genel olarak tüm dünyada altüst olmuştur. Yeni durum karşısında ise piyasaların kendiliğinden dengeye geleceğini savunan Klasik ve Neo-Klasik okulların önerdikleri yöntemler çaresiz kalmıştır.

Böyle bir ortamda John Maynard Keynes (1883–1946), "İstihdam, Faiz ve Para Hakkında Genel Teori" (1936) isimli eseriyle o güne kadar genel kabul gören yaklaşımın adeta tabulaştırdığı birçok ilkeyi yıkmayı başarmıştır (Kazgan, 2000: 220). Keynes, yaşanan işsizlik, para gibi bütün ekonomik sorunların efektif talep

yetersizliğinden kaynaklandığını ifade ederek çözüm modelini talep yönlü politikalar üzerine kurmuş ve devlete önemli görevler yüklediği bu modelde esnek bütçe politikasını önermiştir (Turanlı, 1994: 184).

Keynezyen Genel Teori'ye göre devlet, başta işsizlik olmak üzere konjonktür dalgalanmalarına karşı hem maliye hem de para politikaları uygulamalıdır. Ancak Keynes'in tercihi, daha çok kamu harcamalarının artırımını da içeren maliye politikaları yönünde olmuştur. Bu da, özellikle durgunluk dönemlerinde kamu harcamalarının artırılması sonucu oluşacak açık bütçe uygulamasını doğal hale getirmiştir (Başoğlu vd., 2004: 17). Çünkü bu yaklaşıma göre önemli olan konu, kısa dönemde bütçe dengesinin sağlanması değil, ekonomik dengenin sağlanmasıdır.

Keynezyen yaklaşımda ekonomide toplam talep, üretim kapasitesinin tamamının kullanımını sağlamıyorsa, devlet ekonomiye, açık bütçeyi bir araç olarak kullanmak suretiyle müdahale edebilir. Eğer ekonomide makroekonomik istikrarın sağlanması, bütçe açığını gerektiriyorsa bu açık monetizasyon yoluyla finanse edilebileceği gibi borçlanma yoluyla da finanse edilebilir. İktisadi etkileri bakımından her iki finansman yöntemi arasında fark bulunmamaktadır. Burada bütçe açığı aracılığıyla efektif talebin uyarılması amaçlanmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2004: 47).

Keynes'in ortaya attığı fikirler doğrultusunda İngiliz iktisatçı Sir William Beveridge tarafından, kamu harcamaları ile özel sektör harcamalarının yetersizliklerini gidererek ekonomiyi durgunluktan genişleme safhasına getirmeyi hedefleyen Telafi Edici Bütçe Teorisi geliştirilmiştir. Bu teoriye göre eksik istihdamda bulunan bir ekonomide kamu harcamalarının artırılıp vergi yükünün hafiletilmesi gerekir. Vergi indirimleri ve sosyal nitelikteki transfer harcamalarının artırılması ile özel teşebbüslerin tam radımanla çalışması sağlanacaktır. Harcamalar artarken gelirlerin azalması ise borçlanma ile finansmanı beraberinde getirecektir. Bu şekilde atıl fonlar kamu yatırımları ve cari harcamalar yardımıyla ekonomiye kazandırılarak ulusal üretim düzeyi yükselecektir (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 103).

1.3.3. Monetarist İktisadi Yaklaşım ve Denk Bütçe Politikası

Açık bütçe politikaları ile tam istihdamı sağlamak amacında olan Keynezyen iktisadi yaklaşım, II. Dünya Savaşı sonrasında ülkeleri durgunluktan kurtararak gelişme potansiyellerini harekete geçirmiş ve uzun bir müddet de uygulama imkanı

bulabilmiştir (Bulut, 2002: 11). Özellikle savaşın ardından yeniden yapılanma ve kalkınma çabası içinde giren Avrupa ülkelerinde hükümetler para ve maliye politikası araçları yardımıyla piyasalara müdahalede bulunarak bu sürece katkı vermişlerdir. Maliye politikası kapsamında vergiler ile harcamalar arasındaki artimetik dengenin ihmal edilmesi ise bütçe açıklarının oluşumuna zemin hazırlayarak açıkların borçlanma ve emisyon gibi kaynaklardan finanse edilmesini beraberinde getirmiştir. Kamu kesiminin giderek daha fazla genişlemesi neticesinde de bütçe açıkları süreklilik kazanarak enflasyon artmaya başlamış, bütçe ve enflasyondaki bu olumsuz değişime rağmen 1960'lı yılların sonlarına kadar müdahaleci politikalar refah ve büyümeye katkıda bulundukları için başarılı kabul edilmiştir (Sakal, 1996). Ancak 1970'li yıllarda dünya ekonomisi, Keynezyen yaklaşımın açıklamak ve çözüm bulmak noktasında çaresiz kaldığı eş zamanlı ortaya çıkan enflasyon ve işsizlik problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Stagflasyon adı verilen söz konusu krize açıklık getirilememesi de yaşanan sürecin iktisadi gerekçelerini ortaya koyan ve farklı çözüm alternatifleri sunan "Rasyonel Beklentiler", "Kamu Tercihi Teorisi", "Arz Yönlü İktisat" ve "Monetarizm" gibi iktisadi yaklaşımların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu yaklaşımlar kısmen klasik yaklaşıma geri dönüş özelliği göstermekle birlikte klasik yaklaşımın eleştiri alan yönlerini de revize ederek yeni yorumlamalar getirmişlerdir (Akdiş, 1995).

Keynezyen yaklaşıma anti-tez olarak geliştirilen yaklaşımlardan Milton Friedman'ın öncülük ettiği Monetarizm, ekonomideki istikrarsızlıkların temel nedenini para arzındaki düzensiz dalgalanmalara bağlamıştır. Devletin para ve maliye politikaları ile ekonomiye müdahalesi yerine denk bütçe uygulamasının daha yerinde olduğu, bütçe açığının olması halinde ise bu açığın finansmanının para arzı artışları ile karşılanmaması gerektiği savunulmuştur. Enflasyon para arzındaki aşırı derecedeki artışlar sonucunda ortaya çıkan bir sorun olarak değerlendiğirildiği için monetaristler tarafından sürekli para arzının kontrol altında tutulmasına vurgulama yapılmıştır (Dileyici ve Özkıvrak, 2001: 104).

1.4. Bütçe Açıklarının Finansmanı

Toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek üzere gerçekleştirilen kamu harcamaları, temel olarak vergi gelirleri ile finanse edilmektedir. Ancak ekonomik hayattaki etkinliği günümüzde önemli

düzeylere ulaşan devletlerin, sadece vergi gelirleri ile harcamalarını karşılaması mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla hazine temel görevini oluşturan düzenli ödemeleri aksatmadan yerine getirebilmek ve gelir-gider dengesini devam ettirebilmek için, olağan gelirlerini destekleyecek finansman olanaklarını sağlamak durumunda kalmaktadır. Bu finansman olanakları da şu şekilde sıralanabilir;

- İç Borçlanma,
- Monetizasyon,
- Dış Borçlanma,
- Döviz Rezervleri

Bu yöntemlerinden her biri ekonominin geneli üzerinde farklı sonuçlar doğurmakta, tek bir kaynağa odaklanılması durumunda ise dengesizliklerin boyutu daha da artabilmektedir. Bu nedenle devlet kamu kesimi açıklarını finanse ederken, makro ekonomik değişkenler üzerinde en az düzeyde olumsuz etki bırakacak karmayı yapmak mecburiyetinde kalmaktadır (Aklan, 1999: 64).

1.4.1. Bütçe Açıklarının İç Borçlanma İle Finansmanı

Günümüzde ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlere bağlı olarak önemli düzeylere ulaşan kamu harcamaları, vergi dışında kalan alternatif finansman araçlarına olan ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Tercih ise genellikle ilk aşamada yurt içi kaynaklardan yana kullanılmakta, yurt içi kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda da yabancı tasarruflara başvurulmaktadır. Mali dengesizliklerin karşılanmasında ulusal kaynak transferi yabancı kaynaklara kıyasla daha kolay gerçekleştirildiği için, seçenekler arasındaki tercih bu şekilde yapılmaktadır (Türk, 1999: 259). Ancak ulusal tasarrufların kullanımında aşırıya kaçılması başta özel sektör yatırımlarının dışlanması çeşitli makroekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Devletin borçlanmada iç kaynaklara yönelme nedenleri genel itibariyle şu şekilde sıralanabilir (Erol, 1992: 50-51):

- Mevcut vergi oranlarının artırılması veya yeni vergiler getirilmesi halinde ortaya çıkabilecek ekonomik, teknik ya da siyasi güçlükleri aşabilmek amacıyla,
- Kamu harcamaları ile gelirleri arasında zaman yönünden meydana gelebilecek uyumsuzluğu gidermek amacıyla,

- Ekonomik açıdan müdahaleci devlet politikasının ağırlık taşıdığı ülkelerde kamu kesimi açıklarını finanse etmek amacıyla,
- Bir maliye politikası aracı olarak ekonomik dengesizlikleri azaltabilmek amacıyla,
- Vadesi dolan borçların ödemelerini yapabilmek amacıyla iç borçlanmaya başvurabilir.

Devlet, gerektiği takdirde söz konusu amaçları gerçekleştirebilmek için aşağıda belirtilen kaynaklardan ihtiyacı olan fonu temin etme yoluna gitmektedir (Işık vd., 2005: 68):

- Özel kişi ve kuruluşlar,
- Sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar,
- Bankalar.

Ulusal tasarrufların etkin ve verimli bir biçimde kullanılması açısından ülkenin siyasi ve iktisadi koşullarının da dikkate alınarak bu kaynaklara başvurulması önem taşımaktadır (Erdem, 1996: 42).

1.4.1.1. Özel Kişi ve Kuruluşlar

Borçlanmanın kaynağını tasarruflar oluşturmaktadır. Gelecekte daha fazla tüketim harcaması yapabilmek amacıyla artırılan ve bu nedenle seçenekler arasında tercih sorununu doğuran tasarruflar; alternatif yatırım araçlarının getiri oranı, güvenilirliği, yatırılan paranın ne zaman geri ödeneceği ve elde edildikleri zaman satın alma gücünü koruyup koruyamayacağı gibi faktörler çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ulusoy, 2001: 57). Kişiler bu hususları göz önünde bulundurarak uygun olması halinde, kamunun borçlanma girişimlerine olumlu yanıt verebilecekler ve tasarruflarını devlet tahvil ve senetlerini alım yönünde kullanabileceklerdir. Ancak geri ödeme zamanı çok uzun veya belirsiz, getirisi düşük veya geri alındığında eski satın alma gücünü kaybedecekse, devletin borçlanma senetleri yeteri kadar talep görmeyecektir (Erdem, 1996: 43).

1.4.1.2. Sosyal Güvenlik Kuruluşları ve Ekonomik Kuruluşlar

Emekli sandıkları, sigorta fonları, şirketler ve kurumların meydana getirdiği sosyal güvenlik kuruluşları ile ekonomik kuruluşlar, kamu kesimi finansman

gereksinimi açısından devlete önemli katkılar sunan yurt içi kaynaklar arasında yer almaktadır (Açba, 1991: 150).

İşçi ve işverenlerin prim ödemeleri ve ayrıca kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) karları üzerinden ayrılan yedek akçeler, söz konusu kuruluşların ödünç verilebilir fonlarını zaman zaman yüksek düzeylere taşıyabilmektedir. Bu tür durumlarda bir taraftan devletin finansman ihtiyacını düşük maliyetlerle karşılamak diğer taraftan kendilerine hizmet olarak yansıyacağı için halkın refah düzeyini yükseltebilmek için ilgili kuruluşlardan borçlanma yoluna gidilerek sosyoekonomik hedefler gerçekleştirilmek istenmektedir.

1.4.1.3. Bankalar

Bankalardan borçlanma yolu ile devlete kaynak aktarımı, ticari bankalar ve merkez bankası aracılığıyla yapılabilmektedir. Bu ayırımın nedeni, merkez bankasından borçlanmanın genişletici etkisinin daha fazla olmasından ve birçok ülkede bu bankaların kamu sektörüne ait olmasından kaynaklanmaktadır (Açba, 1991: 150).

Ticari Bankalardan Borçlanma: Ticari bankalar ellerinde bulundurdukları fazla rezervlerle, kısa vadeli hazine bonoları alımı yaparak kamu finansmanına katkıda bulunabilmektedirler. Düşük faiz seçenekleri sunmasına rağmen hazine bonolarının güvenilir olması ve likiditeye çevrilebilme hızının da yüksek olması, bankaların kaynaklarını bu şekilde kullanmalarını sağlamaktadır.

Bankaların kendi istekleriyle gerçekleştirdikleri devlete borç verme işlemi, bazı durumlarda ise yasal bir zorunluluk haline dönüşebilmekte ve zaman zaman devlet ekonomik müdahale amacıyla bankaların fazla rezervlerine başvurabilmektedir. Örneğin durgunluğun hakim olduğu dönemlerde bankalar önemli oranlarda atıl fonlara sahip bulunduğundan ötürü, ekonomide canlılığın sağlanması amacıyla bu fonlar devlet tarafından borç olarak alınarak ekonomiye aktarılabilmektedir. Enflasyonist eğilimler kendini gösterdiği takdirde ise devlet, piyasayı kontrol etmek ve kredi hacmini sınırlamak amacıyla bankalardan borçlanma yoluna gidebilmektedir (Ulusoy, 2001: 60). Ancak devletin normal zamanlarda tahvil ve bono satışı ile bankaların kredi hacimlerini zararlı bir biçimde azaltmamaya ve ekonomik dengeyi bozucu etkiler yaratmamaya da dikkat etmesi gerekmektedir (Erdem, 1996: 45).

Merkez Bankasından Borçlanma: Bir ülkedeki mali sistem, kredi ekonomisi ve mali piyasalardan meydana gelmektedir. Kredi ekonomisinde merkez bankası kaynakları kullanılırken, mali piyasalar sisteminde çeşitli mali kurumlardan kaynak temini söz konusu olmaktadır. Bir ülkede mali piyasalar gelişmemiş ise kaynakların temini için zorunlu olarak kredi ekonomisinden yani merkez bankası kaynaklarından yararlanılmaktadır. Ancak böyle bir uygulama, merkez bankasının özerkliğine gölge düşürmekte ve siyasi iktidara bağımlılığını artırmaktadır (Güneş, 2002: 1). Bu nedenle hazinenin merkez bankasından borçlanması bazı ülkelerin izin verdiği bir uygulama olmakla birlikte, bazı ülkelerin de parasal disiplini bozacağı gerekçesiyle karşı durduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Eğilmez, 2001: 85).

Birinci Dünya Savaşına kadar devlet tahvilleri, bankalar dışındaki mali kurumlarla özel tasarruf sahipleri tarafından satın alınmıştır. İkinci Dünya Savaşıyla birlikte merkez bankalarını da içine alan bankacılık sistemi, önemli miktarda devlet tahvili satın alan kuruluşlar haline gelmiştir. Bu durum, devletlerin önemli miktarda para bulmak mecburiyetinde kalmış olmasından kaynaklanmıştır. Oysaki devletler, önceleri merkez bankasından ve bankacılık sisteminden borçlanmak istememişler ve bunu borçlanma politikasının temel bir kuralı haline getirmişlerdir. Zamanımızda ise merkez bankaları ile büyük milli bankaların önemli bir kısmı, kamu bankaları olduğu için devletler, borçlanırken bu kurumlardan mahrum kalmak istememiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşından bu yana, devlet tahvillerinin çok önemli bir kısmını bankalar satın almakta, mali plasmanda bulunmaktadırlar. Ulusal ekonomide kamu ekonomisinin payının büyümesi ve büyük ulusal bankalara devletin sahip olması, bankacılık sistemini ve merkez bankalarını devletten en büyük alacaklı kuruluşlar haline getirmiştir. Bankalar dışındaki mali kurumların plasmanları içinde devlet tahvillerinin payı ise daima sınırlı ve ölçülü kalmıştır. Günümüzde mali plasmanlar içinde özel şahıslara ait mali plasmanların nispi payı azalmıştır. Uluslararası mali istatistikler devletten alacaklı olanların yapısında meydana gelen bu değişimi doğrulamaktadır. Bunun sebebi, ulusal paraların sürekli değer kaybına uğramasıdır (Türk, 1999: 259).

1.4.2. Bütçe Açıklarının Monetizasyon İle Finansmanı

Merkez Bankası, kamu kesimi finansman açığını karşılayabilmek amacıyla devletin doğrudan borçlanma şeklinde talep ettiği fonu para basarak karşılamaktadır.

Açıkların parasal genişlemeye neden olacak bir şekilde finanse edildiği bu uygulamaya, "monetizasyon" adı verilmektedir.

Genellikle monetizasyon, parasal disiplinin korunması bakımından iç ve dış borç miktarının sınırlarına yaklaşıldığında yani iç ve dış borç aracılığıyla mali açığı karşılamanın güç hale geldiği durumlarda tercih edilmektedir (Günaydın, 2004: 161). Ancak uygulamada, devletler egemenlik hakkı ve gücünden destek almak suretiyle bu yöntemi belirtilen nedenlerin de dışına çıkarak meydana gelebilecek sorunlara rağmen plansız bir biçimde kullanabilmektedirler. Bazı ülkeler ise merkez bankasından doğrudan borçlanma konusuna farklı şekillerde sınırlamalar getirerek, parasal genişlemenin gelecekte yaratacağı problemleri belli ölçüde gidermeye çalışmaktadırlar.

Avusturya ve İsviçre'de merkez bankasından hazineye ve kamu kesiminin diğer kurumlarına para basarak kaynak aktarımı yapılması yasaklanmıştır. Almanya, Fransa, İsveç, Norveç, Yunanistan ve Kore'de açıkların parasallaştırılması kanunlara, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu işlemin Açık Piyasa İşlemleri Komitesi'nce onayına bağlanmıştır. İngiltere'de merkez bankasının verebileceği avansın azami sınırı, Merkez Bankası Kanunu'nda yer almıştır. Arjantin, Kanada, İsrail, Venezuella'da, kullanılabilecek avans limitinin oranı, kamu gelirlerinin miktarına bağlanırken, İspanya ve Tayland'da bu oran kamu harcamalarının miktarına bağlanmıştır (Leone, 1991:364 akt. Eğilmez s.86). Türkiye'de ise TCMB tarafından doğrudan monetizasyon yolu ile bütçe açıklarının finansmanının gerçekleştirilemesine yönelik uygulamalar 1980'li yılların ortalarına kadar sürdürülmüştür. 1980'li yılların ikinci yarısından sonra açıkların karşılanabilmesi amacıyla büyük oranda iç borçlanma yoluna gidilmiştir. 1990'lı yılların başlarında parasal tabandaki büyümeyi sınırlandırmak için bütçe açıklarının monetizasyonuna sınırlamalar getirilmesini amaçlayan protokol imzalanmıştır. 1994 yılının Nisan ayında meydana gelen mali krize kadar TCMB'nin Hazine'ye sağladığı kısa vadeli avans miktarı cari yılın bütçe tahminlerinin yüzde 15'i ile sınırlandırılmıştır. Bu oran krizden sonra yüzde 12, 1996 yılında yüzde 10, 1997 yılında yüzde 6 ve geri kalan yıllarda yüzde 3'e düşürülmüştür. 2001 yılında yürürlüğe konan yeni Merkez Bankası Kanunu ile kısa vadeli avans kullandırılması yasaklanmıştır (Tutar, 2005: 35).

Yukarıdaki örnekler, çeşitli ülkelerin monetizasyon ile finansmanın yol açacağı olumsuz etkileri azaltabilmek amacıyla almış oldukları farklı önlem metotlarını yansıtmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde özellikle kaynak yetersizliği, belirtilen şekillerde sert önlemlerin alınmasını zorlaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları, yüksek büyümenin bir aracı olarak kullanılmakta ve bu harcamaların gerek kamu istihdamının gerekse kamu finansman açıklarının büyümesinden kaynaklanan hızlı artışları, borçlanma hacminin büyümesine neden olmaktadır. Çünkü, özellikle ekonomik kaynakların sınırlı olması ve vergi tabanının dar tutulması nedeniyle kamu harcamalarındaki artış vergi gelirleri ile desteklenememektedir (Özen, 2002: 33-34). Dolayısıyla açıkların finansmanında borçlanmaya ilave olarak para basımının kullanılması kaçınılmaz bir duruma gelmektedir.

1.4.3. Bütçe Açıklarının Dış Borçlanma İle Finansmanı

Daha önce de ifade edildiği üzere, olağan kamu gelirlerinin yetersiz olması durumunda mali açıkların giderilebilmesi için iç ve dış kaynaklara başvurulmaktadır. Ancak karşılanması gereken açık düzeyinin iç kaynakları aşması veya iç kaynaklardan borçlanılması halinde ciddi ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkma ihtimalinin bulunması durumunda dışarıdan borç alma zorunluluğu oluşmaktadır.

Bütçe açıkları dışında ülkelerin dış borca yönelme nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Bal, 2001: 22):

- Yeterli sermaye birikimine sahip olunamaması ve iç tasarrufların yetersizliği,
- Sanayileşme ve kalkınma çabalarının büyük çapta fon gerektirmesi,
- Sanayi yapısının, üretim girdileri açısından dışa bağımlı kurulmaları,
- Dış ticaret, ödemeler dengesi açıkları ve döviz girdilerinin yetersizliği,
- Askeri harcamaların önemli boyutlara ulaşması,
- Yurtiçi finansman maliyetlerinin yurt dışı finansman maliyetine göre daha yüksek olması,
- Ekonominin sıcak para hareketlerine açık bir yapı göstermesi,
- Dış borçların çevrimi,
- Uluslararası tahvil araçları için yatırımcı tabanını koruyabilmek ve genişletebilmek amaçlı borçlanma girişimleri.

Yukarıda belirtilen hususlar, devletleri dış borç arayışına itmektedir. Ancak 1980'lerdeki borç krizinden alınan dersler ışığında, uluslararası mali kuruluşların dış borçlanma üzerindeki sıkı denetimleri ve bu kuruluşların onayından geçmediği sürece dış borç temininin neredeyse imkansız hale gelmesi, bütçe açıklarının finansmanında bu yöntemin kullanılabilirliğini önemli ölçüde kısıtlamıştır (Şen ve Sağbaş, 2004: 79).

Dış borç kaynakları genellikle üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar:

- Devletlerarası Borçlanma,
- Uluslararası Mali Kuruluşlardan Borçlanma,
- Özel Borçlanma, şeklinde sıralanabilir.

1.4.3.1. Devletlerarası Borçlanma

Resmi borçlanma olarak da adlandırılan bu finansman yöntemi, bir devletteki kamu kesimi kaynaklarının bir diğer devlete düşük faiz üzerinden aktarılması esasına dayanmaktadır (Işık vd., 2005: 13).

Devletlerarası borçlanma günümüzde daha çok ihracat ve döviz kazandırıcı işlemleri yok denecek kadar az olan üçüncü dünya ülkeleri ile gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Gelişmiş ülkeler ekonomik, siyasi ve askeri nedenlere bağlı olarak, söz konusu ülkelerin ekonomik işleyişlerini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmelerine katkıda bulunmak için kaynak transferine de gidebilmektedirler.

1.4.3.2. Uluslararası Mali Kuruluşlardan Borçlanma

Kuruluşu ve sermayesine birden fazla ülkenin katıldığı ve mali faaliyetlerinden de yine birden fazla ülkenin faydalandığı oluşumlar, "Uluslararası Mali Kuruluşlar" olarak adlandırılmaktadır (Önen, 1989: 3). Evrensel ya da bölgesel nitelikteki bütün uluslararası mali kuruluşlar, aşağıda belirtilen koşulların oluşturulabilmesi yönünde faaliyet yürütmektedirler (Tarlan, 1979: 3):

- Ülkeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet alış verişlerindeki ödeme güçlüklerinin ortadan kaldırılması ve uluslararası likidite yaratılması,
- Azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin iktisadi darboğazlardan kurtulması ve kalkınmalarının sağlanması,
- İktisadi birleşme, serbest ticaret ve işbirliği ilişkilerinin pekiştirilmesiyle ülkelerin ortak karar almaya veya daha sıkı işbirliğine teşvik edilmesi.

Bu amaçlar çerçevesinde çalışmalar yapan uluslararası mali kuruluşlar, çalışma yöntemlerine göre "fon nitelikli kuruluşlar" ve "banka nitelikli kuruluşlar" olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Fon nitelikli kuruluşların kaynakları aidat şeklinde üyeleri tarafından sağlanmaktadır. Fonların sürekli olarak ortaklardan sağlanması nedeniyle de mevcut kaynaklar bazı koşulların ortaya çıkması halinde üyelere dağıtılmaktadır. Bu koşullar da genel itibariyle;

- Üyelerin döviz rezervlerinin uluslararası mal değişimi ve ödeme hareketini zedeleyecek derecede azalması,
- Ödemeler bilançosunun olumsuz bir durum sergilemesi ve bunun sonucu para rezervlerinde sürekli bir düşüş beklenmesi, şeklinde ifade edilebilir (Tarlan, 1979: 13).

Yukarıda belirtilen durumlarda fon nitelikli kuruluşlar, gerekli olan kaynak transferini gerçekleştirirken ülkelerin bir taraftan ödemeler bilançosu, diğer taraftan para rezervlerinde iyileşme sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınıp hayat geçirilmesine de dikkat etmektedirler.

Uluslararası mali kuruluşların bir başka türü olan banka nitelikli kuruluşlar ise, üyeleri tarafından oluşturulan fonlarla kurulmakta, sermaye artırımları dışındaki kaynak birikimi de üyeler tarafından değil mali piyasalardan temin edilmektedir. Uzun vadeli kalkınma kredileri sunan bu kuruluşların verdikleri kredilerin koşulları, sağladıkları kredilerin koşullarına bağlı olarak değişmektedir (Zıllıoğlu, 1984: 30).

1.4.3.3. Özel Borçlanma

Dış finansman yöntemleri arasında önemli bir yere sahip olan özel borçlanmalar, aynı zamanda portföy yatırımları olarak da adlandırılmaktadır. Bu yatırımlar devlet tahvili ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi gibi menkul değerlerin, hem yerel hem de uluslararası düzeyde faaliyet gösteren piyasalarda yabancılara satılması şeklinde gerçekleştirilmektedir (İşeri ve Aktaş, 2005: 2).

Kısa vade ve yüksek faiz koşullarının çekici kıldığı portföy yatırımları, belli ölçülerde ekonomiye gerekli olan desteği sağlamasına rağmen, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara karşı çok ani reaksiyon gösterdikleri için, risk bakımından ilk sırada (Tablo 6) yer almaktadır (Çarıkçı, 2001: 166). Nitekim Uzak Doğu ülkelerinin son

dönemlerde yaşadığı finansal krizlerin oluşumunda en büyük rolü portföy yatırımları oynamıştır. Benzer şekilde Türkiye'nin 1990'lı ve 2000'li yıllarda karşı karşıya kaldığı kriz ortamı da bir taraftan bu nitelikteki sermayenin ülkeye girişini engellemiş diğer taraftan ülke içindeki sermayenin de önemli bir bölümünün dışarıya çıkışına neden olmuştur.

Tablo 7. Yabancı Sermaye Çeşitlerinde Risk Derecesi

Derece	**Yabancı Sermaye Çeşidi**
İstikrarsız ↓ İstikrarlı	Portföy Yatırımı
	Ticari Krediler
	Dış Yardım
	Doğrudan Yatırımlar

1.4.4. Bütçe Açıklarının Döviz Rezervlerinin Kullanımı İle Finansmanı

Kamu kesimi mali dengesizliklerini finanse edebilmek için kullanılan araçlar içerisinde, ülkenin sahip olduğu döviz rezervleri de yer almaktadır. Hükümetler zaman zaman enflasyonist etkiler meydana getiren monetizasyon yerine bu yöntemi kullanarak, hem bütçe açıklarını kapatabilmek hem de fiyat istikrarını sağlayabilmek istemektedirler. Ancak döviz rezervlerinin özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için sınırlı düzeylerde olması, söz konusu yöntemin kullanılabilirliğini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Ayrıca döviz rezervlerine olan aşırı bağımlılık, ortaya farklı makroekonomik sorunların çıkmasına da yol açabilmektedir.

Bütçe açığının ciddi boyutlara ulaştığı ülkelerde döviz stoklarının kullanılması, ihracat gelirleri ile desteklenmediği takdirde döviz rezervlerinin azalmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, döviz kurları üzerinde baskı oluşturarak ulusal paranın aşırı değerlenmesi gibi bir sorunu gündeme taşımaktadır. Aynı zamanda ihraç mallarının fiyatlarının artması anlamına da gelen ulusal paranın değerlenmesi, ülkenin rekabet gücünün zayıflamasına ve cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Cari işlemler açığının artış eğilimi sergilediği böyle bir ortamda ise; bütçe açıklarının halen döviz rezervleri ile finanse edilmesi, dövize yönelik spekülatif beklentileri yükseltmektedir. Piyasaların ülkenin döviz rezervlerinin erimekte olduğu veya sınıra dayandığı gibi bir bekleyiş içerisine girmesi durumunda

da, döviz kurları üzerindeki devalüasyon baskıları artabileceği gibi, ülkeden sermaye kaçışı da hızlanabilecektir. Bütün bunlar, döviz veya ödemeler dengesinde ciddi sorunlara yol açabilecek ya da en iyimser tahminle döviz rezervlerindeki azalma, devalüasyon riskini doğurabilecektir (Şen ve Sağbaş, 2004: 80).

1.5. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri

Kamu kesimi harcama – gelir dengesinde, harcamalar lehine meydana gelen yüksek düzeydeki açıklar ekonomik istikrarı tehdit eden temel unsurlar arasında yer almaktadır. Kamu harcamalarının finansman yöntemine göre etki alanı da değişebilen söz konusu açıklar sürekli hale geldiği takdirde, makro ekonomik dengeler olumsuz yönde etkilenmekte ve kriz ortamına yönelik eğilimler hız kazanmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıkları ve beraberinde gelişen etkileşim ekonomi literatüründe geniş yer bulmaktadır (Direkçi, 2006: 1).

Bu başlık altında bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri; enflasyon, faiz oranları, özel yatırımlar, ekonomik büyüme, gelir dağılımı döviz kuru ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır.

1.5.1. Bütçe Açıkları – Enflasyon İlişkisi

Enflasyon genel olarak, "mal ve hizmetlerin ortalama fiyatında başka bir deyişle yaşam maliyetinde zaman içinde ortaya çıkan sürekli artış durumu"nu ifade etmektedir (DPT, 2004: 127). Klasiklerden günümüze kadar ortaya çıkan iktisadi yaklaşımlar, fiyatlar genel düzeyindeki değişimleri farklı varsayımlardan hareketle analiz etmişlerdir.

Klasik iktisadi yaklaşımda paranın yalnızca işlem amacıyla talep edildiği, ekonominin daima tam istihdam düzeyinde olduğu ve para miktarındaki değişimlerin üretim ve istihdam düzeyini etkilemediği varsayımlarından hareketle para arzı ile fiyatlar arasında doğru orantı kurularak, para arzındaki her artışın fiyatlar genel düzeyini de aynı oranda artıracağı kabul edilmiştir (Akıncı, 2002: 144). Fiyatlar genel düzeyindeki artışların nedeni olarak talep fazlalığının gösterildiği Keynezyen yaklaşımda ise enflasyon, toplam talebin tam istihdam gelir düzeyinin üstüne çıkması sonucu oluşan sürekli fiyat yükselmeleri şeklinde tanımlanmaktadır (Güran, 1996: 53-54). Tam istihdam sınırında parasal genişlemenin enflasyona yol açacağı noktasında Klasik yaklaşımla aynı görüş paylaşılmasına rağmen Keynezyen

iktisatçılara göre ekonomi klasiklerin öngördüğü gibi her zaman tam istihdamda bulunmak bir yana, genellikle eksik istihdamda dengeye gelmekte ve bu durumda parasal genişleme enflasyondan daha çok üretim ve istihdam artışına yol açmaktadır. Dolayısıyla Keynezyen yaklaşım istihdam ve hasılanın sadece ekonominin arz koşulları tarafından belirlendiği ve parasal ve reel sektörlerin birbirlerinden bağımsız dengeye geldiği görüşü yerine, arz koşullarının yanısıra parasal koşulların ve toplam talep düzeyinin de istihdam, hasıla ve işsizlik üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu görüşünü kabul etmektedir. Para arzı artışları olmadan ya da para arzında para otoritelerinin kontrolleri dışında artışlar ortaya çıkması halinde de toplam talebin artabileceği ve ekonomi tam istihdam sınırında ise enflasyonist açığın oluşabileceği vurgulanmaktadır (Güran, 1996: 238-239).

Klasik ve Keynezyen iktisadi yaklaşımların para ve enflasyon konusundaki teorik bağıntılarını birlikte ele alarak özellikle Klasiklerin bakış açıları doğrultusunda yeni bir model geliştiren Monetarist yaklaşımın temsilcisi Friedman para arzının, kamu harcamalarındaki hızlı artış, devletlerin tam istihdama ulaşmayı amaçlayan uygulamaları ve Merkez Bankalarının yanlış politikaları sonucunda artacağını ifade etmiştir. Eksik istihdam düzeyindeki ekonomilerde parasal genişlemeye denk seviyede üretim artışı gerçekleşeceğini düşünen Keynes'e göre böyle bir durumda fiyatlar genel düzeyinde hareketlenme meydana gelmeyecektir. Friedman ise üretim faktörlerinin tamamının kısa dönemde para arzındaki genişlemeye intibak edemeyeceğinre dikkat çekerek enflasyonun kaçınılmaz olacağını savunmuş ve "enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur ve sadece para miktarı artışının hasıla miktarındaki artıştan daha hızlı olması halinde ortaya çıkabilir" şeklindeki ifadesiyle sorunu kendi yaklaşımı çerçevesinde özetlemiştir (Friedman, 1970: 24).

Ortaya çıkış süreci açısından iktisadi yaklaşımların üzerinde farklı değerlendirmeler yaptıkları enflasyon genellikle maliyet ya da talep enflasyonu şeklinde kendisini göstermektedir. Maliyet enflasyonu mal ve hizmetlerle ilgili temel maliyet unsurlarının fiyatlara yansıması sonucu meydana gelirken, talep enflasyonu toplam talepte ortaya çıkan bir fazlalıktan ya da toplam arz da meydana gelen bir düşüşten kaynaklanmaktadır (Cesur, 2006: 88). Bu kapsamda toplam talebin bileşenleri arasında önemli bir yere sahip olan kamu harcamalarının genişletici

maliye politikaları sonucunda artış göstermesinin ve artan harcamaların beraberinde getireceği bütçe açıklarının fiyatlar genel düzeyine olumsuz biçimde yansıyacağı düşünülmektedir.

Bütçe açıklarının enflasyon üzerinde meydana getireceği etkinin büyüklüğü, açıkların finansman kaynaklarına göre değişmektedir (Rahman vd.,1996: 365). Merkez Bankasının kamu kesimindeki açıkları doğrudan finanse etmesi veya söz konusu açıkların kapatılması için çıkarılan bonoları satın alması (monetizasyon), klasik - monetarist yaklaşıma göre enflasyonun temel sebebi kabul edilmektedir. Monetizasyona gidilmesi, bir taraftan senyoraj gelirlerini yükseltmekte diğer taraftan da parasal tabanın genişlemesine bağlı olarak toplam talep artışı kanalıyla enflasyonist baskıları ortaya çıkarmaktadır (Bulut, 2002: 241). Dolayısıyla konuya bu açıdan yaklaşan iktisatçılar, bütçe açığının parasallaştırılması yerine borçlanma yönteminin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Sargent ve Wallace'nin (1981) ortaya koydukları "Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik" ise borçlanmanın enflasyon açısından daha büyük sorunlara yol açacağını iddia etmektedir (Parasız, 1998: 290).

Para arzı ve enflasyon üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmemesi için bütçe açığının borçlanma yöntemi ile finanse edilmek istenmesi, faizler üzerinde artış etkisi yaratmaktadır. Ulusal tasarruf yetersizliği içinde bulunan ülkelerde yüksek reel faizler ile borçlanmalar ise devletlerin yükümlülüklerini ağırlaştırmakta ve para basarak gelir yaratma yönteminin kullanımını bir noktadan sonra zorunlu hale getirmektedir. Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik de bu noktadan hareket ederek monetizasyon ile finansman halinde enflasyonda meydana gelecek etkinin, borçlanma yönteminin kullanımı sonucunda meydana gelecek etkiden daha küçük olacağına işaret etmektedir (Günaydın, 2004: 165). Ayrıca yüksek faiz oranlarının özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratması da uzun dönemde ekonominin toplam arz tarafında düşüşe yol açacağı için enflasyonist etkiler oluşturması ihtimali bulunmaktadır.

Kesbiç vd. (2004), bütçe açıklarının finansmanında kısa vadeli avans kullanımınının söz konusu olduğu dönemlerde para arzının arttığını ve enflasyonun bir yükseliş trendi izlediğini ancak iç borçlanmanın yoğun olarak kullanıldığı 1997 sonrası dönemde ise enflasyonun düşmekte olduğunu göstermiştir. Günaydın (2004)

da bütçe açığının enflasyonist etkiler meydana getirip getirmediğini koentegrasyon testi ve hata düzeltme modeli yardımıyla test ederek kısa ve uzun dönemde bütçe açıkları ile enflasyon arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Soydan (2001) ise Türkiye ekonomisi için 1948 – 1985 dönemini yıllık verilerinden hareketle VAR ve VECM analizlerini kullanarak yaptığı çalışmasında elde edilen bulgular bütçe açıklarından para arzı ve enflasyona doğru güçlü bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymuştur.

1.5.2. Bütçe Açıkları – Faiz Oranları ve Özel Yatırımlar İlişkisi

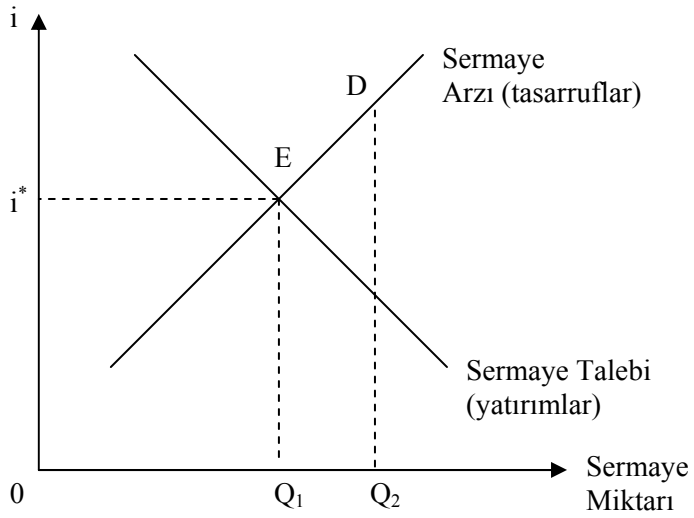
Faiz genel itibariyle sermayeyi kullanmanın karşılığı ya da fiyatı olarak tanımlanmaktadır (Dinler, 2000: 253). Sermayenin kaynağını tasarrufların oluşturduğu kabul edilmekle birlikte tasarruf sahiplerine neden bedel ödendiği ve bu bedeli etkileyen faktörlerin neler olduğu konusunda literatürde farklı teoriler yer almaktadır. Bu teorileri de üç gruba ayırmak mümkündür (Özgüven, 1991: 494):

- Reel Faiz Teorisi,
- Likidite Tercihi Teorisi,
- Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi.

Reel Faiz Teorisi: Klasik iktisatçılar tarafından geliştirilen reel faiz teorisine göre faiz, bugünkü tüketimden vazgeçmenin ya da bir başka ifadeyle tasarrufta bulunmanın bedeli olarak tanımlanmaktadır. Gelirlerini bugünkü ve gelecekteki tüketimleri arasında faydalarını maksimize edecek biçimde dağıtan bireyler için pozitif faiz oranı, gelecekte, bugünkünden daha fazla tüketim yapabilme anlamına gelmektedir. Bu nedenle faiz oranlarının yükselmesi bireyleri tasarrufa itmekte, yani gelecekteki daha fazla tüketim tercih edilmekte; faizlerin düşmesi ise tasarruf miktarını azaltmaktadır. Dolayısıyla reel faiz teorisi açısından tasarruf miktarı faiz oranının doğrusal bir fonksiyonu niteliğindedir. Teori, para miktarının faizler üzerinde etkisi olmadığını ileri sürdüğü için reel faiz teorisi olarak adlandırılmaktadır (Yıldırım, 2005: 9).

Reel faiz teorisine göre denge faiz haddinin oluşumu Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3. Reel Faiz Teorisinde Denge Faiz Haddi

Denge faiz haddi, sermaye talebi ile sermaye arzının birbirlerine eşit oldukları noktada oluşmaktadır. Denge noktasında (E) faiz haddi (Q_1E), tasarruf ve yatırım miktarları da ($0Q_1$) kadardır. Faiz haddi (Q_1E) iken, tasarruf miktarının uzun süre ($0Q_1$)'den eksik ya da fazla olması olanaksızdır. Tasarruf miktarının ($0Q_2$) düzeyinde olduğunu kabul edersek, yatırımlar tasarruflardan Q_1Q_2 kadar eksik olmuş olacaktır. Yani bu miktarda tasarruf, sahiplerinin elinde faiz getirmeden kalacaktır. Ancak klasik teoriye göre hiç kimse faiz biçiminde bir karşılık almadıkça tasarrufta bulunmayacağı için, fazla olan tasarruflar tüketim için harcanmaya başlayacak ve böylece tasarruf miktarı yatırımlara eşitleninceye kadar azalacaktır (Aren, 1998: 18).

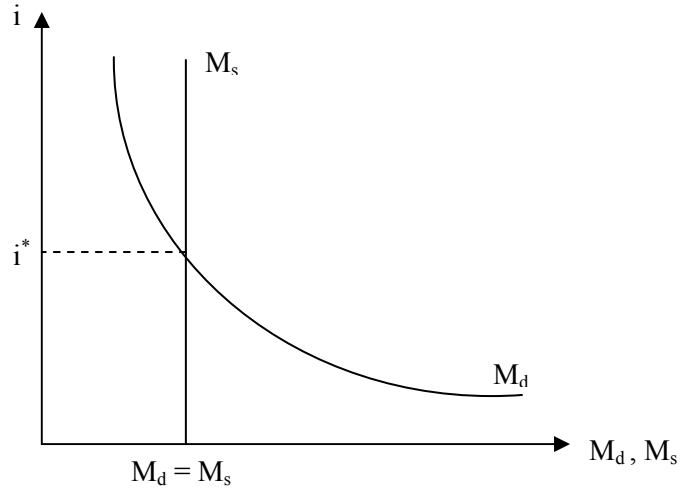
Likidite Tercihi Teorisi: Likidite tercihi teorisi klasik iktisatçıların reel faiz teorisine karşı bir antitez olarak geliştirilmiştir. Paranın sadece değişim aracı işlevi gördüğünü savunan klasiklerin aksine Keynezyen iktisatçılar, paranın aynı zamanda servet biriktirme aracı olduğunu da belirterek bireylerin, gelirlerinin harcanmayan kısmını ya atıl biçimde ya da diğer servet unsurları şeklinde tasarruf ettiklerini ifade etmişlerdir.

Keynezyen yaklaşım çerçevesinde, tasarruf sahiplerine sunulan getiri oranı yüksek seçenekler, paranın atıl biçimde değerlendirilmesini engellemekte ve kaynaklar servet araçlarına kanalize edilmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım faizi, likiditeden vazgeçme bedeli şeklinde tanımlamaktadır (Kazgan, 2000: 230). Yani Keynezyen faiz tanımı, elde para tutmanın alternatif maliyetinin faiz geliri olduğunu

ifade etmektedir. Bu sebeple bireyler gelirlerinin ellerinde nakit olarak bulunduracakları bölümünü belirlerken, likiditenin sadece faydasını değil zararını da hesap etmeleri gerekmektedir. Eğer likidite tercihi sabitken elde para bulundurmanın neden olacağı kayıp yani faiz haddi yükselirse, daha az para tutulmak istenecektir. Aksi halde yani faiz haddi düşerse bu defa da daha fazla para tutmak tercih edilecektir (Aren, 1998: 26). Faiz haddi ise, para arz ve talebi tarafından tayin edilmektedir.

Belirli bir dönemde ülkede var olan para stoku, o ülkedeki bireylerin ellerinde bulunan para toplamına eşittir. Dolayısıyla ülkedeki para miktarı artırıldığı zaman, bireylerin bu artırılan kısmı ellerinde tutmak istemeleri için faiz haddinin düşmesi gerekmektedir. Ya da para miktarı azaldığı zaman, azalan miktarın bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için faizlerin yükselmesi gerekmektedir (Aren, 1998: 26). Bundan ötürü, faiz haddi para arz ve para talebi tarafından belirlenmektedir.

Şekil 4. Keynezyen Yaklaşıma Göre Denge Faiz Haddi

Dikey eksende faiz yatay eksende ise para miktarı yer almaktadır. M_d eğrisi, para talebini temsil etmektedir. Bu eğri başta; gelir, fiyatlar genel düzeyi ve kurumsal şartlar olmak üzere pek çok faktörün değişmediği varsayımı altında faiz ile para talebi arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Şekilde faiz oranları düştükçe tahvil fiyatlarının yükseleceği gerekçesi ile para talebinin genişleyeceği kabul edilmektedir. Para arzını temsil eden M_s eğrisi ise dikey eksene paralel çizilmiş olup merkez

bankasının, piyasadaki para miktarını istediği düzeyde ayarlayabildiği varsayımını içermektedir (Paya, 2001: 146).

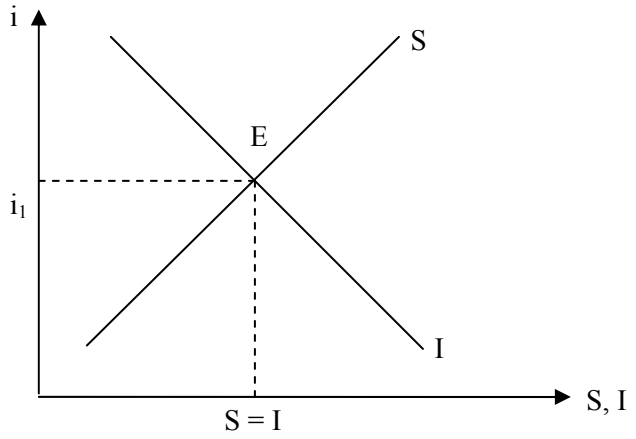
Faiz oranı; M_s sabit iken, ekonomik birimlerin alternatif yatırım araçları karşısında para tutma tercihlerinin şiddetine bağlı olarak değişir veya M_d sabit iken, M_s'deki bir değişiklik faiz oranını etkiler. Ancak para arzındaki genişleme sonucu meydana gelen enflasyon ortamında paranın değeri düştüğü için reel getirinin korunabilmesi amacıyla faizlerin yükseltilmesi gündeme gelmektedir. Bu durum ise Keynes'in Likidite Tercihi teorisi ile bağdaşmamaktadır.

Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi: Sir Dennis Robertson'un öncülük ettiği neoklasik iktisatçılar, "reel faiz teorisi" ile "Keynezyen faiz teorisi"ni birlikte ele alarak "ödünç verilebilir fonlar teorisini" geliştirmişlerdir (Dinler, 2000: 253). Faiz oranının ödünç verilebilir fon arz ve talebi tarafından belirlendiğini ileri süren bu teoriye göre, reel faizin oluşumunda iki önemli faktörün etkinliğinden söz edilmektedir (Paya, 2001: 143).

Sübjektif nitelikte olan ilk faktör, bireylerin bugünkü ve gelecekteki tüketimleri arasında bir tercih meselesini içermektedir. Bireyler temelde her zaman tüketim ile tasarruf arasında bir seçim yapmak durumunda kalmakta ve pek çok kişi de içinde bulundukları dönemdeki tüketimi tercih etmektedir. Çünkü bugünkü tüketim bir realite, gelecekteki tüketim ise bir ihtimal olarak algılanmaktadır. Bu duruma literatürde "pozitif zaman tercihi" adı verilmektedir. Bugünkü tüketimin seçilmesi ve tasarruftan vazgeçilmesi, gelecek dönem tüketiminin azaltılması anlamına gelmektedir. Belirli bir getiri (faiz) karşılığında bugünkü tüketimini erteleyen birey ise ileride daha fazla tüketim yapabilme imkanı kazanmaktadır. Dolayısıyla bireylerin tüketim tercihleri piyasa faiz oranları tarafından etkilenmektedir.

Reel faiz oluşumunda belirleyici olan ikinci faktör ise objekif nitelikte olan verimliliktir. Girişimciler, fon taleplerini ve yatırım projelerini yaptıkları harcamaların üzerinde bir getiri sağladıkları takdirde devam ettirmektedirler. Diğer şartlar değişmediği sürece, düşük fon maliyetleri, yatırım projelerinin devreye girmesini sağlamaktadır. Böylece, verimlilik ve tutumluluk, fon arz ve talebini etkileyerek, piyasa faiz oranını belirleyici unsurlar haline dönüşmektedir.

Şekil 5. Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisine Göre Denge Faiz Haddi

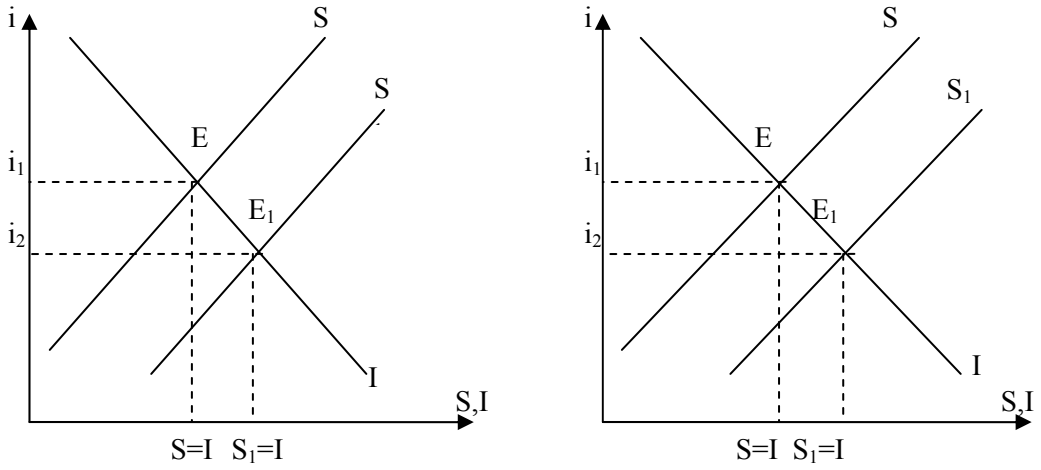
Denge faiz haddi Şekil 5'de görüldüğü üzere fon arzı (S) ile fon talebinin (I) kesiştiği (E) noktasına karşılık gelen (i_1) düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran, fon arzı ve talebindeki değişmelere bağlı olarak farklılaşabilmektedir.

Fon arzı;

- Servet ve gelir düzeyi,
- Fiyat beklentileri,
- Faiz beklentileri,
- Vergi politikaları tarafından etkilenmektedir.

Ekonomik gelişme neticesinde bireylerin servet ve gelir düzeyindeki yükselişe bağlı olarak tasarruf eğiliminin artması, fiyatlarda düşme, faizlerde ise yükselme beklentisi ve tasarrufları teşvik eden vergi politikalarının uygulanması, fon arz eğrisinin sağa doğru hareket etmesine neden olmaktadır. Bu durumda fon talep eğrisinde bir değişme olmadığı kabul edilirse piyasa faizleri düşmektedir. Fon arzını etkileyen unsurlarda aksi yönde değişimin ortaya çıkması durumunda ise ödünç verilebilir fonlar teorisine göre faizlerin yükselmesi gerekecektir (Şekil 6).

Şekil 6. Fon Arzında Artış ve Azalışların Faiz Oranı Üzerindeki Etkisi

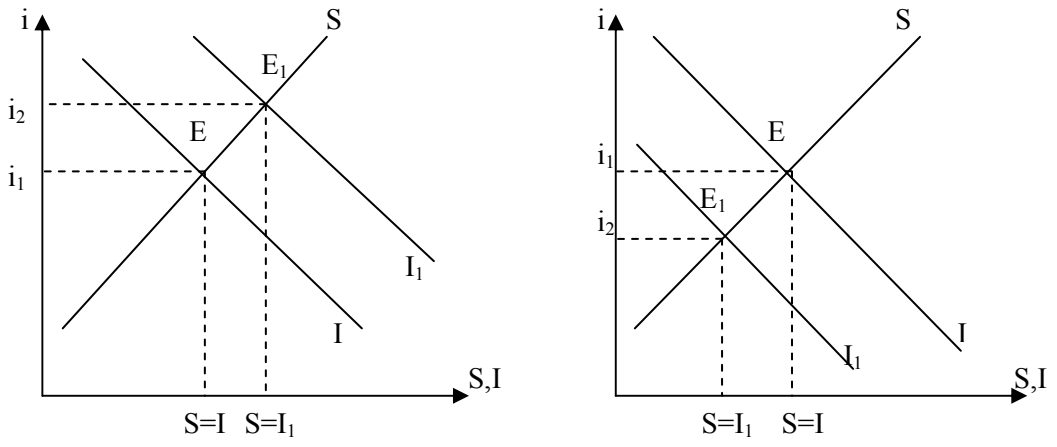

Fon talebi;

- Yatırımların karlılığındaki değişmeler,
- Fiyatlara ilişkin beklentiler,
- Kamu harcamalarındaki değişmeler,
- Öz finansman kaynaklarındaki değişmeler tarafından etkilenmektedir.

Karlılığın artması, enflasyonist beklentilerin yükselmesi, kamu harcamaları artışı ve öz finansman olanaklarının daralması gibi gelişmeler, fon talep eğrisini sağa doğru hareket ettirmektedir. Bu durumda fon arz eğrisinde bir değişme olmadığı kabul edilirse piyasa faizleri yükselişe geçmektedir. Fon talebini etkileyen unsurlarda aksi yönde değişimlerin ortaya çıkması ise fon talep eğrisini sola doğru hareket ettirerek faizlerin düşmesine neden olmaktadır (Şekil 7).

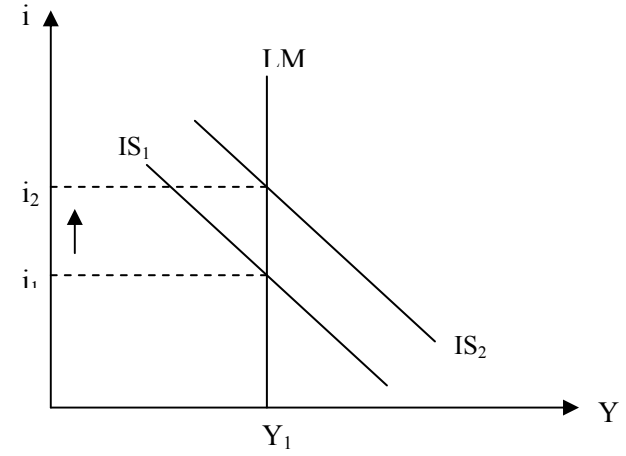
Şekil 7. Fon Talebinde Artış ve Azalışların Faiz Oranı Üzerindeki Etkisi

Şekil 7'de görüldüğü üzere kamu harcamalarının artması sonucu oluşan bütçe açıkları, devletin fon talebinin artmasına neden olmaktadır. Fon talebinin artması ile birlikte (fon arzı < fon talebi) faiz oranları yükselmektedir. Piyasa faiz oranlarının yükselmesi durumunda ise iktisat literatüründe "crowding – out" olarak bilinen sorun gündeme gelmektedir. Crowding – out ya da dışlama etkisi, genişletici maliye politikaları sonucunda faiz oranlarının yükseleceği, yükselen faizlerin de özel yatırımları azaltarak milli gelirde daralma meydana getireceğini ifade etmektedir. Ancak iktisadi yaklaşımların etkinin büyüklüğü konusundaki değerlendirmeleri, birbirlerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır.

Klasik iktisadi yaklaşım, bütçe açıklarının borçlanma veya vergilerle finanse edilmesi durumunda özel harcamalarda kamu harcamalarındaki artış kadar bir azalma meydana geleceğini savunmaktadır (Saleh, 2003: 14).

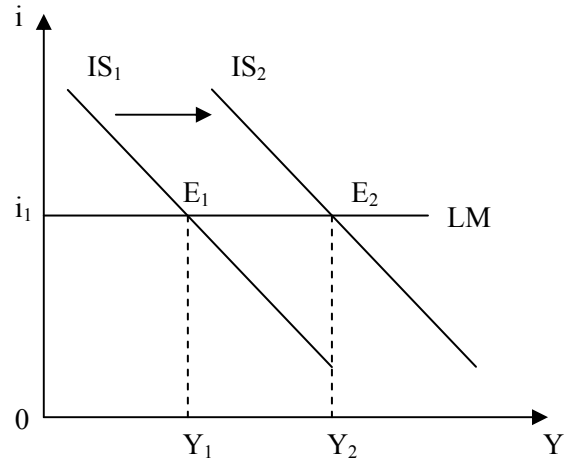
Şekil 8. Klasik İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi

Klasik iktisatçılara göre yatırımların faiz esnekliği yüksek, para talebinin faiz esnekliği de sıfır olarak kabul edildiği için LM eğrisi, yatay eksene dik konumdadır. Artan kamu harcamalarının yurt içi kaynaklardan borçlanma yoluyla finanse edilmesi faiz oranlarını yükselişe geçirmekte, faizler yükseldiği halde likiditeden vazgeçilmemesi ise atıl para depolarında (spekülasyon amacı ile elde tutulan fonlar) bir çözülmenin oluşmasını engellemektedir. Mevcut para hacminin daha yüksek gelir düzeyinin gerektirdiği işlem hacmini karşılayacak düzeyde olmaması sebebiyle de özel yatırımlarda, kamu harcamalarına eşit miktarda bir azalma meydana gelmektedir (Çil Yavuz, 2001: 4).

Artan kamu harcamalarının tam dışlama etkisi meydana getireceğini kabul eden klasik iktisadi yaklaşıma karşın Keynezyen iktisadi yaklaşım, bütçe açıklarının özel yatırımları azaltma etkisinin çok küçük ve önemsiz olduğunu ileri sürmektedir. Tasarruf paradoksu bağlamında toplam tasarruflardaki artış, milli gelirden sızıntıların da artmasına yol açmak suretiyle toplam talebin düşmesine neden olmaktadır. Toplam talepteki düşüş, üretimin azalması ve işsizliğin yükselmesi şeklinde kendini gösteren durgunluk anlamına geldiğinden devletin, vergileri düşürerek ya da harcamaları artırarak yani açık bütçe politikasıyla toplam talebi canlandırabilmek gibi bir olanağı bulunmaktadır. Keynezyenler açık bütçe uygulaması sonucu, artan toplam talebin özel yatırımların verimliliğini olumlu yönde etkileyeceğini ve böylece yatırımların da ivme kazanacağını kabul etmektedirler (Taban ve Kara, 2006: 13).

Şekil 9. Keynezyen İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi

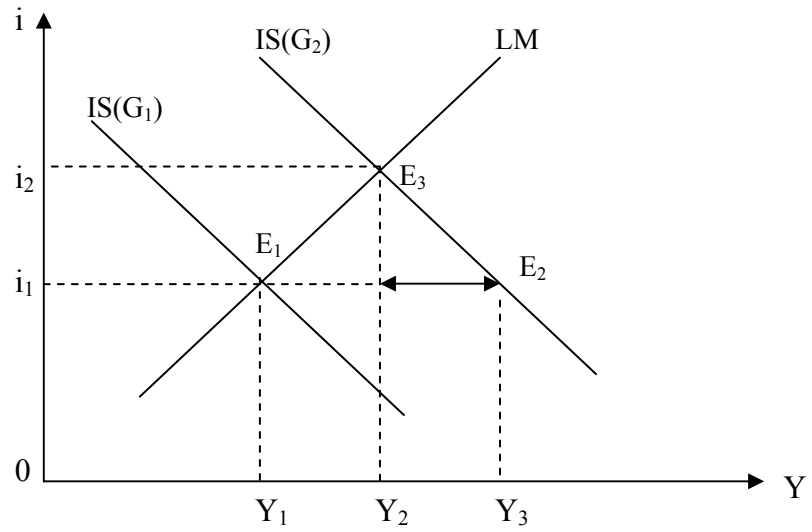

Para talebinin faiz oranlarına duyarlılığının sonsuz kabul edildiği Keynes'in "Likidite Tuzağı" adını verdiği özel durumda bireyler piyasada geçerli olan faiz oranında (sıfır veya sıfıra yakın) arz edilen paranın tamamını ellerinde tutmaya hazırdırlar. Bu durumun geçerli olduğu ekonomilerde genişletici maliye politikalarının faiz oranlarında artışa yol açmaması, özel kesimin yatırım kararları üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmeyecek yani dışlama etkisi görülmeyecektir (Ünsal, 2001: 154).

Monetarist iktisadi yaklaşım ise yatırımların faiz esnekliğinin düşük olduğu varsayımına dayanarak kamu harcamaları artışının sebep olduğu dışlama etkisinin güçlü olduğunu savunmaktadırlar. Buna göre borçlanma ile finanse edilen kamu

harcamaları, kısa dönemde milli geliri artırsa bile, uzun dönemde faizlerin yükselmesine neden olarak özel sektör yatırım ve tüketim harcamalarının azalmasına yol açmaktadır.

Şekil 10. Monetarist İktisadi Yaklaşımda Crowding-out Etkisi

Mal ve para piyasalarında denge ilk aşamada, E_1 noktasında oluşmaktadır. Devletin mal ve hizmet alımlarında meydana gelen artış ile birlikte IS eğrisi sağa doğru kaymakta ve ulusal gelir $k\Delta G$ miktarı kadar artarak Y_1 den Y_3 seviyesine çıkmaktadır. Kamu harcamalarındaki bu artışa bağlı olarak meydana gelen bütçe açıklarının ise borçlanma yoluyla finanse edilmesi faiz oranını, ulusal gelir Y_2 seviyesine düşünceye kadar artırmakta ve mal ve para piyasalarında yeni denge E_3 noktasında sağlanmaktadır (Ebner, 2003: 1). Böylece faiz oranındaki yükselme ile, toplam talepte özellikle de yatırım talebinde belli bir oranda azalma ortaya çıkmaktadır.

1.5.3. Bütçe Açıkları – Ekonomik Büyüme İlişkisi

Genel olarak ekonomik büyüme, bir ülkede üretim kapasitesinin, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin zaman içinde artması olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 2001: 11; Dinler, 2000: 510). Ülgener (1991) ekonomik büyümeyi, iktisadi hayatın temel unsurları olan işgücü, doğal kaynaklar ve sermaye teçhizatında kişi başına yıldan yıla daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde sürekli artması şeklinde ifade etmiştir. Bu tanımlamaya paralel olarak Kibritçioğlu (1998)'nun ekonomik büyüme

konusundaki yaklaşımı ise şu şekildedir: "Ekonomik büyüme, kişi başına reel (yani fiyat değişmelerinden arındırılmış) hasıladaki artışları ima eder. Bu artışlar ancak uzun dönemde ülkenin üretim ölçeğinin veya potansiyelinin genişlemesi veya daha üretken kullanılması sayesinde (yani üretim faktörlerinin miktarlarındaki ve/veya üretkenliklerindeki artışlarla) ortaya çıkartılabileceğinden iktisadi büyüme sorunu, genellikle bir uzun vade sorunu olarak kabul edilir. Büyüme, bu nedenle, makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenir." Üretim kapasitesi sadece üretim faktörlerindeki artışa değil aynı zamanda teknolojik ilerlemeye de bağlı bulunmaktadır. Teknolojik ilerleme ise teknik ya da örgütsel buluşlar neticesinde sermaye verimliliğinde ortaya çıkan artışlarla eğitim, yetiştirme ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi gibi unsurlara bağlı olarak işgücü verimliliğindeki artışı ifade etmektedir. Bu artışlar belirli bir işgücü ve sermaye miktarında daha fazla üretim yapılmasına imkan tanımaktadır (Uluatam, 1998: 396).

Ekonomik büyüme bireylerin yaşam standartlarını yükseltmenin tek yolu kabul edildiği için gelişmişlik seviyesi farklı olan bütün ülkelerin temel makro ekonomik hedefleri arasında hızlı büyümenin gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Büyüme aynı zamanda ekonomi politikasının en önemli üç ana amacını oluşturan istihdam artışının sağlanması, gelir dağılımının adil hale getirilmesi ve ödemeler bilançosu dengesine istikrar kazandırılması açısından da kilit rol oynamaktadır (Şiriner ve Doğru, 2006: 9). Sosyal ve ekonomik dengeler üzerinde belirgin bir etkiye sahip olan büyümenin temel unsurları ise emek faktöründeki artışlar, doğal kaynakların geliştirilmesi, fiziksel sermaye artışları, girişimcilik ve teknolojik gelişmelerdir (Ertek, 2006: 384). Nüfus artışı, emek arzı ile mal ve hizmet talebi artışını beraberinde getirerek üretim hacminin genişlemesine katkı sunmaktadır. Sınırlı olan doğal kaynakların ise ancak, yeni teknolojilerin geliştirilmesi sayesinde verimlilikleri yükseltilebilir. Bu iki üretim faktörü, genellikle bir ülkede rahatlıkla bulunabilmesine rağmen, sermaye faktörü ile büyümenin hem sebebi hem de sonucu özelliğini taşıyan teknoloji faktörü, diğer üretim faktörleri kadar bol miktarda olmadıkları için üretim artışının önünde önemli bir engel teşkil etmektedirler (Oksay, 2005: 27).

Ekonomik büyüme, klasik iktisadi yaklaşımın ortaya çıkışından bu yana ele alınmış ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Klasik iktisatçıların büyümeyi

belirleyici faktörler ve büyüme sürecine yönelik yaklaşımları ise modern büyüme teorilerinin temelini oluşturmuştur. Klasik büyüme modelinden sonra Keynezyen yaklaşım çerçevesinde Harrod-Domar Büyüme Modeli, müdahaleci politikalara yöneltilen eleştiriler üzerine ön plana çıkan neoklasik yaklaşım doğrultusunda Solow Büyüme Modeli ve neoklasik büyüme modelinin bir uzantısı olmakla birlikte büyüme modellerinde o zamana kadar dışsal kabul edilen teknolojik büyüme ve hükümet politikaları gibi faktörleri de kapsam içine alan İçsel Büyüme Modelleri ortaya atılmıştır.

Klasik Büyüme Modeli: A.Smith, D. Ricardo, Malthus, J. S. Mill ve James Mill'in aralarında bulundukları klasik iktisadi yaklaşımın teorisyenleri tarafından geliştirilen model, sistematik bütünlüğe kavuşturulmasında önemli katkılar sunduğu için aynı zamanda Ricardo Modeli olarak da isimlendirilmektedir (Acar, 2002: 62).

Klasik büyüme modelinin dayandığı temel varsayımlar şu şekilde özetlenebilir (İlkin, 1979: 42 ; Alkin, 1975: 46):

- Karların yüksek olması nedeniyle tasarruf ve sermaye birikimi yüksektir.
- Sanayide teknik ilerleme hızlıdır. Emek için artan verimler kanunun işlemektedir.
- Malthus'un nüfus kuramına göre kısa dönemde ücretler emek arz ve talebine bağlı olarak değişebilir. Fakat uzun dönemde asgari ücret haddi seviyesinde kalma eğilimi gösterecektir.
- Toprak miktarı veridir. Toprağın kıt ve teknik ilerleme hızının da düşük olması nedeniyle azalan verimler kanunu işlemektedir. Ayrıca toprak kalitesi de farklı olduğu için üretim ve talep artışı halinde düşük kaliteli topraklara gidilmektedir.
- Sanayi kesimindeki artan verim toprak kesimindeki azalan verimi yok edemediğinden dolayı toplam hasıla içinde azalan verimlerin geçerli olduğu kabul edilmektedir.
- Ekonomide tam rekabet koşulları vardır ve tam istihdam otomatik olarak sağlanmaktadır.

Klasik büyüme modeline göre ekonomik büyümenin itici gücünü yatırımlar oluşturmaktadır. Emeğin ve toprağın verimini yükseltmek suretiyle üretimin artmasını sağlayan yatırımlara, kar oranları yön vermektedir. Kar ise toplam üretim

geliri ile rant ve ücret ödemeleri arasındaki farkı göstermektedir (Acar, 2002: 63). Büyüme sürecinin başında sahip olunan doğal kaynakların bolluğuna karşılık sermaye birikimi yetersiz olduğu için kar oranları yüksektir. Bu sürecin derinleşmesi ile birlikte bir taraftan emek arzı diğer taraftan sermaye birikimi hızla artacaktır. Bir süre sonra azalan verimler yasası devreye girecek ve tarımsal üretim seviyesini olumsuz yönde etkileyerek kar oranlarını düşürmeye başlayacaktır. Üretim tekniğinin değiştirilmesi ile kar oranlarındaki azalmayı önlemeye dönük çabalar ise etkin sonuçlar vermeyecektir. Nitekim azalan verimler yasası, uzun döneme damgasını vuracak ve tarımsal ürünlerin nominal fiyatlarını yükseltecektir. Tarımsal ürünlerin nominal fiyatlarında meydana gelen artışlar da bir taraftan asgari geçim düzeyini ve dolayısıyla emek sahiplerinin gelirlerini (ücretler), diğer taraftan toprak sahiplerinin gelirlerini (rant) yükseltecektir. Sonuç itibariyle tarımsal faaliyetlere sermaye yatıranların gelirleri yani kar oranları azalmaya başlayacaktır. Tam rekabet koşulları geçerli olduğu için de kar oranlarındaki bu azalma kısa bir süre sonra diğer sektörlere yansıyacaktır. Kar oranlarının sermaye birikimini imkansız kılacak seviyeye kadar düşmüş olması neticesinde büyüme süreci kesintiye uğrayacak ve ekonomi ciddi bir durgunluk sürecine girecektir. Durgunluk süreci ise ücretleri doğal ücret seviyesine çekecek ve nüfus artışını durduracaktır (Şimşek vd., 2004: 182).

Harrod-Domar Büyüme Modeli: Uzun dönemde Keynezyen makroekonomik modeli genişletmeye yönelik ilk analizler Roy Harrod ve Evsey Domar tarafından geliştirilmiştir. Harrod ve Domar'ın birbirlerinden bağımsız olarak çalışmalarını yürütmelerine rağmen analizleri arasında çok az farklılıklar bulunduğu için geliştirdikleri büyüme modelleri literatürde Harrod-Domar Modeli olarak yer almaktadır (Parasız, 2003: 89).

Harrod-Domar modeli, klasik büyüme modelinden farklı olarak yatırımların sadece kapasite genişletici etkisinin bulunmadığını aynı zamanda gelir yaratıcı bir etkiye de sahip olduğunu kabul ederek büyüyen bir ekonominin denge şartlarını ele almıştır (Acar, 2002: 89). Ekonominin talep tarafını ihmal ederek arz yönü üzerinde durulmasının ya da tam tersine arz tarafını ihmal ederek talep tarafında yoğunlaşmanın büyüme hedeflerine ulaşılması önünde engel teşkil edeceğini belirten Domar, sistemin talep ve arz tarafları ile birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi gereğine işaret etmiştir (Ülgener, 1991: 420). Harrod – Domar modelinde de dengeli

büyümenin sağlanabilmesi için gelir seviyesindeki artışı üretim kapasitesindeki artışa eşitleyecek yatırım düzeyinin ne kadar olması gerektiği başka bir ifadeyle toplam talep ile toplam arz arasındaki eşitliğin korunabilmesi için yatırımların hangi oranda artırılması gerektiği tespit edilmeye çalışılmıştır (Şimşek vd., 2004: 184).

Model, aşağıda belirtilen varsayımlara dayanmaktadır (Karakayalı, 2005: 452):

- Ortalama ve marjinal tasarruf eğilimleri birbirine eşit ve sabittir.
- Kapalı ekonomi varsayımı geçerlidir.
- Ekonomi tam istihdam düzeyinde dengededir.
- Ekonomide kamu kesimi harcamaları yoktur.

Modelin işleyişi ise şu şekildedir (Şimşek vd., 2004: 184):

Yatırım harcamalarının I, yatırımların verimliliğinin P ile gösterildiği bir modelde, yatırımların beraberinde getireceği üretim artışı:

$$\Delta Y = I.P \tag{1.20}$$

biçiminde hesaplanmaktadır.

Bu denklem aynı zamanda ekonominin arz tarafını yani üretebileceği hasıla miktarında meydana gelecek artışı da temsil etmektedir.

Yatırım harcamalarının beraberinde getireceği gelir artışı ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\Delta Y = \frac{1}{s}(\Delta I) \tag{1.21}$$

Ekonominin toplam talep tarafını tanımlayan bu denklemde ise s marjinal tasarruf eğilimini, ΔI ise yatırımlarda meydana gelen değişimi göstermektedir.

Varsayım gereği ekonomi başlangıçta tam istihdam gelir seviyesinde olduğu için bu seviyenin korunabilmesi, toplam arz ile toplam talep arasında sağlanacak olan eşitliğin bir dönemden diğerine taşınmasını gerektirmektedir.

$$I.P = \frac{1}{s}.\Delta I \tag{1.22}$$

$$s.I.P = \frac{1}{s}.\Delta I.s \tag{1.23}$$

$$\frac{s.I.P}{I} = \frac{\Delta I}{I} \tag{1.24}$$

$$s.P = \frac{\Delta I}{I} \tag{1.25}$$

Harrod – Domar modelinde tam istihdam gelir seviyesinin korunabilmesi için yatırım harcamalarının (s.P) kadar artırılması gerektiği görülmektedir. Diğer yandan tam istihdam gelir seviyesinin korunabilmesi için ihtiyaç duyulan gelir artış oranı (büyüme hızı) ise yatırım harcamaları artış oranına eşit olmalıdır.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} \qquad (1.26)$$

Milli gelir artış oranı ile yatırım harcamaları artış oranı birbirine eşit olduğu takdirde ekonomide denge sağlanabilecektir. Ancak toplam talepte meydana gelen artış $\left(\frac{1}{s}\Delta I\right)$, üretim kapasitesinde meydana gelen artıştan (I.P) fazla olur ise ekonomi enflasyonist baskılara, tersi durumda ise deflasyonist etkilere maruz kalacaktır.

Savaş (1974), Harrod – Domar modeli'nin gerçek dünyada hesaplanması zor bazı kavramlara dayandığını belirterek marjinal tasarruf eğilimi ile sermayenin marjinal verimliliğinin (ya da tersi olan sermaye hasıla katsayısı) kolaylıkla hesaplanabilen kavramlar olmadığını ifade etmiştir. Bu kavramların hesaplanmalarındaki zorlukların yanında sektörel farklılıkları ya da sektörler arası etkileşimlerin ihmal edilerek ekonominin tamamı için tek bir sermaye hasıla katsayısı belirlemenin yanlış sonuçlara götüreceğini vurgulamıştır. Ayrıca üretim faktörleri içinden sadece sermayeye yer verilerek, emek ve teknolojinin dışsal kabul edilmesi, modelin taşıdığı bir diğer olumsuzluk olarak nitelendirilmiştir.

Solow Büyüme Modeli: Robert Solow (1956)'un çalışmalarıyla başlayan ve Edward Denison (1962) Trevor Swan (1963), David Cass (1965) ve Tjalling Koopmans (1965) gibi iktisatçılar tarafından geliştirilen model, aynı zamanda Neoklasik Büyüme Modeli olarak da adlandırılmaktadır (King ve Rebelo, 1993: 908). Modelin temel varsayımları arasında; ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu, sermayenin marjinal verimliliğinin azaldığı, teknolojinin dışsal olarak belirlendiği, faktörler arası ikamenin mümkün olduğu ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmadığı (tasarruf – yatırım eşitliğinin sağlanması) yer almaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 8).

Solow'un yaptığı çalışma öncesinde emek ve sermaye girdilerine bağlı olarak üretim fonksiyonunun aşağıdaki şekilde olduğu kabul edilmiştir:

$$Q = f(K^{\alpha}.L^{\beta}) \qquad (1.27)$$

Burada Q çıktı miktarını, K sermaye faktörünü, L emek faktörünü, α üretimin sermayeye göre esneklik katsayısını ve β ise üretimin emeğe göre esneklik katsayısını temsil etmektedir. Neoklasikler söz konusu üretim faktörlerinin tam rekabet koşullarında optimum kullanılmaları sonucu piyasalarda eksik ya da fazla istihdamın gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak denge konumuna gelememiş ekonomilerde veri teknoloji yardımıyla daha fazla sermaye ve emek istihdam edilmesi sağlanarak yani yatırım yapılarak üretimin artırılıp dengenin kurulabileceği savunulmuştur.

Solow, neoklasik yaklaşımın bu görüşünden yola çıkarak ABD ekonomisi için 1909 – 1949 dönemindeki büyüme yapısını incelemiş ve bu kapsamda K ve L'nin ne kadar artış gösterdiğini hesaplamıştır. Üretimdeki artış hızının bu faktörlerdeki artış hızlarından daha fazla olduğunu ortaya koyan bulgular ise Solow'u uzun dönem büyümenin temel kaynakları arasında teknolojik ilerlemenin de önemli bir etken olduğu sonucuna götürmüştür (Gürak, 2004). Solow ulaştığı bu sonuca uygun olarak sermaye ve emek faktörlerinden ayrı, zaman içinde değişen teknoloji unsurunu da büyüme modeline dahil ederek geleneksel üretim fonksiyonunu,

$$Q = f(K, L, t) \qquad (1.28)$$

şeklinde yeniden düzenlemiştir. Teknolojik ilerlemeye imkan tanıyan zamanı temsil eden t'nin de yer aldığı (1.28) nolu özdeşlikte gösterilen üretim fonksiyonunun $A(t)$ ve $f(K, L)$ şeklinde de ayrılabileceğini belirten Solow, sermaye birikimi ile teknolojik ilerlemeyi etkileyen faktörlerin birbirlerinden bağımsız olduklarını vurgulamıştır (Bozkurt, 2007: 72-73).

Solow'un modeli Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yardımı ile teknoloji nötr olmak üzere şu şekilde ifade edilebilir (Paya, 2001: 438):

$$Y = A.K^{\alpha}.L^{1-\alpha} \qquad (1.29)$$

Azalan verimlerin geçerli ve ölçeğe göre getirilerin sabit olduğu varsayımlarından hareket ederek bütün girdilerin belli bir oranda artırılması halinde milli gelirdeki büyüme:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1-\alpha)\frac{\Delta L}{L} \qquad (1.30)$$

formülü ile hesaplanacaktır.

Ancak üretim artışının sadece emek ve sermaye miktarındaki artış ile açıklanamayacağını ileri süren Solow bu fonksiyonu, teknolojik ilerlemeyi de dahil ederek aşağıdaki şekilde düzenlemiştir.

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1-\alpha)\frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta T}{T} \qquad (1.31)$$

"Solow Bakiyesi" ya da "Solow Artığı" olarak da tanımlanan ve teknolojik ilerlemenin ekonomik büyümeye katkısını temsil eden $\frac{\Delta T}{T}$ oranı aynı zamanda gerçek yaşamda gözlemlenemeyen faktörlerin tümünün büyümeye katkısını belirleyen bir kategori şeklinde de değerlendirilmektedir.

Solow büyüme modelinin dayandığı en temel varsayım, sermayenin azalan getiriye sahip olmasıdır. Bu yüzden geçiş döneminde büyümenin temel belirleyicisi olan fiziksel sermayedeki artışlar azalan getiriyle karşılaştığından büyüme belli bir noktada durmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki farkın azalması ve bu iki grup ülke arasında bir yakınlaşmanın olacağı anlamına gelmektedir. Ancak "yakınsama hipotezi" adı verilen bu öngörü, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının açıklanmasında yetersiz kalmaktadır (Taban ve Kar, 2006: 161).

İçsel Büyüme Modelleri: 1950'li yılların sonlarından 1980'li yılların ortalarına kadar genel kabul gören Neoklasik Büyüme Modeli (NBM), teknik bilgi düzeyinin bütün ekonomiler için aynı olduğu varsayımından hareketle ekonomik büyümenin farklılaşmasında işgücü faktörünü belirleyici unsur olarak kabul etmiştir. Meydana gelen farklı büyüme oranlarının ise sermaye hareketlerine neden olacağı ifade edilerek gelişmiş ülkelerden, kişi başına gelir ve sermaye miktarı düşük olan gelişmekte olan ülkelere yüksek faiz getirisi karşılığında parasal akımların gerçekleşeceği ileri sürülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerin kişi başına gelir ve sermaye miktarı açısından gelişmiş ülkeleri yakalayıncaya kadar bu aktarım mekanizmasının işleyeceğini öngören model böylece ülkeler arasındaki büyüme farkının da zamanla ortadan kalkacağını savunmuştur (Acar, 2002: 125-126). Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde NBM'nin, sermayenin azalan marjinal verimliliğinden dolayı uzun dönemde büyümenin duracağına ve ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının da zamanla ortadan kalkacağına ilişkin öngürüleri gerçekleşen veriler ile desteklenemediği için eleştiriler almaya başlamıştır. Ekonomik büyümenin

açıklanmasında yetersiz kalan bu modelin eksikliklerine karşı ise İçsel Büyüme ya da Endojen Büyüme adı verilen yeni bir yaklaşım gündeme getirilmiştir. İlk olarak Paul Romer (1986) ile başlayan içsel büyüme alanındaki çalışmalar, Robert E. Lucas (1988) ve Robert E. Barro'nun katkıları ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Ekonomik büyümenin iktisat içi endojen faktörlerden kaynaklandığını kabul ederek NBM'den büyük ölçüde ayrılan büyüme alanındaki bu yeni yaklaşım aşağıda belirtilen farklı modellerden oluşmaktadır (Eşiyok, 1999: 4):

- Fiziksel sermaye yatırımları ve yaparak öğrenme kavramını temel alan modeller
- Kamu yatırımlarını temel alan modeller
- Araştırma – geliştirme temelli modeller
- Beşeri sermaye kavramını temel alan modeller

Bu modeller, ekonomik büyümeyi piyasa mekanizması içerisinde faaliyet gösteren ekonomik güçlerin içsel olarak belirlendiğini varsayarken, büyümenin itici gücünü tanımlayıp, bunun birikimini sağlayan etkenler ile büyüme sürecinin işleyişini açıklamaya çalışmaktadırlar. Bunlar esas olarak, ekonominin kendi dinamikleriyle etkileşen ve refah düzeyinin belirlenmesinde belirleyici bir çerçeve mekanizmayı benimsemektedirler (Ay, 2007: 13).

İçsel büyümenin belirleyicileri arasında eğitim, sağlık ve teknoloji politikasının olduğu, ayrıca; doğrudan olmamakla birlikte ülkelerin sahip olduğu bölgesel, dinsel ve kültürel faktörlerin de içsel büyümenin temel unsurları arasında yer aldığı görülmektedir. Bu unsurların işleyişi ise şu şekilde olmaktadır: Eğitim, sağlık ve teknolojik alt yapı yatırımlarına yapılan harcamalar beşeri sermayeyi ortaya çıkarmakta bu da araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yol açmaktadır. Diğer taraftan ülkelerin kendilerine özgü özellikleri de (bulunduğu bölge, ait olduğu din, kültürel yapı) yaratıcılık ve tesadüfler aracılığı ile yine araştırma ve geliştirme faaliyetlerini beraberinde getirmektedir. Bu faaliyetler sonucunda ise yeni mamuller bulunmakta, daha etkin üretim yöntemleri geliştirilmekte ya da bir mamulün farklı dizayn ve süreçleri geliştirilmektedir. Bütün bunların sonucunda da yenilikler ortaya çıkmakta ve ekonomik büyüme gerçekleşmektedir (Berber, 2006: 175).

Romer insana ve makinalara yapılan yatırımların bilginin yayılmasına katkıda bulunarak sadece yatırımı yapan firmaya değil aynı zamanda ilgili sektörlerde

faaliyet gösteren firmalara ve işgücüne de fayda sağlayanacağını ifade etmiştir. En uygun büyüme oranına ulaşılabilmesi amacıyla beşeri sermaye, altyapı hizmetleri ve araştırma – geliştirme faaliyetleri gibi tamamlayıcı malların üretiminin devlet tarafından teşvik edilmesi gereğine de vurgulama yapılmıştır. Bu bakımdan İçsel Büyüme Modelleri NBM'den farklı olarak devlete daha aktif bir rol yüklemişlerdir (Paya, 2001: 446).

Kamu harcamaları, büyümenin temel faktörlerinin harekete geçirilmesinde önemli fonksiyonları yerine getirebilmektedir. Piyasa mekanizmasının bazı yönlerden başarısız olması nedeniyle telafi edici politikalar gereği artırılan kamu harcamaları, özel sektör faaliyetlerini destekleyici ve düzenleyici olarak etkileyebilmektedir. Gerekli altyapı yatırımları ve bunların sürekli bakım ve onarımlarının yapılması ile özel yatırımlar teşvik edilmekte; sağlık ve eğitim – öğretim hizmetleri ile beşeri sermayenin niceliği ve niteliği artırılmakta; yeni gelişmelerle karmaşıklığı artan ekonomik yapıya karşı, gerekli yapısal ve idari kararların alınmasıyla işgücü ve sermayenin etkinliği artmakta, büyüme hızlanmaktadır. Yani fiziki ve beşeri sermayenin artırılması ile teknolojik gelişme ve kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ekonomik büyüme olarak kabul edildiğinde, kamu harcamalarının bunlardan birisini artırması, büyümeye katkı sunmaktadır (Bulut, 2002: 66).

Müdahaleci anlayışı benimseyen iktisadi yaklaşımlar, yukarıda belirtilen ilişkiler çerçevesinde devletin genişletici ekonomi politikasının, büyümeyi olumlu yönde etkileyeceğini kabul etmektedirler. Buna karşın liberal iktisatçılar üretim hacmi genişlemesinin, temel fonksiyonların ötesinde yapılan kamu harcamaları tarafından olumsuz etkileneceğini düşünmektedirler. Liberal yaklaşıma göre devletin ekonomiye müdahalesi, çarpık bir sistemin oluşmasına imkan sunmaktadır. Böyle bir ortam içerisinde ortaya çıkan rant kollama ve dışlama etkisi, ekonomik büyüme açısından önemli bir tehdit unsuru haline gelmektedir. Kamu harcamalarının artması ile birlikte daha etkin olabilecek özel girişimci de, piyasa dışına itilebilmektedir. Harcamaların finansmanında kullanılan vergiler ise borçlanmanın beraberinde getirdiği etkilere benzer sonuçların ortaya çıkmasına neden olarak çalışma, yatırım ve yenilik yapma isteğinin düşmesine yol açmaktadır (Uzay, 2002: 164). Özel sektöre göre kamu sektörünün büyümesi aynı zamanda, azalan getirilerin ortaya

çıkmasına da neden olmaktadır. Kamu sektörünün daha önce de belirtildiği üzere temel fonksiyonlarını yerine getirmesi, piyasanın etkin işleyişi açısından önem taşımaktadır. Ancak kamu sektöründe faktör verimliliği düşük olduğu için genişleme devam ettikçe, harcamalar bu defa artan bir şekilde daha az verimli alanlara doğru kanalize edilmeye başlamaktadır. Dolayısıyla devletin genişlemesi, kaynakların verimsiz alanlarda kullanılması neticesinde ekonomik büyüme hızını yavaşlatmaktadır (Ulutürk, 2001: 131).

Devletin ekonomik faaliyetler içerisindeki ağırlığına bağlı olarak meydana gelen bütçe açıkları da, aşağıda belirtilen nedenlerle ekonomik büyümeyi doğrudan ya da dolaylı şekillerde etkileyebilmektedir (Bulut, 2002: 66).

- Bütçe açıkları faiz oranları ve enflasyon artışına yol açabilmektedir,
- Açıklar nedeniyle biriken ulusal borç düzeyi, gelecek nesillerin yükümlülüğünü artırmakta, borçların finansmanı da ülkeleri iflasa kadar götürebilmektedir,
- Bütçe açıklarını karşılayabilmek amacıyla vergi yükünün ağırlaştırılması; çalışma isteği ve tasarrufların azalmasına neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir,
- Mali disiplinsizlik sonucu yüksek düzeylere ulaşan kamu harcamalarındaki verimsizlik, ekonomide borçlanma bağımlılığını artırmakta ve verimli olan özel sektör harcamaları önemli ölçüde dışlanmaktadır.

Birinci maddede belirtilen açıkların enflasyonist etkisi, ekonomik büyüme açısından ciddi bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir. İktisadi literatürde enflasyon ile büyüme arasında negatif ilişki ise aşağıda belirtilen nedenlere dayandırılarak açıklanmaktadır (Berber ve Artan, 2004: 3):

- Enflasyon gelecekle ilgili olumsuz beklentilerin ortaya çıkmasına neden olmakta, bu da yatırımları ve büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
- Yüksek enflasyon oranı, yüksek enflasyon değişkenliğine neden olmakta ve ortaya çıkan belirsizlik, ekonomik birimlerin piyasadaki sinyalleri tam olarak algılayamamasına sebebiyet vermektedir. Sonuçta, piyasada oluşan yanlış sinyaller, yatırımları ve büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

- Farklı sektörlere ait fiyatlar farklı oranlarda arttığından enflasyon, ileriye dönük yatırım kararlarının etkinliğini bozmakta; bu durum kaynak dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.
- Enflasyon ulusal paranın değer kazanmasına neden olmakta ve sonuçta ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir.
- Enflasyon finansal varlıkların değerini düşürdüğü için, bireyler tasarruflarını değerli maden ve gayrimenkul olarak tutmayı tercih etmektedirler. Değerli maden ve gayrimenkule yönelen tasarruflar ise ülkedeki finansal derinliği dolayısıyla da yatırımları olumsuz yönde etkilemektedir.

Bütçe açıkları ile reel çıktı düzeyi arasındaki ilişkiyi Vamvoukas (1999) Yunanistan ekonomisi için yıllık veriler kullanarak Hata Düzeltme Modeli ve Granger Nedensellik Testi yardımıyla test etmiştir. Bulgular, bu değişkenler arasında önemli ve pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Kuştepeli (2003) ise Türkiye ekonomisini esas alarak bütçe açıkları ve enflasyon ile enflasyon ve büyüme ilişkisini 1950 – 2001 dönemi için Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testlerini kullanarak analiz etmiştir. Bütçe açıklarının kısa ve uzun dönemde enflasyona neden olurken; enflasyonun reel GSMH üzerindeki etkisinin zayıf ve ters yönde olduğu görülmüştür.

1.5.4 Bütçe Açıkları – Gelir Dağılımı İlişkisi

Gelir dağılımı; bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin toplumun değişik kesimleri tarafından nasıl bölüşüldüğünü ifade etmektedir. Bu bölüşüm genellikle kişisel olarak ele alınmasına rağmen, fonksiyonel, bölgesel ve sektörel bazlarda da değerlendirilebilmektedir (Pınar, 2006: 284).

Kişisel Gelir Dağılımı: Milli gelirin kişiler ve tüketici birimleri (aileler) arasındaki dağılımını gösteren kişisel gelir dağılımında en yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki eşitsizlik derecesi incelenmektedir.

Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Üretime katılan üretim faktörlerinin, yaratılan gelirden aldığı pay, fonksiyonel gelir dağılımı aracılığıyla analiz edilmektedir.

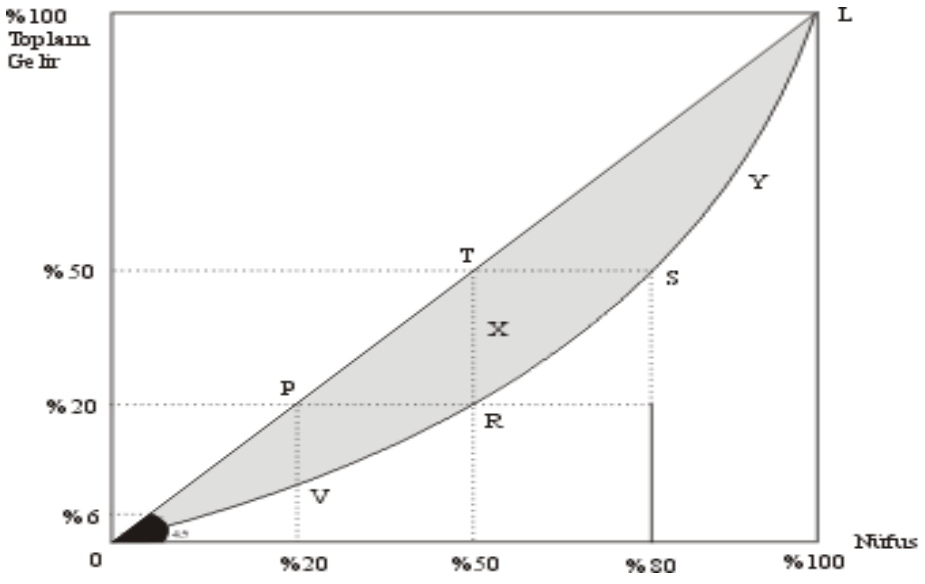
Sektörel Gelir Dağılımı: Ekonomik kalkınma açısından tarım, sanayi ve hizmetler kesiminin oransal dağılımı büyük önem taşımaktadır. Sektörel gelir dağılımı da bu kesimlerin milli gelir içerisindeki ağırlıklarını ortaya koyarak etkin gelişme politikalarının oluşturulmasına katkı sunmaktadır.

Bölgesel Gelir Dağılımı: Birçok ülkede, bazı bölgeler daha hızlı gelişim göstermesine rağmen bazı bölgelerde ilerleme daha yavaş gerçekleşmektedir. Coğrafi bölgelerin milli gelirden aldıkları payı gösteren bu gelir dağılımı türü sayesinde, bölgelerin gelişmişlik farklarının tespit edilmesi ve dengesizlikleri gidermeye yönelik kamu politikalarının oluşturulması kolaylaşmaktadır.

Ulusal ve uluslararası düzeyde bölüşüm yapısına ilişkin karşılaştırmalar yapılırken özellikle yukarıda belirtilen gelir dağılımı çeşitleri arasından "kişisel gelir dağılımı" sonuçları tercih edilmektedir. Kişisel gelir eşitsizliğinin boyutları analiz edilirken de en fazla "Lorenz Eğrisi" ile "Gini Katsayısı" ölçütlerinden yararlanılmaktadır.

Lorenz Eğrisine göre gelir eşitsizliğini ölçmek için ilk olarak çeşitli gelir dilimlerinde ne kadar tüketici biriminin yaşadığı ve bunların ne kadar gelir elde ettiği tespit edilmektedir. Daha sonra tüketici birimleri en az gelirliden en çok gelirliye doğru sıralanan yüzdelere ayrılmakta ve her yüzdenin karşısına, bu grubun milli gelirden aldığı pay belirtilmektedir. Bu şekilde hem tüketici birimini, hem de milli geliri yüzdelerle gösteren bir tablo düzenlendikten sonra elde edilen veriler bir diyagrama yerleştirilmektedir. Bu yerleştirme sonucu ortaya çıkan şekle de "Lorenz Eğrisi" adı verilmektedir (Altınok, 2004: 85).

Şekil 11. Lorenz Eğrisi

Lorenz eğrisini gösteren yukarıdaki şeklin yatay ekseninde, nüfusun yüzde 20'sini temsil eden hane halkları en fakirden en zengine doğru sıralanmakta; dikey eksende ise her nüfus grubunun gelirden aldığı pay kümülatif olarak gösterilmektedir. Karenin köşegenlerini uç noktalarda kesen Lorenz eğrisi üzerindeki noktalar, gelirin nüfus arasındaki dağılımını yansıtmaktadır. Eğrinin köşegenlerden uzaklaşarak aşağıya doğru yay çizmesi, gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığına işaret etmektedir (Karakayalı, 2005: 91).

Kişisel gelir dağılımı ölçütleri arasında en fazla kullanılan parametrelerden bir diğeri olan Gini Katsayısı, Lorenz Eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alana oranına eşittir. İtalyan iktisatçı ve istatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen bu katsayı 0 ile 1 arasında değişen değerler almaktadır. Yaratılan gelir, toplumu oluşturan bireyler arasında adaletli bir biçimde dağıtılmış ise yani herkes eşit gelir elde ediyorsa katsayının değeri sıfırdır. Buna karşın milli gelir tam eşitsiz dağıtılmış ya da başka bir ifadeyle gelirin tümü bir kişi tarafından elde ediyorsa katsayının değeri bu defa da 1 olacaktır. Katsayı 1'e doğru yaklaştıkça adaletsizlik artmakta ve istikrar açısından ciddi bir tehdit halini almaktadır.

Günümüzde daha belirgin hale gelen gelir eşitsizliğinden kaynaklanan problemler yalnızca ekonomik değil aynı zamanda toplumsal rahatsızlıkların da artmasına neden olmaktadır. Özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaratılan gelirden toplumun bütün kesimlerinin faydalanması, sosyal barış, toplumsal refah, fırsat eşitliği ve ekonomik istikrar açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu nedenle gelir dağılımı konusunda, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak devletler sahip oldukları kamu harcamaları ve vergiler gibi çeşitli mali araçlar vasıtasıyla adaletli bir yapının oluşturulması için çaba sarf etmektedirler.

Kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri esas itibariyle gelirin yeniden dağılımı mekanizmasıyla gerçekleşmektedir (Tüğen ve Eker, 1995: 102). Fonksiyonel gelir dağılımı sonucunda faktör sahiplerinin eline geçen gelirlerin bir kısmı vergiler şeklinde kamu geliri olarak alınmakta, dolayısıyla faktör gelirleri azalmış bulunmaktadır. Buna karşılık özellikle sosyal transferler ise fonksiyonel gelir bölüşümü sonunda faktör sahiplerinin oluşan gelirlerinin artmasına neden olmaktadır.

Transfer harcamalarının gelir dağılımı üzerinde dolaysız etki yapmasına karşın cari ve yatırım harcamaları, gelir dağılımının iyileşmesine dolaylı yoldan katkıda bulunmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi temel kamusal hizmet alanlarında devletin yapacağı bu harcamalar, dolaylı olarak gelir dağılımının iyileşmesini sağlamaktadır. Özellikle söz konusu hizmetlerin ücretsiz ya da maliyetinin çok altındaki fiyatlarla sunulması bölüşüm açısından oldukça etkili olmaktadır. Bu tür harcamalar artan oranlı bir yapıya sahip oldukları için yöneldikleri alanlarda sürekli bir iyileşme meydana getirmektedir. Ancak devletin borçlanma karşılığında tahvil sahiplerine ödediği faiz giderleri ise gelir dağılımının yapısını olumsuz yönde etkilemektedir (Eker ve Tüğen, 1995: 102).

Gelir dağılımı adaletsizliğini gidermek açısından vergiler ise yüksek satın alma gücü olanlardan düşük gelir gruplarına transfer imkanı sunmaktadır. Özellikle artan oranlı vergiler sayesinde yüksek gelir elde edenlerin gelirleri azalırken bu gelirlerin transferi ile düşük gelirlilerin geliri artmaktadır. Böylece piyasanın kendi başına sağlayamadığı adil gelir dağılımı, bir bakıma devlet tarafından gelirin yeniden dağılımı ile sağlanılmaya çalışılmaktadır (Bulut, 2002: 78). Üretilen, satılan ve tüketilen mal ve hizmetler üzerinden alınan gayri şahsi nitelikteki dolaylı vergiler ise gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Ödeme gücüne uydurulması güç olan dolaylı vergilerde hiçbir ayırım yapmadan her yükümlü, aynı vergiyi ödemektedir (Erdem vd., 2003: 93). Dolayısıyla yüksek gelirli ve düşük gelirli kişiler aynı vergiyi ödediklerinden vergi yükü daha çok düşük gelirli gruba yüklenmektedir. Böyle bir vergi sistemi de gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Ulusoy, 2004: 305).

Devlet yukarıda belirtilen mali araçları etkin bir şekilde kullanmak suretiyle gelir dağılımındaki adaletsiz yapıyı belli ölçülerde iyileştirebilmektedir. Ancak kamu gelir gider dengesini yansıtan bütçedeki açık düzeyi çoğu zaman bu tür girişimler ile bölüşüm yapısını etkileme girişimlerini engellemektedir. Açıkların finansmanında kullanılan yöntemler de gelir dağılımının yapısına farklı şekillerde etki etmektedir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının finansmanında borçlanma öncelikli araç olarak kullanılmaktadır. Yüksek faiz garantili borçlanma karşılığında devlete borç veren kişi veya kuruluşlar lehine gelir dağılımı bozulmaktadır. Çünkü borçlanma elinde atıl kaynağı ya da birikimi olan dar bir kesimi ilgilendirmektedir. Bu kesimlere devletin ödediği yüksek faizler ise düşük

gelir grubundaki kişilerden toplanan vergilerle finanse edilmektedir. Dolayısıyla düşük gelirli kesimlerden yüksek gelirli kesimlere doğru kaynak aktarılmış olmakta ve bu kaynak aktarımı, gelir dağılımının toplumdaki geniş kitleler aleyhine dönmesine neden olabilmektedir (Erol, 1992: 93).

Bütçe açıklarının giderilmesi için vergi oranlarının artırılması veya yeni vergilerin uygulanması, tüketici kesiminde gelirin ve talebin azalmasına neden olurken üreticiler için maliyetlerin artmasına ve üretimin düşmesine neden olabilir. Üretimin düşmesi de işsizliği ve gelir dağılımında eşitsizliği artırabilir (Bulut, 2002: 79). Yüksek gelirli ve düşük gelirli kesimlerin aynı vergiyi ödemelerini gerektiren dolaylı vergilere ağırlık verilmesi halinde, vergi yükü daha ziyade düşük gelir grubundakiler tarafından üstlenilir. Böyle bir vergi sistemi de gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Ulusoy, 2004: 305).

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde borçlanma sürdürülemez bir duruma geldiği takdirde, gerek vergiler gerekse harcamalar üzerinden kapsamlı bir reform yapılması gündeme gelmektedir. Ancak vergi reformu toplumdaki çeşitli baskı gruplarının direnci karşısında yeterince başarılı olamamakta ve geriye sadece harcamalarda kısıntı yapma zorunluluğu kalmaktadır. Bu harcama kısıntıları içinde de en büyük payı personel ödemeleri ile eğitim ve sağlık harcamaları almaktadır. Düşük gelir gruplarının en çok talep ettiği bu harcama kalemlerinin kısılması ve bütçelere bu konuda yeterli ödenek ayrılmaması gelir dağılımındaki dengesizliği artırıcı etkide bulunmaktadır (Egeli, 1998: 21).

1.5.5. Bütçe Açıkları – Döviz Kuru İlişkisi

Dünya üzerinde siyasi bağımsızlığını kazanmış her ülke milli bir para sistemine sahiptir. Ancak uluslararası ticari işlemlerde dış ticarete konu olan mal veya hizmetlerin yabancı ve ulusal para birimi cinsinden iki ayrı fiyatı bulunmaktadır. Döviz kuru, ülkeler arasındaki bu fiyat farklılıklarını birbirlerine bağlamakta ve aynı zamanda fiyat ve maliyet karşılaştırmaları yapılmasına da imkan sağlamaktadır (Karluk, 2002: 173).

Döviz kuru; bir para biriminin bir diğer para birimi karşısındaki fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Döviz kurunun yükselmesi bir birim yabancı paranın daha fazla milli para ile satın alınabileceği anlamına gelirken; döviz kurlarının düşmesi ise, bir

birim yabancı paranın daha az milli para ile satın alınabileceğini yani ulusal paranın değer kazandığını ifade etmektedir (İyibozkurt, 2001: 310).

Genellikle ikili ilan edilen döviz kurlarının çapraz ya da efektif kur gibi gösterimleri de bulunmaktadır (Uzunoğlu, 2003: 62). Çapraz kur, yurt içi piyasalarda yerli para içermeyen değişim oranını ifade ederken; efektif kur ise, bir ülkenin dış ticaretinde önem taşıyan ülkelerin kendi paraları cinsinden, yerli paranın ortalama değerini yansıtan ticaret ağırlıklı endeks biçiminde tanımlanmaktadır. Ancak gerek ikili gerek çapraz ve gerekse efektif kurlar enflasyon etkisini ihmal ettikleri için, bu boşluğu doldurabilmek amacıyla reel döviz kurlarından faydalanılmaktadır (Ertürk, 2001: 330).

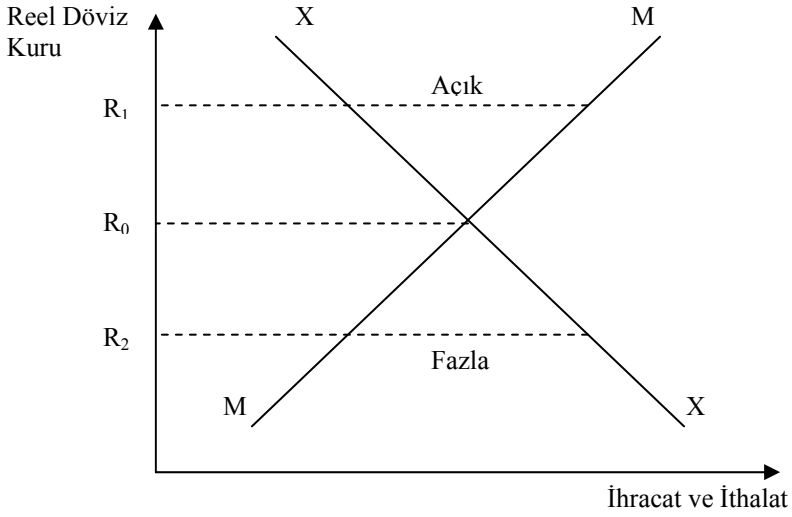
Reel döviz kuru, yerli para biriminin yabancı paralar karşısında satın alma gücüne göre düzeltilmiş değerini göstermektedir. Yabancı ülkelerde üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden göreli fiyatını yansıtması ve uluslararası rekabeti ölçmesi açısından reel kur hesaplamaları yaygın olarak kullanılmaktadır (İnandım, 2005: 29).

$$E = e\frac{p}{p*} \tag{1.32}$$

Burada E reel döviz kurunu, e nominal döviz kurunu, p yurt içi fiyat düzeyini, p* ise yurt dışı fiyat düzeyini göstermektedir. Baz alınan döneme göre zaman içinde ülkedeki enflasyon oranının yabancı ülkelerdeki enflasyondan daha büyük olması ($p \succ p^*$), reel döviz kurlarının da nominal döviz kurlarından daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Milli paranın yapay olarak değer kazandığını gösteren bu durum, ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünün zayıflamasına yol açmaktadır. Ülkedeki enflasyon oranının yabancı ülkelerdeki enflasyondan daha küçük olması ise ($p \prec p^*$) reel kurun nominal kurun altında olduğu anlamına gelmektedir. Milli paranın eksik değerlendirdiği bu durumda da, ülkenin rekabet kabiliyeti güç kazanmaktadır (Seyidoğlu, 2003b: 305).

Reel kurun ihracat ve ithalat ile olan ilişkisi Şekil 12'de gösterilmektedir (Ertürk, 2001: 347).

Şekil 12. Reel Döviz Kuru – İhracat ve İthalat İlişkisi

Bu şekil üzerinde X, ihracatı; M ise ithalatı temsil etmektedir. Reel döviz kurunun yükselmesinin, artan maliyet ve fiyatlar üzerinden ihracatın düşmesine ve ithalatın da artmasına neden olmaktadır.

Serbest piyasanın geçerli olduğu, dışa açık bir ekonomide denge döviz kuru, döviz arzı ve döviz talebinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Alternatif döviz kurlarında belli bir zaman süresi içinde arz edilen yabancı para miktarı döviz arzı olarak tanımlanırken; döviz talebi de alternatif döviz kurlarında beli bir zaman süresi içinde talep edilen döviz miktarını ifade etmektedir. Döviz arzı, aşağıda sıralanan faktörler tarafından etkilenmektedir:

- Ülkenin ihracatına olan talebin fiyat esnekliği,
- Ülkenin ihracatına rakip yabancı mal arzının fiyat esnekliği,
- İhraç edilen malların arzının fiyat esnekliği,
- Ülkede ihraç edilen mallara olan iç talebin fiyat esnekliği.

Yurt dışından borçlanma, mal ve hizmet ithali, dışarıda yapılan turistik harcamalar, dışarıda gayrimenkul, hisse senedi ve tahvil gibi değerler satın almak, yatırımda bulunmak, faiz hadlerinden ve döviz kuru değişmelerinden spekülatif kazançlar sağlamak amacıyla bankalara para transfer etmek ise dövize talep yaratmaktadır. Döviz kurunun yükselmesi, ülkeden borç ödeyeceklerin belli miktar yabancı para için daha fazla milli para vermelerini gerektirdiği için, dövize olan

talebin artmasına yol açmaktadır. Döviz talebine etki eden faktörler de şu şekilde sıralanabilir (Karluk, 2002: 178);

- Ülkenin ithal mallarına olan talebin fiyat esnekliği,
- Ülkenin ithalata rakip malların arzının esnekliği,
- İthal malları arzının fiyat esnekliği,
- Ülkenin ithal etmiş olduğu mallara yönelen diğer ülke taleplerinin fiyat esnekliği.

Denge döviz kurunun oluşumunda temel faktörleri oluşturan döviz arz ve talebi üzerinde; bütçe açıkları, gelir seviyesi ve devlet müdahaleleri de etkili olabilmektedir (Bulut, 2002: 110).

Devletin kamu kesimi dengesizliklerini gidermek üzere karşısında iç borçlanma, dış borçlanma ve monetizasyon gibi çeşitli alternatifler bulunmaktadır. Esnek kur sistemini uygulayan ekonomilerde, yüksek düzeylerdeki bütçe açıklarını finanse etmek amacıyla söz konusu alternatifler arasından tercih edilecek yöntem kur dengesi açısından oldukça önem taşımaktadır. Kamu harcamalarının kamu gelirlerini aşan bölümü borçlanılarak kapatılmak istendiği takdirde, ödünç verilebilir fonlar üzerinde bir talep artışı doğmakta ve bu durum, faizlerin yükselmesini beraberinde getirmektedir. Yabancı yatırımcıların, devlet tahvili satın alabilmek için ülke parası cinsinden nakde ihtiyaç duyması da, ulusal paranın değerlenmesine katkıda bulunmaktadır (Gülcan ve Bilman, 2005: 4). Ayrıca faizlerdeki yükselme, özellikle spekülatif nitelikteki yabancı sermaye girişlerini hızlandırarak, kurların yükselmesini engellemekte ve ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır.

Bütçe açıklarının merkez bankası kaynakları vasıtasıyla karşılanmak istenmesi durumunda, monetizasyon nedeniyle enflasyonun yükselmesi ihtimali ortaya çıkmaktadır. Piyasadaki artan parayı, açık piyasa işlemleri ile sterilize etmek ise yeniden faiz oranlarının yükselmesini ve buna bağlı olarak sermaye girişlerinin de hız kazanmasını beraberinde getirerek ulusal paranın değer kazanmasına yol açmaktadır Dolayısıyla açıkların finansmanında kullanılacak yöntemler benzer etkileri ortaya çıkardığı için, döviz kurları açısından çok fazla bir fark ortaya çıkmamaktadır (Bulut, 2002: 191).

Kamu açıklarının neden olduğu faiz oranlarındaki artış, enflasyona karşı bir önlem olarak çapa işlevi gören sabit döviz kurlarında da tehlikeli olabilmektedir.

Çünkü sermaye hareketliliğinin artmış olduğu dönemde sabit kur oranını koruyucu yönde yapılan müdahaleler değişik spekülatif atakları desteklemektedir. Faiz oranlarındaki artış, ülkeye sermaye akışını artırarak ulusal paranın değerlenmesine neden olurken, ülkedeki bir devalüasyon beklentisi sermaye çıkışını hızlandırarak devalüasyon işlemini çabuklaştırmaktadır (Çınar, 2005: 82).

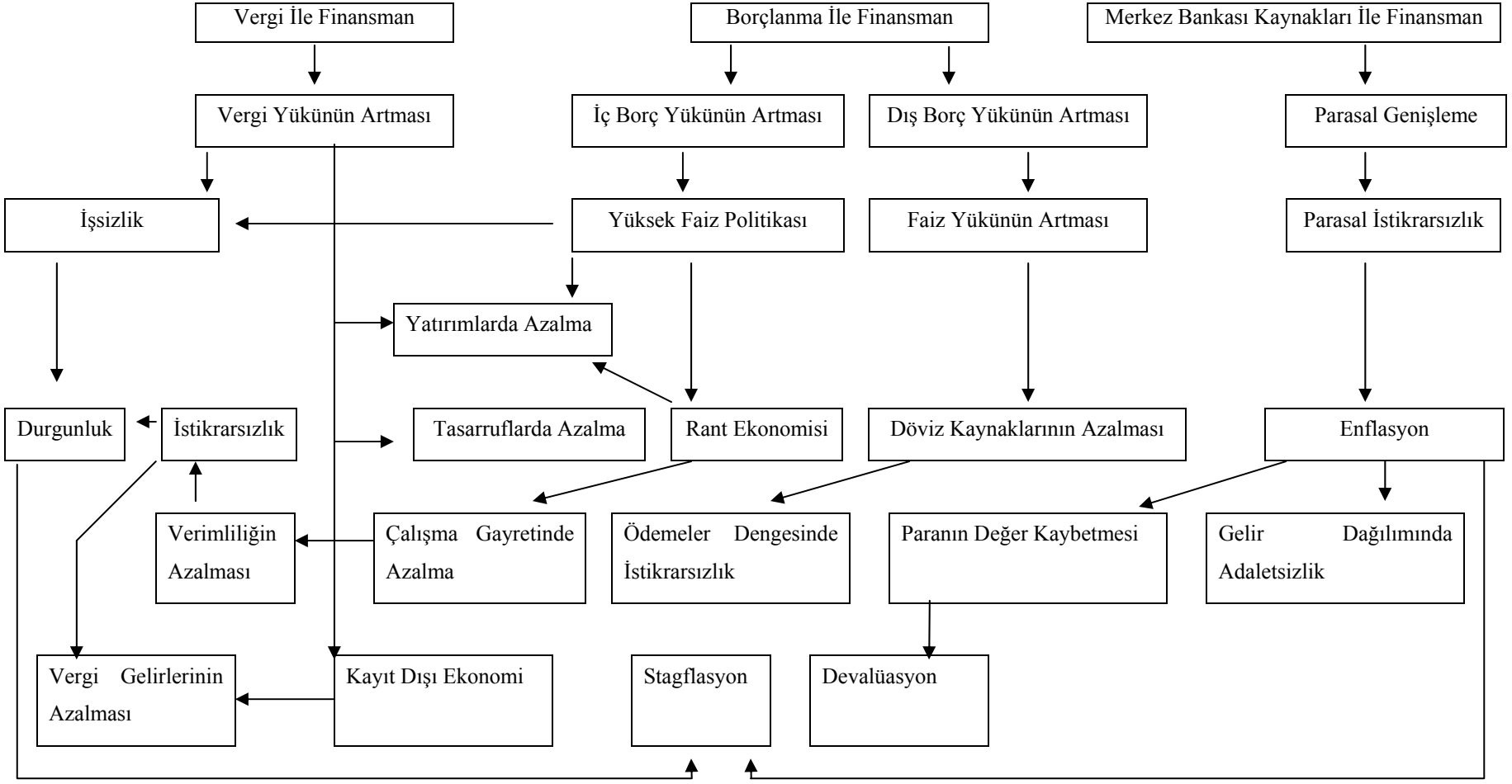
Döviz kurları üzerinde etkili olan diğer unsurlar ise, gelir seviyesi ve devlet müdahaleleridir. Gelir seviyesinin yüksek olması, yabancı ülke mal ve hizmetlerine yönelik talebi yoğunlaştıracağından, döviz piyasasında yerli para arzının artmasına ve dolayısıyla kur değerinin de düşmesine neden olmaktadır (Bulut, 2002: 110).

Bir ülkenin merkez bankasının döviz kurunu etkilemek amacıyla yabancı para alıp satması döviz piyasasına müdahale olarak tanımlanmaktadır. Devletin döviz piyasasına müdahalede bulunması, aşağıda belirtilen nedenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir (Ertürk, 2001: 352):

- Piyasada oluşan fiyatın zarar verici şekilde ani dalgalanmasının önüne geçmek,
- Döviz kurunu normal ilerleyişinden saptıran gelişmelerin etkisini azaltmak,
- Döviz kuru intibakında bir gecikme olması durumunda değerlenme ve değer kaybetmeyi engellemek,
- Tam istihdam ve fiyat istikrarı gibi makroekonomik hedeflere ulaşmak.

Bu amaçlar doğrultusunda devlet, döviz alım – satımı yaparak kurların değerini değiştirebilmektedir.

Şekil 13. Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri

Kaynak: Bulut, Cihan (2002), Kamu Açıkları, Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri, Der Yayınları, İstanbul, s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM
ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ

Uluslararası ticari ilişkiler, ülkelerin gerçekleştirdikleri üretimin kendilerine yeterli olmaması ve bazı ülkelerin bazı ürünlerde kalite ve fiyat avantajına sahip olmaları gibi nedenlere bağlı olarak gelişmeye başlamıştır (Dinler, 2000: 462). Ulusal ekonomilerin dünya piyasası ile entegrasyonuna hız kazandıran küreselleşme dalgası ise, bu ilişkileri daha da kuvvetlendirerek dış ticareti ekonomik kalkınma için bir ön koşul haline getirmiştir. Küreselleşme süreci aynı zamanda mali ve parasal alanlarda da sınırlar arasındaki engelleri önemli ölçüde ortadan kaldırarak finansal akımların yoğunlaşmasına neden olmuştur (DPT, 2000a: 3).

Söz konusu gelişmelerden dolayı dış dünya ile ekonomik bağlantıları oldukça karmaşık bir görünüm kazanan ülkelerin, uluslararası ticari ilişkilerden kaynaklanan kazanım ve yükümlülüklerini sistematik bir biçimde kayıt altına alması gibi bir zorunluluk ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek üzere yürütülen çalışmalar sonucunda da ödemeler bilançosu meydana getirilmiştir.

Aslında ödemeler bilançosu kavramı, Isaac Gervaire'den (1720) bu yana bilinmektedir. David Hume (1752), Adam Smith (1776), David Ricardo (1812), J. Stuart Mill (1849) ve W. F. Taussing (1927) konunun gelişimine yönelik önemli çalışmalar yürütmüşlerdir. Gottfried Haberler (1922), Jacop Viner (1937) ve W. A. Meade (1951) ise ödemeler bilançosunu günümüz şartlarına uygun bir duruma getirmişlerdir (Karluk, 2002: 217).

Ayrıntılı olarak ödemeler bilançosu dünyada ilk kez 1921 yılında ABD'de düzenlenmiştir. IMF kuruluncaya kadar geçen süre içinde ise sistematik olarak 1930 yılında Almanya'da hazırlanmıştır. Dolayısıyla 1921-1951 döneminde yürütülen çalışmalar sonucu, homojen bir bilanço modeli ortaya konulabilmiştir Karluk, 2002: 217).

2.1. Ödemeler Bilançosu Kavramı

TCMB ve Hazine Müsteşarlığ tarafından ödemeler bilançosu, *"belirli bir dönem için (a) bir ekonomiyle dünyanın geri kalan kısmı arasındaki mal, hizmet*

ve gelir ile ilgili işlemleri, (b) mülkiyet değişikliklerini ve bu ekonominin elinde bulunan altın, özel çekme hakları (SDR) ve dünyanın geri kalan kısmına yönelik hak ve yükümlülüklerdeki diğer değişiklikleri ve (c) karşılıksız transferleri gösteren ve muhasebe açısından yukarıda sözü edilen işlem ve değişikliklerle ilgili olarak yapılan kayıtlardan birbirini karşılıklı olarak dengelemeyenleri dengelemek için gereken karşılık kayıtlarını gösteren istatistiksel bir rapordur" şeklinde tanımlanmaktadır.

Daha genel bir ifadeyle ödemeler bilançosu; bir ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dış dünyaya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını kapsamlı bir şekilde ortaya koyan rapor olarak değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 2003b: 395). Buradaki bir dengesizlik durumu ise milli gelir, büyüme hızı, döviz kuru, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı gibi temel makro ekonomik göstergeler üzerinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla hem ülke içi ekonomi politikalarını tayin eden kurum ve kuruluşlar hem de yabancı yatırımcılar açısından ödemeler bilançosunun ortaya koyacağı sonuçlar oldukça önem taşımaktadır.

2.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesapları

Ödemeler bilançosunun kolay anlaşılabilir ve yorumlanabilir bir araç olarak kullanılabilmesi için ülkenin dış dünya ile yaptığı borçlu veya alacaklı işlemler, ortak özelliklerine dayanılarak belirli hesap gruplarına kaydedilmektedir (Seyidoğlu, 2003b: 401).

Ödemeler bilançosu aşağıda belirtilen dört ana hesaba ayrılmaktadır:

- Cari İşlemler Hesabı
- Sermaye Hareketleri Hesabı
- Resmi Rezervler Hesabı
- Net Hata ve Noksan Hesabı (İstatistiki Farklar Hesabı)

Bu bölümün temel konusunu oluşturan ödemeler bilançosu hesaplarının kavramsal açılımlarına ilişkin bilgiler büyük ölçüde, TCMB ve Hazine Müsteşarlığı tarafından yayınlanan Ödemeler Bilançosu Metodolojisinden faydalanılarak aşağıda verilmiştir.

2.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler hesabı bir ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler ile karşılıksız transferlerin takip edildiği hesaptır. Dolayısıyla bu hesap kapsamında, "dış ticaret dengesi", "hizmetler dengesi", "yatırım geliri dengesi" ve "karşılıksız transferler" olmak üzere dört alt denge yer almaktadır.

2.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Dış ticaret dengesi, yerleşik kişiler ile yabancılar arasında el değiştiren tüm taşınabilir malları kapsamaktadır. Bu kalemde incelenen malların değeri ise, piyasa fiyatı üzerinden belirlenerek el değiştirdikleri dönemde kayıtlara geçirilmektedir. İhracatçı ülkenin gümrük kapılarına kadar mallarla ilgili sunulan hizmetleri ihracat olarak, sınırın ötesinde yerine getirilen hizmetler de navlun olarak kayıtlara geçmektedir.

2.2.1.2. Hizmetler Dengesi

Fiziki anlamda bir mal alışverişinin gerçekleşmemesine rağmen aşağıda belirtilen kalemlerin dış alım – satımı sonucunda ortaya çıkan parasal akımlar, hizmetler dengesi hesabında takip edilmektedir. Bu kalemler şu şekilde sıralanabilir (Karluk, 2002b: 427):

- Dış Turizm: Yabancı ülke yerleşiklerinin elde ettikleri gelirleri, diğer ülkelerde gezi, otel, ulaşım, gıda tüketimi, hediyelik eşya alımı gibi amaçlarla harcamaları, harcamanın yapıldığı ülke açısından ihracat kabul edilmektedir. Benzer şekilde ülke yerleşiklerinin yabancı ülkelerde yaptıkları harcamalar da mal ithalatı olarak değerlendirilmektedir. Turizm gelirleri, meydana gelen döviz açığını, mal ihracatına oranla daha kısa sürede ve daha az kaynak kullanarak tedarik edebildiği için ödemeler bilançosunun önemli bir kalemi özelliğini taşımaktadır (Uysal vd., 2004: 164).
- Uluslararası Ulaştırma Hizmetleri ve Transit Ticaret: Bu hesap, ülkeler arasında kara, deniz ve hava yolu araçları ile yolcu ve yük taşımacılığından doğan gelir ve giderleri kapsamaktadır.
- Uluslararası Bankacılık Hizmetleri ve Sigortacılık: Ulusal nitelikteki banka ve sigorta şirketlerinin, uluslararası faaliyetlerden dolayı elde ettikleri

gelirler ile ülkenin bu nitelikteki yabancı kuruluşlara yaptığı ödemelerin izlendiği hesaptır.

- Hükümet Hizmetleri: Yabancı elçilik ve konsolosluklarda görevlilerin ücretleri, yurt dışındaki bina ve arazilerin bakım ve yönetim giderleri, uluslararası kuruluşlara ödenen aidatlar, dışarıda görevli askeri birliklerin harcamaları bu grup içinde yer almaktadır.
- Diğer Özel Hizmetler: Yurt dışındaki çeşitli kuruluşlara, sağlanan özel hizmetler karşılığı yapılan ödemeleri içermektedir. Örneğin lisans veya ticari marka sahibinin bu hakkını devrettiği şirketlerden sağladığı royaltyler, sigorta primleri, danışmanlık ve mühendislik ücretleri, banka komisyonları, uydu kiraları, uluslararası bilgisayar, telsiz, telefon ve radyo hizmetlerinin bedelleri söz konusu hizmetler içerisine girmektedir.

Hizmet ticareti, genel itibariyle mal ticareti kadar büyük olmamasına karşın dünya ekonomisindeki gelişmelerden dolayı önemi giderek artmaktadır.

2.2.1.3 Yatırım Geliri Dengesi

Çalışanların ücretleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelir ve ödenen tutarların yer aldığı hesaptır. Bu hesap doğrudan yatırımlar ile ilgili olarak hisse gelirleri, kar payları, sermayeye katılan kazançlar ile şirketler arası diğer yatırımlarda olağan gelir ve karları kapsamaktadır. Portföy yatırımlarında da hisse senetlerinden elde edilen gelirler (kar), tahvil ve benzeri borç enstrümanları ile ilgili gelir ve giderleri (faiz) içermektedir. Diğer yatırımlarda ise diğer borçlanma ile ilgili gelir ve giderler (faiz) kaydedilmektedir.

2.2.1.4. Karşılıksız Transferler (Tek Taraflı Transferler)

Geri ödenme beklentisi olmadan iki ülke arasında gerçekleştirilen mal, hizmet ve para şeklindeki iktisadi akımları konu edinen karşılıksız transferler, özel ve resmi transferler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Özel transferler, bir ekonominin hükümet ve Merkez Bankası dışındaki yerleşikleri ile diğer ülkelerin hükümet ve Merkez Bankaları dışındaki yerleşikleri arasındaki transferleri ifade etmektedir (IMF, 1996: 90). Bu tanımdan hareketle işçi dövizleri, özel kişilerin gönderdikleri hediyeler, başka ülkelerde yaşayan akrabalar arasındaki ekonomik

işlemler, Kızılay ve Kızılhaç gibi yardım kuruluşlarının bağışları, özel transferler arasında değerlendirilmektedir (Karluk, 2002a: 232). Vatandaşları dış ülkelerde çalışan ve kazandıklarının bir kısmını ülkelerine gönderen Mısır, Meksika ve Türkiye gibi ülkeler için bu tür transferler, çok fazla önem arz etmektedir (Walther, 2002: 114). Resmi transferler ise, sosyoekonomik dengesizliklerini gidermeleri ya da en aza indirebilmeleri için, genellikle gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere yapılan tek taraflı kaynak aktarımlarını içermektedir. Bunun yanı sıra yabancılara ödenen katma değer vergisi iadesi ve yabancı elçiliklerin gelirlerinin yurtdışına transferi gibi transferler de resmi transferler arasında yer almaktadır.

Cari işlemler hesabı yukarıda içeriklerine yer verilen dört hesap kaleminin toplamından oluşmaktadır.

$$\begin{matrix}\text{Cari}\\ \text{İşlemler}\\ \text{Hesabı}\end{matrix} = \begin{matrix}\text{Dış}\\ \text{Ticaret}\\ \text{Dengesi}\end{matrix} + \begin{matrix}\text{Hizmetler}\\ \text{Dengesi}\end{matrix} + \begin{matrix}\text{Yatırım}\\ \text{Geliri}\\ \text{Dengesi}\end{matrix} + \begin{matrix}\text{Karşılıksız}\\ \text{Trasferler}\end{matrix} \qquad (1.33)$$

Cari işlemler hesabı dengesinin negatif olması, ülkenin mal ve hizmet ihracatının mal ve hizmet ithalatından küçük olduğu anlamına gelir ve cari işlemler hesabı açığı olarak tanımlanır. Cari işlemler hesabı dengesinin pozitif olması ise ülkenin mal ve hizmet ihracatının mal ve hizmet ithalatından büyük olduğu anlamına gelir ve cari işlemler hesabı fazlası olarak tanımlanır.

Cari iş1emler hesabında bir dengesizlik durumununun söz konusu olması halinde sermaye hareketleri yardımıyla açık ya da fazlanın denkleştirilmesi yoluna gidildiği için cari işlemler ile sermaye hareketleri arasında 1.34 nolu özdeşlikte belirtildiği gibi bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir.

$$\text{Cari İşlemler Hesabı} = - \text{ Sermaye Hareketleri Hesabı} \qquad (1.34)$$

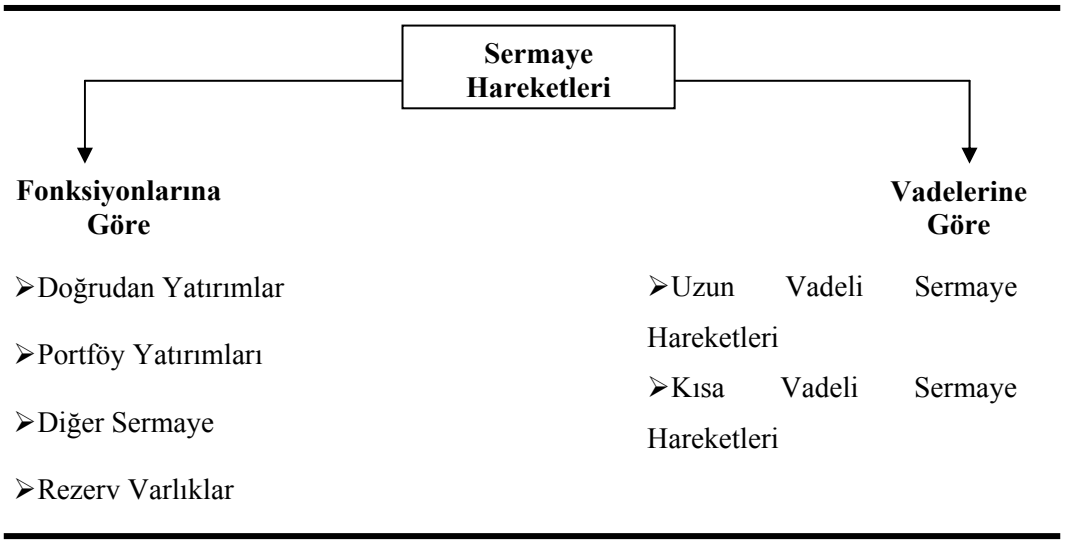
2.2.2. Sermaye Hareketleri Hesabı

Sermaye hareketleri hesabı kişi ve kuruluşların yabancı ülkelerde gerçekleştirdikleri fiziki yatırımlar (üretim tesisleri, bina, arazi vb.) ile ülkeler arasındaki mali kaynak (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu vb. alım – satımı, yabancı ülke bankalarında vadeli hesap açtırılması gibi) transferlerini kapsamaktadır.

Ödemeler bilançosu açısından yurt dışından ülkeye sermaye girişi bir alacak işlemi, ülkeden sermaye çıkışı da bir borç işlemi kabul edilmektedir. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin kayıt sistemi ile mal ve hizmet akımlarının kayıt sistemi birbirinden tamamen ayrılmaktadır. Ayrıca sermaye işlemlerinin dönüşüm hızı çok yüksek olduğu için, her giren veya çıkan sermaye, ödemeler bilançosunda ayrı ayrı değil bunların net bakiyesi, tek bir kalem olarak gösterilmektedir (Seyidoğlu, 2003b: 406).

Ülkeler arasında fonksiyonları ve vadeleri açısından bakıldığında sermaye transferlerinin farklı biçimlerde gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 14. Sermaye Hareketlerinin Sınıflandırılması

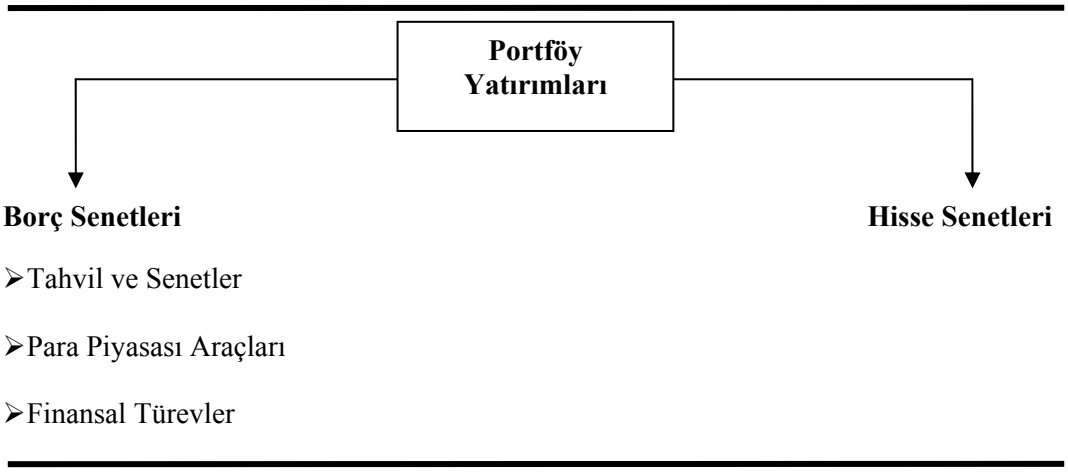
2.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar

TCMB doğrudan yatırımları yatırımcının kendi ülkesi dışında bir ülkede iştigal eden bir kuruluşa yaptığı yatırımlar olarak tanımlamaktadır. Doğrudan yatırımlar bir sermaye transferi olmakla birlikte, aynı zamanda teşebbüs, teknoloji ve organizasyon aktarımı da sağlamakta ve bu nedenle işletmelerin sadece kuruluş ve teçhizatının finansmanı olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca iyi planlanmış ve etkin bir şekilde yönlendirilebilmiş doğrudan yatırımlar, yatırımın yapıldığı ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde üretim, istihdam, gelir, ödemeler dengesi ve ekonomik gelişme açısından da olumlu etkiler meydana getirmektedir (Görgün, 2004: 4).

2.2.2.2. Portföy Yatırımları

Genellikle hükümet tahvilleri ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senetleri gibi menkul değerlerin satın alınması şeklinde gerçekleşen yatırımlar, portföy yatırımları olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca portföy yatırımları, para piyasası araçları ile finansal türevleri de kapsamına almaktadır.

Şekil 15. Portföy Yatırım Araçları

Tahvil ve senetler, yatırımcıya koşulsuz olarak sabit bir getiri sağlayan tahvil, kuponsuz tahvil gibi 1 yıldan uzun vadeli menkul kıymet araçlarıdır. Para piyasası araçları da vadeleri 1 yıl veya daha az olan ve yatırımcıya koşulsuz olarak belirli bir tarihte sabit bir getiriyi sağlayan hazine bonoları gibi menkul kıymetlerini içermektedir. Finansal türevler ise sahibine ileri bir tarihte getiri sağlayan faiz veya para swapları, futures, options gibi ikincil piyasa araçlarını ve hisse senetleri de banka ve diğer kuruluşlarca ihraç edilen yabancı hisse senetlerine yapılan yatırımları kapsamaktadır.

Portföy yatırımlarının yönünü, dış alemdeki ve yurtiçindeki faiz oranları ile yatırım yapılacak ülkede uygulanan politikalar tayin etmektedir. Çünkü yatırımcılar, öncelikle kendi sermayelerinin güvende olması ve sermayenin getirisi gibi konularla ilgilenmektedirler.

Doğrudan yabancı sermaye, yatırım yapılan kuruluş üzerinde yönetim ve denetim olanağını beraberinde getirmektedir. Buna karşın portföy yatırımcılarının transfer ettikleri fonlar karşılığında, yerleşik kuruluşların yönetim ve denetimlerine müdahil olma hakları bulunmamaktadır. Ülke içindeki yerleşik kuruluş bu yolla sadece uluslararası piyasalardan kaynak tedarik etmektedir.

İkinci önemli ayırım, ülke içindeki yerleşik kuruluşların yabancı sermayeden elde ettikleri getirilerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Doğrudan yatırımlarda yatırımcı, sermayesine ilave olarak üretim teknolojisini ve işletmecilik bilgisini de başka ülkelere taşıyabilmektedir. Portföy yatırımcısı ise yerleşik kuruluşlara sermayesinin dışında herhangi bir katkı sunmamaktadır. Doğrudan yatırımlar ile portföy yatırımları arasındaki bir diğer fark da, söz konusu yatırımların akışkanlık hızı ile ilgilidir. Portföy yatırımları gerek yurt içinde gerekse yurt dışında gerçekleşen ekonomik, sosyal ve siyasal dengesizliklere karşı çok ani tepki verebilmekte, ülkeden çıkışı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına kıyasla oldukça hızlı gerçekleşebilmektedir.

2.2.2.3. Diğer Sermaye

Doğrudan yatırım ve portföy yatırımları ile rezervlerde gösterilmeyen tüm sermaye hareketleri, "diğer sermaye" kapsamında değerlendirilmektedir. Çoğunlukla heterojen olan ve ülkeden ülkeye değişenlik gösteren bu tür sermaye hareketleri, diğer uzun vadeli ve kısa vadeli olan varlıklar ve yükümlülükler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Diğer uzun vadeli sermaye hareketlerinde yurt dışından sağlanan krediler ve bu kredilerin anapara geri ödemeleri ile Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesaplarını (Dresdner) içermektedir. Yurt dışından alınan krediler, ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmakta; bu kredilerin anapara ödemeleri ise rezervleri azaltıcı etki yapmaktadır. Öte yandan döviz sıkıntısı olduğu durumlarda yurt dışında çalışan Türk işçilerinin Dresdner Bank A.G. gibi bankalarda açtırdıkları Dresdner mevduatları da kullanılmaktadır ve bu kullanımlar ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunurken, bunların geri ödemeleri de rezervleri azaltmaktadır. Dresdner hesapları ödemeler dengesinde net olarak kayıt altına alınmaktadır. Diğer kısa vadeli sermaye hareketleri ise ödemeler bilançosunda net değerleri üzerinden işlem gören diğer kısa vadeli sermaye hareketlerinin, varlıklar bölümü, rezervleri azaltıcı etkide bulunduğu için (–) işaretle kaydedilmekte, diğer taraftan yurt dışından sağlanan krediler ile mevduatların oluşturduğu ve ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunan yükümlülükler bölümü de, ülke ekonomisine döviz girişi sağlamasından ötürü, rezervleri artırıcı bir nitelik taşımaktadır.

2.2.2.4. Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar, ülkenin parasal yetkilisi tarafından, ülke ödemelerinin kontrolü ve ödemelerde ortaya çıkabilecek sorunların dolaylı olarak döviz kurlarına müdahale yolu ile düzenlemesi amacıyla, kullanıma hazır durumda bulundurulan yabancı varlıkları ifade etmektedir. Ayrıca bu varlıkların yurt dışından borçlanmada teminat ve güven sağlayıcı unsur olmasının yanı sıra, yurt içinde de bazı gereksinmeler için yeterlilik ölçüsü kabul edilmesi, ülkeleri rezerv bulundurmaya sevk etmektedir.

2.2.2.5. Uzun Vadeli Sermaye Hareketleri

Uzun vadeli sermaye hareketleri sözleşme vadesi bir yıldan daha fazla olan ya da üzerinde belirli bir vade bulunmayan sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uluslararası portföy yatırımları, ülke dışındaki bankalarda açılan uzun vadeli mevduat hesapları, Dünya Bankası, IMF, Avrupa Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi uluslararası kalkınma bankaları ve finans kuruluşları ile konsorsiyumların açtıkları krediler, diğer devletlerden alınan uzun vadeli borçlar, hükümetler ile diğer kamu kuruluşlarının (belediyeler, kamu iktisadi teşekkülleri) uluslararası sermaye piyasalarından tahvil ihracı sonucu sağladıkları fonlar, uzun vadeli sermaye hareketleri içerisinde yer almaktadır (Karluk, 2002a: 234).

2.2.2.6. Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri

Kısa vadeli sermaye hareketleri, talep edildiğinde ödenecek sermaye ya da sözleşme vadesi bir yıldan daha az olan sermayeyi ifade etmektedir. Yerleşiklerin yabancılara ya da yabancıların yerleşiklere olan kısa vadeli borçlanmalarındaki değişmeleri (banka mevduatları dahil) yansıtan bu gruptaki sermaye akımları, örneğin ihracat kredileri şeklinde dış ticaretin finansmanı amacına yönelik olabileceği gibi, uluslararası faiz ve döviz kuru farklılıklarından ya da değişmelerinden yararlanmak (arbitraj ve spekülasyon) amacıyla da ortaya çıkabilmektedir (Güran, 1996: 290). Sermaye hareketleri sonucunda ortaya çıkan faiz ve kar payı gibi gelir ve ödemeler ise, sermaye hesabında değil, cari işlemler hesabında izlenmektedir.

2.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı (İstatistiki Farklar Hesabı)

Net hata ve noksan hesabı (NHNH), ödemeler bilançosunun otonom işlemlerini oluşturan cari ve sermaye hesapları ile denkleştirici işlemi olan resmi rezervler hesabının net bakiyelerini birbirine eşitleyen dengeleyici bir kalemdir (Karluk, 2002a: 237).

Ödemeler bilançosu çift kayıt muhasebe tekniğine göre tutulduğu için herhangi bir borç ya da alacak kalemi, eşit ve ters yönde bir başka kalemle denkleştirilmektedir. Bu nedenle bilançonun (+) kalemleri ile (–) kalemleri toplamının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak uygulamada işlemlerin belirlenmesi ve kaydedilmesi sürecinde ortaya çıkan hata, eksiklik veya gecikmeler arada farkların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. NHNH ya da "istatistiki farklar" adını taşıyan bu hesap vasıtasıyla muhasebe anlamındaki denge sağlanmaktadır. Düzeltici nitelikteki NHNH altında ayrıca, kökeni ve amacı bilinmeyen döviz gelir ve giderleri de yer almaktadır (Akat, 2004: 6).

Ödemeler bilançosunda net hata ve noksan hesabının oluşumuna yol açan başlıca nedenler aşağıda özetlenmektedir (Çıplak, 2005: 1):

- İthalat veya ihracat için malın hareketi ile ödemenin farklı bilanço dönemlerine yansıması durumundaki zaman uyumsuzluğu,
- Gümrük işlemlerine ilişkin beyanat hataları,
- Ödemeler dengesindeki çeşitli kalemlerden elde edilen gelirlerin sistem dışına (yastık altına – kasalara) çıkarılması veya finansman esnasında sistem dışından kaynak kullanılması şeklindeki kayıt dışı işlemler,
- Bazı verilerin (turizm ve bavul ticareti) anketler yoluyla elde edilmesindeki hatalar.

NHNH kaleminin eşik değerine ilişkin genel bir ölçüt, dış ticaret hacminin yüzde 5'i düzeyindedir. Nitekim NHN, bu düzeyi geçtiğinde ödemeler dengesi tablosunun doğruluğu konusunda kuşkular gündeme gelmektedir (Çıplak, 2005: 3).

2.2.4. Resmi Rezervler Hesabı

Ödemeler dengesinde ekonomik anlamda bir açık veya fazlalık doğmasına neden olan cari işlemler ve sermaye hesabına giren kalemler, aynı zamanda "otonom işlemler" ya da "dengesizlik doğuran işlemler" olarak da

adlandırılmaktadır. Resmi rezervler hesabı, otonom işlemlerin meydana getirdiği dengesizlikler nedeniyle döviz piyasasına yapılan müdahaleler sonucunda merkez bankasının dış rezervlerindeki değişmeleri göstermektedir. Yani resmi rezervler, merkez bankasının gerektiğinde kullanılmak üzere elinde bulundurduğu uluslararası ödeme araçlarını ifade etmektedir (Saatçioğlu, 2001: 2).

Bir ülkenin resmi rezervlerini oluşturan uluslararası ödeme araçları ise aşağıda belirtilen kalemlerden oluşmaktadır (www.tcmb.gov.tr 01/02/2007):

- Parasal Altın Rezervleri: Ülkenin parasal otoritesinin sahip olduğu parasal altın rezervleri rezerv varlıklar içerisinde yer almaktadır. Parasal altın, ülkenin para otoritesi ile diğer ülke para otoriteleri veya uluslararası para kuruluşları arasında olan işlemler neticesinde elde edilmektedir.
- Özel Çekme Hakkı (SDR): IMF tarafından yaratılan ve belirlenen kotalar çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir tür uluslararası rezerv biçimini ifade etmektedir.
- Fon Nezdindeki Rezerv Pozisyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olup, üye ülkeye her an ödenebilen tutarları belirtmektedir.
- Döviz Rezervleri: Parasal otoritenin elinde tuttuğu dış ödemelerde kullanılabilecek yabancı paralar, yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve hazine bonosu gibi ödeme araçlarından oluşmaktadır.
- Diğer Alacak Hakları: Yukarıda belirtilen iktisadi değerler dışında kalan varlıkları kapsamaktadır. Örneğin bankaların elinde tuttuğu rezerv varlıkların, parasal otoritesinin kontrolüne girmesi bu kapsamda yer almaktadır.

Yukarıda belirtilen uluslararası ödeme araçları, şartlara bağlı olarak merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi amacıyla kullanılmaktadır. Piyasada döviz talebinin döviz arzını aşması halinde kur istikrarını sağlamak için merkez bankasının döviz satışı yapması resmi rezervlerin eksilmesine yol açmaktadır. Buna karşın döviz arzının döviz talebinin üzerinde olması durumunda ise, kur düşüşünü engellemek üzere merkez bankasının piyasadan döviz satın alması, resmi rezervlerin artışını beraberinde getirmektedir. Ülkenin parasal yetkilisinin, yaptığı söz konusu işlemlerden ötürü uluslararası rezervlerdeki net değişimler,

ödemeler bilançosunun resmi rezervler hesabında takip edilmektedir (Seyidoğlu, 2003b: 407).

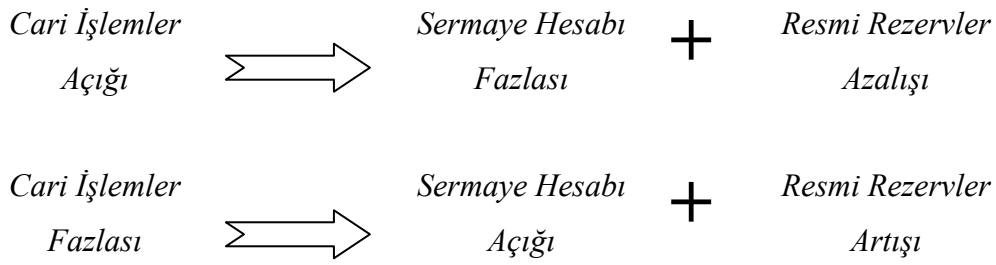
2.3. Cari İşlemler Hesabı Dengesinin Analizi

Bir ülkenin uluslararası ticari ilişkileri neticesinde elde etmiş olduğu gelirler ile yapmış olduğu harcamalar her zaman eşitliği sağlayacak şekilde neticelenmediği için cari işlemler hesabı genellikle denge durumundan uzaklaşarak açık ya da fazla vermektedir. Günümüz koşullarında ise gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun ülkelerin büyük bölümünde söz konusu dengesizlik durumlarından özellikle açıklar ile karşı karşıya kalınmaktadır. Buna karşın cari işlemler hesabının fazla verdiği ülke örnekleri de bulunmaktadır.

Cari işlemler hesabının fazla vermesi, döviz arzı artışını beraberinde getirdiği için genellikle yurt dışından varlıklar edinerek bu fazlalığın kullanılması yoluna gidilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bir dengesizlik durumunun bulunduğu ekonomilerde cari işlemler fazlasına eşit düzeyde sermaye hareketleri hesabının açık vermesi söz konusu olmaktadır. Döviz arzı fazlasının yurt dışından varlıklar edinmek üzere kullanılmayan bölümü yani cari işlemler fazlası ile sermaye hesabı açığı arasındaki fark ise resmi rezervler hesabında bir artışa yol açmaktadır. Ülkenin mal ve hizmet ihracatı ile faktör kazançlarının bu kalemlerin pasif toplamından daha küçük olması durumunda da cari işlemler hesabı açığı, dolayısıyla döviz talebi fazlası oluşmaktadır. Cari işlemler hesabının açık verdiği ekonomilerde, öncelikle sermaye hareketleri hesabı fazlası ile döviz talebi fazlasının karşılanması yoluna başvurulmakta, açığın bu şekilde tam olarak finanse edilememesi halinde ise kalan miktar, hükümetin merkez bankası nezdinde sahip olduğu döviz rezervleri kullanılarak kapatılmaktadır.

Cari işlemler hesabında ortaya çıkan açık ya da fazla Şekil 16'da gösterilen mekanizmaların işleyişi ile dengeye kavuşturulmaktadır.

Şekil 16. Cari İşlemler Hesabını Dengeleyici Mekanizmalar

Yukarıda belirtilen sapma durumları içerisinde mikro ve makro ölçekteki dengeler açısından en fazla riskin, cari işlemler hesabı açığından kaynaklandığı kabul edilmektedir.

2.3.1. Cari İşlemler Hesabı Açığının Nedenleri

Bir ülke vatandaşlarının yabancıların gelir veya üretimleri üzerinde sahip oldukları haklardaki artış ile yabancıların yurt içi gelir veya üretim üzerinde benzer şekilde sahip oldukları haklardaki artış arasındaki fark cari işlemler dengesini ifade etmektedir. Ancak yabancı varlıklardan kaynaklanan net sermaye kazancının da bu farka eklenmesi gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 2).

Bu tanıma göre cari işlemler dengesi, aşağıdaki özdeşlikte gösterildiği gibi formüle edilebilir:

$$CID = NX_t + r_t B_t + TR_t \qquad (1.35)$$

Burada NX_t mal ve hizmet ihracatını; B_t, bono, tahvil, hisse senedi, krediler ve fiziki sermayeyi içeren net dış varlıkları; r_t uluslararası faiz oranını, r_tB_t net dış varlıklardan sağlanan net geliri ve TR_t ise net işçi dövizi ve bedelsiz ithalatı da içeren net özel ve kamu transferlerini temsil etmektedir (Uygur, 2004: 7).

Başka bir açıdan cari işlemler dengesi, yurtiçi tasarrufların yatırımları karşılama oranı olarak tanımlanmaktadır (Yücel ve Yanar, 2005: 485).

$$CID = r_t B_t + TR_t + Y_t - C_t - I_t - G_t = S_t - I_t \qquad (1.36)$$

Burada Y_t gayri safi yurt içi hasılayı; C_t özel tüketim harcamasını; I_t özel ve kamu yatırım harcamaları toplamını; G_t kamu cari harcamasını ve S_t ise yurt içi

tasarrufları yansıtmaktadır. Özdeşlikteki $r_t B_t + TR_t + Y_t$ toplamı ise, gayri safi milli hasılayı; $C_t + I_t + G_t$ de toplam iç talebi vermektedir (Uygur, 2004: 7).

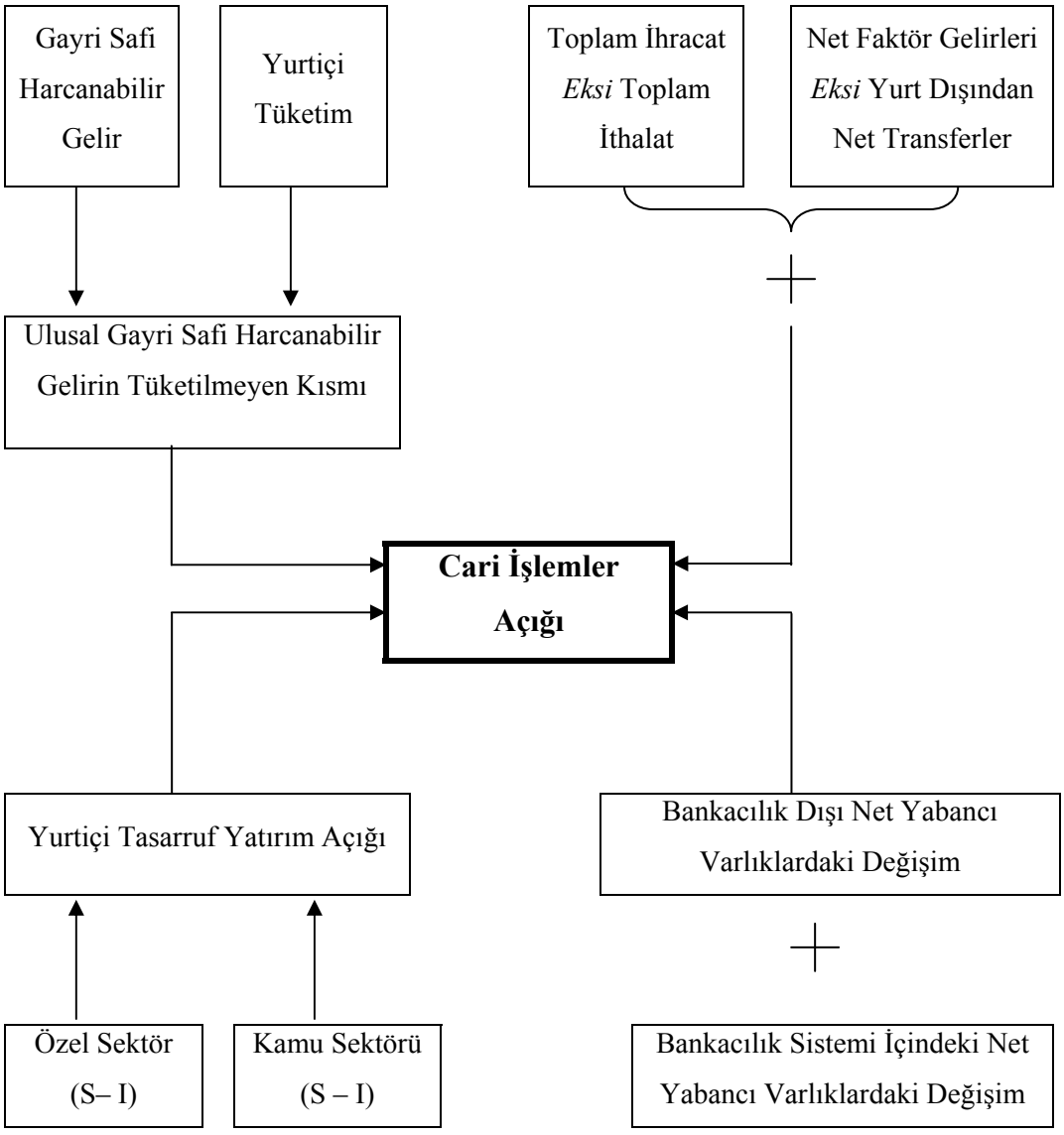
Cari işlemler dengesi aynı zamanda net dış varlıklardaki değişim şeklinde de ifade edilmektedir (Yücel ve Yanar, 2005: 485). Merkez bankasının döviz ihtiyacını gösteren net dış varlıklar, yabancı varlıklardan dış dünyaya ve ulusal bankalara olan döviz yükümlülükleri çıkartılarak hesaplanmaktadır (www.akat.bilgi.edu.tr 11/07/2006). Net dış varlıklardaki artış, tanım gereği merkez bankasının kendi milli parasını yaratarak edindiği döviz miktarını göstermektedir (http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf 11/07/2006).

$$CID = B_{t+1} - B_t \tag{1.37}$$

Bu fark, net dış varlıklardaki değişmeyi ifade etmektedir. Türkiye gibi yüksek düzeyde borçlu ülkelerde B_t genellikle negatiftir ve B_t içinde dış kredi ve tahvil gibi net finansal yükümlülükler, yabancı fiziki yatırımlardan doğan yükümlülüklere göre daha fazla ağırlık taşımaktadır (Uygur, 2004: 7). Cari işlemler dengesi ile ilgili son olarak, gayri safi harcanabilir gelir ile yurt içi tüketim arasındaki fark tanımlaması da yapılmaktadır.

Son zamanlarda yapılan iktisadi araştırmalar içerisinde cari işlemler hesabı açığını temel alan çalışmaların artış kaydettiği gözlemlenmektedir. Bu artışta, küreselleşme eğilimlerinin hız kazanması ile birlikte dikkate değer bir gelişim gösteren uluslararası ekonomik ilişkilerin beraberinde getirdiği olumlu ve olumsuz yöndeki ekonomik yansımalar büyük önem taşımaktadır. Ayrıca çok sayıda iktisatçı tarafından cari işlemler hesabının ekonomik krizlerin oluşumunda temel etkenlerden biri olarak kabul edilmesi, konuya farklı bir önem katmaktadır. Dolayısıyla cari işlemler hesabı açığı nedenlerinin anlaşılması, ekonomik krizler açısından da stratejik bir nitelik taşımaktadır (Tüylüoğlu, 2004: 11). Cari işlemler hesabı açığının başlıca nedenleri ise yukarıda yapılan tanımlamalardan hareketle belirlenebilmektedir.

Şekil 17. Cari İşlemler Hesabı Açığı ve Temel Makro Ekonomik Göstergeler

Kaynak: Ouanes, Abdessatar ve Subhash Thakur (1997), Macroeconomic Accounting and Analysis in Transiton Economies, International Monetary Fund, Wahington D.C. akt, Yücel, Fatih ve Rüstem Yanar (2005), "Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, s. 485.

Şekil 17 ve cari işlemler hesabına ilişkin yapılan tanımlar, cari işlemler hesabı dengesinin aşağıda belirtilen temel faktörler tarafından etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bunlar:

- Dış Ticaret Dengesi,

- Yurtiçi Tasarruf–Yatırım Dengesi,
- Net Dış Varlıklardaki Değişim,
- Gelir – Tüketim Dengesi.

Cari işlemler hesabının açık vermesinde dış ticaret dengesinin durumu, büyük pay almaktadır. İthalatın ihracata göre daha hızlı artmasına bağlı olarak oluşan dış ticaret açığı cari işlemler açığının oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Nitekim cari işlemler hesabının yönünü tayin eden en önemli kalemini dış ticaret dengesi meydana getirdiği için, bu kalemdeki sürekli açıklar cari işlemler açığının da yükselmesine neden olmaktadır. Özellikle iç talebin genişlemesi ve hizmet gelirlerinin de çok fazla değişim göstermemesi, bu sonucu beraberinde getirmektedir.

Tasarruf – yatırım dengesizliği, cari işlemler hesabının açık vermesinde etkin rol oynayan unsurlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Kamu kesimi, firmalar ve kişilerin sahip oldukları tasarruflar ile kendi yatırımlarını karşılayamadıkları durumlarda dış kaynaklar desteğine gereksinim duyulmakta ve buna yönelik olarak yerleşikler, ya sahip oldukları yabancı varlıkları satmak ya da yurt dışından borçlanmak zorunda kalmaktadırlar. Dışarıdan temin edilen kaynağı, prodüktif yatırımların finansmanında kullanmak sorunlara yol açabilecek olumsuzlukların ortaya çıkması ihtimalini de büyük ölçüde önlemektedir. Ancak, tüketim harcamalarının finansmanı amacıyla kaynak transferine gitmek ciddi bir risk teşkil etmektedir. Bu da geliri yavaş artan özel sektörün, tüketim harcamalarını, geri ödemelerde zorlanılacağı açık olan dış borçlanma yolu ile sağladığı anlamına gelmektedir. Nitekim ABD ekonomisi için yapılan analiz ve yaklaşımlar da cari işlemler açığının, bütçe harcamalarının fazlalığından ve kişilerin düşük tasarruf oranlarından kaynaklandığını göstermektedir (Erçel, 2006).

Cari işlemler hesabındaki dengesizlik kaynakları arasında net dış varlıklardaki (NDV) değişimin de ciddi etkileri bulunmaktadır. Merkez Bankası, bankalararası döviz ve efektif hareketlerini düzenlemek ve piyasayı iç ve dış piyasalardaki gelişmelere göre yönlendirmek amacıyla müdahalelere gidebilmektedir. Merkez Bankasının ulusal para karşılığında yapmış olduğu bu işlemler doğrudan NDV kalemini etkilediği için, parasal büyüklükler ve

dolayısıyla piyasadaki likidite, büyük ölçüde değişerek cari işlemler dengesine yansıyabilmektedir (Dayı, www.geocities.com, 12/07/2006).

Cari işlemler açığının temel belirleyicileri içerisine son olarak harcanabilir gelir ile tüketim arasındaki dengesizliğin de dahil edilmesi gerekmektedir. Bir ülkedeki ekonomik birimlerin, elde ettikleri gelirlerin üzerinde tüketime gitmeleri, borçlanmayı bir zorunluluk haline getirmekte ve böylece ülke yükümlülüklerinin de giderek artmasına neden olmaktadır. Bu şekilde finanse edilen borç stokları ise cari işlemler dengesinin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır.

Cari işlemler açığının oluşumuna neden olan yukarıdaki temel faktörleri etkileyen unsurları ise, harcama genişletici politikalar, kalkınma düzeyi, enflasyon, teknolojik verimlilik, döviz spekülasyonu, sermaye hareketleri, döviz kuru ve diğer nedenler oluşturmaktadır (Seyidoğlu, 2003b: 416).

2.3.1.1. Harcama Genişletici Politikalar

Ekonomide talep yetersizliğine bağlı olarak meydana gelen daralma süreci, gereken tedbirlerin alınmaması halinde derinleşerek çöküntü ya da bunalıma dönüşebilmektedir. Bu durumun oluşmasına müdahale edebilmek amacıyla da genellikle genişletici maliye politikasına başvurulmaktadır.

Maliye politikası, gayri safi yurt içi hasıla olarak tanımlanan toplam üretim üzerindeki etkisinden dolayı ekonomiyi yönetmenin önemli bir aracı kabul edilmektedir. Mali genişlemenin ilk etkisi, mal ve hizmetlere olan talebin artması şeklinde kendini göstermektedir. Daha yüksek talep, üretim miktarı ve fiyatların da yükselmesini beraberinde getirmektedir. Talebin, üretim ve fiyatları artırma derecesi ise dönemsel hareketin durumuna göre değişmektedir. Eksik kapasite ve işsizliğin mevcut olduğu durgunluk döneminde talepteki artışlar, fiyatları değiştirmeyerek büyük ölçüde üretimin artmasına neden olmaktadır. Aksine ekonomi tam istihdamda ise mali genişleme fiyatlar üzerinde daha çok, üretim üzerinde daha az etki yaratmaktadır. Toplam talep yoluyla üretim üzerinde yaratılan bu etkiler, maliye politikalarını ekonomik istikrarı sağlamanın önemli araçlarından biri haline getirmektedir (Pınar, 2006: 65).

Durgunlukla mücadelede kullanılan maliye politikası araçları, 3 gruba ayrılmaktadır (Eker vd., 1997: 188):

- Kamu Harcamaları Politikası ,

- Vergi Politikası,
- Borçlanma Politikası.

Harcama genişletici maliye politikaları yardımıyla yukarıda belirtilen kanallar üzerinden talep yaratılabilmekte, ancak genişleyen yurt içi talep, aynı zamanda ithal mal ve hizmetlere olan talebin de artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan ekonomik dengeleri yeniden tesis edebilmek için bütçe disiplininin bozulması da dış ticaret dengelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Nitekim birçok ülkede durgunluğu giderici maliye politikalarının, bütçe ve cari işlemlerde dengesizliğe yol açtığını göstermektedir.

2.3.1.2. Kalkınma Düzeyi

Günümüzde bütün ülkelerin temel sorunu ekonominin üretim hacmini artırmak ve bu ekonomik değerin adaletli bir şekilde dağılımını sağlamaktır. Ancak bütün ülkeler aynı gelişmişlik seviyesinde olmadıkları için, gelişmesini tamamlayamamış ülkeler açısından öncelikle gelişmiş ülkelerin milli gelir seviyesini yakalamak ve yapısal sorunları aşabilmek ilk planda yer almaktadır (Ulusoy, 2004: 265).

Azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimi ve çalışma olanaklarının yetersiz olmasına bağlı olarak nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır. Gelir düzeyinin düşük olması tasarruf eğilimini düşürmekte ve mevcut tasarruflar da girişimcilik kültürü ilerlememiş olduğu için verimli alanlara yönelmemektedir. Dolayısıyla teknolojik düzey açısından da gelişmemiş ülkelerin oldukça sınırlı imkanlara sahip oldukları görülmektedir (Pınar, 2006: 165).

Bu koşullar altında azgelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınma girişimlerinin başarılı olabilmesi, bir taraftan devlet desteğine diğer taraftan da yurt dışı tasarrufların ithal edilmesine ihtiyaç hissettirmektedir. Artan devlet müdahalelerinin beraberinde getirdiği bütçe açıkları ile yabancı kaynak girişleri ise cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olabilmektedir.

2.3.1.3. Enflasyon

İktisat politikaları toplumsal refahın artırılması ve daha iyi koşullarda yaşamanın sağlanmasını amaçlamaktadır. Fiyat istikrarı bu amaca ulaşmak için bir önkoşul ve araç olarak kabul edilmekte, istikrar programlarında da öncelik

enflasyonla mücadeleye verilmektedir. Çünkü yüksek enflasyon ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda kalıcı izler bırakan sorunların oluşumuna neden olmaktadır.

Enflasyonun başlıca ekonomik maliyetleri şu şekilde sıralanabilir (www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/konusma/tur/2002/istanbul.PPT 20/07/2006):

- Enflasyonist bir ortamda fiyat mekanizmasının bilgi taşıma fonksiyonu zarar görmekte, piyasaların etkin çalışması ve sağlıklı gelişme göstermesi de kısmen engellenmektedir,
- Enflasyon uygulanan politikalara karşı güvensizlik doğurarak, hükümetlerin kapsamlı ve uzun vadeli ekonomik programlar uygulamasını önlemekte ve bu süreç zaman içinde kendi kendini besler hale gelmektedir,
- Uluslararası piyasalarda ekonominin rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Enflasyon, son madde de ifade edilen olumsuzluk neticesinde, cari işlemler dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Fiyatlar genel düzeyindeki artış hızı diğer ülkelere göre yüksek olan ekonomilerde, ihracatın tıkandığı ve ithal mallarına olan talebin arttığı görülmektedir. Turizm gelirlerinin gelişme temposu ise yavaşlamakta, buna karşın dış seyahat harcamaları artış kaydetmektedir. Yüksek enflasyon ortamında sermaye akışı da, açık veya gizli olarak, paranın değer kaybına uğramadığı ve paranın getirisinin yüksek olduğu alanlara doğru yönelmektedir.

Enflasyon sonucu iç piyasada üretilen malların fiyatları yükseldiği için ihracat hacmi düşüş eğilimi sergilemektedir. Dolayısıyla ihracatı teşvik gayesi ile çeşitli yöntemlerin (ihracatta vergi iadesi, düşük faizli ihracat kredileri, vergisiz hammadde ve teknoloji ithali vb.) uygulanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Diğer taraftan ithal malların fiyatları istikrarlı kaldığı sürece bunlara olan talep ise hızla artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gösteriş tüketimi eğiliminin de kuvvetli olması, fiyatlardaki düşüklüğe bağlı olarak ithal malları kullanım oranını yükseltmektedir. İhracatın azlığı ve ithalatın fazla vermesine sebep olan enflasyon, böylece dış ticaret açığı üzerinden cari işlemler dengesinin bozulmasına yol açmaktadır.

Yüksek enflasyon yukarıda belirtildiği gibi kısa dönemde gelir ve kaynak dağılımını, uzun dönemde ise ekonomik büyüme ve kalkınmayı engelleyerek ülkelerin gelişme yönündeki girişimlerini ciddi ölçüde tehdit edebilmektedir.

Bundan dolayı ekonomik ve sosyal istikrarın sağlanabilmesi açısından fiyat istikrarının tesis edilmesi, ekonomi politikalarının temel amaçları arasında değerlendirilmektedir.

2.3.1.4. Teknolojik Verimlilik

Verimlilik bir üretim biriminde veya bir ekonomide, üretim faktörlerinin ne ölçüde başarıyla kullanıldığını ortaya koyan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Üretim süreci sonunda elde edilen çıktıların miktar ya da değerlerinin, bu üretimi gerçekleştirmek amacıyla kullanılan girdilerin miktar ya da değerine bölünmesiyle ortaya çıkan oran verimlilik düzeyinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (İçöz, 2004: 1). Verimlilik artışı ise dinamik bir kavram olup zaman içinde belli bir kritere göre üretimdeki artışı yani büyümeyi ifade etmektedir. Bu sayede bir taraftan firmaların rekabet gücünde artış sağlanabilmekte diğer taraftan toplam üretilen katma değer yükselmekte, dolayısıyla ekonomik refah düzeyi iyileşmektedir (Gürak, 2004: 7).

Refah düzeyi açısından oldukça önem arz eden verimlilik artışı, özellikle teknolojik gelişme ve yenilik ile sürdürülebilir büyümenin de sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Teknolojik gelişme ve yenilik ise, sanayi ve bilişim kuruluşlarının ulusal ve uluslararası pazarda rekabet avantajı kazanmalarına yardımcı olmaktadır (www.ttgv.org.tr 12/07/2006).

Firmaların rekabetçi bir ortamda yeni teknolojiler kullanarak maliyetleri düşürmeleri, ülkelere uluslararası ticarette üstünlük kazandırmaktadır. Bu ortamda modern üretim tekniklerinin üretim sürecinde kullanılamaması ise firmaların dış piyasalardaki pazar payını sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla ihracat hacminin daralması dış dengesizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır.

2.3.1.5. Döviz Spekülasyonu

Kurların gelecekte göstereceği gelişmelere ilişkin tahminlere dayanılarak, kazanç sağlamak amacıyla döviz piyasalarında sürdürülen alım – satım işlemleri döviz spekülasyonu olarak tanımlanmaktadır. Spekülatörler genellikle değerinin düşeceğini bekledikleri dövizi elden çıkarmak, değer kazanacağını düşündükleri dövizlere de yatırım yapmak eğilimindedirler. Bu tür girişimler ise uluslararası

para piyasasında döviz kurlarındaki istikrarsızlıkları güçlendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır (http://www.ekonomist.com.tr 06/07/2006).

Spekülatif faaliyetlerin piyasa dengeleri üzerindeki etkisi, içinde bulunulan döneme göre değişebilmektedir. İstikrarlı bir dönemde döviz kurlarındaki hareketlenmelerin geçici olduğu kabul edildiğinden spekülasyon, dengeyi sağlayıcı bir özellik taşımaktadır. Örneğin doların değer kaybettiği ve bu durumun geçici olduğu inancının hakim olduğu varsayımları altında, spekülatörler doların ileride tekrar değer kazanacağı beklentisiyle alımlarını sürdürmektedirler. Benzer şekilde dolar cinsinden ödeme yapacak olan firmalar da, en düşük değeriyle temin ettikleri düşüncesinden hareketle dövizi önceden satın alma yolunu tercih etmektedirler. Böylece doların yeniden değer kazanmasına katkıda bulunularak para piyasalarında istikrar yeniden sağlanabilmektedir (Plihon, 1995: 41).

Buna karşılık piyasalarda krizin hakim olduğu dönemlerde bekleyişlerin niteliği değişmekte, döviz kurlarındaki eğilimlerin de kalıcı olacağı kabul edilmektedir. Güçlü paralardaki değer artışının devam edeceği kanısıyla alımlar hız kazanırken değer kaybetme sürecindeki paralar da elden hızla çıkarılmaktadır. Söz konusu spekülatif faaliyetler neticesinde ise döviz kurlarında istikrarın tesis edilmesi oldukça güç hale gelmektedir (Plihon, 1995: 41). Böyle bir ortamda yabancı paraların değer kazanacağı beklentisi içinde hareket etmek, ülkenin dış ticaret dengesinin ihracat lehine bozulmasına, ulusal paranın değer kazanacağı beklentisi içinde hareket etmekte dış ticaret dengesinin ithalat lehine bozulmasına elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

2.3.1.6. Sermaye Hareketleri

Küreselleşme dalgasının beraberinde getirdiği finansal liberalizasyon süreci ile teknoloji alanında meydana gelen süratli gelişmeler, mal ve hizmetlerin yanı sıra paranın da ülkeler arasındaki değişimine imkan vermektedir. Uluslararası yatırımcılar, faiz – kur arbitrajından yararlanmak amacıyla en yüksek reel getiriyi elde edebilmek için tasarruflarını, ülkelerin ekonomik ve siyasi koşullarını göz önünde bulundurarak değerlendirmektedirler. Günümüzde, dünya ekonomisinin önemli bir parçası haline gelen ve farklı şekillerde transferi gerçekleştirilebilen sermaye hareketlerinin ise etkileri açısından, bütün yönleri ile tartışılır hale geldiği görülmektedir (İnsel ve Sungur, 2003: 1).

Yabancı sermaye, ülkeler arasında genellikle portföy yatırımları ve doğrudan yatırımlar şeklinde hareket etmektedir. Portföy yatırımları bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisse senetlerinin, diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınması suretiyle gerçekleşmektedir (Özdil vd, 2003: 1). Doğrudan yabancı yatırımlar ise bir büyük şirketin üretimini, kurulu bulunduğu ülkenin sınırlarının ötesinde yapmak üzere ana merkezinin dışındaki ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması veya sermayesini arttırarak kendine bağlı bir şirket durumuna getirmesi ile yapılmaktadır (Seyidoğlu, 2003a: 397).

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler, ulusal tasarruflarının yetersizliğinden dolayı özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kendi ülkelerine çekebilmek için yoğun bir çaba göstermektedirler. Doğrudan yatırımların ev sahibi ülkenin üretim kapasitesine katkıda bulunması, yeni teknoloji ve işletmecilik bilgisi getirmesi, döviz girişi sağlaması, rekabet nedeniyle ekonomiye hareketlilik kazandırması, işsizliği azaltması ve hazine için vergi geliri sağlaması gibi olumlu yansımaları bu çabaların temel nedenleri arasında yer almaktadır (Seyidoğlu, 2003b: 407). Ancak söz konusu avantajlarının yanında doğrudan yabancı yatırımların, aşağıda belirtilen olumsuz etkileri ortaya çıkarma ihtimali de bulunmaktadır (Alpar ve Ongun, 1987: 107):

- Ev sahibi ülke ekonomisinin kilit sektörleri, yabancı ülkelerin denetimi altına girebilmekte ve ekonomik bütünlük bozulabilmektedir,
- Gümrük vergileri ve ithalat yasakları gibi koruyucu dış ticaret kısıtlamaları aşılabilmektedir,
- Yerli şirketler karşısında yabancı şirketlerin yüksek sermayeleri, teknolojik imkanları ve yöneticilik bilgileri gibi artılar, haksız rekabetin oluşumuna yol açabilmektedir,
- Elde edilen gelirlerin kar transferleri yoluyla yurt dışına çıkarılması ülke ekonomisini tehdit etmektedir,
- Yeni teknolojiyi kendi ülkelerinde üreten yabancı şirketler, ev sahibi ülkeleri bu teknolojilerin ithalatına mecbur bırakarak teknolojik bağımlılık yaratabilmektedirler.

Ödemeler dengesi açısından özellikle son iki maddede ifade edilen

koşulların gerçekleşmesi, olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ülkeye gelen ilk kurucu yatırım sermayesi başlangıçta, bir defaya mahsus olmak üzere ev sahibi ülkenin ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmaktadır. Doğrudan yatırım üretimine başladığı zaman, gerek ihracat yoluyla ve gerekse ithal ikamesi şeklinde ödemeler bilançosuna katkıda bulunmaya devam etmektedir. Buna karşın doğrudan yatırımı gerçekleştiren kuruluşun hammadde ve diğer girdileri, üretimini devam ettirebilmek için ithal etmek zorunda kalması, ev sahibi ülkenin ödemeler dengesine zarar vermektedir. Ayrıca yabancı kuruluşun yabancı üretim faktörlerine ödemiş olduğu faktör gelirleri de, ev sahibi ülkenin dış dengesini tehdit etmektedir. Diğer taraftan, yabancı kuruluş tarafından mahalli olarak yaratılan yüksek gelir, marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak ev sahibi ülkenin ithalatının da artışına neden olabilmektedir. Son olarak yabancı kuruluşun ev sahibi ülkede üretimini durdurması halinde, ülkeye getirmiş olduğu sermayeyi bu defa ülke dışına çıkarmak istemesi kaynak çıkışını beraberinde getirmektedir (Karluk, 2001: 102).

Yabancı sermaye hareketlerinin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkisi aynı zamanda standart açık ekonomi modeli ile de açıklanabilmektedir. Buna göre; sermaye girişleri likiditeyi genişleterek yurt içi nominal faiz oranlarını düşürmekte, bunun sonucunda da toplam talebi artırmaktadır. Toplam talepteki artışın dış ticarete konu olmayan mallara yönelmesi, bu malların değerleri üzerinde bir baskı yaratarak fiyatların artmasına neden olmaktadır. Dış ticarete konu olmayan malların fiyatlarının yükselmesi ise harcamaları dış ticarete konu olan mallara doğru yöneltmektedir. Bu durum da, dış ticarete konu olan mal ve hizmet fiyatlarının, dış ticarete konu olmayan mal ve hizmet fiyatlarına oranı olarak tanımlanan reel döviz kurunun yükselmesi ise sonuçlanmaktadır (İnandım, 2005: 31).

Ulusal paranın reel olarak değerlenmesi, dış ticarete konu olmayan sektörlerin payının küçülmesine ve dış ticarete konu olan malların tercih edilmesine neden olmaktadır. Toplam talepteki aşırı artış ise ulusal paradaki reel değerlenme ile birlikte enflasyonist bir baskı ve genişleyen bir cari açık yaratmakta, cari açığın artması da sermaye girişinin sürdürülebilirliğine dair şüphelere yol açmaktadır (İnandım, 2005: 32).

2.3.1.7. Döviz Kuru

Ekonomik değişkenlerin bir çoğunda olduğu gibi döviz kurlarında da minimum veya maksimum değerler değil, optimum düzey hedeflenmektedir. Çünkü bir ülkenin dış dünya ile yaptığı mal ve hizmet alışverişinin, bir taraftan ekonomiyi büyütürken diğer taraftan da ödemeler dengesinde problem oluşturmaması için bu düzeyin yakalanması ve sürdürülmesi gerekmektedir (Somçağ, 2003: 1).

Ulusal paranın yabancı bir para birimi karşısındaki fiyatının optimum değerin üzerinde belirlenmesi yabancı paranın o ülkedeki satın alma gücünün düşmesi anlamına geldiği için bu durum, ihracat hacminin azalmasına ithalatın ise artmasına yol açmaktadır. Ulusal paradaki aşırı değerlenmenin beraberinde getirdiği olumsuzluklardan kurtulabilmek için de, paranın dış değerinin düşürülmesi önem arz etmektedir. Paranın dış değerinin, aniden ve iradi bir şekilde hükümetler tarafından düşürülmesi "devalüasyon" olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada iç piyasadaki enflasyon sonucu ulusal paranın satın alım gücü ve değeri azalırken yabancı paraların alım gücünün artması, iradi bir durum olmadığı için söz konusu değişme devalüasyon olarak kabul edilmemektedir (Söyler, www.alomaliye.com 03/08/2006).

Ulusal paranın yabancı para birimi karşısındaki fiyatının optimum değerin altında belirlenmesi halinde ise, yabancı paranın satın alma gücü artacağı için kurun düşük tutulduğu ülkede ihracat hacminin artması buna karşın ithalatın da azalması beklenmektedir. Böyle bir durumda da, paranın dış değerinin yükseltilerek dış ticaret kompozisyonunda dengenin kurulabilmesi amacıyla "revalüasyon" adı verilen döviz kuru politikası izlenebilir. Genellikle ülkeler ihracatlarını artırıp ithalatlarını da azaltarak, ödemeler bilançosu açıklarını kapatabilmek için ulusal paralarının değerini bilinçli olarak dış paralar karşısında belli ölçülerde düşük tutmaktadırlar. Bu tür bir politika sabit kur sistemlerinde hükümetler tarafından yapılmaktadır. Serbest kur sistemlerinde ise hükümetler, döviz piyasasından sürekli döviz alımı yaparak veya yabancı ülkelere sermaye akışı olmasına izin vererek, ulusal para değerinin düşük olmasını sağlamaktadırlar (Söyler, www.alomaliye.com 03/08/2006).

2.3.1.8. Diğer Nedenler

Cari işlemler dengesinin bozulmasında etkili olabilen diğer nedenler ise şu şekilde sıralanabilir:

Bütçe Açıkları: Çalışmanın birinci ve üçüncü bölümlerinde detaylı olarak yer verilen devlet bütçesinde meydana gelen yüksek düzeydeki açıklar bir taraftan ülke ekonomisi ile ilgili olumsuz beklentilerin artmasına yol açarak yabancı sermayenin yurt dışına çıkışını hızlandırmakta, diğer taraftan da dış borç yükümlülüğünün ağırlaşmasına neden olmaktadır. İstikrarlı bir yapının sürdürülebilmesine zarar veren bu tür olumsuzluklar da cari işlemler hesabı dengesinin bozulmasına ortam hazırlamaktadır.

Halkın Tercihleri: Halkın yurt dışında üretilen mallara yönelik tercihlerinin yoğunlaşması, ithalat artışını beraberinde getirerek dış ticaret dengesizliği üzerinden cari işlemler hesabının olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

Konjonktürel Dalgalanmalar: Ulusal ekonomiden kaynaklanan bir dalgalanmanın genişleme aşamasında, gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceği için cari işlemler hesabı açık verebilmektedir. Daralma aşamasına girildiğinde ise söz konusu göstergelerin sergileyeceği ters yönlü değişimler, bu defa da cari işlemler hesabının fazla vermesine yol açabilmektedir. Ancak cari işlemler hesabı dengesi sadece ülkenin kendi içinden kaynaklanan olumsuz dalgalanmalardan değil, aynı zamanda yabancı ülkelerdeki dalgalanmalardan da etkilenebilmektedir. Örneğin; karşı ülkenin yükselen bir konjonktür içinde bulunması, onun ticaret ortağının dış denge durumuna olumlu, durgunluk veya gerileme içinde bulunması ise olumsuz yönde yansıyabilmektedir.

Olağanüstü Faktörler: Gerçekleşmesi önceden tahmin edilemeyen içeriden ya da dışarıdan kaynaklı bazı olaylar, ülkelerin cari işlemler dengesine yön verebilmektedir. Örneğin hava koşulları, su baskını ve kuraklık gibi sorunlar, özellikle tarımsal üretim hacmini düşürerek ihracatın azalmasına, ithalatın da artmasına neden olabilmektedir. Bunun yanı sıra, hammadde veya dünya enerji fiyatlarında beklenmedik yükselişler de, ithalatın görece olarak artmasını beraberinde getirebilmektedir.

Reel Büyüme: Ekonomik büyüme, ithalat talebini etkileyen temel unsurlar arasında yer aldığı için, ulusal gelir düzeyinde meydana gelen reel artışlar

yerleşiklerin ithal mal tüketim eğilimini de yükseltmektedir. Ayrıca büyümenin temel dinamiği konumundaki yatırımlar, hammadde ve ara mal ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bunların önemli bir bölümü ithalatla karşılanmaktadır. Bütün bunlar ise cari işlemler dengesinin, dış ticaretten kaynaklanan nedenlerle açık vermesine yol açmaktadır (Duman, www.sonbaski.com 21/06/2007).

2.3.2. Cari İşlemler Hesabı Açığının Finansmanı

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin değerlendirilmesinde bütçe açığı, borçlanma yapısı, milli gelir, para arzı gibi çeşitli makro ekonomik göstergeler kullanılmaktadır. Küreselleşme eğilimlerinin hız kazandığı 1980'li yıllarla birlikte cari işlemler açığının da bu göstergeler içerisinde önemli bir yer kazandığı görülmektedir. Özellikle ekonomik kriz süreçlerinde carş açığın düzeyi, sorunun boyutlarını ortaya koymak açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak rakamsal büyüklüğünün yanı sıra, cari işlemler açığının finanse edilme biçimi de ekonomik yapının analizine ışık tutması açısından önemlidir.

Cari işlemler açığının finansmanında kullanılan yöntemler doğrudan yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve dış borçlanma olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bunlardan ilk ikisi liberal ekonomik politikalar ve finansal serbestleşme politikalarının da etkisiyle özellikle gelişmekte olan ülkelerin daha fazla ağırlık verdiği yöntemleri oluşturmaktadır.

2.3.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerin, ekonomik kalkınma süreçlerinde sermaye kısıtı önemli bir engel oluştururken, gelişmiş ülkelerde sermaye faktörü bol olarak bulunmaktadır. Kaynak dağılımı açısından bu durum aynı zamanda ülkeler arasında adaletsiz bir bölüşüm yapısının mevcut olduğunu da göstermektedir. Söz konusu sorunu aşabilmek amacıyla gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler finansal serbestleşme politikaları ile dışa açılarak yabancı sermaye transferine başvurmaktadırlar (Kula, 2003: 142). Yabancı sermaye türleri arasında özellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının (Demircan, 2003: 6):

- Sermaye açığını kapatmak,

- Ürün çeşitliliğini artırarak sınırlı pazar ve ürünlere olan bağımlılığı azaltmak,
- İş hacmini genişleterek istihdam ve ücretleri yükseltmek,
- Yeni teknoloji ve altyapı transferlerinin gerçekleşmesini sağlamak,
- Yeni yönetim ve üretim teknikleri ile yerli firmalara örnek teşkil ederek verimliliğin artmasına katkıda bulunmak,
- Rekabet ortamı oluşturarak fiyat ve kalite bakımından tüketici faydasını yükseltmek,
- Firmaların verimli ve etkili çalışmaları sayesinde vergi gelirlerini artırmak,
- Yabancı sermayeli firmaların yurt dışındaki pazar kapasiteleri yoluyla ülke ihracatını artırabilmek,
- Döviz rezervlerini genişletmek,
- Gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini almak,
- Dışa açılmak, gibi açılardan ülke ekonomilerine kısa ve uzun vadede daha fazla katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Ancak belirtilen bu faydalarına karşı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının olumsuz etkilerinin de olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından ileri teknoloji transferi yoluyla yeni iş sahalarının açılmasına katkıda bulunması ve istihdam hacmini genişletmesi beklenmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yönelen yabancı sermaye yatırımlarının niteliğine bakıldığında ise bu tür akımların yeni yatırım yapmaktan ziyade var olan şirketlerin satın alınması ve/veya şirket birleşmeleri biçiminde gerçekleştiği görülmektedir. UNCTAD'ın verileri de 1990'larda gelişmekte olan ülkelere yönelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yarısından fazlasının bu şekilde olduğunu göstermektedir. Eğer Çin bu verinin dışında tutulursa, şirket alımları söz konusu toplamın %72'sine ulaşmaktadır. Yani, doğrudan yabancı sermaye yatırımı verileri aslında, gelişmekte olan ülkelerin iktisadi üretim merkezlerinin ulus-ötesi tekellerce satın alınması hadisesini yansıtmaktadır. Dolayısıyla mülkiyet değişiminden öteye geçmeyen söz konusu akımlar, istihdam ve üretim açısından belirgin bir iyileşmeyi beraberinde getirmemektedir (Yeldan, 2005: 1).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ardındaki bir başka beklenti ise, cari işlemler açıklarının finansmanını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu tür akımlardan sağlanan döviz girişleri, çoğu zaman doğrudan doğruya tüketim harcamalarının artmasına neden olmakta ve ulusal tasarrufları caydırmaktadır. Sonuçta ülke içindeki toplam sabit sermaye yatırım hacmi de beklentilerin tersine düşmektedir. Ayrıca ulus – ötesi monopollerce satın alınmış olan yerli firmaların yarattığı karların yurt dışına transfer edilmesi cari işlemler dengesindeki bozulmayı daha da derinleştirebilmektedir (Yeldan, 2005: 2).

2.3.2.2. Portföy Yatırımları

Tasarruf sahipleri ya da yatırımcıların yüksek kazanç elde edebilmek amacıyla, uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymetler satın almaları şeklinde gerçekleşen portföy yatırımları global finans piyasalarında son yıllarda önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bir ülkede yabancı portföy yatırımlarının artması cari işlemler açığının finansmanına destek sağlamakta ve ayrıca yerel sermaye piyasalarının likiditesini genişleterek piyasaların etkinliğine güç kazandırmaktadır. Likiditenin genişlemesi, beraberinde yatırım alanlarının çeşitlenmesine de katkı sunmaktadır. Diğer taraftan bu tür yatırımlar piyasalara belli bir disiplin getirerek bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmakta, şeffaflığı arttırmaktadır. Bunlara ek olarak, yerel piyasaların yabancı portföy yatırımcıları tarafından sunulan yeni portföy yönetim teknikleri ve risk yönetimi ile tanışması sağlanmaktadır. Söz konusu olumlu gelişmeler ise ev sahibi ülkede kaynakların daha iyi dağılımına katkıda bulunmakta ve ekonominin daha sağlıklı hale gelmesine yardımcı olabilmektedir (İşeri ve Aktaş, 2005: 373).

Yatırımın gerçekleştirildiği ülke ekonomisine önemli faydalar sağlayan doğrudan yabancı sermaye ve yabancı portföy yatırımları, nitelikleri açısından karşılaştırıldığında ise birbirlerinden büyük ölçüde farklılaştıkları ortaya çıkmaktadır. Doğrudan yatırımlar belirli sektör ya da şirketlere özel iken, portföy yatırımları belirli bir sektöre ya da şirkete bağlı olmayıp, hem yerel hem de yabancı şirketlere yatırımı mümkün kılmaktadır. Bunlar, çok daha değişken ve daha kısa vadeli oldukları için de, iyi düzenlenmiş finansal piyasalara gereksinim göstermektedirler. Ayrıca portföy yatırımlarının tamamen finansal karakterli

olmasından dolayı, finansal faktörlerdeki değişimlere de daha fazla duyarlılıkları bulunmaktadır. Örneğin ev sahibi ülkedeki devalüasyon beklentisi, dolaylı yatırımcıların portföylerini boşaltarak ülkeden çıkmalarına neden olabilmektedir. Bu anlamda portföy yatırımlarının doğrudan yatırımlara kıyasla, makroekonomik açıdan olumsuz yansımaları daha hızlı ve daha büyük bir şekilde gerçekleşebilmektedir (İşeri ve Aktaş, 2005: 372).

Portföy yatırımlarının azalıp artmasında, uluslararası faiz farklılıkları, döviz kurlarında değişme olasılığı, vergi oranlarındaki değişiklikler, enflasyon ve diğer iç ekonomik güçlükler ile siyasal istikrarsızlık faktörleri etkili olmaktadır. Portföy yatırımcıları öncelikle, kendi sermayelerinin güvende olması ve sermayenin onlara getirdikleri kazançlar gibi konularla ilgilenmektedir (TCMB, 2006: 6). Bekledikleri yüksek getiriyi elde edebilmeleri ve hatta büyük zararlardan kaçınabilmeleri için de, muhtemel olumsuz gelişmelerin zamanında algılanması ve buna bağlı olarak varlıklarını tasfiye etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla portföy yatırımları sürekli bir terk etme baskısı yaratarak, zamanla istikrarsızlık unsuru haline dönüşebilmektedir (Selimata, 2003: 2).

Dış ödeme güçlüğü içinde bulunan bazı ülkeler, faizleri yükseltmek ve kurları baskı altında tutmak suretiyle bu fonların ülkeye girişini özendirmeye çalışırlar. Ancak faiz oranlarının yüksek tutulması beraberinde iki önemli olumsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yüksek faiz politikası bir taraftan ulusal tasarrufların üretken olmayan alanlara doğru kaymasına neden olmakta, diğer taraftan bütçe açıklarından dolayı borçlanma maliyetlerini yükseltmektedir. Hükümetin, sermaye çekebilmek amacıyla kurları baskı altında tutmaya devam etmesi ise, kurlarda piyasa fiyatlarının oluşmasına engel olmaktadır. Bu koşullarda devalüasyon ve kur yükselişine dair beklentiler kaçınılmaz hale gelerek, sonuçta sermaye kaçışına zemin hazırlanmaktadır. Dışarıya çıkarılmak istenen sermayenin, ortaya çıkardığı ilave döviz talebi karşılanamadığı takdirde ise, kurlar aniden yükselişe geçmekte ve reel ekonomiyi de etkileyecek olan bir ekonomik kriz doğabilmektedir (Tüylüoğlu, 2004: 236).

Sonuçta ulusal tasarrufların yetersizliğini azaltmak amacıyla talep gören yabancı portföy yatırımları, finansman ihtiyacını karşılamak açısından önemli katkılar sunabilmesine karşın, bu tür yatırımların spekülatif nitelikli olması, ciddi

riskleri de beraberinde getirmektedir. Ülkelerin mali piyasaları, yabancı sermayenin girişinde ve çıkışında çok ani dalgalanmalarla karşı karşıya kaldığı için reel sektör, genel itibariyle değerlendirildiğinde çok büyük bir fayda sağlayamamaktadır. Ayrıca bu nitelikteki para akımları, başlangıçta paranın yöneldiği ülkede ödemeler bilançosu üzerinde olumlu etkide bulunurken, nakit girişlerinin artması ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olmaktadır. Göreli olarak ucuzlayan ithalat mallarına karşı talebin artması da, ödemeler bilançosunun olumsuz biçimde etkilenmesine neden olmaktadır.

2.3.2.3. Dış Borçlanma

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarının gerçekleştirilmesinde önemli bir finansman aracı olan dış borç, bir devletin yabancı ülke veya uluslararası kuruluşlardan, yabancı para cinsinden sağladığı sermaye akımlarını ifade etmektedir (Yaşa, 1971: 66).

Ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermenin yanı sıra milli geliri artırmak, istihdamı genişletmek, fiyat istikrarını sağlamak ve gelir dağılımını düzenlemek gibi makro ekonomik hedefleri gerçekleştirmek üzere de devletler dış borçlanma yöntemine başvurulabilmektedirler. Bu yöntemin kullanılmasındaki temel faktör ise ulusal tasarruf yetersizliğini aşabilmektir. Dışarıdan sağlanan borcun iktisadi kalkınma hedefleri doğrultusunda etkin bir biçimde değerlendirilmesi, sermaye birikimine destek sunmaktadır. Yatırım olanaklarının artmasıyla da dışsal ekonomiler yaratılıp maliyet düşüşü sağlanabilmekte ve verimlilik artışı ile ekonomik kalkınma hızlandırılabilmektedir (Opuş, 2002: 186). Doğu Asya ülkelerinde 1990-1997 yılları arasında ortaya çıkan ekonomik kalkınma mucizesi, bunun en çarpıcı örneğini teşkil etmektedir. Doğu Asya'daki bazı ülkelerin gerçekleştirdikleri yüksek büyümede, doğrudan dış borçlanma önemli bir rol oynamıştır (IMF, 1998: 86). Ancak dış borçlanmanın, ekonomik dengeleri belirtilen şekillerde olumlu etkileyebilme imkanına sahip olmasına rağmen olumsuz sonuçları da görülebilmektedir.

Cari işlemler açığının sürekli bu yöntem vasıtasıyla finanse edilmesi durumunda ise, ülke ekonomisinde zamanla bazı önemli sorunların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Dış borçlar genellikle yabancı para cinsinden alındığı için, borçlanan tarafların yabancı para cinsinden yükümlülükleri artmakta

ve bu kesimler döviz kuru hareketlerine aşırı derecede duyarlı hale gelmektedir. Bankaların bilançolarının bozulması bu duruma tipik bir örnek oluşturabilir. Cari işlemler açığı veren ülkelerde ulusal tasarruflar yetersiz olduğu için faiz oranları yüksek seyretmektedir. Bu ülkelerdeki bankalar da, faiz oranı arbitrajından yararlanmak amacıyla, yurt dışından nispeten düşük faiz oranları ile döviz cinsinden borçlanmakta ve sağladıkları kaynakları yerel para cinsinden devlet iç borçlanma senetlerine yatırmakta veya özel sektöre kredi olarak vermektedirler. Bu politika, bankaların, döviz cinsinden aktifler ile döviz cinsinden yükümlülükler arasındaki fark olarak tanımlanan döviz pozisyon açıklarını artırmaktadır. Bankacılık faaliyeti, özünde kısa vadeli kaynakları uzun vadeli yatırımlara dönüştürme işi olduğu için yurt dışından borçlanmalar, bankaların uzun vadeli varlıkları ile kısa vadeli yükümlülüklerini daha da genişletmekte ve dolayısıyla faiz risklerini de yükseltmektedir. Ayrıca daha fazla kredi kullandırma kaygısı ile müşterilerin kredi dereceleri yeterince değerlendirilmediği durumlarda, sorunlu krediler de artmaktadır. Özetle, yurt dışından borçlanarak yurt içinde yatırım yapma faaliyeti, bankaların bilançolarının döviz kuru ve faiz oranı riski ile toplam kredileri içindeki sorunlu kredilerin payını artırmaktadır. Dış borçların doğrudan reel sektör firmaları veya kamu kesimi tarafından sağlanması da, bu kesimlerin döviz kuru risklerini genişletmektedir (Bastı, 2005: 2).

2.3.2.4. Cari İşlemler Hesabı Açığının Finansman Yöntemleri İle İlgili Genel Değerlendirme

Cari işlemler açığının, yukarıda belirtilen kaynaklardan herhangi biriyle finanse edilmesi halinde, ileride değinileceği üzere beklenilen devalüasyon riski, tamamen ortadan kalkmamakta sadece gerçekleşme zamanı ertelenmektedir. Finansmanının sağlanması durumunda da, cari açık varlığını devam ettirmekte hatta çoğu kez büyümektedir. Dolayısıyla fonlama imkanı riski yok etmemekte, tersine riskin sürdürülmesine olanak vermektedir.

Dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise, cari açığı üreten iktisadi dinamikle sermaye hareketinin yönünü ve dozunu belirleyen dinamiğin farklı olduğudur. Cari açık, ekonomideki temel bir dengesizliğin ürünüdür. Konjonktüre karşı belli bir duyarlılık taşısa da büyük ölçüde üretim yapısından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık sermaye hareketi neredeyse bütünüyle konjonktüre duyarlı bir olgudur.

Söz konusu farklılık konjonktürün olumlu olduğu dönemlerde cari açıktan kaynaklanan riskin saklanabilmesine imkan verirken, olumsuz dönemlerde ise riskin gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketlerinin yön değiştirmesine bağlı olarak gerçekleşecek devalüasyonun, ekonomik etkileri sermaye çıkışlarının hızına bağlı bulunmaktadır.

Sermaye giriş hızının yavaş ve zamana yayılmış biçimde düşmesi durumunda, cari açığın oluşturduğu döviz talep fazlası da yavaş şekilde etki kazanacak ve döviz kuru yavaş bir tempoyla yükselecektir. Böylece döviz fiyatı değişmelerinin yaratacağı kırılma dozu ve üretim-istihdam kaybı çok düşük sınırlar içinde kalabilecektir. Sermaye girişinin aniden durması ve yön değiştirmesi halinde ise, yüksek oranlı devalüasyonlar gerçekleşecektir. Bu durumda gerek mikro gerekse makro düzeydeki ciddi problemler finansal krizleri beraberinde getirecektir (Berksoy, 2005).

2.3.3. Cari İşlemler Hesabı Açığının Ekonomik Etkileri

Dış ticaretin gelişmeye başladığı dönemlerden itibaren ortaya çıkan cari işlemler açığı sorunu, günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir. Özellikle artan küreselleşme eğilimlerinin ciddi bir ivme kazandırdığı uluslararası ekonomik ilişkiler, konuya daha kompleks bir görünüm kazandırarak, gerek gelişmekte olan ülkelerin gerekse gelişmiş ülkelerin soruna yönelik duyarlılıklarını artırmıştır.

Mal ve hizmet ticaretiyle faktör kazançlarından kaynaklanan döviz gelirleri ile döviz harcamaları arasındaki fark olarak ifade edilebilen cari işlemler açığı, temelde bir döviz talebi fazlası olduğunu göstermektedir. Talep fazlası da fiyatın yükseleceğine işaret ederek bir devalüasyon riskini ortaya çıkarmaktadır. Açık büyüdükçe bu riskin gerçekleşme ihtimali de büyümektedir (Berksoy, 2005).

Sabit döviz kuru sisteminde, hükümetin aldığı bir kararla resmi döviz kurunun yükseltilmesi, diğer bir deyişle ulusal paranın değerinin düşürülmesi devalüasyon olarak tanımlanmaktadır (Begg vd., 2001: 511).

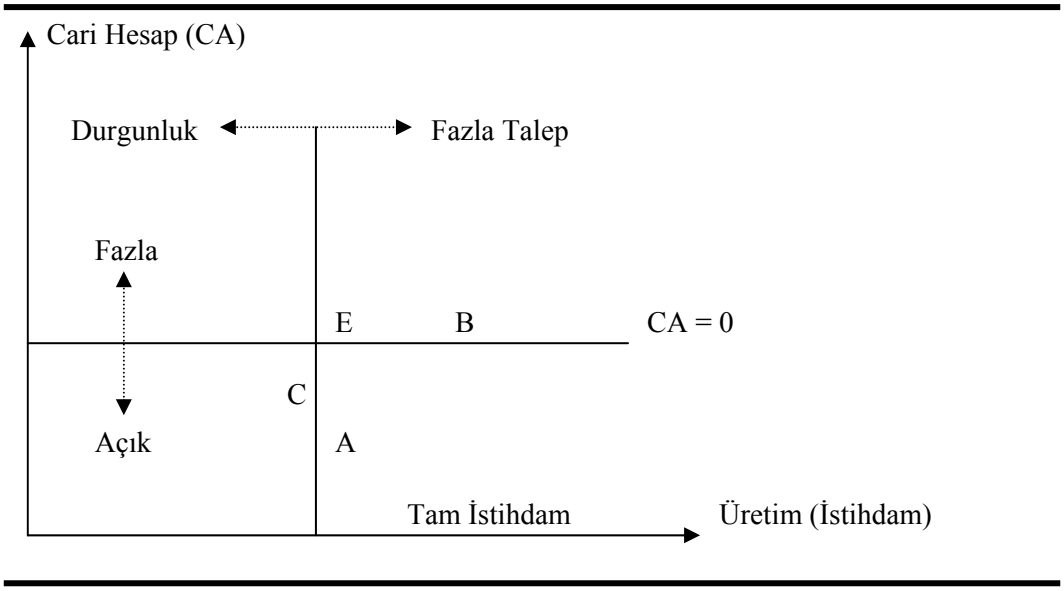
Bir ülkede devalüasyon yapmak suretiyle aşağıda belirtilen sonuçların gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir (Karluk, 2002a: 205):

- İhracatı teşvik ve ithalatı kısmak suretiyle dış ticaret açıklarının kapanmasını sağlamak,

- İç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında mevcut bulunan dengesizliği ortadan kaldırmak.

Dış ticaret dengesinin devalüasyon aracılığıyla sağlanabilmesi için gerekli şartlardan biri yapılan devalüasyonun nominal değil, reel olmasıdır. Çünkü fiyatlar genel düzeyinin yükselmesi, devalüasyonun kendisinden beklenilen yararlarını belli ölçüde azaltmaktadır.

Şekil 18. Cari İşlemler ve Üretim İlişkisi

Şekil 18'de görüldüğü üzere ekonomi A noktasında tam istihdam düzeyinde cari açık vermektedir. Reel bir devalüasyon ile bu açık giderilebilmekte, ancak hareketin yönü A'dan E'ye değil B noktasına doğru olmaktadır. Çünkü devalüasyon, toplam talebi doğrudan etkilemektedir. Devalüasyonun yapıldığı anda tedbir alınmazsa artan talep, ücretleri bu baskı altında yükseltecek ve reel devalüasyon olmadığı için açık yeniden meydana gelecektir. Dolayısıyla devalüasyonun tek başına kullanılmaması, para ve maliye politikalarıyla da desteklenmesi gerekmektedir. Bu politikalar toplam talebin baskı altında tutulmasına yardımcı olacaktır. Fakat maliye politikasını uygularken fiyat artışına yol açabilecek vergi ve sübvansiyon uygulamalarından da kaçınılması gereği ortaya çıkmaktadır. Ekonomi başlangıçta C noktasında ise, devalüasyon yardımıyla artan talep, tam istihdam ve cari dengeye ulaşılmasına katkıda bulunacaktır. Ancak burada da ücret ve fiyatlardaki hareketlenmelere karşı talep azaltıcı politikaların uygulanması gerekmektedir (Ertürk, 2004: 192).

Devalüasyonun ödemeler dengesi açısından başarılı olabilmesi için ayrıca Marshall-Lerner şartının gerçekleşmesi de önem arz etmektedir. Buna göre, ithalat talebinin fiyat esnekliği (e_M) ile ihracat talebinin fiyat esnekliği (e_X)toplamının birden büyük olması gerekmektedir (Ünsal, 2001: 457).

$$(e_M + e_X - 1) > 0 \quad \text{veya} \quad (e_M + e_X) > 1 \qquad (1.38)$$

Marshall-Lerner şartı çerçevesinde, ödemeler bilançosu açık veren ve bu yüzden devalüasyon yapmak zorunda kalan bir ülkede, ithalat talep esnekliği birden büyük ise, kendi ihraç mallarının talep esnekliği ne büyüklükte olursa olsun devalüasyon ülkenin dış dengesini düzeltmede etkili olmaktadır (Karluk, 2002a: 207).

Devalüasyon sonucu gerçekleşen fiyat değişimleri, yukarıda belirtilen koşulların sağlanması ile birlikte ödemeler bilançosu açısından olumlu sonuçlar verecektir. Ancak söz konusu değişimin ülkeleri, çeşitli içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle, çoğu zaman yeni bir ekonomik krize sürükleyecek bir unsura dönüştüğü de görülmektedir. Devalüasyonun ekonomi üzerinde meydana getirebileceği bazı olumsuz etkiler şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2003b: 490):

Fiyatlar Genel Düzeyi Üzerindeki Etkisi: Devalüasyon sonucu, ihracatın artıp ithalatın azalması, ülkenin ihracat ile ithalata rakip üretim alanlarında toplam talebin yükselmesine neden olmaktadır. Bu ise çoğaltan mekanizması ile tüm ekonomiye yayılarak tam çalışmaya ulaşılıncaya kadar reel milli geliri ve fiyatlar genel düzeyini yükseltmektedir. Ayrıca sermaye malları ve teknoloji ithalatının da pahalılaşması, maliyet enflasyonunu ortaya çıkarmaktadır. Bu gelir ve fiyat artışları ise zamanla ithalatı özendirip ihracatı caydırıcı etkide bulunarak devalüasyonun olumlu göreceli fiyat etkilerini kısmen gidermektedir.

Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Devalüasyon, ihraç malları ile ithalata rakip malların üretimini artırdığı için kaynakları bu kesimlere doğru kaydırmaktadır. Ancak bu etkilerin ortaya çıkması uzun bir süreyi gerektirmektedir. Bu sebeple devalüasyon kısa süreli dış açıklara karşı çok katı bir önlem olarak değerlendirilmektedir. Çünkü genellikle hem istenildiği kadar erken sonuç alınamamakta hem de gereksiz yere ülkenin kaynak dağılımı çarpıtılmış olmaktadır.

Dış Borçlar Üzerindeki Etkisi: Devalüasyon, ulusal para ile ödenecek dış borçları etkilememekle birlikte, dövize bağlı dış borçların yükünü artırmaktadır. Bu durum gerek mikro ölçekte gerekse makro ölçekte önemli problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Genellikle dış borçların büyük bir bölümünün kamu kesimine ait olması ise, devalüasyon karşısında devletin borç yükünü ciddi ölçüde ağırlaştırmaktadır. Bu da bütçe açıkları kanalıyla diğer ekonomik değişkenlerin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmaktadır.

Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkisi: İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı ticaret hadleri olarak tanımlanmaktadır. Bir ülkenin ticaret hadlerinin bozulması ise, ithal mallarının pahalılaşması ve/veya ihraç mallarının ucuzlaması anlamına gelmektedir. İhracat fiyatlarının satıcının ulusal para cinsinden belirlendiği durumlarda, devalüasyon döviz cinsinden fiyatların düşmesine neden olmaktadır. Oysa küçük bir ülkenin devalüasyon yapması karşısında normal olarak döviz cinsinden ithalat fiyatlarında bir değişme olmamaktadır. Bu da yukarıdaki tanıma göre dış ticaret hadlerini ülkenin aleyhine çevirmektedir. Ticaret hadlerindeki bozulma ise ülkenin refah düzeyinin düşmesini beraberinde getirmektedir.

Ticaret Ortakları Üzerindeki Etkisi: Devalüasyon, bu işlemi yapan ülkenin ihracatını artırıp ithalatını caydırarak dış ticaret dengesini düzeltmektedir. Buna bağlı olarak da dış ticaret kesimlerinden başlayarak ekonomide ulusal gelir ve çalışma düzeyi yükselmektedir. Ancak ticaret ortaklarında bu etkilerin tam tersi sonuçlar meydana gelmektedir. Şöyle ki; bir ülkenin devalüasyon yapması ile ticaret ortaklarının ihracatı azalmakta, ithalatı artmakta, ulusal gelir ve çalışma düzeylerini de daralmaktadır. Devalüasyonun dış dünyayı olumsuz yönde etkilemesi, özellikle büyük ülkelerin bu uygulamaya gitmeleri durumunda daha belirgin biçimde kendini göstermektedir. Ticaret ortaklarının da kendilerini korumak amacıyla benzer bir uygulamayla karşılık vermeleri, devalüasyonu ilk uygulayan ülkenin sağlayacağı olumlu etkileri azaltmakta ya da tamamen ortadan kaldırmaktadır.

2.3.4. Cari İşlemler Hesabı Açığına Karşı İzlenebilecek Politikalar

Cari işlemler hesabı açığı, çeşitli makro ekonomik göstergeler üzerinde önemli zararlar meydana getirerek finansal krizlere neden olabileceği için, tedbir

alınmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Buna yönelik olarak izlenebilecek politikalar ise üç grupta toplanabilir:

- Açıkları finanse etmek
- Açıkları baskı altında tutmak
- Açıklara karşı tedavi edici önlemler almak

Sabit kur rejimlerinde, ülkeler mevcut cari açıklarını resmi döviz rezervlerini harekete geçirerek ya da borçlanma kanallarıyla finanse etme olanağına sahip bulunmaktadır. Ancak bu noktada rezervlerin tükenme ihtimalinin ve ayrıca borçlanma imkanının sınırlı olması, söz konusu yöntemin önemli açmazlarını oluşturmaktadır. Serbest kur rejimlerinde ise döviz fiyatları, arz – talep gelişmelerine karşı gerekli uyumu sağlayacağı için, dengesizlikleri kendiliğinden giderici etkiler ortaya çıkabilecektir.

Cari işlemler açığına karşı izlenebilecek bir diğer yöntem ise, dış ticaret ve kambiyo politikası araçlarını kullanarak açıklar üzerinde baskı kurmaya çalışmaktır. Buna yönelik olarak, gümrük vergileri, kotalar ve yasaklamalarla ithalat hacmi daraltılabilmekte ya da kambiyo denetimi ile döviz ve sermaye çıkışı kısıtlanabilmektedir.

Fakat yukarıda belirtilen her iki yöntem de dış dengesizliğe karşı kalıcı çözümü tam olarak sunamamaktadır. Açıkların giderilmesine yönelik en sağlıklı yöntemleri ise tedavi edici tedbirler sunmaktadır.

Tedavi edici tedbirler kapsamında öncelikle kur politikasının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü dış dengesizliklerin en önemli nedenlerinden birini; izlenen kur politikası oluşturmaktadır. Merkez bankalarının çoğu zaman istikrar amacıyla piyasaya müdahale etmesi, ulusal parayı aşırı değerlendirmektedir. Böyle bir durumun varlığı halinde ise, döviz kurunun denge değerini bulacak biçimde yükseltilmesi, olumlu sonuçları beraberinde getirebilmektedir.

Cari işlemler açığına karşı kur politikası dışında uygulanabilecek bir diğer çözüm yolu da; ihracatta gelişimi sağlamaktır. Bu kapsamda ihracatçı kesime ucuz girdi temini konusunda destek verilmesi, bürokratik yükün hafifletilmesi ve söz konusu kesimin pazar alanları konusunda bilgilendirilmesi, olumlu sonuçlar verebilecektir. Uzun dönemde ise konu daha çok kalkınma politikaları ile ilgilidir.

İhracata yönelik bir kalkınma modeli, kaynakların dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre dağıtımını, dış ticaret rejiminin liberalleştirmesini ve uluslararası işbölümüne gidilerek ekonominin dünya piyasası ile bütünleştirilmesini gerektirebilir.

Tablo 8. Türkiye Uygulamasına Göre Ödemeler Dengesi (Ayrıntılı Sunum)

I. C A R İ İ Ş L E M L E R H E S A B I

A. DIŞ TİCARET DENGESİ

1. Genel Mal Ticareti

1.1. İhracat f.o.b.

1.1.1. İhracat f.o.b.

1.1.2. Bavul Ticareti

1.1.3. Uyarlama: Diğer Mallar

1.2. İthalat f.o.b.

1.2.1. İthalat c.i.f.

1.2.2. Uyarlama: Navlun ve Sigorta

1.2.3. Uyarlama: Diğer Mallar

2. Parasal Olmayan Altın

B. HİZMETLER DENGESİ

1. Taşımacılık

1.1. Navlun

1.2. Diğer Taşımacılık

2. Turizm

3. İnşaat Hizmetleri

4. Finansal Hizmetler

5. Diğer Ticari Hizmetler

6. Resmi Hizmetler

7. Diğer Hizmetler

C. YATIRIM GELİRİ DENGESİ

1. Doğrudan Yatırımlar

2. Portföy Yatırımları

3. Diğer Yatırımlar

3.1. Faiz Geliri

3.2. Faiz Gideri

3.2.1. Uzun Vade

3.2.1.1. Merkez Bankası

3.2.1.2. Genel Hükümet

3.2.1.3. Bankalar

3.2.1.4. Diğer Sektör

3.2.2 Kısa Vade

D. KARŞILIKSIZ TRANSFERLER

1. İşçi Gelirleri

2. Resmi Transferler

II. S E R M A Y E V E F İ N A N S H E S A B I

A. SERMAYE HESABI

1. Göçmen Transferleri

B. FİNANS HESAPLARI

1. Doğrudan Yatırımlar

1.1. Yurtdışında

1.2. Yurtiçinde

1.2.1. Sermaye

1.2.2. Diğer Sermaye (Net)

1.2.3. Gayrimenkul (Net)

2. Portföy Yatırımları

2.1. Varlıklar

2.1.1. Genel Hükümet

2.1.2. Bankalar

2.1.3. Diğer Sektörler

2.2. Yükümlülükler

2.2.1. Hisse Senetleri

2.2.2. Borç Senetleri

2.2.2.1. Merkez Bankası

2.2.2.2. Genel Hükümet

2.2.2.2.1. Yurtiçi

2.2.2.2.2. Yurtdışı

2.2.2.3. Bankalar

3. Varlıklar

3.1. Varlıklar

3.1.1. Ticari Krediler

3.1.1.1. Verilen Krediler

3.1.1.2. Geri Ödeme

3.1.2. Krediler

3.1.2.1. Merkez Bankası

3.1.2.2. Bankalar

3.1.3. Bankaların Döviz Varlıkları

3.1.4. Diğer Varlıklar

3.1.4.1. Merkez Bankası

3.1.4.2. Diğer Setörler

3.2. Yükümlülükler

3.2.1. Ticari Krediler

3.2.1.1. Uzun Vade

3.2.1.1.1. Kullanım

3.2.1.1.2. Geri Ödeme

3.2.1.2. Kısa Vade

3.2.1.2.1. Kullanım

3.2.1.2.2. Geri Ödeme

3.2.2. Krediler

3.2.2.1. Merkez Bankası

3.2.2.1.1. IMF Kredileri

3.2.2.1.2. Uzun Vade

3.2.2.1.3. Kısa Vade

3.2.2.2. Genel Hükümet

3.2.2.2.1. IMF Kredileri

3.2.2.2.2. Uzun Vade

3.2.2.2.3. Kısa Vade

3.2.2.3. Bankalar

3.2.2.3.1. Uzun Vade

3.2.2.3.2. Kısa Vade

3.2.2.4. Diğer Sektörler

3.2.2.4.1. Uzun Vade

3.2.2.4.2. Kısa Vade

3.2.3. Mevduatlar

3.2.3.1. Merkez Bankası

3.2.3.1.1. Uzun Vade

3.2.3.1.2. Kısa Vade

3.2.3.2. Bankalar

3.2.3.2.1 Uzun Vade

3.2.3.2.1 Kısa Vade

3.2.4. Diğer Yükümlülükler

4. Rezerv Varlıklar

4.1. IMF Nezdindeki Varlıklar

4.2. Resmi Rezervler

4.2.1. Döviz Varlıkları

4.2.2. Menkul Kıymetler

III. N E T H A T A V E N O K S A N

Kaynak: www.tcmb.gov.tr (04/07/2006)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GELİŞMELER VE BÜTÇE VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

1980'li yıllara kadar Türkiye ekonomisinde devlet etkin bir konumda olmuş, devletin nispi büyüklüğüne bağlı olarak zaman içinde meydana gelen ekonomik ve sosyal dengesizlikler ise yapısal anlamda bir değişimin gerçekleştirilmesini gerekli hale getirmiştir. İçe dönük büyüme modelinden ihracata dayalı sanayileşmeye geçişi sağlayan 24 Ocak Kararları ile bu gereksinim serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılarak karşılanmaya çalışılmış, ancak yapısal problemler tam olarak giderilemediği için 1980 öncesinde var olan bir çok sorun 1980 sonrasında da kendisini göstermeye devam etmiştir. Bütçe ve cari işlemler açıkları bu sorunlar arasında önemli bir yer edinmektedir.

Bütçe ve cari işlemler açığı, ikiz açıklar hipotezi çerçevesinde birbirleri ile kuvvetli etkileşim halinde olan değişkenler olarak kabul edilmektedir. ABD'nin 1980'li yılların ilk yarısında karşı karşıya kaldığı ekonomik problemler üzerine bu hipotez önem kazanmaya başlamış ve diğer ülkeleri de ilgilendirdiği için zamanla evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu bölümde öncelikle Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in ilanından 2004'e kadar geçen süreçte genel çerçevesi çizilerek bütçe ve cari işlemler açıklarının gelişimi ele alınmakta ardından Türkiye açısından iç ve dış ekonomik dengelerin birbirleri ile ilişkileri ekonometrik olarak test edilmektedir.

3.1. Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Gelişmeler

1970'lerin sonlarında pek çok gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi ithal ikameci sanayileşme stratejisinin yetersizlikleri belirgin biçimde kendisini göstermiş ve bunun üzerine dışa dönük bir büyüme stratejisi ile bu yetersizliklerin üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Özellikle 1980'li yıllarda ekonomik sistemin tüm sektörlerinde hızlı bir reform ve uyum sürecine girilmiştir. Dış ticaret rejiminin ve finansal sektörün liberalleştirilmesiyle başlayan reform süreci, 1989 yılının sonunda politik belirleme ortamının tüm özelliklerini değiştirecek bir yenilik olan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle doruk noktasına ulaşmıştır (TCMB, 2002: 4).

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve Türk Lirasının konvertibl olması sonucunda Türkiye'ye önemli ölçüde sermaye girişi gerçekleşmiş ve Merkez Bankası kaynaklarında artışlar ortaya çıkmıştır. Ancak yabancı tasarruf akımları Merkez Bankası'nın faizler ve kur üzerindeki kontrolünü zayıflatarak ulusal paranın değerlenmesine yol açmıştır. En önemlisi 1989 sonrası Türkiye ekonomisinde birikim ve yatırım önceliklerinin, bütünüyle uluslararası finans piyasalarının denetimine giren yüksek ulusal faiz ve düşük döviz kuru tarafından belirlendiği görülmektedir (Yeldan, 2002: 1).

Bu şekilde işleyen bir ekonomik sistemin doğal sonucu olarak meydana gelen yüksek düzeylerdeki bütçe ve cari işlemler açıkları ise ülkeyi zaman zaman finansal kriz ortamlarına sürükleyebilmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ardından ilk olarak 1994 yılında, ulusal hasıla içerisindeki payı yüzde 10'ların üzerine çıkan kamu kesimi açıklarının beraberinde getirdiği bir finansal kriz deneyimi yaşanmıştır. 5 Nisan 1994 İstikrar Tedbirleri ile kamu kesimi açıklarının azaltılması hedeflenmesine rağmen yapısal sorunların çözümü noktasında gereken adımlar atılamadığı için uzun vadede başarı elde edilememiş, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında peş peşe farklı krizler yaşanmıştır.

2001 yılındaki krizin ardından büyük ölçekli sıcak para çıkışının olumsuz etkilerini kontrol altına almak ve krizin maliyetini hafifletmek amacıyla geniş kapsamlı uluslararası finansal destek sağlama yoluna gidilmiştir. Böylece ekonomide kurumsal ve mali zaafların giderilmesi için gerekli düzenlemelerin, uluslararası desteğin öngördüğü doğrultularda şekillendirildiği ve hayata geçirilmeye çalışıldığı bir ortam oluşturulmuştur (Celasun, 2002: 1).

3.1.1. 1980 Öncesi Makro Ekonomik Gelişmeler

Türkiye'de ekonomi politikaları zamanın gereklerine ve ülkenin kendi koşullarına göre günümüze kadar değişerek gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ulusal egemenliğin iktisadi egemenlik ile pekiştirilmesi gereğine vurgu yapan M. Kemal Atatürk, kaynak kısıtına rağmen başta demiryolları yapımı ve yabancı şirketlerin millileştirilmesi gibi girişimlerle ülke ekonomisinin canlandırılabilmesine yönelik önemli adımlar atmıştır. Ulusal ekonomiye geçiş dönemi olarak nitelendirilen bu süreç 1930'lu yılların başına kadar devam etmiştir. 1930 yılından itibaren ise devletçilik politikalarına ağırlık verilmiştir

(Tokgöz, 1998: 4). Dışa kapanılarak devlet öncülüğünde sanayileşme hamlesinin uygulandığı ve korumacılığın hakim olduğu 1930 – 1939 yılları arasında Türkiye, 1929'da gerçekleşen Büyük Buhran'ın olumsuz etkilerinden büyük ölçüde kurtulmayı başarabilmiş ve sanayileşme alanında da ilerlerme kaydetmiştir (Eroğlu, 2003). İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940 – 1945 döneminde ise savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sanayi yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması nedeniyle tümüyle ertelenmiş ve iktisadi gelişme süreci kesintiye uğramıştır (Güldiken, 2006: 142). Savaşın ardından Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile dışa kapalı ve korumacı içe dönük politikalar hızla terk edilerek serbest dış ticaret rejimi ve dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışına geçiş yapılmıştır. Ancak bu uygulamanın devam ettiği yıllarda dış açıkların büyüyerek kronik bir yapıya bürünmesi ve ekonominin dış yardımlar ile kredilere bağımlı hale gelmesi, sistemin belli bir süre sonra terk edilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır (Eroğlu, 2003). Bu nedenle 1954 – 1960 döneminde serbest dış ticaret politikası uygulamalarına son verilerek ithalata önemli boyutta kısıtlamalar getirilmiş ve tüketim malı ithalatındaki düşüşlerin devlet eliyle gerçekleştirilen yatırımlar ile yani ithal ikameci politikalarla karşılanması yoluna gidilmiştir (Taşkın, 2003: 137). Ancak 1960'lara doğru Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile eklemlenmesinde ve ülkede çok partili siyasetin işlemesinde ciddi sorunlar meydana gelmiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde düzenlenen bir harekat ile sivil yönetim askeri yönetimle el değiştirmiş ancak Erder (2003) bu değişimin siyasal ve ekonomik düzen bakımından önceki döneme göre bir kopuş niteliğinde olmadığını aksine tam bir devamlılık arz ettiğini ifade etmiştir. 27 Mayıs rejiminin iki temel girişimi 1961 Anayasası'nın hazırlanması ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması olmuştur. Böylece o dönemlerde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde itibar gören planlı ekonomi için Türkiye'de de gerekli altyapı oluşturulmuştur. Uzun vadeli bir strateji çerçevesinde ekonominin dengeli bir gelişim göstermesi ve bunun gerektirdiği köklü değişimleri içeren ilk kalkınma planı 1963 yılında hayata geçirilmiştir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve siyasal nitelikli olumsuz koşullar ise ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerine yeni bir ekonomik programın

uygulanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu gelişmeler su şekilde sıralanabilir (Kılıçbay, 1992: 163):

- 1974 ve 1979 yıllarında yaşanan petrol krizleri ve enerji kaynaklarında meydana gelen fiyat artışları döviz darboğazına neden olmuştur.
- İhracatın yetersiz olması ve ithalatın da artışını devam ettirmesi yaşanan döviz sıkıntısını daha da ağırlaştırmıştır.
- Döviz ve enerji sorunlarının beraberinde getirdiği ara malı kıtlığı, üretim ve istihdamı etkileyerek toplam arzı düşürmüştür.
- Toplam arzdaki düşüşe rağmen toplam talebin bu gelişmelerden etkilenmemesi enflasyonu %100'lerin üzerine çıkarmıştır.
- Ekonomik alandaki olumsuzluklara ek olarak ülke içi siyasi gerginliğin tırmanması ve halk olaylarının şiddetlenmesi uzun vadeli politikaların uygulanmasını da oldukça güç hale getirmiştir.

1971 – 1980 dönemine ilişkin çeşitli makroekonomik göstergelerin yer aldığı Tablo 9'da dönemin ikici yarısından itibaren bütçe, cari işlemler, enflasyon ve büyüme gibi alanlarda ortaya çıkan olumsuz değişimler görülebilmektedir.

Tablo 9. Makroekonomik Göstergeler (1971 – 1980)

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
GSMH (Milyon $)	17.4	22.4	28.5	39.1	48.3	54.7	62.2	68.4	76.6	69.7
Büyüme Hızı	7.0	9.2	4.9	3.3	6.1	9.0	3.0	1.2	-0.5	-2.8
Kamu Har./GSMH	18.8	17.3	16.9	15.3	16.3	17.7	21.2	20.4	20.8	18.9
Kamu Gel./GSMH	16.4	17.2	16.4	14.6	15.6	16.5	16.9	18.8	17.6	17.2
Bütçe Açığı/GSMH	-2.4	-0.1	-0.6	-0.7	-0.8	-1.2	-4.3	-1.5	-3.2	-1.5
Cari İş. Den./GSMH	1.3	0.7	3.2	-1.1	-3.4	-3.7	-5.1	-1.8	-1.8	-4.9
Ham Pet. Var. F. ($)	2.3	2.5	3.5	9.0	10.9	11.8	13.3	13.1	18.1	33.0
Enf. Oranı (TEFE)	15.9	18.0	20.5	29.9	10.1	15.6	24.1	52.6	63.9	107.2
Enf. Oranı (TÜFE)	21,8	15,3	15,8	15,4	19,0	16,4	22,5	53,3	62,0	101,4
İşsizlik Oranı	6.8	6.3	6.8	7.3	7.6	9.0	10.0	10.1	8.9	8.3
Ser. Har./GSMH	2.0	0.7	1.5	0.7	0.7	2.1	2.6	1.2	-0.5	0.9
Ort. Dolar Kuru	15	14	14	14	14	16	18	24	38	76

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

3.1.2. 1980 – 1989 Dönemi Makro Ekonomik Gelişmeler

1970'li yıllara kadar uygulama alanı bulan Keynezyen politikalarda kalkınmanın temel aktörü olan devlet, uluslararası sisteme entegrasyon bağlamında sistemle uyum içinde olmuştur. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülkede söz konusu politikalara uygun olarak kalkınma planları uygulanmış ve sanayileşme alanında önemli ilerlemeler sağlanabilmiştir. Ancak 1970'li yıllarda Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik, sosyal ve siyasal nitelikli olumsuz gelişmeler farklı bir iktisadi modelin uygulanması gereğini ortaya çıkarmıştır (İyidiker, 2001: 2). Bu gereksinimi karşılamak üzere piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasını ve devlet müdahalelerinin en aza indirilmesini gerektiren dolayısıyla ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerine ihracata dayalı bir birikim modeline geçişi beraberinde getiren 24 Ocak Kararları hayata geçirilmiştir. Yapısal anlamda önemli bir değişimi ve dönüşümün alt yapısını hazırlayan bu kararlar ile aynı zamanda kısa vadede dış ödeme

güçlüklerinin aşılması, enflasyon hızının düşürülmesi ve büyüme hızının yükseltilmesi de hedeflenmiştir (Şahin, 2000: 183).

24 Ocak Kararları ile çerçevesi çizilen kısa ve uzun vadeli hedeflere ulaşabilmek için TL'nin devalüasyonu, faizlerin serbest bırakılması, KİT ürünleri fiyatlarının artırılması, para ve kredi hacminin daraltılması, kısa vadeli borçlanmanın önüne geçilmesi, kamu harcamalarında tasarrufa gidilmesi, ihracatın sürekli olarak desteklenmesi ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi gibi çeşitli tedbirler alınarak dış ticaret, kamu maliyesi, yabancı sermaye, bankacılık, döviz kuru ve faiz gibi alanlarda çok önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin hayata geçirilmesi neticesinde de temel makro ekonomik göstergelerde değişim kendisini göstermeye başlamıştır.

Tablo 10. Makro Ekonomik Göstergeler (1980 – 1989)

	1980	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**	**1988**	**1989**
GSMH (Milyon $)	69.7	72.8	65.9	62.2	60.8	68.2	76.5	87.7	91.0	108.7
Büyüme Hızı	-2.8	4.8	3.1	4.2	7.1	4.3	6.8	9.8	1.5	1.6
Kamu Har./GSMH	18.9	18.9	15.1	18.8	17.1	15.0	16.0	16.9	16.3	16.5
Kamu Gel./GSMH	17.2	17.4	13.6	16.5	12.7	12.8	13.2	13.5	13.2	13.2
Bütçe Açığı/GSMH	-1.5	-1.5	-1.5	-2.2	-4.4	-2.7	-2.8	-3.5	-3.1	-3.3
Cari İş. Den./GSMH	-4.9	-2.7	-1.4	-3.1	-2.4	-1.5	-1.9	-0.9	1.8	0.9
Ham Pet. Var. F. ($)	33.0	38.1	34.6	30.7	29.5	29.0	15.0	18.7	15.2	18.1
Enf. Oranı (TEFE)	107.2	36.8	25.2	30.6	52.0	40.0	26.7	39.0	70.5	63.9
Enf. Oranı (TÜFE)	101.4	33.9	21.9	31.4	48.4	45.0	34.6	38.9	73.7	63.3
İşsizlik Oranı	8.3	7.3	7.2	7.9	7.8	7.3	8.1	8.5	8.7	8.9
Ser. Har./GSMH	0.9	1.2	0.4	1.4	0.1	1.6	2.8	2.2	-1.1	0.7
Ort. Dolar Kuru	76	110	161	224	365	518	669	856	1421	2121

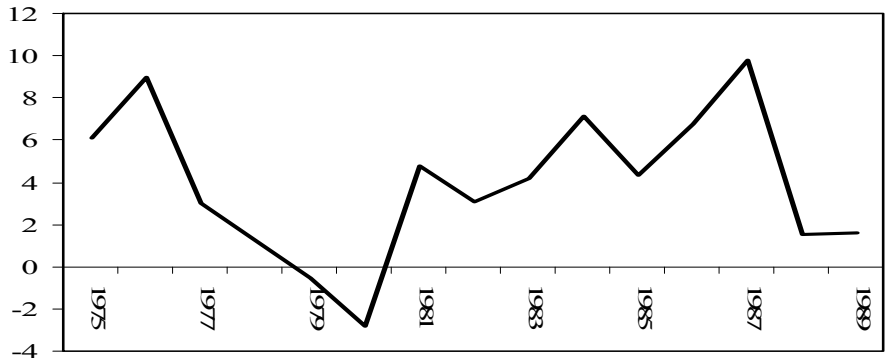
Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

3.1.2.1. Ekonomik Büyüme

1977 yılının ardından giderek daralan Türkiye ekonomisi 1981 yılından itibaren toparlanma sürecine girerek yeniden büyüme hızını artırmayı

başarabilmiştir. Ancak 24 Ocak Kararlarının büyüme yerine 1970'li yılların ikinci yarısında bozulmaya başlayan ekonomik dengeleri yeniden tesis etmeye yönelik kısa vadeli amaçlara öncelik tanıması nedeniyle büyüme 1981, 1982 ve 1983 yıllarında belirli bir düzeyde seyretmiş ve bu dönemde ulusal hasıla, ortalama yüzde 4 oranında artış kaydedebilmiştir.

Grafik 1. Büyüme Hızı (1975 – 1989)

1983'de yapılan genel seçimlerin ardından iktidara gelen hükümet ise ekonomik istikrar yerine reel büyümeyi ve istihdamı artırmayı öncelikli hedefler içerisine almıştır. Bu dönemde iç ve dış talep genişlemesinin yanı sıra dış konjonktürde meydana gelen iyileşmeler de atılan adımları desteklemiş ve 1984'den itibaren ekonomide daha ileri düzeyde bir canlanma yaşanmıştır. Ekonomideki bu canlanma 1986'dan itibaren işsizlik oranının düşmesini de mümkün kılmıştır (Şahin, 2000: 196). Ancak 1987 yılından sonra yaşanan gelişmeler ülkeyi stagflasyona götürmüştür.

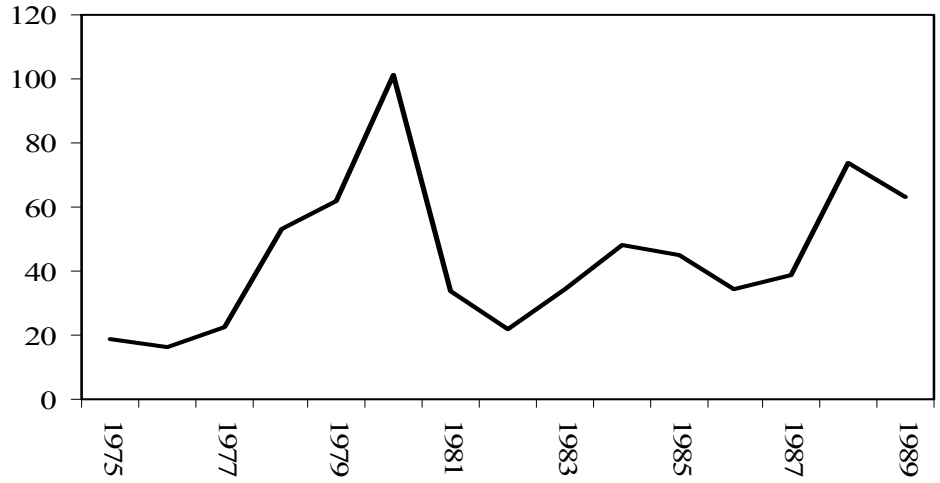
1987'de kamu kesimi mali dengesi ve enflasyon alanında meydana gelen olumsuzluklar, yılın sonuna doğru mali piyasalardaki dengesizliklerin artmasına yol açarak Türk lirasından kaçma eğilimlerine güç kazandırmıştır. Saracoğlu (1992) 1980'lerin sonunda meydana gelen durgunluk sürecini şu şekilde ifade etmiştir: Ekonomideki dengesizlikleri giderebilmek üzere kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde artırılmış, mali piyasalardaki dengesizlikler için de 1988 Şubat ayında bir dizi önlemler alınmıştır. Bu önlemlerle Türk lirasına olan talebi artırmak, ihracatı teşvik edip ithalatı frenlemek ve kamu harcamalarını kısarak ekonomideki aşırı ısınmayı soğutmak amaçlanmıştır. Belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için uygulanan

yöntemlerden faizlerin yükseltilmesini gerektiren kararlar, finansman maliyetlerini artırarak üretimi yavaşlatıcı etkiler yaratmıştır. Üretimin yavaşlamasının yanı sıra ithalat maliyetlerini yükselten düzenlemeler de ithalatın artış hızını düşürmüştür. Buna karşılık ihracat, teşviklere ilave olarak kısılan iç talebin de etkisiyle artmıştır. Ayrıca kamu açıklarının azaltılmasının neredeyse tümüyle kamu yatırımlarının kısılarak geçekleştirilmek istenmesi, özel kesimin üretim ve yatırım kararlarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece ekonomi 1988 yılının ikinci yarısından itibaren özellikle imalat sanayinde belirginleşen bir durgunluğa girmiş, yılın son üç ayında ise bu durgunluk daralmaya dönüşmüştür. Yine bu dönemde enflasyonda meydana gelen yükselme, mali piyasaları yeniden dengesizliğe götürmüş ve döviz talebinin tekrar artması ile resmi kur ile paralel piyasa kuru arasındaki farklar açılmaya başlamıştır. Bunun üzerine mevcut dengesizlikleri azaltabilmek için bazı önlemler alınmış ve mevduat faizleri serbest bırakılmıştır. Faizlerin serbest bırakılması dengesizlikleri gidermekle birlikte finansman maliyetlerini daha fazla artırmış dolayısıyla 1988 yılında başlayan durgunluk 1989 yılına da yansımıştır.

3.1.2.2. Enflasyon

24 Ocak Kararlarının çözüme kavuşturmayı hedeflediği temel sorunlar arasında önemli bir yere sahip olan enflasyon, 1980'li yıllarda da varlığını devam ettirmiştir. İlk aşamada anti – enflasyonist politikalara karşı fiyatlar genel düzeyi olumlu tepki vermiş ve TÜFE bazında enflasyon oranı yüzde 100'lerden yüzde 22'lere kadar düşüş göstermiştir. Merkez Bankası tarafından üç yıl boyunca (1980 – 1983) para arzının kademeli olarak kısılması, devletin sağlık ve eğitim gibi sosyal harcamalarının azaltılması, vergilerin artırılması, işçi ve memur maaşlarının kontrol altına alınması gibi etkenler iç talebi büyük ölçüde düşürerek bu sonucun elde edilmesini sağlamıştır. Ayrıca tüketimin azaltılıp tasarrufların artırılması için 1 Temmuz 1980'den itibaren kredi faizleri ile vadeli tasarruf mevduatı faizlerinin tümüyle serbest bırakılması da enflasyonun düşürülmesinde etkili olmuştur (Ögeç vd., 2006: 14). Ancak 1983'ten sonra tekrar hız kazanmaya başlayan enflasyonun, TÜFE bazında yüzde 70'leri de aşan düzeylere kadar tırmandığı görülmüştür.

Grafik 2. TÜFE Bazında Enflasyon (1980 – 1989)

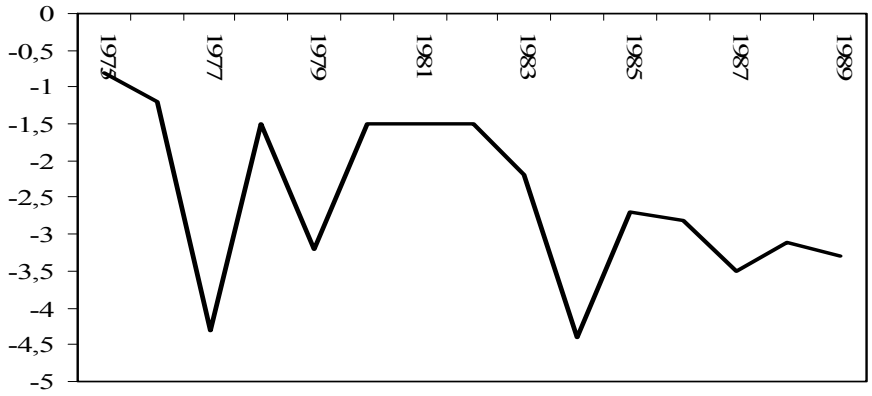
1983 genel seçimleri sonrasında sıkı maliye politikası uygulamalarının büyük ölçüde terk edilmesi, reel kurun sürekli değer kaybetmesi, 1980'li yılların ilk dönemlerinde baskı altında tutulan reel ücretlerin yeniden artmaya başlaması, kamu açıklarının finansmanı nedeniyle faiz harcamalarının yükseltilmesi, 1983'ten sonra ağırlık verilen altyapı yatırım harcamaları içerisinde üretken faaliyetleri desteklemeyen ve tamamlanması uzun bir dönemi kapsayan yüksek maliyetli harcamaların arz – talep dengesini bozması ile KİT ürünlerine yüksek oranda zamlar yapılması gibi etkenler enflasyonun 1980'li yıllarda da önemini korumasına neden olmuştur. Ayrıca enflasyonun, ekonomik büyümenin zorunlu bir bedeli olduğu inancının yayılması ve enflasyonla bir arada yaşamaya alışmak gerektiğinin kabullenilmesi enflasyonun yerleşmesine elverişli psikolojik ortamı yaratmıştır (Kılıçbay, 1999: 341).

3.1.2.3. Bütçe Dengesi

Ekonomik dengesizliklerin kaynakları arasında önemli bir yere sahip olduğu kabul edilen bütçe açıkları, uygulanan devletçi politikaların da etkisiyle 1980 öncesi dönemde önemli düzeylere ulaşmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilerek devletin ekonomideki etkinliğinin azaltılmasını amaçlayan 24 Ocak Kararlarında bütçe açıkları ve açıkların beraberinde getirdiği sorunlar, çözüme kavuşturulması gereken temel hedefler arasında değerlendirilmiştir. Belirlenen hedeflere uygun olarak kamu harcamalarının disipline edilmesi ve

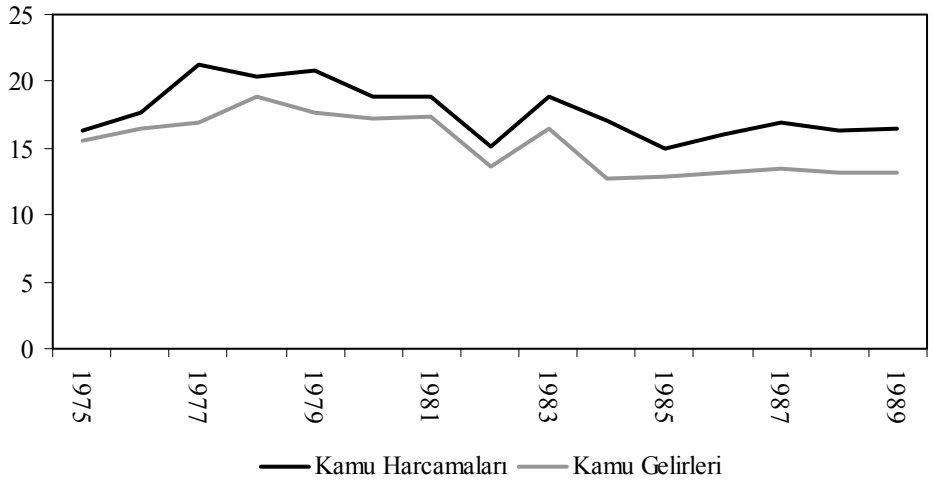
kapsamlı bir vergi reformunun gerçekleştirilmesi yönündeki çalışmalar ise kısa vadede olumlu sonuçlar vermiş ve bütçe açıklarının ulusal hasıla içerisindeki payı 1980 – 1983 döneminde belirgin biçimde azalma eğilimi göstermiştir. Ancak sıkı maliye politikası tedbirlerinin kararlılıkla sürdürülememesi ve 1983 genel seçimleriyle iş başına gelen yeni hükümetin ekonomik – mali tercihleri ile toplumsal beklentiler gibi nedenler, bütçe açıklarının yeniden yükselmesine yol açmıştır (Gediz ve Yalçınkaya, 2001: 64).

Grafik 3. Bütçe Dengesi (1975 – 1989) (%GSMH)

Bütçe açıklarının GSMH içerisindeki payını yansıtan Grafik 3'de görüldüğü üzere 1979'da ulusal hasılanın yüzde 3,15'i düzeylerinde açık veren bütçe, 1980'li yılların ilk üç döneminde uygulanan sıkı maliye politikası tedbirlerine bağlı olarak 1982 yılında yüzde 1,48 oranında açık vermiştir. 1983'ten itibaren bu politikalardan taviz verilmeye başlanması ise bütçe açığının yeniden yükselmesini beraberinde getirmiş ve 1984 yılında Bütçe Dengesi/GSMH oranı 1977 yılındaki yüzde 4,29 seviyesini de aşarak yüzde 4,42 seviyelerine kadar çıkmıştır. Genel itibariyle bakıldığında, 1980 döneminde de bütçe açıklarının kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki makasın kapatılamamasından dolayı önemini korumuş görülmektedir.

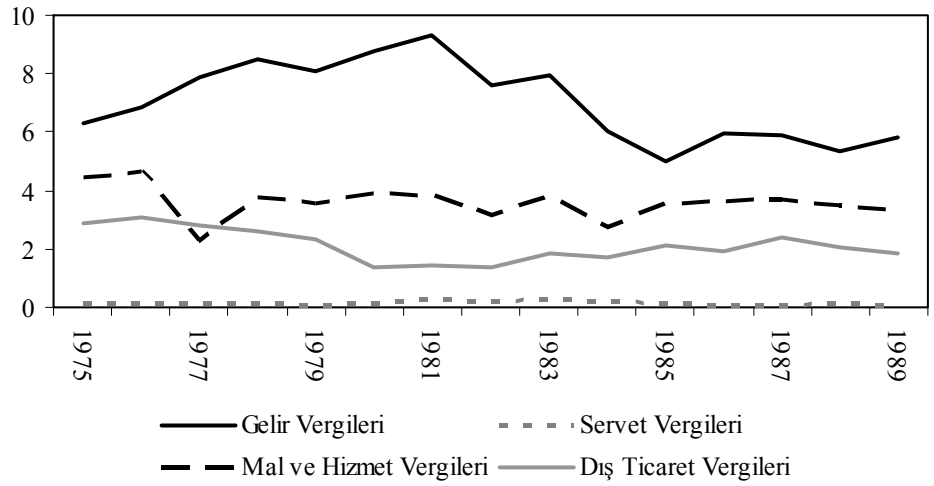
Grafik 4. Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri (1975-1989) (%GSMH)

1978 yılının ardından kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasında ortaya çıkan farkın, 1980 – 1983 döneminde uygulanan sıkı maliye politikalarının etkisiyle büyük ölçüde azaldığı görülmektedir. Harcamaların düşüş eğilimi göstermesine rağmen gelirlerde gerçekleşen düşüşün oransal olarak daha büyük olması, 1984 yılında bütçe açığının yeniden artmasına yol açmıştır. 1985 – 1990 döneminde ise bütçenin bu temel büyüklüklerinden görülen yukarıya doğru hareketlenme, sorunu 1990'lı yıllara taşıyarak diğer makroekonomik değişkenlerin de olumsuz yönde etkilenmelerine elverişli bir zemin hazırlamıştır. Devletin en önemli gelir kalemini teşkil eden vergi gelirleri alanında önemli yeniliklere gidilmesi bile bu sonucu değiştirememiştir.

Vergi sistemindeki aksaklıkları gidermek ve sistemi zamanın şartlarına uygun hale getirmek amacıyla yürürlükte olan vergiler, 24 Ocak Kararları'nın kamu maliyesi ilgili tedbirleri gereği tek tek ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak yüksek enflasyon nedeniyle anlamını kaybeden istisna ve muaflık hadleri ile vergi tarifesi alanlarında düzenlemeler yapılmış ve peşin vergi uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca asgari zirai vergi ve hayat standardı gibi yeni vergi kontrol müesseseleri getirilmiştir. Ardından 1985 yılında yürürlüğe konan Katma Değer Vergisi Kanunu ile harcamalar üzerinden alınan vergiler çağdaş bir düzenlemeye kavuşturulmuştur (Kıvanç, 2007). Ancak bütün bu girişimlere rağmen Grafik 5'de de görüldüğü üzere vergi gelirlerinde hedeflenen başarı elde edilememiştir.

Grafik 5. Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri (1975 – 1989) (% GSMH)

1980 sonrasında vergi gelirlerinin ulusal hasıla içerisindeki oransal büyüklüğünün 1980 öncesi döneme göre özellikle gelir üzerinden alınan vergilerde belirgin biçimde düşüş kaydettiği dikkat çekmektedir. İhracata yönelik birikim modelinin özel sektörün güçlendirilmesine yönelik amacı doğrultusunda hayata geçirilen vergi teşvik uygulamaları, gelir üzerinden alınan vergilerdeki değişimin temel nedeni olarak gösterilmektedir. Diğer vergi türlerinde ise değişimin sınırlı ölçülerde meydana gelmesinden dolayı 1980'li yıllarda genel olarak vergi gelirleri için öngörülen sonuçların ortaya çıkmadığı söylenebilmektedir (Kar ve Özuğurlu, 2007: 281). Ayrıca bütçe dışı fon uygulamalarının da vergi gelirlerindeki düşüşte etkili olduğu kabul edilmektedir.

Mevcut mevzuatın katılığından kurtulmak, bütçe kaynaklarının yetersizliği karşısında gittikçe artan kamu harcamalarına ek kaynak yaratmak ve alınan kararları süratle uygulamaya koymak amacıyla oluşturulan bütçe dışı fonlar, 1980'li yıllarda çok fazla başvurulan bir uygulama haline gelmiştir.

Tablo 11. Kuruluş Yıllarına Göre Fon Sayısı

Dönemler	Fon Sayısı	Dönemler	Fon Sayısı
1941 – 1979	33	1987	7
1980 – 1983	24	1988	5
1984	14	1989	3
1985	9	1990	3
1986	6	*TOPLAM*	*104*

Kaynak: Oyan, Oğuz ve A. Rıza Aydın (1991), Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları, Adım Yayıncılık, Ankara, s. 115.

Tablo 11'de görüldüğü gibi 1990 sonu itibariyle mevcut fonların yaklaşık yüzde 68'i 1980 sonrasında kurulmuştur. Bu fonlar olabildiğince yasama organının denetimi dışında tutulmuştur. Fonların kuruluşu, gelirlerinin toplanması ve harcamalarının yapılması kanun, kanun hükmünde kararname, bakanlar kurulu kararı ve hatta yönetmeliklerle yerine getirilmiştir. Bu durum, yürütme organına temel mali mevzuatın dışında rahat kullanabileceği bir kaynak elde etme imkanı vermiştir.

Fon sisteminin gelirleri 5 ana başlık altında şu şekilde sıralanabilir:

1. Vergi gelirlerinden alınan paylar,
2. Vergi benzeri gelirler,
3. Bütçe ödenekleri,
4. Fonlardan aktarmalar,
5. Borçlanma yoluyla sağlanan kaynaklar.

Fon sayısındaki ve gelirlerindeki hızlı artış, fonların kaynaklarının çeşitliliği ve yer yer birbiri içerisine geçmiş karmaşık yapısı ile harcamalarının bütçe dışında yapılması, zamanla fonların izlenmesini zorlaştırmıştır. 1980'li yıllardan 1990'lı yılların başına kadar fon uygulamalarındaki aşırı artış neticesinde kamu gelirleri ve harcamaları açısından bütçenin önemli bir büyüklüğüne ulaşan fon sisteminin disiplin altına alınması ve bu suretle kamu mali sisteminin etkinliğinin artırılması gereği oldukça yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu çerçevede 1991 yılında başlatılan çalışmalar sonucunda 1992 Mali Yılı Bütçe Kanununda yapılan düzenleme ile fonların gelir ve giderlerinin disiplin altına alınması yolunda ilk adım atılmış ve fonların gelir ve giderleri T.C. Merkez Bankasında Hazine adına

açılan "Müşterek Fon Hesabı" içerisinde izlenebilir hale getirilmiştir. 1993 yılından itibaren de bütçe ve hazine birliğini teminen fonların büyük bir bölümü bütçe içerisine alınmıştır (www.hazine.gov.tr/fonlar230801.htm. 22/07/2005).

Yapısal değişim ve dönüşüm programı olarak da nitelendirilen 24 Ocak Kararları çerçevesinde atılan adımlar, beklenen gelir artışını sağlayamamış ve kamu harcamaları alanında da hedeflenen tasarruflar gerçekleştirilememiştir. Ulusal hasıla içerisindeki payı 1981 ve 1982 yıllarında düşüş göstermesine rağmen, alım gücü azalmış olan kamu çalışanlarının ekonomik kayıplarının giderilmeye çalışılması ve bütçe açıklarının borçlanılarak finansmanı neticesinde faiz ödemelerinin artması gibi sebepler kamu harcamalarındaki tasarruf planları önünde önemli bir direnç yaratmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 243). Türleri itibariyle kamu harcamalarının 1980 – 1989 dönemindeki gelişimi ise Tablo 12 ve Grafik 6'da görülebilmektedir.

Tablo 12. Kamu Harcamaları (1980 – 1990) (Milyar TL)

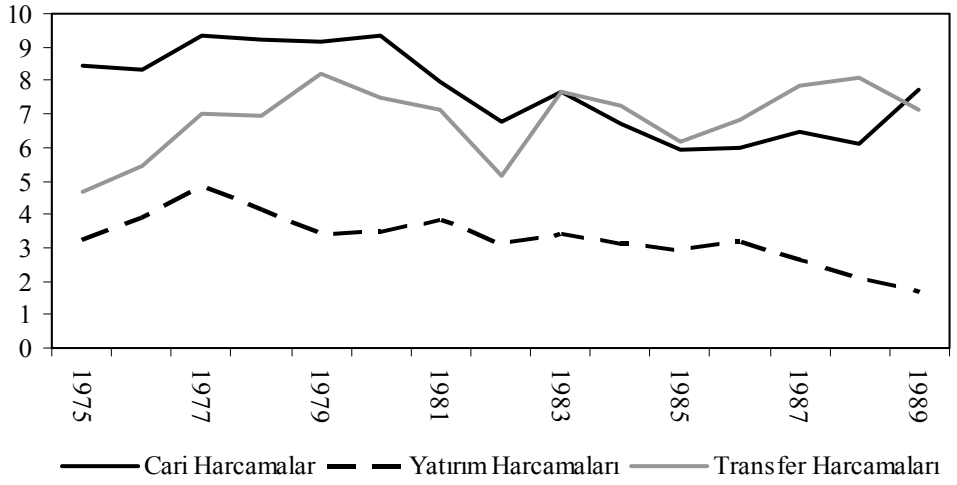
Yıllar	Cari Har.	Yatırım Har.	Transfer Har.	TOPLAM	Cari / GSMH	Yatırım / GSMH	Transfer / GSMH
1980	495	186	398	1.079	9,33	3,50	7,50
1981	638	306	572	1.516	7,95	3,82	7,12
1982	720	333	549	1.602	6,79	3,14	5,17
1983	1.068	473	1.071	2.612	7,67	3,39	7,69
1984	1.490	691	1.603	3.784	6,72	3,12	7,23
1985	2.095	1.117	2.187	5.399	5,93	2,91	6,19
1986	3.051	2.019	3.490	8.561	5,96	3,17	6,82
1987	4.537	2.642	5.864	13.043	6,47	2,64	7,82
1988	7.460	3.564	10.423	21.447	6,09	2,10	8,07
1989	16.660	5.818	16.393	38.871	7,73	1,68	7,11

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

Nominal fiyatlarla 1980 yılına göre cari, yatırım ve transfer harcamalarının 1989'da çok büyük artış sergiledikleri, bu artışların da en fazla cari ve transfer harcamalarında ortaya çıktığı görülmektedir. Ulusal hasıla içerisindeki payları

açısından değerlendirildiklerinde ise bütçenin temel harcama kalemlerinin tamamında 1989 yılı itibariyle 1980'deki düzeyin altına inildiği dikkat çekmektedir.

Grafik 6. Kamu Harcama Türlerinin Gelişimi (1975 – 1990) (% GSMH)

Kamu harcamaları içerisinde en fazla tasarrufun devletin ekonomik faaliyetler içerisindeki etkinliğini azaltmak adına takip edilen politikalar gereği üretim kapasitesini artırmaya yönelik yatırım harcamalarında gerçekleştiği görülmektedir. Yatırımların bir bölümünün bütçe dışı fonlar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olmasının da bu düşüşte etkisi bulunmaktadır (Eren, 1999: 62). Cari harcamalar ile transfer harcamaları alanında ise yatırım harcamalarının tersine belirli seviyelerin altına inilememiştir. 1985 yılına kadar ulusal hasıla içerisindeki payı düşüş eğiliminde olan bu harcama kalemleri sıkı maliye politikalarından uzaklaşılmaya başlanması sonucunda yeniden yükselişe geçmiştir.

1980'li yılların ilk yarısında enflasyonla mücadele kapsamında maaş ve ücretlerdeki artışların fiyatlar genel düzeyindeki artışların gerisinde tutulması, personel giderlerinin konsolide bütçe üzerindeki yükünün hafiflemesine neden olmuştur. Ancak daha sonraki dönemlerde bu politikanın yavaş yavaş terk edilerek yerine daha esnek bir ücret politikasının uygulanması ve kamu kesimine yönelik işçi alımlarının da artırılması ile birlikte cari harcamaların değeri yeniden yükselmeye başlamıştır. Ayrıca borçlanmadan kaynaklanan anapara artı faiz ödemelerinin yine dönemin ikinci yarısından itibaren artması da transfer

harcamalarının büyüklüğüne yansıyarak bütçe dengesinin bozulmasına katkıda bulunmuştur.

1980 öncesinde Türkiye çok az oranda iç borçlanmaya gitmiş, 1979'a kadar kamu kesimi iç borçlarının ulusal hasıla içerisindeki payı yüzde 3 ile yüzde 8 arasında değişen oranlarda gerçekleşmiştir (Bağcı, 2001: 64). Her ne kadar 1980 sonrasında devletin ekonomideki düzenleyici ve denetleyici rolü öne çıkarılarak özel kesimin güçlendirilmesi hedeflense de bu yönde bir değişiklik ortaya çıkmamış, kamu kesimi giderek büyürken olağan kaynaklarla finanse edilemeyen kamu harcamaları da borçlanılarak karşılanabilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin finansmanında ise 1980'li yıllarda ağırlıklı olarak dış borç, 1990'lı yıllarda da iç borç kullanımına gidilmiştir (Kesik, 2003: 5). Nitekim 1980'de 1.025 milyar TL olan dış borç stoku 1990'da 129.409 milyar TL'ye, iç borç stoku da 721 milyar TL'den 57.180 milyar TL'ye ulaşmıştır (Tablo 13).

Tablo 13. Borç Göstergeleri (1980 – 1990) (Milyar TL)

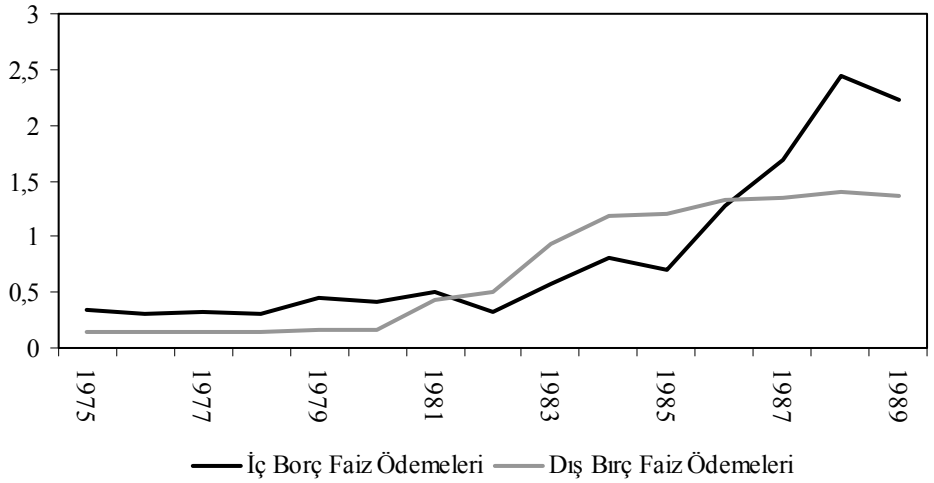
Yıllar	İç Borç Stoku	İç Borç / GSMH	Dış Borç Stoku	Dış Borç /GSMH
1980	721	13,60	1.025	23,69
1981	991	12,35	1.615	23,77
1982	1.341	12,63	2.667	27,41
1983	3.173	22,77	4.426	30,42
1984	4.634	20,91	7.751	35,03
1985	6.972	19,72	13.480	38,12
1986	10.514	20,54	21.900	42,70
1987	17.218	22,98	35.027	46,76
1988	28.458	22,03	58.235	44,99
1989	41.934	18,20	89.444	38,87
1990	57.180	14,40	129.409	32,50

Kaynak: TÜİK (2007), İstatistik Göstergeler 1923 – 2006, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara, s. 592.

Kamu kesiminin iç ve dış borçlarının artması ile birlikte borç yükü de giderek artmış ve konsolide bütçe harcamaları içinde faiz ödemelerine ayrılan pay oldukça yükselmiştir. Toplam faiz ödemelerinin ulusal hasıla içerisindeki payı, 1980'de yüzde 0,59 seviyelerinde iken bu oran 1980'lerin sonunda yaklaşık yüzde

3,6'lara kadar çıkmıştır. Grafik 7'de de görüldüğü üzere 1980 öncesinde durağan bir görünüm sergileyen faiz ödemeleri 1980 sonrasında önemli bir ivme kazanarak yükseliş trendine girmişlerdir.

Grafik 7. Yurt İçi ve Yurt Dışı Faiz Ödemeleri (1975 – 1989) (% GSMH)

Kamu kesimi gelir – gider dengesinin kurulamamasında 1980'li yıllarda meydana gelen siyasi gelişmelerin de önemli etkisi olmuştur. 1986'da ara milletvekili seçimi, 1987'de genel seçim, 1989'da genel yerel seçim, Cumhurbaşkanlığı seçimi, Başbakan değişimi ve bunlara ek olarak yüne o dönemde yaşanan terör olaylarının tırmanması gibi faktörler, kaynakların üretken harcamalara gitmesini engelleyerek, gerek yatırımları gerekse üretim maliyetleri ile iç ve dış ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Olumsuzlukları gidermeye yönelik girişimler ise devlet müdahalelerini kaçınılmaz kılarak bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır (Bulut, 2002: 208).

3.1.2.4. Cari İşlemler Dengesi

Yeni bir birikim modelinin benimsendiği 1980 yılından sonra ihracata ağırlık verilerek ithalatın da libere edilmesine yönelik başlatılan uygulamalar, dış ticaretin gerek hacmi ve gerekse yapısı üzerinde önemli bir rol oynamıştır (Gediz ve Yalçınkaya, 2004: 36).

Tablo 14. Çeşitli Dış Ticaret Göstergeleri (1980 – 1989)

Yıllar	İthalat (milyon $)	İhracat (milyon $)	İhracat /İthalat	İthalat /GSMH	İhracat /GSMH
1980	7.909	2.910	36,8	11,3	4,2
1981	8.567	4.703	54,9	11,8	6,5
1982	8.518	5.890	69,1	12,9	8,9
1983	9.235	5.728	62,0	14,8	9,2
1984	10.757	7.134	66,3	17,7	11,7
1985	11.343	7.958	70,2	16,6	11,7
1986	11.105	7.457	67,1	14,5	9,8
1987	14.158	10.190	72,0	16,1	11,6
1988	14.335	11.662	81,4	15,8	12,8
1989	15.792	11.625	73,6	14,5	10,7

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

İhracata dayalı büyüme stratejisi çerçevesinde atılan adımlar kısa sürede olumlu sonuçlar vermiş ve Türkiye 1980 sonrası dönemde Tablo 14'de de görüldüğü gibi yurt dışına önemli büyüklükte mal ve hizmet satışı gerçekleştirmiştir. 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat düzeyi 1989 yılında 11.625 milyon dolar düzeyine, ihracatın ulusal hasıla içerisindeki payı da yüzde 4,2'den yüzde 10,7'ye yükselmiştir. İhracat alanında ortaya çıkan bu gelişmede ise 24 Ocak Kararlarının yurt dışına satışların teşvik edebilmesine yönelik getirdiği aşağıdaki yeni olanakların büyük katkısı olmuştur (Tecer, 2003: 80):

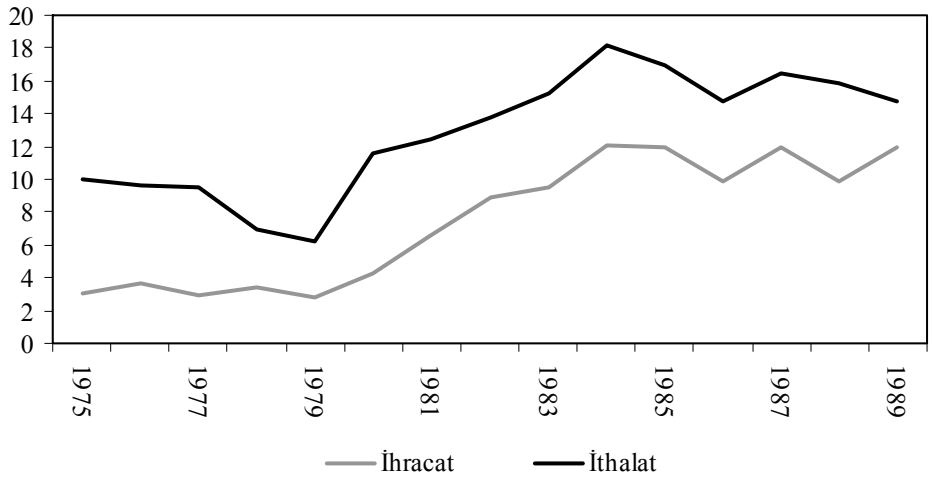
- Her türlü ihracat işlemlerini ve teşvik tedbirlerini bir merkezden yürütmek, gerekli koordinasyon ve çabukluğu sağlamak amacıyla, 1980 öncesi dönemde Ticaret ve Sanayi Teknoloji Bakanlıkları bünyelerinde bulunan Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüklerinin tüm görev ve yetkileri, Başbakanlığa bağlı olarak kurulan ve DPT içinde faaliyet gösteren Teşvik ve Uygulama Dairesinde toplanmıştır,
- İhracatı teşvik edilmek istenen malların maliyetine girmiş olan ve dolaylı vergilerin belli bir kısmının ihracatçıya iade edilmesinin yanı sıra, her türlü ihracat

kredilerinde bankaların (TCMB dahil) ve sigorta şirketlerinin yapmış oldukları tüm hizmetler ve işlemler dolayısıyla, "banka ve sigorta muameleleri vergisi" ile "damga vergisi" ve diğer vergi resim ve harçların uygulanmayacağı öngörülmüştür,

- İhracata yönelik üretimde kullanılacak girdiler, ithalde alınan gümrük vergisi ve diğer resim ve harçlardan muaf tutulmuştur,
- İhracatçılara düşük faizli ticari banka kredisi kullanma hakkı tanınmıştır.
- Ticari bankalar için kredilerinin yüzde 15'ini sınai ürün ihracatında kullanmaları zorunluluğu getirilmiştir,
- İthalat Rejimi Kararı uyarınca alınan teminatların yüzde 50'sinin TCMB'nda açılacak "İhracat Teşvik Fonu" hesabına geçirileceği, Destekleme ve Fiyat İstikrarı Fonundan Para Kredi Kurulunca uygun görülecek aktarmaların yapılacağı, bankaların ihracatçılara açtıkları kredilere yüzde 11 oranında faiz tahakkuk ettirecekleri ve Fona yüzde 8 oranında faiz ödeyecekleri, ihracatı teşvik belgesi alan ihracatçılara bankalar aracılığıyla İhracatı Teşvik Fonundan kredi kullandırılacağı öngörülmüştür,
- İhraç malının maliyetine giren dolaylı vergilerin ortalama yüzde 30 düzeyine kadar iade edilmesinin yanı sıra, kurumlar vergisi matrahından ihracat gelirlerinin bir kısmının düşülmesi uygulamasına da başlanmıştır. Geniş bir mal grubunu kapsayan ihracatçılara yönelik vergi iadesi uygulaması, 1984'ten itibaren azaltılmış ve 1989'da tamamen kaldırılmıştır. Hayali ihracat gibi suiistimallere de yol açan bu uygulamanın kaldırılmasının ana nedeni; Şubat 1985'de imzalanan GATT Tokyo Round Subvansiyon Kod'u uyarınca finansal teşviklere son verilmesinin taahhüt edilmesidir.

Belirtilen bu desteklemelerin yanı sıra ülkenin ihracat düzeyinin artış göstermesinde atıl kapasitelerin harekete geçirilmesi ve ayrıca 1980 yılının ikinci yarısında başlayıp yaklaşık sekiz yıl süren İran – Irak savaşı da önemli katkıda bulunmuştur. Savaş yıllarında tarafsız bir politika izleyen Türkiye, her iki ülkeyle olan dış ticaretini artırmış, toplam ihracat içerisinde İslam ülkelerine yapılan ihracatın payı, 1979 yılında yüzde 11 iken bu oran 1985 yılında yüzde 43'e yükselmiştir (Demir ve Üzümcü, 2001: 13).

Grafik 8. İhracat ve İthalatın Gelişimi (1975 – 1989)

Grafik 8'de de görüldüğü üzere 1980 – 1982 yılları arasında çok yüksek bir artış gösteren ihracat, 1983 yılında azalırken 1984 yılında yeniden yükselişe geçmiş ancak takip eden iki yılda bu artış sınırlı kalmıştır. Başlangıçta ihracatın artışının temelinde yukarıda belirtilen teşviklerin yanı sıra istikrar kararlarının olağan dışı bir siyasi ortamda uygulanmış olması, sendikal faaliyetlerin askıya alınmasıyla ücretli kesimin reel gelirinin azaltılması yoluna gidilerek emek – yoğun üretim yapan pek çok sektörün dış pazarlarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması ve var olan kapasitenin harekete geçirilmesi etkili olmuştur. 1983 ve 1986 yıllarında ihracat artışının sınırlı kalmasında ve hatta 1986 yılında düşmesinde ise birincil ürünlerin dünya piyasasındaki fiyatlarının gerilemesi, petrol ihracatçıları ülkelerin ithal taleplerinin içinde bulundukları finansman güçlükleri nedeniyle daralması, korumacılığın artması ve yurt içi talebin canlanması gibi etkenler rol oynamıştır. Daha sonra vergi iade oranlarının artırılması ihracat fiyatlarındaki iyileşme ile toparlanan ihracat 1988 yılından yeniden duraklamaya girmiştir. 1988 sonrası ihracatın duraklamaya girmesinde ise pek çok faktör etkili olmuştur. Bunlar arasında; yeni kapasite olanaklarının yaratılamaması, enflasyonla mücadele amacıyla ve kısa vadeli sermaye girişlerine hız vermek için gerçekçi kur politikasından vazgeçilerek aşırı değerlenmiş kur politikası izlenmesi ve teşviklerin zaman içinde azalması gibi unsurlar sıralanabilir (Ay, 2007: 143-144). İhracata yönelik teşviklerin azaltılmasında, bu

uygulamanın zaman içinde amacından sapmaya başlamış olması büyük önem taşır.

İhracata yönelik getirilen teşviklerin çok sayıda ve türde olması, teşvik mevzuatının dağınıklığı, hukuksal normların açık olmaması ve denetim mekanizmasının yeterince işletilememesi gibi nedenlerden dolayı ihracatta meydana gelen gelişmeler, hayali ihracat olgusunu gündeme getirmiştir. Kurulan paravan şirketler ve sayıları özellikle 1984 yılından sonra hızla artış gösteren "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri", devlet tarafından sağlanan ihracat teşviklerini usulsüz biçimde kullandıkları için sistem zamanla amacından sapmaya başlamıştır. IMF tarafından yapılan bir çalışmada da dış ticaretin yoğun olarak gerçekleştiği 1984 – 1987 döneminde Türkiye'nin OECD ülkelerine yaptığı ihracatın yüzde 26'sının hayali olduğunu hesaplamıştır (Aktan, 1993).

Hayali ihracata rağmen yine de niceliksel olarak belli ölçüde gelişme gösteren ihracatın kompozisyonunda da 1980 – 1990 döneminde çok önemli değişimler meydana gelmiştir. Tablo 15'de görüldüğü üzere toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin payı giderek önemini yitirirken sanayi mallarının payı ise hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Nitekim 1980 yılında yüzde 36 olan sanayi ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı, 1989 yılına gelindiğinde yaklaşık yüzde 80 düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 15. Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracat (1980 – 1989) (Milyon $)

Yıllar	Tarım	Toplam İçindeki % Payı	Madencilik	Toplam İçindeki % Payı	Sanayi	Toplam İçindeki % Payı
1980	1.629	56,0	191	6,6	1.065	36,6
1981	2.173	46,2	193	4,1	2.297	48,8
1982	2.083	36,2	174	3,0	3.449	60,0
1983	1.837	32,1	188	3,3	3.666	64,0
1984	1.694	23,7	239	3,4	5.151	72,2
1985	1.653	20,8	242	3,0	6.049	76,0
1986	1.785	23,9	243	3,3	5.393	72,3
1987	1.788	17,5	272	2,7	8.085	70,3
1988	2.289	19,6	359	3,1	8.970	76,9
1989	1.833	15,8	411	3,5	9.288	79,9
1990	2.025	15,6	326	2,5	10.504	81,1

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

24 Ocak Kararları çerçevesinde ithalat yoluyla maliyeti ve fiyatı düşürerek ekonomiyi dünya fiyatlarının üstünde ve düşük kalitede üretim yapan yerli üretim yapısından kurtarmak, yerli üreticinin ihtiyaç duyduğu girdileri uygun fiyatlarla tedarik etmesini sağlayarak düşük maliyet ve yüksek kalite ile üretim yapmasını kolaylaştırmak ve fiyat istikrarını tesis etmek gibi amaçlar doğrultusunda ithalatın libere edilmesine yönelik adımlar da atılmıştır. Bu kapsamda (Parasız, 1998: 203):

- Döviz pozisyonu tutma yetkisine sahip bankaların daha önce yüzde 25 olan döviz tutma yetkileri, yüzde 80'e yükseltilmiştir. Bankalara döviz pozisyonlarından kabul kredisi yoluyla yapılacak ithalata ilişkin ödemelerle, petrol, gübre, ilaç hammaddeleri ithalatına ilişkin ödemeleri yapmaları öngörülmüştür.
- Döviz kurlarındaki ayarlamaların ithal edilen malların TL cinsinden fiyatını önemli ölçüde artırması karşısında, bunun yurt içi fiyat düzeyi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla, bazı malların ithalatından yüzde 25 oranında alınan damga resmi yüzde 1'e indirilmiştir.

- Sanayicilerin kendi ihtiyaçları için yapacakları ithalatta teminat oranı yüzde 10'a, ithalatçılarca yapılacak ithalatta teminat oranı yüzde 20'ye düşürülmüştür.
- İç piyasanın düzenlenmesi ve fiyat istikrarının sağlanması amacıyla "Fon Ödenmek Suretiyle İthal Edilecek Mallar Listesi" oluşturulmuş ve bunun, doğrudan aracı bankalara müracaat edilmek suretiyle gerçekleştirilmesine olanak verilmiştir.
- Liberasyon listelerinden ithalatçıların 20 bin dolara, sanayicilerin 40 bin dolara, imalatçı-ihracatçıların ise 10 bin dolara kadar olan ithal taleplerinin, ithal izni düzenlenmeksizin doğrudan yetkili bankalara yapılmasına ve transferlerin de bu bankalarca sağlanmasına olanak verilmiştir.

Yukarıda sıralanan tedbirler ithalatta önemli gelişmelerin meydana gelmesini sağlamış ve 1980 yılında 7.909 milyon dolarlık yurt dışından mal ve hizmet alımı yapılırken 1990'da bu rakam 22.302 milyon dolara çıkmıştır. İthalatın ulusal hasıla içerisindeki payı ise yüzde 11,3'den yüzde 14,6'ya yükselmiştir. Ancak dönem içerisinde ithalatta da ihracat gibi dalgalanmalar kendisini göstermiştir.

1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalat, 1981 yılında yerli sanayilerin kapasite kullanımlarını yükseltmek, gerekli hammadde, ara malı ve yatırım malları ihtiyacını karşılamak üzere yüzde 8,3 oranında artarak 8.567 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. 1982 yılında petrol fiyatlarında görülen düşmenin etkisiyle azalan ithalat 1989 yılına kadar 1986 yılı hariç, artarak devam etmiştir. Bunda 1984 yılında başlayan ithalatın liberalizasyonu ile birlikte petrol fiyatlarının yeniden yükselmeye başlaması, milli gelirin artması ve sanayi üretimindeki yüksek artış hızlarına bağlı olarak ithalatın artması rol oynamıştır (Ay, 2007: 147).

Tablo 16. İthalatın Sektörel Dağılımı (1980 – 1989) (Milyon Dolar)

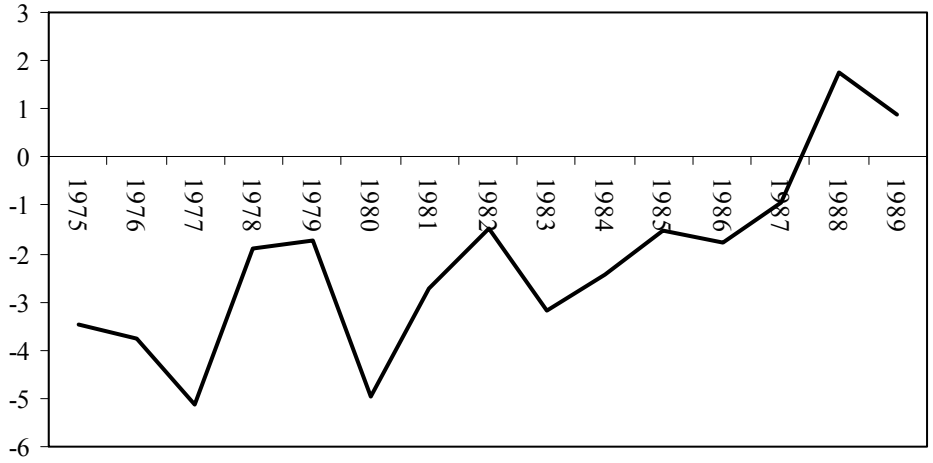
	Yatırım	Tüketim	Hammadde	Toplam İçindeki Payları (%)		
				Yatırım	Tüketim	Hammadde
1980	798	364	6747	10,1	4,6	85,3
1981	1.135	379	7417	12,7	4,2	83,0
1982	1237	423	7183	14,0	4,8	81,2
1983	1271	409	7555	13,8	4,4	81,8
1984	1406	523	8828	13,1	4,9	82,1
1985	1825	665	8853	16,1	5,9	78,0
1986	2332	814	7955	21,0	7,3	71,6
1987	2375	1014	10767	16,8	7,2	76,1
1988	2548	958	10827	17,8	6,7	75,5
1989	2529	741	12515	16,0	4,7	79,3

Kaynak: TÜİK (2007), İstatistik Göstergeler 1923 – 2006, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara, s. 421.

Bu dönemde ithalatın mal kompozisyonunda ise ciddi bir yapısal değişme yaşanmamıştır. Her ne kadar hammaddelerin payı ithalat içinde azalmışsa da, bu gelişmede petrol ve diğer hammadde fiyatlarında zaman zaman yaşanan düşüşler etkili olmuştur. Tüketim malı ithalatının gösterdiği gelişme ise kendi boyutunda önemli olmuştur. Tüketim malı ithalatının toplam içerisindeki payı yüzde 10'un altında olduğu için, bu grubun payında yaşanan birkaç puanlık değişme toplam ithalat açısından ciddi bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir (Ege, 1998)

Cari işlemler hesabının en önemli kalemini oluşturan dış ticaret dengesindeki bu gelişmeler paralelinde cari işlemler hesabının 1980'li yıllardaki gelişimi ise Grafik 9'da görülebilmektedir.

Grafik 9. Cari İşlemler Dengesi (1975 – 1990) (% GSMH)

1980'de ulusal hasılanın yüzde 4,9'u kadar açık veren cari işlemler hesabı 1981 ve 1982 yıllarında artan ihracatın etkisiyle olumlu yönde gelişim göstermiş ancak ihracat artışının 1983 yılında sınırlı kalması nedeniyle bu dönemde cari işlemler hesabı ulusal hasılanın yüzde 3,1'i oranında açık vermiştir. 1986 yılındaki ekonomik canlılık, yatırım harcamalarının ve dolayısıyla yatırım malı ithalatının artmasına yol açmıştır. Böylece dünya petrol fiyatlarında gözlenen düşüşten sağlanan 1 milyar dolar civarındaki ithalat gideri azalması, petrol dışı ithalatın artmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak petrol fiyatlarındaki düşme nedeniyle, ödemeler dengesinde olması beklenen olumlu gelişme gerçekleşmemiştir. Doların değer kaybetmesi ve petrol fiyatlarının düşmesiyle Orta Doğu pazarının daralması gibi dış etmenlerle birlikte, iç pazarın da canlanması ihracatı olumsuz yönde etkilemiş ve ihracatın bir yıl öncesine oranla yüzde 8 dolayında azalmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, görünmeyen kalem net gelirlerinin de azalması, cari açığın 1.5 milyar ABD dolarına yükselmesine yol açmıştır. 1987 yılında ise ekonomideki canlanmanın devam etmesi ve alınan teşvik önlemlerinin de etkisiyle ihracat yaklaşık yüzde 37 oranında artmıştır. İhracattaki bu önemli gelişme, ithalatın aynı dönemde yaklaşık yüzde 26 artmasına rağmen, cari açığı önemli ölçüde azaltmıştır. 1987 yılında, bir önceki yıla oranla dış borç kullanımı artarken, kısa vadeli dış borçların toplam içindeki payı hemen hemen sabit kalmıştır. 1987 yılı sonlarına doğru iç mali piyasalarda ortaya çıkan dengesizlikler, Türk parası ile ifade edilen mali

kıymetlerden bir kaçışa yol açmış, bu da döviz talebini hızlı bir biçimde arttırmaya başlamıştır. Türk parası yerine döviz tutulması, teknik deyimiyle "Para İkamesi" olgusu resmi döviz kurları ile paralel piyasa kurları arasında yüzde 20'lere varan farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1988 yılında, ekonomideki durgunluk ve alınan bazı önlemler sonucunda ithalatta bir duraklama ortaya çıkmış buna karşılık ihracat, özellikle yıl sonundan önce ihracat teşviklerinden yararlanmak isteyen ihracatçıların çabaları sonucunda, artmıştır. Bu gelişmeye, ödemeler dengesindeki görünmeyen kalem gelirlerinde meydana gelen hızlı artışın da eklenmesiyle cari işlemler hesabı 1.5 milyar ABD doları fazla vermiştir. 1988 yılında çapraz kurlardan gelen olumlu etkiyle dış borç stoku bir miktar azalırken, kısa vadeli dış borcun toplam içindeki payı da azalmıştır. 1989 yılının ilk yarısında ekonomideki durgunluğun devam etmesi ithalatın da istikrarlı bir düzeyde seyretmesine yol açmıştır (Saracoğlu, 1990).

3.1.3. "32 Sayılı Karar" ve 1989 Sonrası Makro Ekonomik Gelişmeler

1980'li yılların sonuna doğru, yeni seçim dönemiyle birlikte gelen popülizm dalgası kamu kesimine ek yükler getirmiş, ihracat pazarları giderek daralmaya başlamış, süregelen enflasyonist beklentiler belirsizlik ortamını doğurmuş ve büyümenin bundan sonra yurt içi tasarruflar ile finanse edilemeyeceği görüşü ülkede hakim olmuştur (Yeldan, 2001: 60). Yaşanan ekonomik gelişmeler karşısında çözüm yolu olarak, yurt dışı tasarruflar ile ekonomiyi besleyecek yolların açılması benimsenmiş ve bu amaçla 1989 yılında "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" alınmıştır.

32 Sayılı Karar ile Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından ayni veya nakdi kredi almaları ve Türk Bankalarının döviz kredisi açması mümkün kılınmıştır. Bunun yanı sıra yurt dışındaki yerleşiklerin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) kote edilen menkul kıymetleri, yetkili bankalar ve aracı kurumlar vasıtasıyla almaları, satmaları; menkul kıymetlerin sağladığı getiriler ve bunların satış bedellerini yurt dışına transferleri, Türkiye'deki yerleşik kişilerin de yetkili kuruluşlar aracılığıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymetleri satın almaları ve bunlara ilişkin alış bedellerini yurt dışına transferlerine veya satmaları ve ülkeye getirmelerine izin verilmiştir. Ayrıca beş milyon dolar veya buna eşit değerde bir başka döviz tutarına kadar parasal

sermayenin, bankalar ve özel finans kurumlar aracılığıyla; ayni sermayenin ise gümrük mevzuatı çerçevesinde, izin gerektirmeksizin transferine, ihracat geliri dövizlerin yüzde 70'inin ihraç tarihini izleyen üç ay içinde yurda getirilmesi öngörülürken, söz konusu dövizlerin yüzde 30'unun serbestçe kullanımına izin verilmiştir. Son olarak kambiyo ve sermaye rejimlerinin serbestleştirilmesi bağlamında altın ve diğer kıymetli madenlerin ithali ve ihracı da bu kararla birlikte serbest bırakılmıştır (Ongun, 2002: 47).

Bu yasal yeniliklerin ardından, yüksek reel faizlerin de etkiyle Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarında artış kaydedilmeye başlanmıştır (Yentürk, 2003: 83). Ancak finansal serbestleşme sürecinin son parçasının da hayata geçirilmesi ile birlikte Yeldan (2001)'a göre ulusal ekonomi, doğrudan doğruya uluslararası spekülatif finans – kapitalin çıkar alanına itilmiş ve sıcak para akımlarına bağımlı bir yapı oluşmuştur. Sermaye hareketlerinin denetimsiz bırakılması da, gerek reel gerekse finansal kesim açısından istikrarsızlık unsuru yaratarak, ekonominin 1990'lı yıllarda dengeli büyümesinin önündeki en önemli engel haline dönüşmüştür.

Tablo 17'de Türkiye'nin 1990–2004 dönemine ilişkin çeşitli makroekonomik veriler yer almaktadır.

Tablo 17. Makro Ekonomik Göstergeler (1990 – 2004)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	20003	2004
GSMH (Milyon $)	152.4	152.4	160.7	182	131.1	172	184.7	194.4	205	187.7	201	144	181	239	299
Büyüme Hızı	9.4	0.3	6.4	8.1	-6.1	8.0	7.1	8.3	3.9	-6.1	6.3	-9.5	7.9	5.9	9.9
Kamu Har./GSMH	16.9	20.5	20.1	24.3	23.1	21.2	26.3	27.2	29.2	35.9	37.4	46.0	42.6	39.4	32.7
Kamu Gel./GSMH	13.9	15.3	15.8	17.6	19.2	17.8	18.0	19.6	21.9	24.0	26.5	29.1	27.5	28.1	25.6
Bütçe Açığı/GSMH	-3.0	-5.3	-4.3	-6.7	-3.9	-4.0	-8.3	-7.6	-7.3	-11.9	-10.9	-16.9	-15.1	-11.3	-7.1
Cari İşlem. Den./GSMH	-1.7	0.1	-0.1	-3.5	2.0	-1.4	-1.3	-1.4	0.1	-0.1	-4.9	2.4	-1.0	-2.9	-5.2
Ham Pet. Varil Fiy. ($)	23.6	18.9	18.6	16.0	15.5	16.8	20.4	18.5	12.0	17.0	27.0	22.7	23.4	27.0	34.6
Enf. Oranı (TEFE)	52.3	55.4	62.1	58.4	120.6	88.5	75.9	81.8	71.8	53.1	51.4	61.6	50.1	25.5	11.1
Enf. Oranı (TÜFE)	60.3	63.8	72.3	66.1	106.3	93.6	80.4	85.7	84.6	64.9	53.3	54.4	29.7	18.4	9.3
İşsizlik Oranı	8.2	7.9	8.1	7.8	8.1	6.9	6.0	6.7	6.8	7.6	6.5	8.5	10.3	10.5	10.3

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

Ekonomide sermaye ithaline yönelik büyüme modelinin benimsendiği yeni dönemde devlet, faiz oranlarını yüksek tutmak suretiyle sıcak para için elverişli ortamı yaratmaya çalışmıştır. Olumlu sonuçlar veren bu girişimler neticesinde, spekülatif nitelikteki yabancı sermaye girişleri önceki dönemlere göre artış kaydetmiştir. Ancak mali piyasalardaki değişmelere çok hızlı tepki verdiği için bu türdeki sermaye hareketlerine istikrar kazandırabilmek ülke ekonomisi açısından oldukça zor ve maliyetli olmuştur. Sıcak paranın ülkeden kaçışına engel olmak için yüksek faiz uygulamasının sürdürülmesi üretimi olumsuz etkileyerek durgunluğu beraberinde getirmiş ve TL, zaman içinde önemli ölçüde değer kazanmıştır. Alım gücü artan ulusal para ise ithalat ve ihracat kanallarıyla dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

1994 yılına gelindiğinde ekonomideki bu olumsuz tablo, faiz ayarlamaları ile düzeltilmek istenmiş ve yüksek kamu açıklarına rağmen faiz oranları suni olarak düşük tutulmuştur. Ayrıca hükümetin Hazine Bonosu ile Devlet Tahvili satışlarını birkaç kez ertelemesi, piyasadaki likidite fazlasının dövize yönelmesine ve böylece kurlarda aşırı baskının oluşmasına neden olmuştur. Kurlardaki baskı sonucunda döviz fiyatları Ocak 1994'te yükselme eğilimine girmiş ve yaklaşık 5 milyar dolar açık pozisyonu olan bankalar, paniğe kapılarak Merkez Bankası ile piyasadan döviz toplama sürecini hızlandırmışlardır. Ayrıca ekonomik koşulların dış borçlanmaya elverişli olmaması da kamu açıklarının finansmanında yine döviz rezervleri giderek azalan Merkez Bankası kaynaklarının kullanımını kaçınılmaz hale getirmiştir. Krizin habercisi olan bu gelişmeler ise makro dengeleri yerine getirecek bir istikrar programının uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Çapraz, 2001: 175).

27 Mart 1994 yerel seçimlerinin ardından konjonktürel ve yapısal amaçlı önlemler paketini içeren 5 Nisan Kararları alınmıştır. Bu kararların genel olarak hedefleri şu şekilde sıralanabilir (Tokgöz, 1999: 223):

- Enflasyonu hızla düşürmek,
- Türk Lirasına istikrar kazandırmak,
- İhracat artışını hızlandırmak,
- Ekonomik ve sosyal kalkınmayı, sosyal dengeleri de gözeten sürdürülebilir bir temele dayandırmak,

- İstikrarı sürekli kılacak yapısal reformları gerçekleştirmek,
- Kamunun ekonomideki rolünü, açıkları azaltacak şekilde tekrar düzenlemek,

Söz konusu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için sıkı maliye ve para politikalarının yanı sıra ücret ve maaşlar hemen dondurulmuş, nominal çıpa olarak seçilen döviz kuru sabitlenmiş fakat, kura dayalı istikrar programlarında olduğu gibi kur önce yüksek oranda devalüe edilmiş ve ardından kur artış hızının enflasyon artış hızının altında kalmasına dikkat edilmiştir (Yıldırım, 2003: 81).

Alınan tedbirlere rağmen 5 Nisan Kararları ancak kısa vadede olumlu etkilerini gösterebilmiş, orta ve uzun vadede ise yapısal reformların gerçekleştirilememesine bağlı olarak istenilen sonuçlar elde edilememiştir. İlk etapta devalüasyon nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş, ek vergiler ve cari harcamalar ile yatırım harcamalarının kısılmasına bağlı olarak bütçe açıkları azalmış ve sermaye girişinde duraklamalar görülmüştür. Ancak 1996 yılında spekülatif nitelikteki sermaye girişinin artması ile birlikte dolarlaşma ve döviz kurunda değerlenme, ithalatı yeniden artırarak dış açığın büyümesine neden olmuştur. Ayrıca, faiz oranları ve faiz harcamalarında da kriz öncesi dönemi hatırlatan gelişmeler kendisini göstermeye başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak 1998'de patlak veren Rusya Krizi, bölgeyi yakından etkilemiş ve uluslararası finans çevrelerinde Türkiye, yüksek riskli ülke konumuna getirilmiştir. Sermaye kaçışını beraberinde getiren riskli ülke yorumları ise daralma sürecini devam ettirmiş, siyasi istikrarın sağlanması ile şartlar normal haline gelirken yaşanan Marmara ve Düzce depremleri, buhranı daha da derinleştirmiştir (Ongun, 2002: 65).

Yeni politikaların uygulanmasını zorunlu hale getiren bu gelişmeler üzerine Aralık 1999'da IMF ile üç yıllık süreyi kapsayan bir stand-by (kısa vadeli destek) anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmanın hedefleri, aşağıda belirtilen üç unsur üzerine odaklanmıştır (Tecer, 2003: 99):

- Bütçe ve bütçe dışındaki mali kesimde harcamaların azaltılması ve vergi gelirlerinin artırılması yoluyla birincil açığın olabildiğince en aza indirgenmesi,

- Önceden belirlenmiş döviz kurları uygulaması ile öngörülen enflasyona uygun sınırlı kur artışının geçekleştirilmesi,
- Tarım, bankacılık ve sosyal güvenlik alanlarında yapısal reformlara gidilmesi.

Türkiye tarihinin en kapsamlı programı olan 2000 Dezenflasyon programı, belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamak üzere döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılmasını esas almıştır. Buna göre kur sepetinin, ilk on sekiz aylık zaman dilimi içinde hedeflenen enflasyon düzeyi ile tutarlı olacak şekilde TCMB tarafından belirlenmesi ve ikinci on sekiz aylık dönemde ise TCMB müdahalelerinin yer almadığı "band" uygulamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır (Erçel, 1999: 1).

Programın para politikası ayağında ise Net İç Varlıklar (NİV) üzerine sınırlama getirilerek, uygulanan döviz kuru politikasıyla döviz giriş ve çıkışlarına göre yaratılan paranın sterilizasyonuna gidilmemesi amaçlanmıştır. Ayrıca uygulanan kur ve para politikalarının sonucu olarak Merkez Bankası, faizleri belirleme imkanından da yoksun kalmıştır. Programa göre faizler, piyasa tarafından para arzı ve talebi doğrultusunda belirlenecektir (www.dtm.gov.tr 10/06/2005).

Programın açıklanmasıyla 2000 yılında, kura dayalı istikrar programı uygulayan diğer ülkelerde olduğu gibi, ekonomik faaliyetlerde bir canlanma gözlemlenmiştir. Bu gelişmede 1999 yılında bir daralma süreci yaşanması da etkili olmuştur. Programın uygulamaya konulması ile birlikte kur belirsizliğinin ortadan kalkması, kamu maliyesine ilişkin önlemlerin yürürlüğe konulması ve Hazine'nin dış borçlanma imkanlarındaki artış sonucunda reel faizlerde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Faizlerdeki bu düşüş, hem servet etkisi yaratmış hem de tüketicilerin daha ucuz kredi imkanlarına kavuşmalarını sağlayarak tüketim harcamalarının artmasına neden olmuştur. Faizlerdeki düşüşün yanı sıra, 1999 yılında ertelenen tüketim harcamalarının 2000 yılında gerçekleştirilmesi de büyüme ve ithalat artışına katkıda bulunmuştur (Serdengeçti, 2001: 2). Ekonomideki bu olumlu hava Kasım ayı sonuna doğru bankacılık kesimindeki likidite sorunundan kaynaklanan krizle birlikte bozulmuştur.

Yurt dışına sermaye çıkışlarının biraz hareketlendiği bir ortamda bankacılık kesiminde yeterli döviz fazlasının olmaması, mali piyasaları bir anda para krizi ile karşı karşıya bırakmıştır. Döviz girişlerinin yön değiştirmesi sonucunda, Merkez Bankası'nın net dış varlıkları (NDV) önemli ölçüde gerilemiş ve bu durum mali piyasalarda anında hissedilmiş bankalar arası gecelik faiz oranı yüzde 2000'lere kadar yükselmiştir. Para piyasalarında yaşanan panik havası İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'na da yansımış ve borsa endeksi, yüzde 50'ye yakın bir oranda değer yitirmiştir. Merkez Bankası, NDV'deki gerilemenin para tabanında yarattığı sıkışmaların önüne geçebilmek için, açık piyasa işlemleri yoluyla piyasaya likidite sunmak zorunda kalmıştır. Böylece istikrar programının NİV sınırlaması terk edilmiştir. 24 Kasım sonrasında TCMB artık "para kurulu" gibi çalışmak yerine, nihai borç verici işlevini aktif olarak yeniden üstlenmiştir (Yeldan, 2001: 182). Bütün bu yaşanan olumsuz gelişmeler ise, içeride ve dışarıda programa duyulan güveni derinden sarsmış ve IMF döviz rezervlerinin tükenebileceği kanısından hareketle, 4 Aralık 2000'de programdan vazgeçilmesi için talepte bulunmuştur. Hükümet ise, programın terk edilmesi halinde içinde bulunulan durumun nedenleri kendi hatalarına bağlanır endişesiyle bu talebi geri çevirmiştir. Programa ısrarla devam edilmesi, bankaların kırılganlığını daha da artırmıştır. Bu süreç içerisinde IMF'den alınan 7.5 milyar dolarlık kredi ile 2001 başında yavaş yavaş rahatlamaya başlayan piyasalar, hükümetle Cumhurbaşkanı arasında çıkan siyasi gerginlikle Şubat 2001'de yeni bir kriz ortamına girmiştir (Tecer, 2003: 100).

Şubat Krizi, ekonomiden önemli ölçüde yabancı sermaye çıkışının gerçekleşmesine neden olmuştur. Ayrıca açık pozisyonlarını kapama isteğiyle bankaların da döviz taleplerini artırmaları karşısında TCMB, ciddi oranda bir rezerv kaybı yaşamamak için döviz satmama kararı almış ve 22 Şubat'ta yedi saat süren Bakanlar Kurulu toplantısı ardından Enflasyonla Mücadele Programı'nın döviz politikası da terk edilerek kur dalgalanmaya bırakılmıştır (Yentürk, 2001: 70). Böylece Aralık 1999'da uygulamaya konulan program, Şubat 2001 Krizi ile birlikte son bulmuştur. Son gelişmeleri de dikkate alarak ekonomiye tekrar hayat vermek ve bozulan makro dengeleri kurmak amacıyla 15 Mayıs 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yürürlüğe konmuştur (Güloğlu, 2001:

7). Bu program 1999 sonunda IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının bir uzantısı olmakla beraber, yeni programda enflasyonla mücadele öncelikli hedef olmaktan çıkmış, mali istikrarın sağlanması daha öncelikli hedef haline getirilmiştir (Yıldırım, 2003: 97).

GEGP'nin temel amacı program metninde *"döviz kuru rejiminin terk edilmesi nedeniyle ortaya çıkan güven bunalımı ve istikrarsızlığı süratle ortadan kaldırmak, bu amaçla eski alışkanlıklara bir daha geri dönülmesine imkan vermeyen yeni ve çağdaş kurumsal yapıları oluşturmak, iktisadi etkinliği sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirmek, makroekonomik politikaları enflasyonla mücadelede etkin bir şekilde kullanmak, sürdürülebilir büyüme ortamını temin etmek, kişiler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı bozukluklarını gidermek"* şeklinde ifade edilmiştir. Programın hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için uygulanması gereken stratejiler ise aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 18. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Hedefleri ve Stratejileri

GEGP HEDEFLERİ VE STRATEJİLERİ
Hedefler:
a. Ortaya Çıkan Güven Bunalımı ve İstikrarsızlığı Ortadan Kaldırmak
b. Yeni ve Çağdaş Kurumsal Yapıları Oluşturmak
c. İktisadi Etkinliği Artıracak Yapısal Reformları Gerçekleştirmek
d. Makro Ekonomik Politikaları Enflasyonla Mücadelede Etkin Kullanmak
e. Sürdürülebilir Bir Büyüme Ortamını Temin Etmek
f. Kişiler ve Bölgeler Arasındaki Gelir Dağılımını Temin Etmek
Hedefler Ulaşmak İçin Yapılması Gerekenler:
a. Bankacılık Sisteminin Yeniden Yapılanması
b. Borçlanma Sisteminin Yapılandırılması
c. Dalgalı Kur Rejimi Çerçevesinde Para Politikasında Enflasyon Hedeflemesine Geçilmesi
d. Enflasyon Hedefine Uygun Gelirler Politikası
e. Şeffaf ve Yolsuzluk Üretmeyen Yasal Altyapı ile Kamu Kesiminin Yapılandırılması
f. Dış Finansman Desteğinin Sağlanması

Kaynak: Uzunoğlu, Sadi (2004), IMF İle Nereye Kadar?, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-43, İstanbul, s. 60.

GEGP ile birlikte alınan önlemler doğrultusunda ekonomide canlanma hareketleri kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle mali alanda yapılan yenilikler ve düzenlemeler sonucu, birincil açık azaltılmış, iç talep daraltılmış ve cari işlemler dengesi fazla vermiştir. Ancak TL'nin değer yitirmesi ve kamu fiyat ayarlamaları, enflasyonu hızlandırmış ve GSMH büyüme oranı da gerilemiştir. Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yapılan terörist saldırılar, iç ve dış piyasalarda istikrarsızlıklara neden olmuştur. Bu durum 2002 yılı başında GEGP'nin, 2002-2004 dönemini kapsayacak şekilde revize edilmesine neden olmuş ve IMF'den ek dış finansman imkanı sağlanmıştır. Türkiye'ye tanınan uluslararası mali desteğin de katkısıyla 2001 krizinde yaşanan kötü performans, 2002 yılının ilk yarısından itibaren genel itibariyle düzelmeye başlamıştır.

3.1.3.1. Ekonomik Büyüme

24 Ocak Kararlarından farklı olarak 1989 yılında dış finansal serbestlik kararlarının alınması ile birlikte Türkiye ekonomisi 1990 sonrası dönem için, uluslararası finans piyasalarındaki faiz ve döviz etkenlerinin yön verdiği bir büyüme sürecine girmiştir (Şiriner ve Doğru, 2006: 161). Ulusal hasıla sabit fiyatlar açısından, 1980 – 1989 dönemine göre yüzde 20 nispetinde bir düşüş kaydederek 1990 – 1999 döneminde ortalama yüzde 32 oranında artış gösterebilmiştir. Söz konusu dönemde büyüme hızını sekteye uğratan başlıca gelişmeleri ise 1994 ve 1999 yıllarında yaşanan ekonomik krizler oluşturmuştur.

Tablo 19. Sektörel Ekonomik Büyüme Hızları (1990 – 2004)

Yıllar	Büyüme Hızları			
	Tarım	Hizmetler	Sanayi	GSMH
1990	6.8	10.3	8.6	9.37
1991	-0.9	0.6	2.7	0.34
1992	4.3	6.5	5.9	6.42
1993	-1.3	10.7	8.2	8.14
1994	-0.7	-6.6	-5.7	-6.09
1995	2.0	6.3	12.1	7.95
1996	4.4	7.6	7.1	7.12
1997	-2.3	8.6	10.4	8.29
1998	8.4	2.4	2.0	3.86
1999	-5.0	-4.5	-5.0	-6.08
2000	3.9	8.9	6.0	6.13
2001	-6.5	-7.7	-7.5	-9.25
2002	7.1	7.2	9.4	7.65
2003	-2.9	6.0	6.5	5.0
2004	2.0	7.0	9.4	9.9

Kaynak: DPT (2007), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

1989 yılında mevsimsel faktörlerin etkisiyle tarım kesimindeki olumsuz koşulların büyüme hızını yavaşlatmasının ardından 1990 yılı hasat açısından oldukça verimli geçmiştir. Ayrıca ithalatın yüzde 41.2 oranında artarak 15.8 milyar dolardan 22.3 milyar dolara çıkması da milli gelire olumlu yönde yansımış ve bu dönemde yüzde 9.4 gibi yüksek bir büyüme rakamına ulaşılmıştır (İTO, 1995: 8).

1991 yılında Körfez Krizi'nin sıcak savaşa dönüşmesi, Türkiye ekonomisini de etkisi altına alarak belirsizlikleri artırmış ve mevcut makro ekonomik dengesizlikleri daha fazla ağırlaşmıştır. Krizin; fiyatlar, üretim ve yatırım gibi değişkenleri olumsuz yönde etkilemesi, yüksek kredi faizleri ile ücretlerde

meydana gelen artışların maliyetleri büyütmesi ve yılın ilk aylarında yaşanan grevler, ekonomik faaliyetlerde bir durgunluk sürecini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yine savaşın tesiriyle rezervasyonların önemli bölümünün iptali sonucu turizm gelirleri düşüş gösterirken yabancı sermaye girişleri de hız kesmiş, Orta Doğu'da çalışan Türk işçilerinin gelir transferleri ile Orta Doğu ülkelerine yapılan nakliyat ve müteahhitlik hizmetleri de büyük ölçüde zarar görmüştür. Bütün bu olumsuzluklar sonucunda ise Türkiye ekonomisi 1991 yılında yalnızca 0.34 oranında bir büyüme kaydedebilmiştir (TOBB, 1992: 13).

1992 yılında Körfez Krizi'nin olumsuz etkilerinin ortadan kalkmaya başlaması ile birlikte ekonomik durgunluk ortamı da yavaş yavaş terk edilerek hedeflenen büyüme hızı yakalanabilmiştir. 1993 yılında ise özellikle dış açıkla desteklenen tüketim talebindeki artış sayesinde yüzde 8.14'lük bir büyüme hızına ulaşılmıştır. Ancak büyüme hızında yakalanan yükseliş trendi, 1994 yılında meydana gelen finansal krizle büyük bir düşüş yaşamıştır.

Türkiye ekonomisini 1994 yılında krize taşıyan nedenler arasında, kamu kesimi açıklarının finansman yönteminden kaynaklanan yaşanan sıkıntıların büyük etkisi olmuştur (TÜSİAD, 1995: 14). Ekonomi bu dönemde ciddi boyutta bir iç borç baskısı altında kalmış ve ilk kez dış borç ödemek için yurt içinde yüksek reel faiz ile daha fazla borçlanılmıştır (Karakayalı, 2003: 192). Reel faizlerin çok yüksek olduğu böyle bir ortamda ise üretici kesim, kaynaklarını yatırımlara kanalize etmek yerine; devlete borç verme şeklinde kullanma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde büyümenin, tüketim harcamalarına ve kısa vadeli dövizlerle finanse edilen ithalata dayandırıldığı, gelir dağılımındaki bozukluğun ve işsizliğin de arttığı bir sürece girilmiştir (Tecer, 2003: 91). Bütün bu olumsuzluklar, ekonomik büyüme hızını frenleyerek, keskin bir düşüş yaşanmasına neden olmuş ve nitekim 1994 yılında büyüme hızı yüzde -6,08 olarak gerçekleşmiştir.

1994 yılında yaşanan ve etkileri genel itibariyle yukarıda belirtilen, finansal kriz neticesinde, mali piyasalara ve döviz kurlarına istikrar kazandırmak, enflasyonu aşağılara çekmek, ihracata dayalı büyüme stratejisine yeniden işlerlik kazandırmak ve kalkınmayı sürdürülebilir bir yapıda gerçekleştirmek amacıyla,

istikrar önlemlerinin yanı sıra yapısal reformları da kapsayan 5 Nisan Kararları alınarak yürürlüğe konmuştur (Alpago, 2002: 122).

5 Nisan Kararları'nın ekonomi üzerindeki olumlu etkileri kısa dönemde hissedilmeye başlanmış; para ve döviz piyasaları hızla istikrara kavuşmuş, kur kontrol altına alınmış, cari işlemler açığı fazlaya dönüşmüş, döviz rezervleri rekor düzeyde artmış ve kamu açıkları da belirgin ölçüde azalmıştır. Ekonomik büyümeye de yansıyan söz konusu gelişmeler neticesinde 1995 yılı için büyüme hızı, yüzde 7.95 oranında gerçekleşmiştir. Ancak uygulamaya yönelik sorunlardan kaynaklanan nedenlerle, alınan istikrar kararlarının uzun vadede başarısız olması, 1995-1997 döneminde ulaşılan ortalama yüzde 7.7'lik büyüme sürecinin, 1998'in ikinci çeyreğinden itibaren düşüş eğilimine girmesine neden olmuştur.

1998 yılının ikinci çeyreğinden itibaren Uzak Doğu Asya krizinin yansımaları ve uygulanan sıkı maliye ve gelirler politikasının etkisiyle iç ve dış talepte bir yavaşlama başlamıştır. 1998 yılının Ağustos ayında Rusya'nın krize girmesi ile birlikte dış talepteki daralma daha da derinleşmiş, bölgeye yönelik beklentilerin de değişmesi sonucunda Türkiye'den de hızlı bir sermaye çıkışı olmuş ve reel faizler hızla yükselmiştir. Ayrıca, 1998 yılı Temmuz ayında alınan erken seçim kararı ile birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamı, özel kesimin tüketim ve yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemiş ve üretim 1998 yılının son çeyreğinden itibaren daralma eğilimine girmiştir. Bu eğilim 1999 yılının ilk çeyreğinde daha da derinleşmiştir. 1999 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ekonomik aktivitede göreli toparlanma işaretleri gözlenmiş, sanayi üretiminde sınırlı da olsa bir artış kaydedilmiştir. Ancak, yaşanan deprem felaketleri üretimde gözlenen canlanmanın durmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, sanayi ve hizmetler sektörü katma değeri 1998 yılında sınırlı bir artış göstermiş, 1999 yılında ise yüzde 5 oranında azalmıştır (DPT, 2000c: 4).

1990'ların sonlarında ekonominin makro dengelerindeki sürdürülemez yapı, kapsamlı bir ekonomik programın uygulamaya konulmasını zorunlu hale getirmiş ve Türkiye 2000 yılına, IMF stand-by'ı desteğinde yeni bir ekonomik programla giriş yapmıştır. Bu program; bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi ve yapısal reformların gerçekleştirilerek

özelleştirmenin hızlandırılması şeklinde özetlenebilecek üç temel unsur çerçevesinde şekillendirilmiştir. Böylece enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme ortamının tesis edilmesi temel amaç olarak ortaya konmuştur (Eğilmez, www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm 22/06/2006). Orta vadeli Enflasyonla Mücadele Programı kapsamında ekonomik büyüme hızının ise 2000 yılında yüzde 5,5; 2001 – 2002 döneminde de yüzde 5 – 6 aralığında gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Kısa vadede özellikle fiyatlar genel düzeyi ile bütçe disiplini alanlarında ortaya çıkan gelişmeler, geleceğe yönelik belirsizlikleri azaltmak ve makroekonomik politikalara olan güveni artırmak suretiyle reel sektöre de olumlu biçimde yansımış, ücret ve iç talepte canlanmaların olduğu görülmüştür (İzmirlioğlu, 2000: 3). Nitekim bu dönemde hedefin biraz daha üzerinde yüzde 6 gibi bir oranına ulaşılmıştır. Ancak bankacılık kesiminden kaynaklanan sorunlar, artan cari açık problemi ve ağır dış borç ödemeleri gibi temel olumsuzluklar, 2000 yılların sonunda yeniden bir ekonomik kriz oluşumuna yol açmıştır.

Ekonomide bekleyişlerin olumsuzlaştığı bir ortamda, Hazine'nin yüklü bir iç borç itfası öncesi 19 Şubat 2001'de beklenmedik siyasi gerginlikler de ortaya çıkmıştır. Başbakan'ın devlet yönetiminde "kriz var" açıklamasıyla mali piyasalarda panikle başlayan süreç, yerli paranın değerini korumak için gecelik faizlerin çok yüksek oranlara çıkmasına rağmen yerleşiklerin yoğun döviz talebi nedeniyle Merkez Bankasının 5 milyar dolarlık döviz satışı ile sonuçlanmıştır. Buna karşın kamu bankalarının likidite ihtiyaçlarının karşılanamaması, ödemeler sistemini kilitleyecek boyutlara ulaşmış ve bankacılık sistemindeki büyük çöküşü önlemek için 22 Şubat'ta Türk Lirasının yabancı paralar karşısındaki değeri dalgalanmaya bırakılmıştır. 2001 yılında dalgalı kur rejimine geçilmesiyle gelen yüksek oranlı devalüasyonlar, daha önce faiz şoklarıyla bilançoları hasar görmüş banka ve şirket sektörünü, özellikle açık döviz pozisyonları ile bu krize yakalanan ekonomik birimleri, beklenmedik ölçülerde olumsuz etkilemiş, özkaynakları eritmiş ve varlık değerlerini de düşürmüştür. Bunun neticesinde ekonomik dengeler ciddi oranda sarsılmış ve milli gelirde II. Dünya Savaşı'ndan bu yana meydana gelen en yüksek boyutta daralma yaşanmıştır (Celasun, www.econ.utah.edu 12/12/2006).

2001 yılındaki yaklaşık yüzde 9'luk daralmanın ardından büyüme hedefi 2002 yılı için, yüzde 3 olarak tahmin edilmiştir. Ancak 2002 yılında GSMH, özellikle yılın ilk yarısındaki stok birikiminin etkisiyle hedeflenen oranın iki katı üzerine çıkarak yüzde 7.7 seviyesinde artış göstermiştir. Diğer taraftan bu dönemde milli gelirin yaklaşık yüzde 72'sini oluşturan iç talep ise zayıf kalmış ve yalnızca yüzde 2.4 oranında yükselerek milli gelir büyümesine 1.9 puan katkıda bulunmuştur. Yatırımlar da 2002 yılında toparlanamamış, sabit fiyatlarla izlenen toplam yatırım tutarı, ilk Körfez Savaşının meydana geldiği 1991 yılından o güne en düşük seviyeyi kaydetmiştir (Türkiye Sermaye Piyasası, 2003: 20).

Tablo 20. Harcama Kalemlerine Göre GSYİH, 2002

	GSYİH'de Payı,%	**GSYİH Büyümesine Katkı, %**
Özel Nihai Tüketim	63,2	1,4
Kamu Nihai Tüketim	8,4	0,5
Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu	19,1	-0,2
Kamu	*6,5*	*0,9*
Özel	*12,6*	*-1,0*
Stok Değişimi	5,1	7,0
İhracat	39,4	4,2
İthalat	-34,9	-5,1

Kaynak: www.tspakb.org.tr/yayinveraporlar/sprapor/rapor02/ekonomi_2.pdf (06/05/2007)

2003 döneminde ekonomik büyüme iç talepteki canlanmanın da etkisiyle yüzde 5 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Dönemin özellikle ikinci yarısında artan özel tüketim harcamaları, 2000'li yıllardaki düzeyine tırmanmıştır. Türkiye ekonomisinde mali krizler ve siyasal istikrarsızlıkların ardından 2004 yılında ise GSMH'da yüzde 9.9 gibi uzun süre yakalanamamış bir büyüme rakamına ulaşılmıştır.

3.1.3.2. Enflasyon

Ekonomik istikrarsızlığın önemli göstergelerinden yüksek enflasyon, 1990'lı yıllarda da varlığını devam ettirmiştir. 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine rağmen, Türkiye'de eşanlı olarak mali disiplin

sağlanamamıştır. Büyük oranda kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı ve tüketim ağırlıklı bir büyüme sürecine giren ekonomide, zamanla gelirler politikasının da gevşetilmiş olması, enflasyonist ortamın artarak sürmesine neden olmuştur. Özellikle, 1990'lı yıllarda maaş, kira ve ücret sözleşmelerinde geriye yönelik endekslemelere yüksek oranda başvurulması ve istikrarlı bir büyüme oranının sağlanamaması, ileriye dönük enflasyon beklentilerini artırmıştır. Bu süreç 1994 yılında ekonominin ciddi bir kriz ile karşılaşmasına neden olmuş ve enflasyon, tarihinin en yüksek düzeylerine ulaşmıştır (Oğuz ve Bayar, 2003: 34).

Meydana gelen kriz neticesinde, başta enflasyon ve dış açıklar olmak üzere ortaya çıkan diğer ekonomik sorunların aşılabilmesi amacıyla, "Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planı" yürürlüğe konulmuştur. Bu plan kapsamında fiyatlar genel düzeyindeki artışların azaltılabilmesi için; sıkı para ve maliye politikalarının yanı sıra, KİT ürün fiyatlarının önemli ölçüde artırıldıktan sonra altı ay süreyle dondurulması, ücret artışlarının Nisan ayında çok düşük seviyelerde yapılmasının ardından Temmuz ayında hiç yapılmaması ve ücret artışlarının geçmiş dönem enflasyon oranına endekslemeden koparılarak ileriye dönük hedefler çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca döviz kurunun çıpa olarak kullanılması, enflasyonun denetim altına alınmasında kur artışlarının da enflasyon oranının altında tutulması gibi "heterodoks istikrar tedbirleri" uygulanmıştır (Köse, 2002: 120).

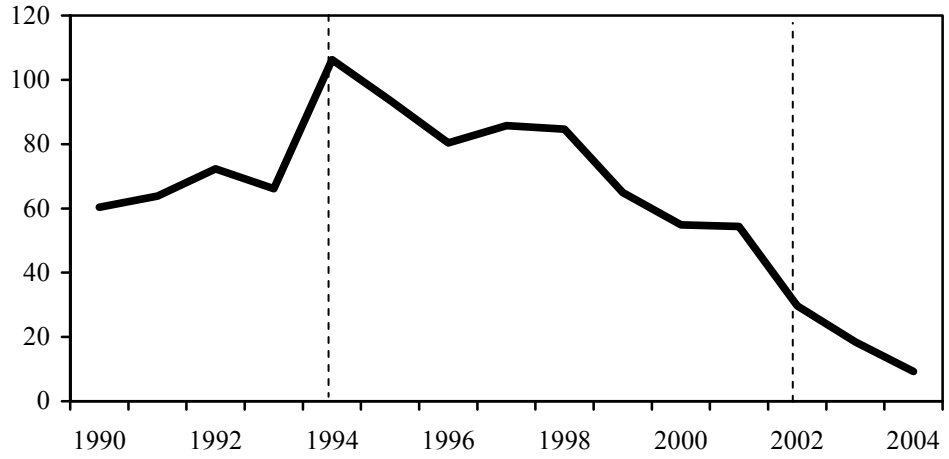
Alınan bütün tedbirlere rağmen ülke ekonomisini krize sürükleyen ekonomik ve siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme ve gelişme yaşanmamış, dengesizlikler yapay tedbirlerle bastırılarak krize yol açmadan geçiştirilmeye çalışılmıştır (Yentürk, 2003: 42). Bunun sonucu olarak; programın en önemli unsurlarından biri olan fiyat istikrarının sağlanması konusunda da başarılı olunamamıştır. Enflasyon 1994, 1995 ve 1996 yıllarında çok yüksek düzeylerde gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bu durumun başlıca nedenleri; enflasyon hedefinin tutturulamaması sonucu yeni KİT zamlarının, maaş ve ücret artışlarının ve kamu personel giderleri artışının zorunlu hale gelmesi, kamu harcamalarında yapılan kısıntıların sürdürülememesi, vergilerin öngörülen miktarlarda toplanamaması, enflasyonist beklentilerin faizleri yükseltmesi, döviz kurlarındaki hızlı artışın ithal

maliyetlerine yansıması ve iç talepteki durgunluğun üretimi azaltmasıdır (Tecer, 2003: 95).

1990 yılların sonlarında ise yüksek bütçe açıkları – kronik enflasyon ilişkisinin oldukça hakim olduğu ve bu durumun enflasyondaki atalet ve yapışkanlığı beraberinde getirdiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle Türkiye'de bütçe açıklarının ve borç stokunun GSMH'ye oranının yüksek düzeylerde seyretmesi, iktisadi birimlerin enflasyon beklentilerini aşağı doğru revize etmelerini engellemiştir. Bu durum ise bozulan kamu dengeleri-ileriye dönük olumsuz beklentiler kısır döngüsü ile enflasyonun yapışkanlığını artırarak yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur (TÜSİAD, 2002: 48).

2000'li yılların başındaysa, krize çözüm üretmek yerine enflasyonu indirmek çabası öncelik almıştır. Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan enflasyon 1980, 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler sonucu bazı dönemlerde üç haneli rakamlarla ifade edilmiş, uygulanan ekonomik politikalar sonucu aşamalı olarak düşürülse de hedeflenen düşüş ve iyileşme, 2002 yılına kadar mümkün olmamıştır. 2002 yılı güçlü ekonomiye geçiş ve sonrası programlarda artık yüksek ve sürdürülebilir büyümenin gerçekleştirilebilmesi için fiyat istikrarının sağlanması gerektiği, bir ön koşul olarak kabul edilmiştir. Ekonomik programın kararlı bir şekilde uygulanması ve gerçekleştirilen yapısal reformlar 2002 yılında enflasyonla mücadeledeki kazanımda belirleyici olmuştur. Bu başarıdaki en büyük payı, Merkez Bankası'nın izlediği sıkı para politikası almıştır. Ayrıca, dönem içerisinde döviz kurlarının gerilemesi ve buna bağlı olarak ithal mallarının ucuzlaması, reel faizlerin gerilemesi, ithalatın artması sonucu yerel üreticilerin karşılaştığı rekabet, tarımsal üretimde kuraklık, don gibi ciddi bir sorunun yaşanmaması ve son olarak görece olarak yakalanan siyasi ve ekonomik istikrar gibi etkenlerde enflasyon oranlarının gerilemesinde etkili olmuştur (Esen vd., 2005: 5).

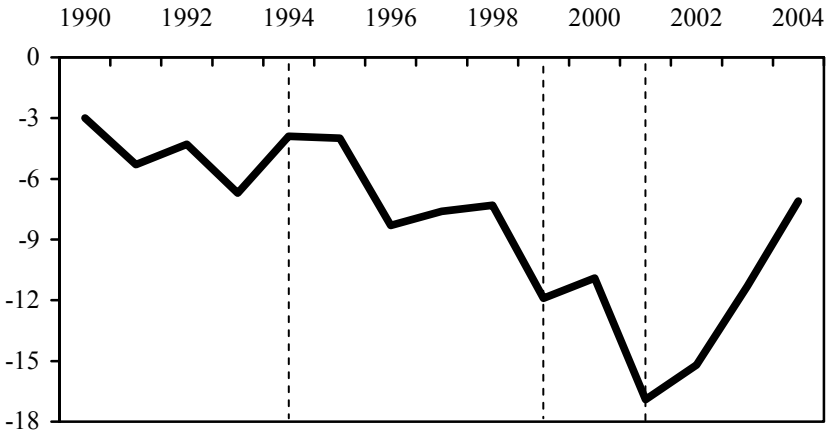
Grafik 10. TÜFE Bazında Enflasyon (1990 – 2004)

3.1.3.3. Bütçe Dengesi

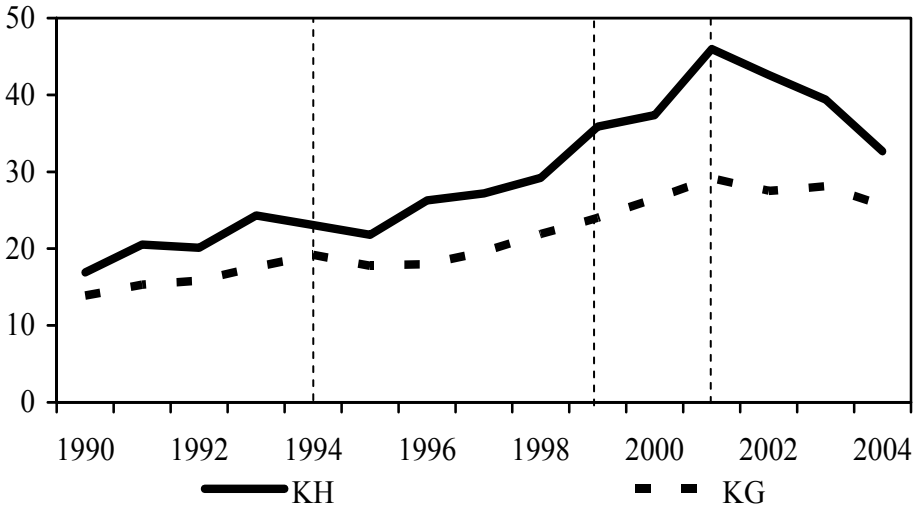
1980'li yıllarda yaşanan siyasi ve ekonomik faktörlerin bütçenin temel kalemlerinde meydana getirdiği etkiler 1990'lı yıllara da yansımıştır. Bu dönemde de terörle mücadele faaliyetlerinin devam etmesi, personel giderlerinin artış göstermesi ve borçlanma temelli bütçe finansmanının beraberinde getirdiği ağır faiz yükü, kamu harcamalarındaki yükseliş trendinin değişim göstermeden devam etmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca 1990 – 1999 döneminin ortalarında ve sonlarında meydana gelen ağır ekonomik krizler devlet müdahalelerini kaçınılmaz hale getirdiği için kamu harcamalarındaki bu eğilimin önüne geçilememiştir. Vergi gelirleri alanında ise kamu harcamalarındakine paralel bir artış gerçekleşmediğinden bütçe açığı 1990'lı yıllarda daha fazla önem kazanan bir sorun niteliğine dönüşmüştür.

Grafik 11. Bütçe Dengesi (1990 – 2004) (%GSMH)

Bütçe dengesinin 1990 – 2004 dönemindeki gelişiminin gösterildiği Grafik 11, 2001 yılına kadar geçen süreç içerisinde özellikle ekonomik kriz dönemlerinin kamu kesimi mali yapısını oldukça kötü bir biçimde etkilediğini ortaya koymaktadır. Kesikli çizgiler ile belirtilen yıllarda ya da bu yılları takip eden dönemlerde kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki makasın giderek açılmasına bağlı olarak bütçe dengesinin keskin düşüşler gösterdiği dikkat çekmektedir. Nitekim 1994 krizinden sonra bütçe açığının ulusal hasılaya oranı yüzde 3,9'dan 1995'te yüzde 4'e ve 1996'da da yüzde 8,3'e yükselmiş, 1999 krizinde yüzde 7,3'den yüzde 11,9'a, 2001 krizinde ise yüzde 10,9'dan yüzde 16,9 seviyelerine kadar çıkmıştır.

Grafik 12. Kamu Harcamaları - Kamu Gelirleri (1990 – 2004) (%GSMH)

Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki farkın borçlanmadan kaynaklanan nedenlerle daha fazla büyümemesi için faizlerin düşürülmesi girişimine piyasaların gösterdiği tepkiler diğer makro ekonomik dengesizlikler ile birleşince 1994 yılında ekonomik kriz patlak vermiştir. Grafik 12'de görüldüğü üzere 1993'te söz konusu fark açılarak ulusal hasıla içerisinde kamu harcamalarının payı yüzde 24,3 kamu gelirlerinin payı ise yüzde 17,3 düzeyinde gerçeklemiştir. Krizle birlikte kamu maliyesinin disipline edilmesi gereği önem kazanmış ve bu amaçla aşağıda belirtilen tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır (Tecer, 2003: 92):

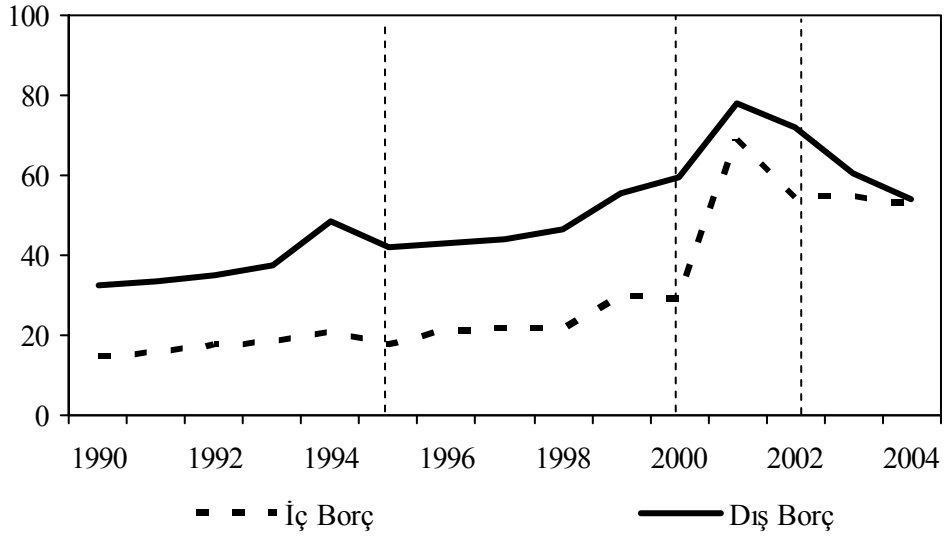
- KİT ürünlerinden öncelikle şekere yüzde 50, çaya yüzde 70, akaryakıta yüzde 70 ve tekel maddelerine yüzde 90 zam yapılması,
- Hükümete akaryakıt tüketim vergisini, yüzde 300'e kadar artırma yetkisinin verilmesi,
- Kamu kuruluşlarının sosyal tesis, kamp ve lojmanlarının satışı, Hazine'ye ait taşınmazların satış işlemlerinin hızlandırılması,
- Vergi denetimlerinin yaygınlaştırılması,
- Emlak, taşıt, kurumlar ve gelir vergisi mükelleflerinden yeni yasal düzenlemelerle bir kere için ek vergi toplanması,
- Kamuda personel alımının dondurulması,
- Memurlara yıl içinde yapılacak maaş zamlarının bütçe ödenekleriyle sınırlandırılması,
- Savunma ve sosyal güvenlik harcamaları dışında kamu cari harcamalarında yüzde 30, 1994 yılında bitecek olanlar dışında tüm kamu yatırım projelerinde yüzde 20 oranında kısıntıya gidilmesi,
- 1994 için öngörülmüş olan bütçe açığının yarı yarıya azaltılarak 100 trilyon lira aşağı çekilmesi, kamunun iç borç stokunun 40 trilyon liraya düşmesi ve borç faiz döngüsünün kırılması.

Alınan bu tedbirler içerisinde mükelleflerden getirilen ek vergilerin tahsil edilmesi, kamu harcamalarında belli ölçüde tasarruf sağlanması ve KİT ürünlerine yapılan zamların yanı sıra IMF'den de 700 milyon dolar kredi alınması sonucu, 1993 yılında yüzde 6.7 olan bütçe açığı/GSMH oranı 1994 yılında yüzde 3.9'a

kadar düşmüştür. Ancak 5 Nisan Kararları ile uygulamaya konulan daraltıcı maliye politikaları, 1995 yılının ikinci yarısına kadar sürdürülebilmiştir.

1995 yılında erken seçim kararının alınması nedeniyle, yeniden genişletici maliye politikalarına geçilmiş ve bunun sonucu olarak da bütçe açığının ulusal hasıla içerisindeki payı yüzde 4 seviyelerinden, 1996 yılında yüzde 8.3 seviyelerine yükselmiştir. Artan kamu kesimi açıklarının olağan kamu geliri niteliğindeki vergiler ile karşılanamaması ise, maliyeti oldukça yüksek olan borçlanma yöntemine daha fazla başvurulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. 5 Nisan 1994'de yaşanan ekonomik krizin hemen sonrasında Hazine'ye kullandırılacak olan kısa vadeli avans miktarının 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren kademeli olarak düşürülmesine yönelik kararının alınması da bu duruma katkıda bulunmuştur. 1997 yılında Hazine ile TCMB arasında bir protokol yapılmış ve yapılan protokol gereğince Hazine'nin TCMB'den kısa vadeli avans kullanamayacağı hükme bağlanmış ve 1998 yılından itibaren de kısa vadeli avans kullanımı fiilen durdurulmuştur (Dileyici ve Özkıvrak, 2000). Sonuç olarak kamunun borç yükü azalmadığı gibi, kamu iç borç stokunun vadesi de özellikle kriz dönemlerinde önemli ölçüde kısalmıştır.

Grafik 13. İç Borç Stoku ve Dış Borç Stoku (1990 -2004) (% GSMH)

Artan borç yükü karşısında iç ve dış faktörlerin de etkisiyle zamanla bozulan makro dengeler, Türkiye ekonomisini 1990'ların sonlarında yeni bir daralma süreci ile karşıya karşıya bırakmıştır. Böyle bir ortamda, meydana gelen Marmara

Depremi ise özellikle maliye politikalarını altüst ederek yaşanan problemlerin oldukça derinleşmesine neden olmuştur. Söz konusu gelişmeler üzerine IMF ile Aralık 1999'da üç yıllık stand-by (kısa vadeli destek) anlaşması imzalanmış ve öncelikle fiyat istikrarsızlığı sorununun düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede enflasyonun düşürülmesi için önemli bir bütçe fazlasının oluşturulması gerektiği üzerinde de durulmuştur.

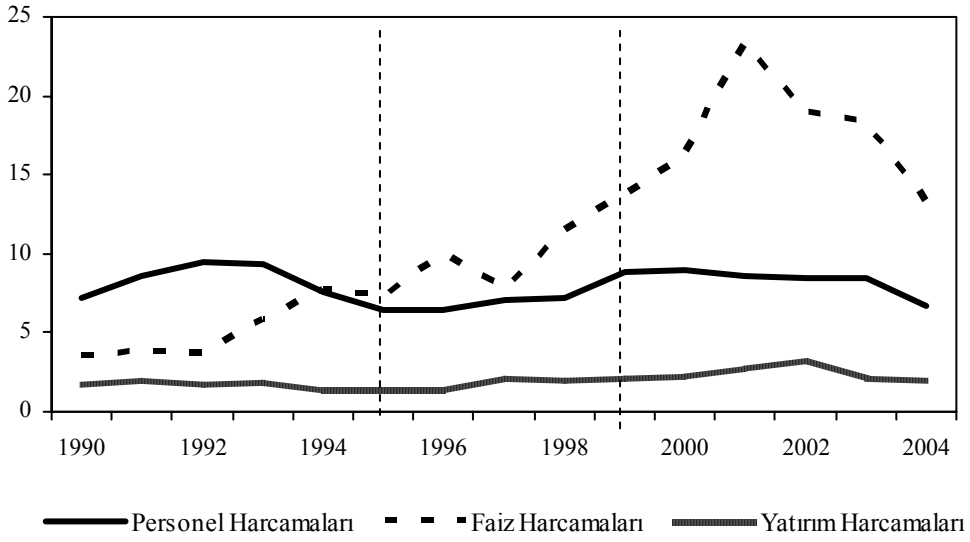
Bütçe fazlası oluşturabilmek amacıyla kamu gelirlerine ilişkin olarak; gayrimenkul sermaye iratları ve serbest meslek kazançları ile faiz ve repo gelirlerine uygulanan stopaj oranları yükseltilmiş, ücret ve maaş gelirlerine ilişkin vergi oranları artırılmış ve özel istisna miktarlarındaki artış ise hedeflenen enflasyon oranıyla sınırlandırılmıştır. Kamu harcamalarına yönelik tedbirlerde ise 2000 yılında cari harcama kalemlerinde ve yatırım harcamalarında kısıntı yapılarak tasarruf yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca borç faiz ödemeleri yükünü hafifletmek amacıyla özelleştirmelere ve uzun vadeli dış borçlanmaya gidilmesi planlanmıştır (Ulusoy, 2004: 337).

2000 yılında uygulamaya konulan bu ekonomik program, ilk 10 ay içinde iyi bir performans göstermiş, kamu gelirleri artarken kamu harcamaları gerilemiş ve iç borçlanma faiz oranları da hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Ancak bankacılık kesiminden kaynaklanan problemler, Kasım 2000'de bir likidite sorununun oluşmasına neden olmuştur. Kendisini belirgin biçimde hissettiren likidite sorunu ise siyasi olumsuzlukların da etkisiyle Şubat 2001'de ciddi bir krize dönüşmüştür. Bu süreç içerisinde çok fazla yükselen faiz oranları da devletin mali yükümlülüklerini oldukça artırarak bütçe açıklarının büyümesine yol açmıştır. Böylece kamu harcamalarının GSMH'ye oranı 2000 yılında yüzde 37.4 iken 2001 yılında bu oran yüzde 46'ya çıkmıştır. Bütçe açıklarının GSMH içindeki payı da yüzde 6 oranında artış göstererek yüzde 10.9'dan yüzde 16.9'a ulaşmıştır.

Bütçe açıklarının 2000 ve 2001 kriz dönemlerinden sonra göstermiş olduğu söz konusu eğilim, özellikle faiz harcamaları tarafından belirlenmiştir (Grafik 12). Faiz harcamaları/GSMH oranı, 2000 yılında yüzde 16.3 iken bu oran 2001 yılında yüzde 23.3'e ulaşarak bir rekor kırmıştır. Böylece faiz dışı harcamalar ilk defa faiz harcamalarının altında kalmıştır. Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere, kriz dönemlerinde aşırı yükselen faizler ile kamu ve fon bankalarının getirdiği ilave

yüklerin iç borç stoğunu hesapsız bir biçimde artırmasından kaynaklanmıştır (Oyan, 2001: 45).

Grafik 14. Kamu Harcama Türlerinin Gelişimi (1990 – 2004) (%GSMH)

2000 yılı boyunca uygulanmış olan "kur çıpasına dayalı enflasyonu düşürme programı", ard arda yaşanan iki kriz sonucunda yerini daha sonra, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"na bırakmıştır. Bu program ile sürdürülemez boyutlara ulaşan kamu kesimi iç borç dinamiğinin ortadan kaldırılması, ekonominin dış desteğe muhtaç olmayacak biçimde sağlıklı bir yapıya kavuşturulması ve bu amaca uygun olarak da finansal piyasaların yeniden yapılandırılarak, bankacılık kesimine işlerlik kazandırılması hedeflenmiştir (Ural, 2003: 18).

Faiz ödemelerinin ipoteği altına girmiş olan devlet bütçesini yeniden yapılandırabilmek ve kamu borçlarının sürdürülebilirliğini sağlamak için de, faiz dışı fazla ölçütlerine dayalı sıkı maliye politikası tedbirlerine daha fazla önem verilmiştir. Bu doğrultuda kamu harcamaları ve gelirlerine ilişkin olarak, aşağıda sıralanan tedbirlerin alınması planlanmıştır (www.hazine.gov.tr 12/08/2003):

- Faiz dışı harcamalardaki nominal artışın, GSMH'daki nominal artışın altında tutulmasına özen gösterilecektir. Bu çerçevede 2001 yılında 2000 yılına kıyasla, harcamalarda yüzde 9 oranında reel bir azalma hedeflenmektedir.

- Kamu harcamaları disiplin altına alınarak azami tasarruf sağlanacaktır. Bu amaçla, Kamu Tasarruf Genelgesi titizlikle uygulanacaktır. Maliye Bakanlığı'nın uygun gördüğü ödenek kalemlerinde blokaj uygulanacaktır.
- Diğer cari, yatırım ve bazı transfer harcamalarındaki artış, kur ve fiyat artışlarının altında tutularak GSMH'nın yüzde 1,5'i kadar tasarruf sağlanacaktır.
- Bu önlemlerin yanısıra bütçenin diğer cari transferler kaleminde yapılacak kesintiler ile GSMH'nın yüzde 0,3'ü oranında tasarruf sağlanacaktır.
- Kamu bankalarının faiz farkı ödemelerini karşılamak üzere bütçeye GSMH' nın yüzde 0,2'si oranında ödenek konmuştur. Ödenek aşımına yol açacak yükümlülükler verilmeyecektir.
- Sağlık, eğitim ve güvenlik hizmetleri hariç, kamuda yeni personel alımı ancak çok olağanüstü ve kuruluşların etkinliği açısından mutlaka gerekli durumlarda yapılacaktır. Toplam memur sayısında artış olmayacaktır.
- Tüm kesimleri ilgilendirmeyen ve ücret adaletini hedeflemeyen münferit maaş ve ücret artış talepleri kesinlikle dikkate alınmayacaktır.
- Çok zorunlu haller dışında yatırım programına yeni proje alınmayacak ve yıllara yayılmış ihalelere gidilmeyecektir.
- Gider artışına yol açacak teşkilat genişlemesi ve yeni kadro oluşumu dahil, kaynağı olmayan harcama artırıcı hiç bir öneri gündeme getirilmeyecektir.
- KİT'lerin etkin çalışmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmaktadır. Bu çerçevede personel sayısı artırılmayacak, fazla mesai, ikramiye ve prim gibi ödemelerde kısıntıya gidilecek, cari harcamalar kontrol altına alınacak ve yatırım harcamaları rasyonalize edilecektir.
- Tarımsal destekleme fiyatları, öngörülen enflasyonu aşmayacak şekilde artırılacak ve kuruluşların finansman imkanları dikkate alınarak miktar kısıtlamasına gidilecektir.
- Sosyal güvenlik kurumlarının sağlık harcamaları disiplin altına alınacaktır.
- Kamuda taşıt kullanımı sınırlandırılacak ve Taşıt Kanunu etkin bir biçimde uygulanacaktır.
- Vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik olarak 2000 yılı sonunda alınan tedbirlerin titizlikle uygulanmasına devam edilecektir.

- Akaryakıttaki otomatik fiyatlandırma mekanizmasına devam edilecek ve Akaryakıt Tüketim Vergisi (ATV) en az hedeflenen enflasyon ölçüsünde ayarlanacak ve ATV tahsilatının GSMH içindeki payı yüzde 2,8 olacaktır.
- Başta enerji ve petrol sektörü olmak üzere ithale dayalı ürünlerin fiyatları kurdaki değişiklikleri, artan maliyetleri ve ekonomik gerçekleri yansıtacak şekilde geciktirilmeden uygulanacaktır.
- Vergi tabanının yaygınlaştırılması amacıyla vergi kimlik numaralarının kullanımı genişletilecektir.
- Vergi kayıp ve kaçağının en aza indirilmesi amacıyla vergi denetimleri artırılacaktır.
- Vergi tahsilatının artırılması için vergi gecikme faiz ve cezaları enflasyonla uyumlu bir biçimde yükseltilecektir.
- Bireysel yatırımcıların kamu kağıtlarından elde ettikleri gelirlerin beyanname dışı tutulması suretiyle kamu kağıtlarına olan bireysel talep artırılacaktır.

Faiz dışı fazla ekseninde şekillendirilen daraltıcı maliye politikaları, 2001'den itibaren sonuç vermeye başlamış ve mali göstergelerde düzelme belirtileri ortaya çıkmıştır. Bütçe dengesinde, özellikle faiz harcamalarındaki düşüşe paralel olarak meydana gelen bu gelişme Grafik 12 ve Grafik 13 üzerinde de görülebilmektedir.

Faiz harcamalarının düşmesi, toplam kamu borç oranını etkilediği için olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Fakat kalıcı başarıyı, reformlarla yapılan yapısal değişiklikler belirlemektedir. Yapısal reformların yeterince hızla yapılamadığı bir ortamda ise, faiz dışı fazla hedefinin tutması, ancak bütçe kalitesinden ödün verilmesi ile gerçekleştirilmektedir (Dilek, 2005: 8). Nitekim Türkiye'de prodüktif nitelikteki yatırım harcamalarının GSMH içindeki payı 2002 yılında yüzde 3.1'den 2002 yılında yüzde 1.9'a; cari harcamaların payı ise yüzde 8.4'den yüzde 6.7'ye gerilemiştir. Vergi gelirlerinde ise vergi tabanının genişletilmesinden ötürü istenilen bir artış ortaya çıkmamıştır. IMF tarafından 2001'den sonrası için belirlenen yüzde 6.5'luk faiz dışı fazla skalasını çok yüksek bulan bazı iktisatçılar da, yapısal reformlarla desteklenmeyen bu uygulamaların işsizlik ve yoksulluk olarak topluma yansıdığını savunmaktadırlar.

Faiz dışı fazla hedefleri doğrultusunda iktisadi politikalarını şekillendiren kamu borç yükü ciddi düzeylere ulaşmış ülkelerde, elde edilen bütçe fazlası ile faiz ödemelerinin bir kısmı karşılanmakta ve borçlanma ihtiyacı da düşürülebilmektedir. Faiz ödemelerinin kalan bölümü ise borçlanma ile finanse edildiği için, sonuçta borç stokundaki artış, faiz ödemelerinden daha küçük olmakta ve faiz dışı fazla verildiği sürece KKBG azalmaktadır (Gürdal ve Yardımcıoğlu, 2005: 23). Ancak bütçe kaynaklarının, çarpan etkisi yüksek olan faiz dışı kamu harcamalarından, daha düşük etkiye sahip borç ödemelerine yönlendirilmesinin ekonomiyi daraltacağı ve refahı azaltacağı ileri sürülmektedir (Somçağ, 2006: 139).

Tablo 21'de Türkiye ekonomisine ilişkin borçlanma ve faiz dışı fazla ile veriler sunulmaktadır.

Tablo 21. Borç Stokları ve Faiz Dışı Fazla/GSMH (2000 – 2004)

Yıllar	İç Borç St. (milyar TL)	İç Borç St. / GSMH	Dış Borç St. (milyar TL)	Dış Borç St. / GSMH	FDF / GSMH*
1990	42.454	14,4	96.082	32,59	0,5
1991	91.822	15,4	200.399	33,61	-1,5
1992	221.424	17,6	440.961	35,05	-0,6
1993	523.877	17,9	1.094.581	34,44	-0,9
1994	1.092.621	20,6	2.561.295	48,29	3,8
1995	1.744.209	17,3	4.227.438	41,93	3,3
1996	4.911.403	21,0	10.115.151	43,25	1,7
1997	5.264.586	21,4	10.775.181	43,8	0,1
1998	14.471.509	21,7	31.077.065	46,6	4,3
1999	25.477.769	29,3	48.433.848	55,7	1,8
2000	37.577.494	29,0	76.839.496	59,3	5,3
2001	164.360.842	69,2	185.262.221	78,0	6,4
2002	141.059.233	54,5	185.577.009	71,7	3,7
2003	166.357.352	54,5	184.061.437	60,3	5,2
2004	183.553.146	52,3	188.466.615	53,7	6,1

Kaynak: TÜİK (2007), İstatistik Göstergeler 1923 – 2006, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara, s. 592. *DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

Türkiye'de konsolide bütçe dengeleri açısından faiz dışı fazla hedeflerinin önemli ölçüde yakalanmış olmasına rağmen, borç stokundaki artış eğiliminin kırılamadığı dikkat çekmektedir. Bu sonuçlar, faiz dışı fazla politikasının tek başına yeterli olmadığını, sorunların çözümü açısından; yüksek büyümenin sürdürülmesinin yanı sıra reel faizlerin düşürülmesi, kurların kontrol altına alınması ve kayıt dışı faaliyetlerin de azaltılması gibi tedbirlerin de büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır (Emil ve Yılmaz, 2004: 11).

3.1.3.4. Cari İşlemler Dengesi

1980'lerin sonunda meydana gelen ekonomik durgunluğu yabancı tasarrufları ülkeye yönlendirmek suretiyle aşabilmek ve aynı zamanda uluslararası

ekonomik entegrasyona dahil olabilmek bağlamında "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" yeniden düzenlenmesi ile birlikte Türkiye ekonomisinde esasen sermaye ithaline dayanan bir sürecin de kapıları aralanmıştır (Ongun, 2002: 54). Bazı ekonomik göstergelerin açık şekilde değişimine yol açan söz konusu süreç, özellikle faiz ve kur gibi unsurların, diğer makro büyüklükler üzerinde daha belirleyici hale geldiği bir iktisadi yapının oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Tablo 22. Faiz Oranları (1990 – 2004)

Yıllar	Tasarruf Mevduatı Faiz Oranı	TCMB Reeskont Faiz Oranı	İnterbank Gecelik Faiz Oranı
1990	59,4	50,75	62,72
1991	72,7	54,50	59,87
1992	74,20	54,80	67,77
1993	74,80	54,80	69,93
1994	95,56	64,00	92,05
1995	92,32	57,00	106,31
1996	93,77	57,00	74,33
1997	96,60	80,00	77,93
1998	94,80	80,00	79,00
1999	46,70	80,00	69,90
2000	45,60	70,00	198,95
2001	62,50	70,00	59,00
2002	48,19	64,00	44,00
2003	28,59	43,00	26,00
2004	22,10	38,00	19,10

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2006), http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm (01/10/2007).

Dış finansal serbestlik ortamında gerçekleşen faiz artışları, ulusal tasarruf yetersizliğini karşılayabilmek için gerekli olan yabancı yatırırımlar içerisinde portföy yatırımları ile kısa vadeli sermaye hareketlerine ağırlık verilmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim 1990 – 1993 döneminde Tablo 23'de görüldüğü üzere önemli miktarda yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir.

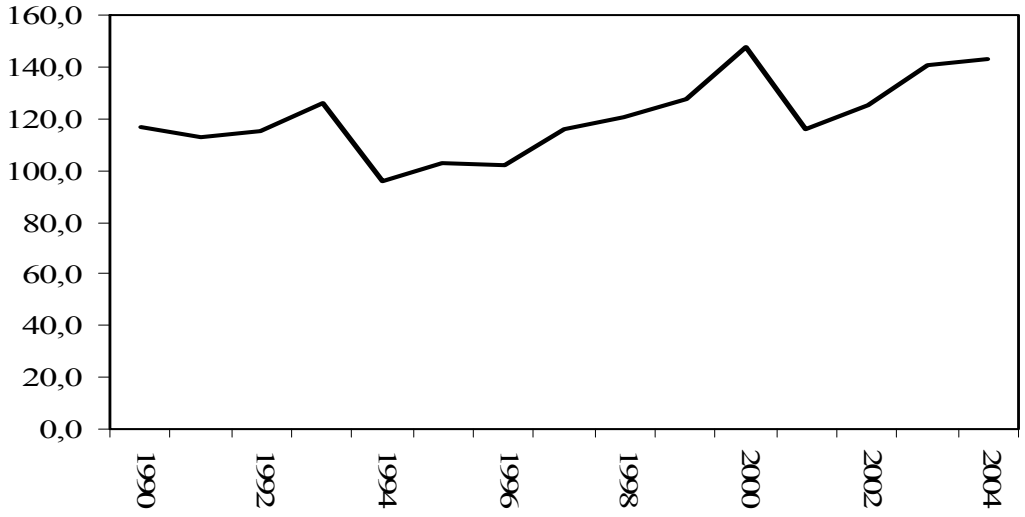
Tablo 23. Cari İşlemler Hesabı (1990 – 2004) (Milyon Dolar)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
I-CARİ İŞL. HSB.	**-2.625**	**250**	**-974**	**-6.433**	**2.631**	**-2.339**	**-2.437**	**-2.638**	**1.984**	**-1.340**	**-9.821**	**3.392**	**-1.524**	**-8.036**	**-15.599**
A. DIŞ TİC. DEN.	-9.448	-7.260	-8.076	-14.081	-4.167	-13.152	-10.264	-15.048	-14.052	-10.185	-21.959	-3.733	-7.283	-14.010	-23.878
B. HİZMET. DEN.	4.966	5.164	5.807	6.740	7.052	9.620	6.657	10.912	13.506	7.491	11.366	9.132	7.879	10.511	12.797
C. YAT. GEL. DEN.	-2.508	-2.663	-2.625	-2.744	-3.264	-3.205	-2.927	-3.013	-2.985	-3.537	-4.002	-5.000	-4.556	-5.557	-5.635
D. CARİ TRANSFER.	4.365	5.039	3.920	3.652	3.010	4.398	4.097	4.511	5.515	4.891	4.774	2.993	2.436	1.027	1.117
II- SERM. FİN. HES.	3.093	-1.198	2.164	8.595	-4.463	-93	938	3.625	-1.287	-377	12.581	-1.633	1.406	3.096	13.410
A. SERMAYE HESABI	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B. FİNANS HESAPLARI	3.093	-1.198	2.164	8.595	-4.463	-93	938	3.625	-1.287	-377	12.581	-1. 633	1.406	3.096	13.410
Doğrudan Yatırımlar	700	783	779	622	559	772	612	554	573	138	112	2.855	962	1.253	2.026
Portföy Yatırımları	547	623	3.411	3.917	1.158	237	570	1.634	-6.711	3.429	1.022	-4.515	-593	2.465	8.023
C. RESMİ REZERVLER	-781	1.223	-1.484	-314	-625	-5.032	-4.545	-3.316	-216	-5.614	-354	2.694	-6.153	-4.047	-824
III. NET HATA NOK.	**-468**	**948**	**-1.190**	**-2.162**	**1.832**	**2.432**	**1.499**	**-987**	**-697**	**1.717**	**-2.760**	**-1.759**	**118**	**4.940**	**2.189**

Kaynak: TÜİK (2007), İstatistik Göstergeler 1923 – 2006, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara, s. 421.

Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ile beraber özellikle portföy yatırımlarında belirgin bir hareketlenmenin meydana geldiği görülebilmektedir. Portföy yatırımları şeklinde giriş yapan bu sermaye ise daha çok kamu açıklarını finanse etmek üzere gerçekleştirilen tahvil borçlanmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. 1994 yılında devletin söz konusu yöntem ile borçlanabilirliğinin azalması ve ekonomik krizin yabancı yatırımcılar üzerinde meydana getirdiği olumsuz etki kısa sürede piyasalara yansımış ve buna bağlı olarak portföy yatırımları girişi 1993 yılına göre yüzde 70 oranında düşerek yaklaşık 1,2 milyar dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar alanında 1989 – 1994 döneminde de başlangıçta öngörülen ilerleme sağlanamamıştır. 1990'lı yıllarda yabancı sermayenin Latin Amerika ülkeleri ile yabancı sermayeyi özendirici politikalar izleyen Uzak Doğu ülkeleri ve Çin'e yönelmesinin bu sonucun ortaya çıkmasında önemli bir rolü bulunmaktadır (Kar ve Kar, 2003). Spekülatif nitelikteki kısa vadeli yabancı kaynak girişinin hız kazanması ise ulusal paranın değerlenmesi yönünde bir baskı unsuruna dönüşmüştür.

Grafik 15. TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi (1995=100)

Türkiye'de reel efektif döviz kurunun gelişmesine bakıldığında 1994 ve 2001 yıllarında kurun gerilediği yani TL'nin değer kaybettiği, onun dışında kalan diğer dönemlerde ise genellikle ulusal paranın değer kazandığı görülebilmektedir. Bu sonuç üzerinde izlenen "sıcak para politikası"nın büyük etkisi olmuş ve ulusal

paranın değerlenmesi özellikle ihracat ve ithalat aracılığıyla dış ticaret dengesine yansımıştır. İhracatın yüzde 15; ithalatın da yüzde 24 oranında artış gösterdiği 1994 Krizine kadar geçen dört yıllık dönemde dış ticaret hacmi, yüzde 27 oranında yükselerek 35 milyar dolardan 45 milyar dolar seviyesine çıkmıştır (www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/IHR/genel.doc 10/07/2007). Dış ticaret açığındaki bu olumsuz gelişmede TL'nin değerlenmesinin yanı sıra ekonominin hızlı büyümesi, iç talepte meydana gelen canlılık ve ithalat serbestisi önemli rol oynamıştır (Parasız, 1996: 248). İthalat serbestisi kapsamında yapılan değişiklikler ise şu şekilde sıralanabilir (Ongun, 2002: 56):

- İthalatta, ithali müsaadeye bağlanmış tabi mallar listesi tümüyle kaldırılmış,
- İthali Fon'a tabi malların sayısı azaltılmış,
- İthalatta teminat yatırma uygulamasına son verilmiş,
- Doğu Bloku ülkelerinin politik ve ekonomik sistemlerinde meydana gelen değişikliğin etkisiyle dış ticaret sermaye şirketlerine daha önce tanınmış olan "ticareti devletleştirilmiş ülkelerden yapma zorunluluğu", sona erdirilmiştir.
- Gümrük vergisi oranında 1989 yılında yapılan indirimler sürdürülmüş ve en kapsamlı indirimlerde 1990'da gerçekleştirilmiştir,
- İhracatın teşvikine yönelik desteklemeler, kademeli olarak tasfiye edilmiştir.

Ayrıca 1990'lı yılların başlarında sanayileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk da, ülkemizin ihracatına olumsuz biçimde yansımıştır. Özellikle, OECD ve Avrupa ülkelerindeki ekonomik daralma, bir yandan, ihracata konu olan ürünlerimize yönelik talebi kısarken, öte yandan, ülkemizin uygun fiyatlarla ithalat yapmasına olanak vermiştir. Buna ilave olarak batıda gerçekleşen endüstriyel yapılanmadaki değişiklikler, Avrupa'nın terk ettiği, ancak ülkemizdeki teknolojilere göre ileri olan makine ve teçhizatın çok düşük fiyatlarla ülkemize getirilmesine olanak tanımıştır (Parasız, 1996: 225).

1990 – 1993 döneminde yukarıda belirtilen koşulların etkisiyle şekillenen dış ticaret yapısının, 1994 krizinin meydana gelmesinde de aktif bir rolü olmuştur. Tablo 24'de görüldüğü üzere 1993 yılında, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 64'lerden yüzde 52'lere ve cari işlemler dengesinin ulusal hasıla içerisindeki payı

da -0,6'lardan -3,6'lara kadar gerilemiştir. Fakat ülkenin resmi rezervleri ise söz konusu dönem içinde önemli miktarda artmıştır. Bu durum, daha önce olduğu gibi döviz arz ve talebi ile cari işlemler dengesi arasında bir ilişkinin artık bulunmadığı anlamına gelmektedir. Rekor düzeyde cari işlemler açığına rağmen sıcak para girişi sayesinde döviz rezervlerinin yükselmesi, döviz piyasası açısından görünürde bir sıkıntı bulunmadığı şeklinde yansımıştır. Ancak 1993 yılının ikinci yarısından itibaren dış ticaret açıkları ve çeşitli uluslararası kuruluşların Türkiye'nin kredi notu ile ilgili açıklamaları, döviz piyasasındaki spekülatif eğilimleri yükseltmiştir. 1989 – 1992 döneminde döviz kurlarının enflasyon oranının altında değişim göstermesinden ötürü reel olarak değer kazanan TL, 1993 yılının ikinci yarısından itibaren artan döviz talebi nedeniyle geçmişteki duraklamaları da telafi edecek şekilde düşüşe geçmiştir. Böylece devalüasyon beklentisi de daha belirgin bir hale gelmiştir (Şahin, 2002: 220).

Tablo 24. Dış Ticaret Göstergeleri

Yıllar	İhracat / İthalat	İhracat / GSMH	İthalat / GSMH	Dış Ticaret Hacmi (milyon $)	İhracat (milyon $)	İthalat (milyon $)
1990	58,1	8,6	14,8	35.261	12.959	22.302
1991	64,6	9,1	14,0	34.640	13.593	21.047
1992	64,3	9,3	14,5	37.585	14.715	22.871
1993	52,1	8,6	16,5	44.773	15.345	29.428
1994	77,8	13,7	17,6	41.375	18.106	23.270
1995	60,6	12,7	21,0	57.346	21.637	35.709
1996	53,2	12,6	23,8	66.851	23.224	43.627
1997	54,1	13,7	25,2	74.819	26.261	48.559
1998	58,7	13,1	22,2	72.895	26.974	45.921
1999	65,4	14,4	22,0	67.258	26.587	40.671
2000	51,0	13,9	27,3	82.277	27.775	54.503
2001	75,7	21,5	28,4	72.733	31.334	41.399
2002	69,9	19,9	28,5	87.612	36.059	51.554
2003	68,1	19,8	29,0	116.592	47.253	69.340
2004	64,8	21,1	32,6	160.706	63.167	97.540

Kaynak: TÜİK (2007), İstatistik Göstergeler 1923 – 2006, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara, s. 421.

Sürdürülemez duruma gelen ve ulusal hasıla içerisindeki payı yüzde 3,6'ya yükselen cari işlemler açığı, bankaların açık pozisyonlarında meydana gelen genişleme ve hükümetin faiz hadlerini baskı altında tutmaya yönelik zorlamaları sonucunda, finansal bir krizin oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Krize kısa sürede büyük bir ivme kazandıran etken ise sermaye çıkışları ile gerçekleşmiştir (Ongun, 2002: 59). Mal piyasasının yanı sıra para ve döviz piyasasının da serbest şekilde işlemekte olduğu bir ortamda, para, döviz, sermaye, mal ve emek piyasası arasında kendisini gösteren dengesizlikleri gidermek ve kronikleşmiş enflasyonun üç rakamlı düzeylere tırmanmasını engellemek amacıyla, "5 Nisan Kararları" alınmıştır (Parasız, 1996: 219). Bu kapsamda da; fiyat istikrarının tesis edilmesi, kamu kesimi mali dengesinin iyileştirilmesi, cari işlemler açıklarının kapatılması ve özelleştirme, sosyal güvenlik, bankacılık ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler gibi alanlarda yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi yönünde bir dizi karar alınmıştır (Şiriner ve Doğru, 2006: 163).

Cari işlemler açığının kapatılmasına yönelik ilk olarak, yüksek oranlı bir devalüasyon ile nispi fiyat dengesinin ihracatçılar lehine iyileştirilmesi, Eximbank kredilerinin artırılması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve özelleştirmelere hız verilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca yurt içi talebi destekleyen tüm unsurlarda kısıntıya gidilerek yurt dışı talep artışı yaratılması için çalışmalar yapılması da kararlaştırılmıştır (Şiriner ve Doğru, 2006: 163).

İstikrar Kararları kapsamında ilan edilen yüksek devalüasyon, TL'nin reel olarak değer kaybetmesine yol açarken uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkilemiş, 1994 ve 1995 yıllarında ihracatımız iyi bir performans göstererek sırasıyla %18 ve %19,5 oranında artış kaydetmiştir. Ancak ithalatın yüzde 53,5 gibi önemli bir düzeyde yükselmesi sonucunda ihracatın ithalatı karşılama oranı da, yüzde 77,8'den 1995'de yüzde 60,6'ya gerilemiştir. İthalattaki artışın gerisinde ise AB ile 1.1.1996 tarihinde kurulacak olan Gümrük Birliği'ne ilişkin beklentilerin etkisi olmuştur. Birliğin hayata geçmesiyle AB'nin Türkiye kaynaklı tekstil – giyim ithalatına anlaşmalarla getirilen kısıtlamaların son bulacak olması düşüncesinden hareketle özellikle bu sektörlerdeki yatırım malları ithalatı artış göstermiştir (Ongun, 2002: 59).

1995 yılında, Gümrük Birliği'ne girilmesi yönünde karar alınması ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla faaliyetler yürütmek üzere kurulmuş olan Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olunması, Türkiye'nin ihracatını etkileyecek olan önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. 1980 sonrasında yoğun bir şekilde uygulanan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılarak, uluslararası yükümlülüklerimize uygun biçimde hazırlanan "İhracatta Devlet Yardımları" programları, Haziran 1995 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. Avrupa Topluluğu Mevzuatına uyum çalışmaları çerçevesinde, İhracatı Teşvik Mevzuatının da Topluluğun Gümrük Kodu'na uyumlu hale getirilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında; Gümrük Birliği'nin temel prensiplerine de bağlı kalınmak suretiyle, ülkemiz dış ticaretinin yapısı ve ihracat potansiyeli dikkate alınarak oluşturulan Dahilde İşleme Rejimi, 1.1.1996 tarihi itibariyle İhracatı Teşvik Mevzuatı yerine ikame edilmiştir. Ayrıca, ihracatçılara doğrudan nakdi yardımların kaldırıldığı ve dış ticaretin uluslararası normlara uygun hale getirildiği 1995 sonrası dönemde, ihracatın desteklenmesinde tanıtım faaliyetleri de ön plana çıkmıştır (www.ihracatdunyasi.com 10/07/2007).

1996 yılında dünya ticaretinin büyüme hızındaki yavaşlama nedeniyle Türkiye ekonomisinde ihracat artış hızı yüzde 7,3'e gerilemiştir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 dönemi için yüzde 9,1 iken, 1996 yılında yüzde 5,4'e düşmüştür. İhracatın 1997 yılında bir önceki yıla göre daha hızlı gelişme göstererek yüzde 13,1 seviyesinde artması ve 26,2 milyar dolar düzeyine çıkmasının esas nedeni ise, yılın ikinci yarısında Asya'da ortaya çıkan mali krizin etkilerine rağmen, dünya hasılasında kaydedilen önemli ölçüde büyüme sonucunda artan dış talep olmuştur. Ancak 1997 yılı ortalarından itibaren, önce Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece yüzde 2,2 oranında kalırken, dünya ihracatı ise yüzde 1,6 oranında küçülmüştür. Söz konusu gelişme doğal olarak Türkiye'nin ihracatını da olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'ya sıçraması ülkemiz ihracatında beklenen artışın gerçekleşmesini engellemiştir (www.ihracatdunyasi.com 10/07/2007). Ayrıca 1998 yılı başlarında uygulamaya

konulan daraltıcı maliye politikasının etkisiyle yılın ikinci yarısından itibaren yatırım ve özel tüketim harcamaları da yurt dışı talebi, olumsuz yönde etkilemiştir. 1999 yılında Bolu ve Düzce'de meydana gelen deprem felaketleri ise makro göstergelerdeki mevcut dengesizlikleri daha da kötüleştirmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268).

Enflasyonu düşürmek ve ekonomide büyüme ortamını yeniden tesis edebilmek amacıyla uygulamaya konan ekonomik program, piyasalardaki güven sorununu ortadan kaldırarak faizlerin düşmesine ve bu kanaldan, ertelenen tüketim ve yatırım taleplerinin de artmasına yol açmıştır. Ancak zaman içinde, enflasyonun programda öngörüldüğü hızla gerilememesi sonucunda TL'nin beklenilenin üzerinde değer kazanması, iç talepte meydana gelen hızlı canlanma, ham petrol ve doğal gaz gibi enerji girdilerinin fiyatlarındaki artış ile Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine ortaya çıkan gelişmelerin maliyetleri yükseltmesi, ithalatın hız kazanmasını sağlamıştır (TÜSİAD, 2002b: 91).

Verimlilik artışına bağlı olarak ihracatın da gelişme gösterdiği bu dönemde, dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine gelişmesi ve iç talepteki hareketlenme gibi yukarıda belirtilen ithalatı tetikleyici temel etkenlerin daha baskın etkilerde bulunması, dış ticaret açığını önemli oranda büyütmüştür. Bu durum, bavul ticaretinde ve turizm gelirlerinde görülen artışa rağmen cari işlemler dengesine de yansımış ve ulusal hasılanın yüzde 4,91'i kadar açık verilmiştir. Diğer taraftan uygulanan program ile birlikte oluşan olumlu hava neticesinde hükümetin yurt dışına sunduğu tahviller, beklenenin üzerinde talep bulmuş ve yurt içine sermaye girişi hızlanmıştır. 2000 yılının yaz aylarına gelindiğinde ise hükümetin yapısal reformları hayata geçirmekte isteksiz davranması, enflasyonun düşüş hızının programın gerisinde kalması ve bankacılık sektöründeki açık pozisyon miktarının uygulamada çok yüksek düzeylere ulaşması üzerine ekonomide tehlike çanları yeniden çalmaya başlamıştır (TÜSİAD, 2002b: 91).

Enflasyonla Mücadele Programı yapılırken döviz cinsinden aşırı derecede borçlanmaları önlemek amacıyla, bankaların dönem karları ve öz kaynakları toplamının yüzde 20'si kadar açık pozisyon tutabilecekleri şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Ancak 2000 yılı başında döviz kurlarının alacağı değerler günlük bazda ilan edilerek kur riski ortadan kaldırıldığı için, bankalar yurt dışı döviz

borçlanmalarını artırarak yurt içinde TL cinsinden yatırım yapmışlar ve dolayısıyla açık pozisyonlarını da artırmışlardır (Bastı, 2006: 116).

Tablo 25. Bankacılık Kesimi Yabancı Para Net Genel Pozisyonu

	Ocak 2000		Eylül 2000		Mart 2001	
	(a)	(b)	(a)	(b)	(a)	(b)
Kamu Bankaları	-177	-191	-1	19	-66	-25
Özel Bankalar	-6.061	-773	-9.637	-847	-6.185	-429
TMSF Bankaları	-5.345	-2.684	-6.271	1.362	-4.552	-4.670
Yabancı Bankalar	-1.201	-60	-2.112	-78	-1.131	4
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	-2	91	-168	200	-226	-29
TOPLAM	-12.786	-3.167	-18.189	-5.783	-12.160	-5.149

Kaynak: BDDK, 2008: 9.
(a) Vadeli İşlemler Hariç Yabancı Para Net Genel Pozisyonu
(b) Vadeli İşlemler Dahil Yabancı Para Net Genel Pozisyonu (Yasal Sınırlamaya Esas Olan)

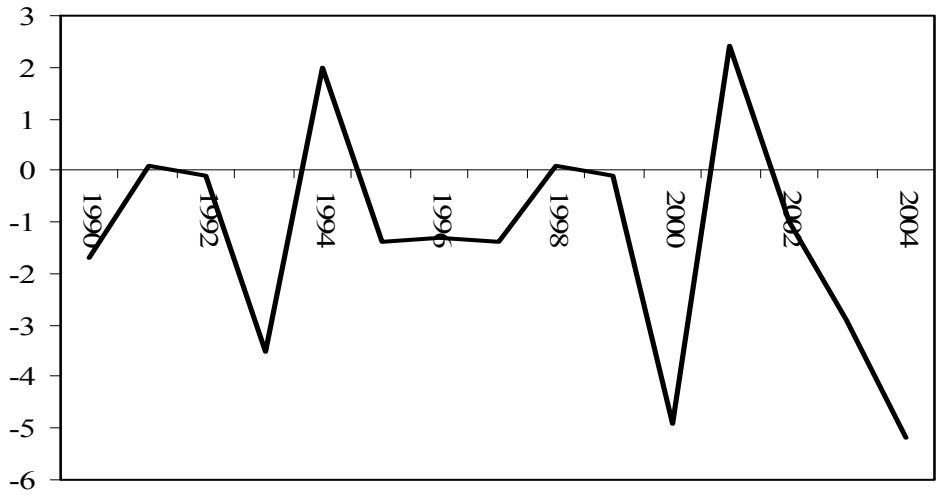
1997 yılı sonunda 3.9 milyar dolar olan yabancı para pozisyon açığı, 1998 yılında 6.4 milyar dolara, 1999 yılı sonunda 12.6 milyar dolara ve 2000 yılı Eylül ayı itibariyle de 18.2 milyar dolara yükselmiştir (Kaplan, 2002: 21). Bu tarih itibariyle 10.17 milyar dolar olan bankaların öz kaynaklar ve dönem karı toplamı ise başlangıçta yapılan düzenleme gereği, 2 milyar dolar düzeyinde bir açık pozisyon miktarına izin vermesine rağmen, uygulamada olması gereken limitin yaklaşık dokuz kat üzerine çıkılmıştır. TL'nin aşırı değerlenmesi, cari işlemler açığının hedefin çok üzerinde gerçekleşeceğinin anlaşılması ve açık pozisyonların finansmanı konusunda yurt dışındaki kreditörlerin tedirginliği, yabancı sermaye çıkışlarını beraberinde getirerek kaynak sıkıntısı ile birlikte finansal bir krizin oluşumuna zemin hazırlamıştır (Bastı, 2006: 117).

Yabancı sermayenin Türkiye'yi terk etmesi karşısında bir para kurulu gibi davranan merkez bankası ise, yabancı sermaye çıkışıyla meydana gelen likidite daralmasına karşı hiçbir şey yapamamıştır. Normal şartlarda genişletici bir açık piyasa işlemiyle giderilecek olan para daralması bu nedenle yeniden faiz oranlarını yükselterek devlet borç senetlerinin değerinin düşmesine yol açmıştır (Alper, 2001: 12). Faiz oranlarındaki tırmanma, reel ekonominin finansmanını zorlaştırmış ve üretim olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştır. Bu durumdan

tedirgin olan piyasalar, 2001 yılının Şubat ayında yaşanan siyasi krizin de etkisiyle kontrol edilemez duruma gelmiştir. Dövize olan aşırı talep ve sermaye çıkışlarının hızlanması sonucunda, ekonomi otoriteleri uygulanmakta olan Para Programını bırakarak, dalgalı kur uygulamasına geçilmesine karar vermişlerdir. Bunun sonucunda TL devalüe edilerek döviz kuru 670 bin TL/$'dan 1.400 bin TL/$ seviyelerine kadar yükselmiştir (http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD 10/07/2007). TL'nin reel olarak değer kaybetmesinin sağladığı fiyat rekabetinin yanı sıra, daralan iç taleple birlikte ihracatçı sektörün dış pazarlara yönelmesi ve aynı zamanda Rusya ekonomisindeki canlanma neticesinde özellikle bu ülkeye yapılan bavul ticaretinin yeniden ivme kazanması, 2001 döneminde Türkiye'nin ihracatını, olumlu yönde etkilemiştir (TÜSİADb, 2002: 102).

Serbest bırakılan kurun değerlenmesinin yarattığı önemli rekabetçi ayarlamaya rağmen, kurda yaşanan aşırı dalgalanmanın meydana getirdiği belirsizlik ve kredi daralmasının üretimi olumsuz etkilemesi sonucunda, reel sektör dış pazarlara stokların eritilmesi suretiyle yönelmiştir. Diğer taraftan ihracata yönelik üretimde ithal girdilerin yoğun olarak kullanılması, bu önemli etkiyi kısıtlayan önemli bir unsur olmuştur. Ayrıca enerji fiyatlarında ve ana girdileri üreten KİT'lerin fiyatlandırmasında bütçe kısıtı altında yüksek ayarlamalar yapılması, reel sektörün ihracata yönelik üretimini artırmada, bir başka sorun olarak ortaya çıkmıştır. Yurt içi piyasalarda yaşanan bu olumsuzluklar karşısında, önemli fiyat avantajı sunan KDV kolaylığı ise ihracatçı firmalara kısmen destek olmuştur. Bu gelişmeler ışığında, ihracat 2001 döneminde yıllık bazda yüzde 12,8 oranında artarken; ithalat yüzde 24 oranında küçülmüştür. (TÜSİAD, 2002b: 93). 2000 yılında 26.728 milyon dolar olan dış ticaret açığı da 2001 yılında 10.065 milyar dolara gerilemiştir. Hizmetler dengesindeki fazlanın, dış ticaret açığından büyük olması sonucunda cari işlemler dengesi ise yaklaşık 3.4 milyar dolar fazla vermiştir. Krizin ardından ekonominin 2002 yılında tekrar büyümeye geçmesi ile birlikte cari işlemler dengesi, makul sayılabilecek ölçüde açık verir duruma gelmiştir.

Grafik 16. Cari İşlemler Dengesinin Gelişimi (1990 – 2004) (% GSMH)

Döviz kurlarındaki hareketlilik ve TL'nin değerlenmesi, beklenenin aksine ihracat performansına önemli bir zarar vermemiş ve toplam ihracat yıllık yüzde 17 oranında artış göstermiştir. Diğer taraftan TL'de değerlenme ve ihracata yönelik hammadde ihtiyacı neticesinde toplam ithalat da, yaklaşık yüzde 24 büyümüştür. Böylece Türkiye'nin dış ticaret açığı, 3,7 milyar dolardan yüzde 95'lik bir artışla 2002 yılında 7,3 milyar dolara yükselmiştir. Turizm gelirlerinin hafif bir şekilde artması ve faiz giderlerinin gerilemesine rağmen diğer hizmet gelirlerinde meydana gelen düşüş, dış ticaret açığını kapatmada önemli bir rol üstlenen görünmez kalemlerin büyüklüğünü ise olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca ekonomik istikrarsızlıklarla birlikte azalma eğilimine geçen işçi gelirleri yüzde 44 oranında daha gerileme kaydetmiştir. Ancak 500 milyon dolarlık resmi transferler sayesinde cari transferlerdeki düşüş sınırlı kalmıştır. Sonuçta, artan dış ticaret açığı, azalan hizmet gelirleri ve transferlerle beraber cari işlemler dengesi, 2001 yılındaki 3,4 milyar dolarlık fazladan 1,5 milyar dolar açığa dönüşmüştür. Sermaye hareketleri açısından da 2002 yılının, 2001 krizinin etkilerini taşıdığı görülebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar bu dönemde oldukça sınırlı kalmış ve bir önceki yıl 4,5 milyar dolar düzeyinde ülke dışına yönelen portföy yatırımları, azalarak da olsa çıkmaya devam etmiştir (TSPAKB, 2003: 23).

Ekonomik programın kararlılıkla uygulanması sonucunda Türkiye ekonomisi 2003 yılı için yüzde 5,9 oranında büyüme kaydetmiştir. Talep boyutu itibariyle ekonomik büyümenin en dinamik unsurlarını; yüzde 59 ile stok artışı,

yüzde 16 ile ihracat ve yüzde 10 ile sermaye oluşumu/yatırımlar oluşturmuştur. Bu dönemde özel tüketim harcamalarındaki artış sadece yüzde 6,6 olurken, kamu tüketim harcamaları yüzde 2,4 oranında küçülmüştür. Yurt içi talep genişlemesinin sınırlı kalması, ihraç edilebilir fazlanın artmasına yol açmış, firmaların maliyet koşullarındaki iyileşme ve üretim süreçlerinin etkinleştirilmesi de ihracat olanaklarını olumlu yönde etkileyerek toplam dış satımlar 2003 yılında, 47,3 milyar dolara yükselmiştir. İmalat sanayi üretimindeki hızlı artış ve TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması ise ithalatı yüzde 34,5 oranında artırarak 65,3 milyar dolara çıkmasına neden olmuştur. Böylece 2002 yılında 7,3 milyar dolar açık veren dış ticaret, 2003 yılında 14 milyar dolar düzeyinde açık vermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 68,1'e gerilemiştir (BDDK, 2004: 9). Dış ticaret dengesindeki bozulmanın yanı sıra kamu ve özel sektörün dış borç faiz ödemeleri ile yabancıların elinde bulunan hisse senetlerine ilişkin temettü ödemeleri, yatırım geliri hesabının da 5,5 milyar dolar açık vermesine sebebiyet vermiştir. Ancak sene başında Irak'taki savaş nedeniyle olumsuz etkilenen turizmin, yılın geri kalan kısmında iyi bir performans sergileyerek 13 milyar dolar seviyesinde bir gelir yaratması, cari işlemler açığının daha fazla büyümesini engellemiştir (TSPAKB, 2004: 25). Buna rağmen cari işlemler, 2000 yılı hariç tutulmak üzere o döneme kadar geçen yirmi yılın, en yüksek açığını vermiştir. Ancak söz konusu açık, portföy yatırımları, özel sektörün sağladığı krediler ve kaynağı belirsiz olan döviz akışı yardımıyla finanse edilebilmiştir.

Hazine'nin yurtdışında ihraç ettiği 5,3 milyar dolarlık tahvillere yoğun talep gelmesi ve Türkiye ile ilgili beklentilerin pozitif yönde gelişmesi neticesinde, 2003 yılında 2,5 milyar dolarlık portföy yatırımı, 1,3 milyar dolar doğrudan yatırım ve 3,5 milyar dolar da diğer yatırım girişi meydana gelmiştir. Ayrıca bu dönemde, sürdürülebilirliği konusunda uzun tartışmalara yol açan, kaynağı belirsiz 4,9 milyar dolar gibi yüksek bir düzeyde döviz hareketi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2003 yılında toplam rezervler, 4 milyar dolar düzeyinde artış kaydetmiştir.

2004 yılına bakıldığında da ödemeler bilançosunun aritmetiğinde önemli bir farklılaşmanın ortaya çıkmadığı görülmektedir. TL'deki değerlenme eğiliminin devam etmesine rağmen işgücü maliyetlerinin düşmesi ve enerji fiyatlarındaki

artışın enflasyonun altında seyretmesi ihracatı desteklemiştir. Buna karşın kurlardaki hareketlenme, yüksek büyüme ve ihracata yönelik girdi ihtiyacı neticesinde ithalat da hızlı artışını devam ettirmiştir. Sonuçta dış ticaret açığı 2004 yılı için 23,9 milyar dolara ulaşmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 65'e kadar gerilemiştir. Turizm gelirlerinde yüzde 21'lik artış meydana gelmesine karşılık cari transferler kaleminde belirgin bir artış ortaya çıkmamıştır. Yatırım geliri hesabı ise, kamu ve özel sektörün dış borç faiz ödemeleri ile yabancıların elinde bulunan hisse senetlerine ilişkin temettü ödemeleri sonucunda 5,6 milyar dolar açık vermiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda cari işlemler hesabında da 15,6 milyar gibi yüksek bir düzeyde açık meydana gelmiştir. Söz konusu açığın finansmanında, 2003'te olduğu gibi portföy yatırımları ve dış krediler önemli bir pay edinmiştir. 8 milyar dolarını portföy yatırımlarının meydana getirdiği toplam 13,4 milyar dolarlık sermaye girişi, cari işlemler açığının yaklaşık yüzde 86'sını karşılayabilmiştir. Kalan kaynak ihtiyacı ise net hata ve noksan hesabında yer alan 2,2 milyar düzeyindeki kaynağı belirsiz döviz hareketi ile finanse edilebilmiştir (TSPAKB, 2005: 29).

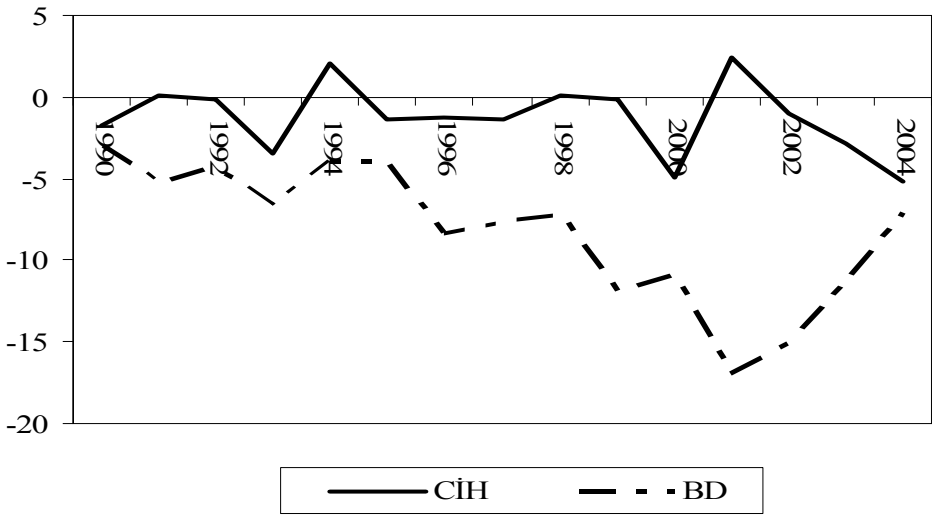
3.2. Türkiye Ekonomisinde Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi

Türkiye'nin ekonomik yapısı içerisinde devlet Cumhuriyet'in ilanından itibaren etkin bir konuma sahip olmuştur. Başlangıçta özel kesimin boşluğunu doldurmak üzere girişilen faaliyetler daha sonraki dönemlerde de sürdürülmüş, 1980 sonrasında uygulanan özel sektör odaklı dışa açık birikim modeline rağmen yapısal değişim tam anlamıyla gerçekleştirilemediği için kamu kesiminin nispi büyüklüğü de önemini korumaya devam etmiştir. Devletin ekonomik faaliyetler içerisindeki payının büyük olması yanlış gelir ve harcama politikaları ile birleşince çok ciddi olumsuz yansımaları olan bütçe açıklarını beraberinde getirmiştir. Geçmişten günümüze değişen ekonomi politikaları ise sadece açıkların kaynakları üzerinde etkili olabilmiştir. Örneğin 1980'li yıllara kadar hakim olan dışa kapalı birikim modelinde KİT açıkları sorunu var iken 1980 sonrasında faiz ve sosyal güvenlik harcamalarına bağlı açıklar ön plana çıkmıştır. Bu sonucun meydana gelmesinde ise kamu harcamalarının ağırlıklı olarak borçlanma ile finanse edilmesi ve sosyal güvenlik harcamalarının artış göstermesi önemli rol oynamıştır.

Ekonominin bütçe tarafında söz konusu gelişmeler yaşanırken, dış denge alanında da benzer olumsuzluklar kendisini göstermiştir. İthalattaki artış oranlarının genelde ihracattaki artış oranlarının üzerinde seyretmesi ve 1989 sonrası sıcak para hareketlerinin yön verdiği kur yapısı, cari işlemler dengesi için sürekli bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Ayrıca ekonomik büyümenin ara ve sermaye malları ithalatına bağımlı bırakılması, büyümeye paralel dış ticaret açığının meydana gelmesini beraberinde getirmiştir (Babaoğlu, 2005: 31). İçsel ve dışsal faktörlerin de etkisiyle zaman zaman kritik kabul edilen seviyelere ulaşan bütçe ve cari işlemler açığı ise ekonomik darboğazların oluşumunda belirleyici unsurlar haline gelmişlerdir.

Ekonomik sorunların ulusal tasarruf yetersizliğinden kaynaklandığı düşüncesi, yabancı tasarrufların ülkeye girişi önündeki engellerin tamamen ortadan kaldırılmasını öngören bir adımın 1989 yılında atılmasını beraberinde getirmiştir. Bu, bir yandan faizlerin yükselmesine diğer yandan da TL'nin aşırı değerlenmesine yol açarak ekonomideki iç ve dış dengelerin eş zamanlı ve eş yönde hareket etmelerini sağlayacak uygun zemini hazırlamıştır. Sistemin tıkandığı noktalarda patlak veren ekonomik krizlerin beraberinde getirdiği müdahalelerin ise faiz – kur ilişkisini etkiledikleri ancak bu konuda kalıcı bir başarı sağlayamadıkları görülmüştür. Ancak 2001 yılından sonra bütçe ve cari işlemler dengesi arasında o zamana kadar genel itibariyle paralellik arz eden eğilim kırılma göstermeye başlamıştır. Faiz dışı hedefleri doğrultusunda cari ve yatırım harcamalarının baskı altında tutulması ile dolaylı vergileme anlayışına dayalı gelirler politikasın bu sonuç üzerinde önemli rolü olmuştur.

Grafik 17. Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi (1990 – 2004) (% GSMH)

Grafik 17 bütçe ve cari işlemler dengesinin takip ettikleri eş yönlü eğilimin özellikle 1991, 1996, 2000 ve 2001 sonrası dönemde tersine döndüğünü göstermektedir.

1991 yılında, Körfez Savaşı'nın etkisi ile iç talebin daralması ve döviz kurlarının bir önceki yıla göre sınırlı ölçüde yükselmesi ihracatı artırırken ithalatta belli ölçüde bir yavaşlama hareketini beraberinde getirmiştir. 1991 yılında ihracat yüzde 4,9'luk bir artışla 13.593 milyar dolar seviyesine çıkarken ithalat yüzde 5,6'lık bir azalışla 22.302 milyar dolardan 21.047 milyar dolara gerilemiştir. Dış ticaret alanındaki bu gelişmeler sonuncunda da cari işlemler 1991 yılında 250 milyon dolar fazla vermiştir. Fakat aynı dönemde erken seçime gitme kararının alınması ile birlikte uygulanan genişletici maliye politikaları ve o döneme kadar fazla veren sosyal güvenlik kuruluşlarının açık vermeye başlaması gibi etkenler neticesinde bütçe 1991 yılında ulusal hasılanın yüzde 5,3'ü kadar açık vermiştir.

1994 Krizinin ardından alınan istikrar kararları çerçevesinde daraltıcı maliye politikalarının 1995 yılının ikinci yarısına kadar sürdürülebilmesi bütçe açıklarını yeniden artırmaya başlamıştır. Kriz sonrasında piyasalarda dövize yönelik talebi önlemek amacıyla Mayıs ve Haziran aylarında üç ay vadeli bonolar yüzde 50 gibi şok bir faizle doğrudan halka arz edilmiştir. Bu bonoların geri ödeme döneminde hazineye yarattığı yük yeni borçlanmaya gidilmesini ve bu durumun 1995 son çeyreğine kadar idare edilmesini sağlamışsa da transfer harcamaları içerisinde yer alan faiz harcamalarının hızla büyümesine yol açmıştır. Ayrıca 1995 sonunda

alınan erken seçim kararı nedeniyle genişletici maliye politikaları uygulamalarının yeniden gündeme gelmesine neden olmuş ve 1996 yılında bütçe ulusal hasılanın yüzde 8,3'ü oranında açık vermiştir (Yıldırım ve Yıldırım, 2001: 9). Dış ticaret tarafında ise dünya ticaretinin büyüme hızındaki gerilemeye bağlı olarak ihracat artış hızı yavaşlama göstermiş ancak Türkiye – AB Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesi ve gelir artışı gibi faktörler ithalatta daha yüksek oranlı bir artışı beraberinde getirmiştir. Buna rağmen 1995 yılında ulusal hasılanın yüzde 1,4'ü kadar cari işlemler hesabı açık verirken 1996 yılında 1,3'lük oranda açık verilmiştir.

Bütçe ve cari işlemler dengesinin farklı seyir izlediği bir diğer dönem de 2000 yılı ve sonrasıdır. Türkiye 2000'li yıllara IMF desteğinde uygulamaya konulan ve 36 aylık bir dönemi kapsayan Döviz Kuru Çıpasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı ile giriş yapmıştır. Programın kamu maliyesine yönelik öncelikli hedefleri arasında bütçe açıklarının kalıcı olarak düşürülmesi için faiz dışı fazla oluşturulmasına ilişkin tedbirler yer almıştır. Program, uygulamaya konulduğu Ocak 2000 tarihini izleyen ilk on ay içinde iyi bir performans göstermiş, kamu gelirleri artarken kamu harcamaları azalmış ve iç borçlanma faiz oranları da hızlı bir düşüş trendine girmiştir. Ancak programın başarısı uzun süre devam ettirilememiş özelleştirme ve yapısal reformlardaki gecikmeler programın sürdürülebilirliği üzerinde iç ve dış piyasalarda kuşkuları artırarak ekonomiyi Kasım 2000'den sonra likidite krizine doğru sürüklemiştir. Kasım 2000'den itibaren kendini iyice hissettiren likidite krizi ise yaşanan siyasi gelişmelerin de etkisiyle Şubat 2001'de patlak vermiştir (Şen ve Sağbaş, 2004: 144–145). 2001 yılında iç borç stoku 37.577 milyar dolardan 164.361 milyar dolara, dış borç stoku ise 76.839 milyar dolardan 185.262 milyar dolara çıkmış ve bütçe bu dönemde ulusal hasılanın yüzde 16,9'u oranında açık vermiştir. Bu dönemde devalüasyon ve iç talepte yaşanan daralma sonucu ülkenin ihracatı 24.775 milyar dolardan 31.334 milyar dolara çıkmış ithalatı ise 54.503 milyar dolardan 41.399 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. Nitekim -3.733 milyar dolar dış ticaret açığının ortaya çıktığı 2001 yılında cari işlemler hesabı da 3.392 milyar dolar fazla vermiştir. 2001 sonrası dönemde ise ulusal paranın değer kazanmaya başlaması ve bu sürecin istikrarlı bir şekilde devam etmesi neticesinde dış ticaret

dengesi ve cari işlemler hesabı giderek artan oranlarda açık vermeye başlamıştır. Ancak faiz dışı fazla hedeflerinin şekillendirdiği sıkı maliye politikaları harcamalar ile gelirler arasındaki farkın giderek kapanmasını sağlamıştır.

3.3. Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki ilk kez, 1980'lerde ABD ekonomisinde yaşanan gelişmeler üzerine tartışmaya açılmıştır. Stagflasyon krizini aşabilmek amacıyla Başkan R. Reagan tarafından hayata geçirilen arz – yanlı iktisadi politikalar gereği, kamu kesiminin ekonomik faaliyetler içerisindeki etkinliğinin azaltılması için kamu harcamalarının disipline edilmesi ve vergilerde indirime gidilerek üretimin teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Ancak, özellikle savunma giderleri alanında tasarruf edilememesine bağlı olarak kamu harcamaları artış eğilimini devam ettirmiş ve özel sektöre sağlanan vergi indirimleri de kamu gelirlerinin beklenilenin çok üzerinde düşüş göstermesine neden olmuştur. Nitekim devlet bütçesindeki açık, 1979'da 40 milyar dolar seviyesinden 1983'de 207 ve 1986'da da 221 milyar dolara kadar çıkmıştır. Buna bağlı olarak borçlanma rakamlarında da yüzde 100'ün üzerinde bir artış gerçekleşmiştir (http://en.wikipedia.org/wiki/Reaganomics 01/08/2007).

Tablo 26. ABD Bütçe ve Borç Göstergeleri (1979–1987) (Milyar Dolar)

	1979	**1980**	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**
Bütçe Açığı	-40	-73	-78	-127	-207	-185	-212	-221	-149
Toplam Borç	-828	-908	-994	-1.136	-1.371	-1.564	-1.816	-2.120	-2.345
Borç / GSYİH	34	34	34	36	41	42	46	50	53

Kaynak: www.huppi.com/kangaroo/5Debt.htm (06/08/2007)

1980'li yıllarda önemli düzeylere ulaşan bütçe açıkları borçlanma gereksinimini de beraberinde getirmiş ve bu durum sınırlı ölçüde düşüşler göstermesine rağmen faizlerin yılın ikinci yarısına kadar yüzde 10 seviyesinin üzerinde kalmasına neden olmuştur.

Tablo 27. ABD'de Faiz Oranları (1980 – 1987)

Yıllar	Faiz Oranı
1980	15
1981	19
1982	15
1983	11
1984	12
1985	10
1986	8
1987	8

Kaynak: US Bureau of Economic Analysis, US Department of Labour: Bureau of Labour Statistics, Board of Governors of The Federal Reserve

Yüksek faiz oranları, ülkeye yönelik sermaye girişlerini artırmış ve dolar, ABD'nin uluslararası ticaretinin yaklaşık %61'ini gerçekleştirildiği 15 ülkenin parasına göre 5 yıl içerisinde %36 oranında değer kazanmıştır.

Tablo 28. Doların Reel Değeri (1980 = 100)

	1981	1982	1983	1984	1985
Japonya	105	118	117	120	121
Kanada	102	101	98	102	104
Birleşik Krallık	114	125	139	152	148
Batı Almanya	126	130	137	152	153
Fransa	124	137	146	160	155
Brezilya	92	94	114	111	113
Meksika	94	141	146	123	122
Güney Kore	102	106	114	120	128
Ticaret Ağırlıklı*	112	122	125	133	136

* 15 endüstriyel ülkeye göre hesaplanmıştır.
Kaynak: http://archieve.gao.gov/d2t4/132805.pdf (06/08/2007)

Bütçe açıklarının beraberinde getirdiği yüksek faiz ve kur yapısı, yatırımlar ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirerek cari işlemler açığı sorununu gündeme taşımıştır. 1980 yılında 2 milyar dolar fazla veren cari işlemler hesabı 1987 yılında 161 milyar dolar açık vermiştir.

Tablo 29. ABD Ekonomisinde Dış Ticaret Göstergeleri (1980 – 1987)

	1980	**1981**	**1982**	**1983**	**1984**	**1985**	**1986**	**1987**
İhracat*	271	274	275	266	291	289	310	348
İthalat*	291	310	299	323	400	410	448	500
Cari İşlem.Hesabı**	2	7	-9	-46	-107	-116	-141	-161
Sermaye Girişi**	58	83	94	85	102	130	213	203
Sermaye Çıkışı**	86	111	121	50	22	31	96	64

Kaynak: *US Census Bureau, Foreign Trade Division www.census.gov/foreign-trade/www/press.html (06/082007).
**US Department of Commerce

Sonuç olarak, ABD'nin, 1980'li yılların başında hayata geçirilen iktisadi politikalar neticesinde karşı karşıya kaldığı genel ekonomik tablo, bütçe ile cari işlemler dengesi arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu kabul eden "ikiz açıklar hipotezi" olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bölümü, söz konusu göstergeler arasında etkileşimin var olduğunu ispat etmiştir. Zaman içinde diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, kamu kesimi ve dış ticaret alanında eş anlı beliren yüksek düzeydeki açıklar, bu soruna evrensel bir nitelik kazandırarak ikiz açıklar tartışmasının sürekli gündemde kalmasını sağlamıştır.

3.3.1. İkiz Açıklar Hipotezinin Teorik Temelleri

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu kabul eden ikiz açıklar hipotezi, genellikle milli gelir özdeşliğinden hareket edilerek açıklanmaktadır. Ancak iktisadi yaklaşımların konuya bakışları farklılık arz etmekte, Keynezyen iktisatçılar ekonominin iç ve dış dengeleri arasında kuvvetli bir bağıntı bulunduğunu kabul ederlerken Ricardocu yaklaşımın mensupları bu değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olduklarını ileri sürmektedirler.

3.3.1.1. Milli Gelir Özdeşliklerinden Hareketle İkiz Açıklar Hipotezi

İkiz açıklar hipotezinin açıklanmasında çıkış noktasını, milli gelir özdeşliği oluşturmaktadır. Dışa açık ekonomilerde milli gelir (Y); özel tüketim harcamaları (C), yatırım harcamaları (I), kamu harcamaları (G) ve ithalat ile ihracat arasındaki farkı belirten net ihracat (X-M) toplamından oluşmaktadır.

$$Y = C + I + G + (X – M) \quad (1.39)$$

Cari işlemler dengesi, net ihracat kalemine, gider ve transfer akımlarını kapsayan "net" düzeyin de ilave edilmesi ile hesaplanmaktadır. Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde, işçi dövizleri ile net faiz ödemeleri, cari işlemler dengesinde önemli yer tuttuğu için hesaplamalara bu tutarın dahil edilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla milli gelir eşitliği, denklem (1.40)'da gösterildiği gibi formüle edilebilir.

$$Y = C + I + G + (X – M + Net) = C + I + G + CA \quad (1.40)$$

Cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi arasındaki ilişkiyi gösterebilmek için eşitliğin tasarrufları da içerecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Dışa açık ekonomilerde ulusal tasarruflar (S) ise, milli gelirin özel ve kamu kesimi tarafından tüketilmeyen kısmına tekabül etmektedir.

$$S = Y – C – G + CA \quad (1.41)$$

Burada (Y – C – G) ifadesi yatırımlara eşit olduğu için ulusal tasarruflar, yatırımlar ile cari işlemler açığı toplamına eşit olmaktadır.

$$S = I + CA \quad (1.42)$$

Açık ekonomilerde cari işlemler hesabı fazlası, ülkenin net yabancı yatırımı olarak nitelendirilmektedir. (1.42) numaralı denklem, kapalı bir ekonominin tersine, dışa açık bir ekonominin kendi gelirini artırmak için yerli ve yabancı yatırımları kullandığını göstermektedir.

$$S = Spr + Sgov \quad (1.43)$$

Spr; vergi sonrası harcanabilir gelirin, tüketilmeyen kısmını yansıtmaktadır.

$$Spr = Y – T – C \quad (1.44)$$

Kamu kesimi tasarrufları ise kamu gelirleri (T) ile kamu harcamaları arasındaki farkı göstermektedir.

$$Sgov = T – G \quad (1.45)$$

Bu tanımlamalardan hareketle denklem (1.42)'deki ulusal tasarruf eşitliği, şu şekilde yazılabilir:

$$Spr + Sgov = I + CA \quad (1.46)$$

$$(Y - T - C) + (G - T) = I + CA \quad (1.47)$$

$$CA = (Spr - I) + (G - T) \quad (1.48)$$

Burada (G – T) ifadesi, kamu gelirleri kamu harcamaları arasındaki farkı yansıtan bütçe açığını (BD), (Spr – I) ise özel tasarruflar ile özel yatırımlar arasındaki farkı ifade eden tasarruf açıklarını göstermektedir. Dolayısıyla dışa açık bir ekonomide cari işlemler açığı, bütçe açığı ile tasarruf yatırım farkı toplamına eşit olmaktadır.

$$CA = SD + BD \quad (1.49)$$

(1.28) numaralı denklem, cari işlemler ve bütçe dengesi arasındaki bağlantıyı ortaya koyabilmek açısından teorik bir çerçeve sunmaktadır. Cari vergileme ve özel tasarruf açığının sabit olduğu varsayımı altında kamu harcamalarında meydana gelen artış, bütçe açığının yükselmesine ve o da ulusal tasarrufları azaltarak cari işlemler hesabının etkilenmesine yol açmaktadır. Bu yolla kamu harcamaları artışından kaynaklanan bütçe açığının, cari işlemler fazlasını azaltacağı veya mevcut olan cari işlemler açığını artıracağı söylenebilmektedir. Cari işlemler açığı olması halinde ise, milli gelirdeki azalma nedeniyle toplam ulusal tasarruflar azalma göstermekte ve sonunda bütçe açığı ortaya çıkabilmektedir. Ancak bütün bu değerlendirmelerin muhasebe hesabı ve bulunan denkliklerin de tanım gereği ortaya çıktığının dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla (1.49) numaralı denklem, bütçe açığının yol açabileceği etkileri göstermekle birlikte herhangi bir sebep-sonuç ilişkisi içermemekte, yani ilişkinin yönü hakkında kesin bilgi vermemektedir (Timur, 2005: 24).

3.3.1.2 Keynezyen Geleneksel Görüş

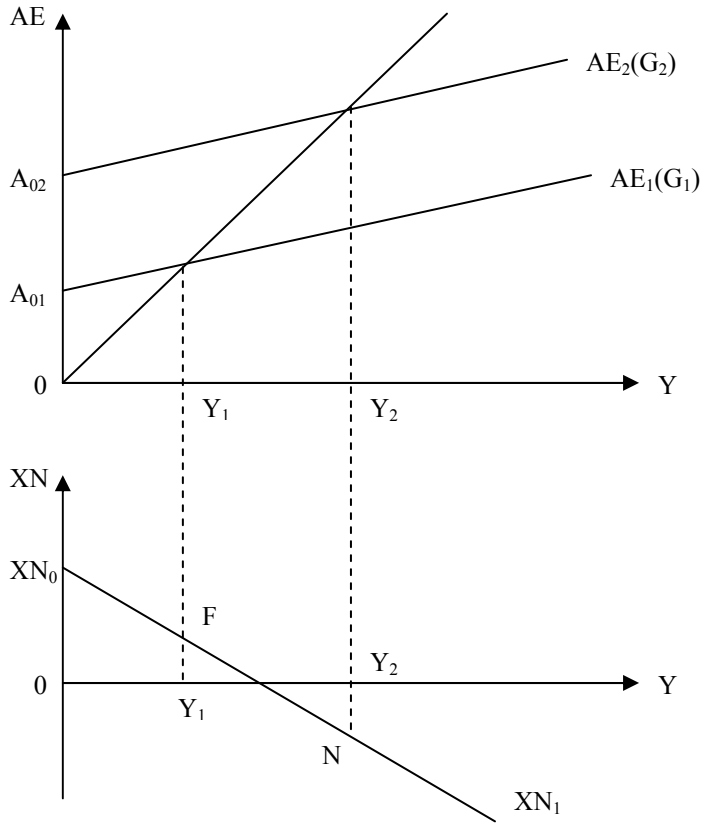
Bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında kuvvetli bir korelasyon bulunduğunu ifade eden Keynezyen Geleneksel Görüş; "Keynezyen Gelir–Harcama Yaklaşımı", "Mundell–Fleming Modeli" ve "Feldstein Zinciri Hipotezi" argümanlarını kullanarak ikiz açıklar hipotezini açıklamaktadır.

3.3.1.2.1 Keynezyen Gelir – Harcama Yaklaşımı

Keynezyen gelir – harcama yaklaşımına göre; vergi gelirlerinin azalması ya da kamu harcamalarının artması sonucu büyüyen bütçe açıkları, üretim ve tüketim üzerinde olumlu etki yaparak milli gelir düzeyini yükseltmektedir. Milli gelirdeki bu gelişme ise, tüketim tercihini yabancı mallar yönünde değiştirerek cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır (Akbostancı ve Tunç, 2001: 3).

Keynezyen modelde planlanan harcamaya (AE) bağlı olarak denge reel GSYİH seviyesi ile net ihracatın değişim sergilemesi, Şekil 19'da gösterilmektedir (Ünsal, 2001: 454).

Şekil 19. Mal Piyasasında Dengenin ve Net İhracatın Değişmesi: Kamu Harcamalarının Artması

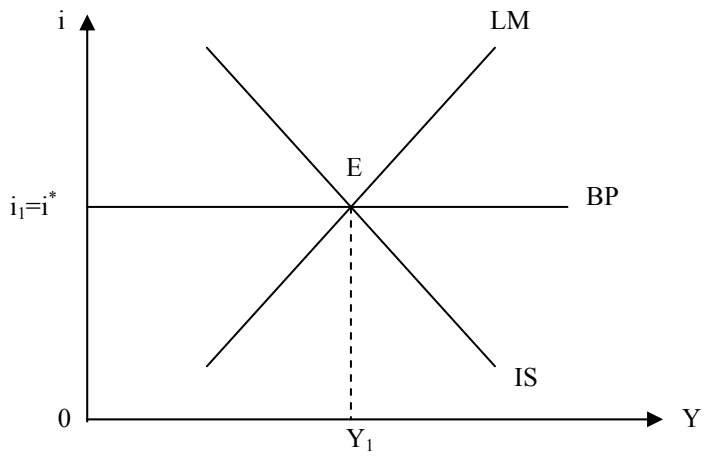
Başlangıçta planlanan harcama düzeyi AE_1 iken, reel GSYİH Y_1'dir ve (Y_1F) aralığı kadar ticaret fazlası bulunmaktadır. Hükümetin, genişletici maliye politikası kapsamında kamu harcamalarını artırması halinde, planlanan harcamaların AE_2'ye, GSYİH'nın da harcama çarpanı ile kamu harcamalarındaki

artışın çarpımı kadar ($Y_1 - Y_2$) arttığı görülmektedir. Reel GSYİH'daki bu artış ise, ithalata yansıyarak Y_2N kadar bir ticaret açığının oluşumuna yol açmaktadır. Yani bir başka ifadeyle, reel GSYİH'yı olumlu biçimde etkileyen genişletici maliye politikası, dış ticaret dengesi açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Ünsal, 2001: 454).

3.3.1.2.2 Mundell – Fleming Modeli

İngiliz iktisatçı J. Marcus Fleming ve Kanadalı iktisatçı Robert Mundell tarafından geliştirilen bu model, mal ve para piyasalarında dengeyi yansıtan IS – LM analizinin, uluslararası sermaye hareketlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş biçimidir (Ünsal, 2001: 471).

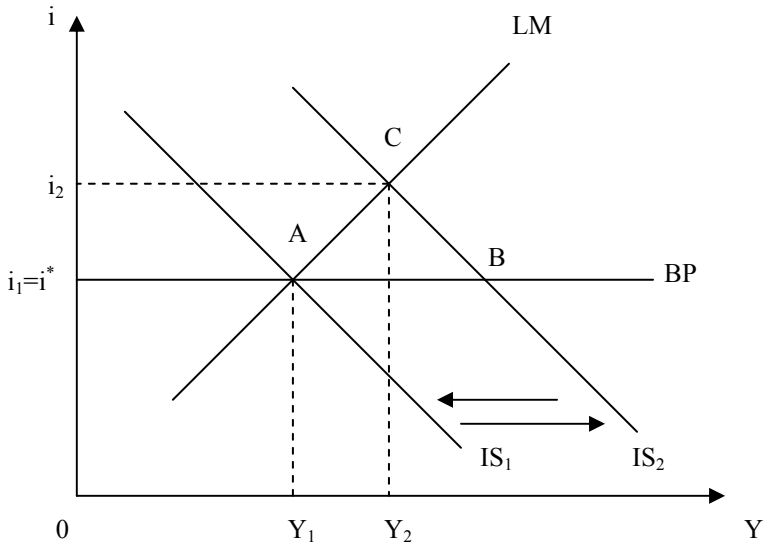
Şekil 20. Mal – Para ve Döviz Piyasalarında Eşanlı Denge

Yukarıdaki şekilde mal piyasasında dengeyi temsil eden IS Eğrisi, para piyasasında dengeyi temsil eden LM Eğrisi ve ödemeler dengesinde dengeyi temsil eden BP Eğrisi birlikte gösterilmektedir. Sermaye hareketlerinin faiz duyarlılığı tam kabul edildiği için BP eğrisi, yatay eksene paralel bir görünüm arz etmektedir. Ekonomide iç ve dış denge ise, eğrilerin kesiştikleri E($i_1=i^*$; Yı) noktasında gerçekleşmektedir. Denge noktasında, mal piyasasında toplam planlanan harcama gelire, para piyasasında reel para talebi reel para arzına, ve döviz piyasasında döviz arzı döviz talebine eşittir. Ancak mal, para ve döviz piyasalarında dengenin nasıl gerçekleştiği, uygulanan döviz kuru sistemine bağlı bulunmaktadır.

Döviz kurunun, hükümet müdahalesi olmadan tümüyle piyasada belirlendiği esnek döviz kuru sisteminde iç ve dış denge, döviz ve para piyasalarında eşanlı dengeyi sağlayan hasıla düzeyine mal piyasasının intibak etmesi sonucu sağlanmaktadır. Döviz kurunun, piyasa yerine tümüyle hükümet tarafından belirlendiği sabit döviz kuru sisteminde ise iç ve dış denge, döviz ve mal piyasalarında eşanlı dengeyi sağlayan hasıla düzeyine, para piyasasının intibak etmesi sonucu sağlanmaktadır. Ayrıca sermaye hareketlerinin serbestlik derecesinin de önemli rol oynadığı modelde; genişletici maliye politikasının farklı kur sistemleri ve serbestlik derecelerine göre etkileri, aşağıda ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Şekil 21. Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası

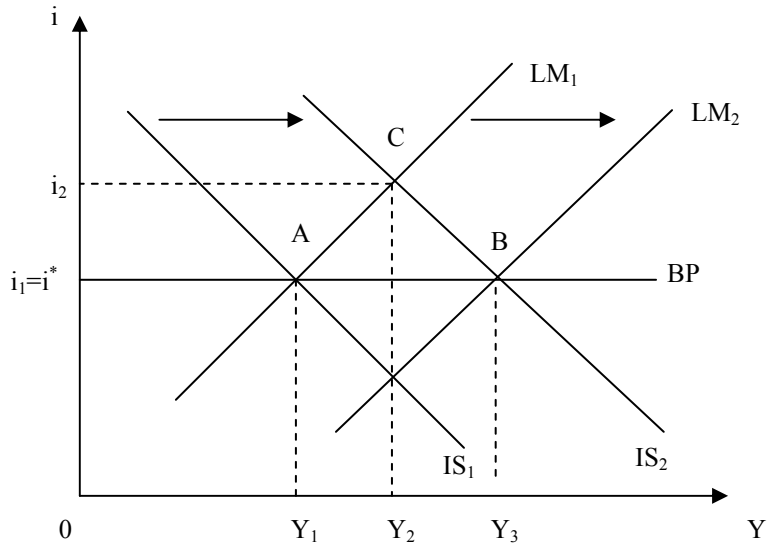

Esnek döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomi, ilk olarak IS_1 – LM ve BP eğrilerinin kesiştikleri A($i_1=i^*$; Y_1) noktasında denge halindedir. Kamu harcamalarının artması ile birlikte, mal piyasasında dengeyi temsil eden IS eğrisi, sağa doğru hareket ederek IS_2 konumuna doğru yönelmektedir. Milli gelir düzeyi de, genişletici maliye politikasının sonucu olarak; kamu harcamalarındaki artışın çoğaltan ile çarpımı kadar artış göstermektedir. Milli gelirin yükselmesi, işlemler saikiyle para talebinin artmasına ve buna bağlı olarak faiz oranlarının i_1'den i_2'ye çıkmasına yol açmaktadır. Faizin azalan bir fonksiyonu olan yatırımların azalması

ise, mal ve para piyasalarında yeni dengenin C(i_2 ; Y_2) noktasında gerçekleşmesini beraberinde getirmektedir.

C(i_2 ; Y_2) noktasında iç piyasaların dengede olmasına karşılık, yurt içi faiz haddi, uluslararası faiz haddinden (i^*) daha yüksek ($i_2 > i_1=i^*$) olduğu için, döviz piyasasının dengede olmadığı görülmektedir. Yatırımcılar da söz konusu faiz farkından yararlanabilmek için düşük getirili yabancı tahviller yerine, getirisi daha yüksek ulusal tahvilleri tercih etme eğilimi sergilemektedir. Bu türden bir eğilim ise, ulusal paranın değerlenmesine neden olarak reel döviz kurunun düşmesine ve cari işlemler dengesinin ithalat lehine bozulmasına sebep olmaktadır. Böylece net ihracatta meydana gelen azalma sonucunda; ulusal gelir düzeyi, para talebi ve faiz oranları düşüşe geçerek IS eğrisini ilk konumuna doğru hareket ettirmekte ve ekonomide iç ve dış denge, yeniden A($i_1=i^*$; Y_1) noktasında sağlanmaktadır.

Şekil 22. Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası

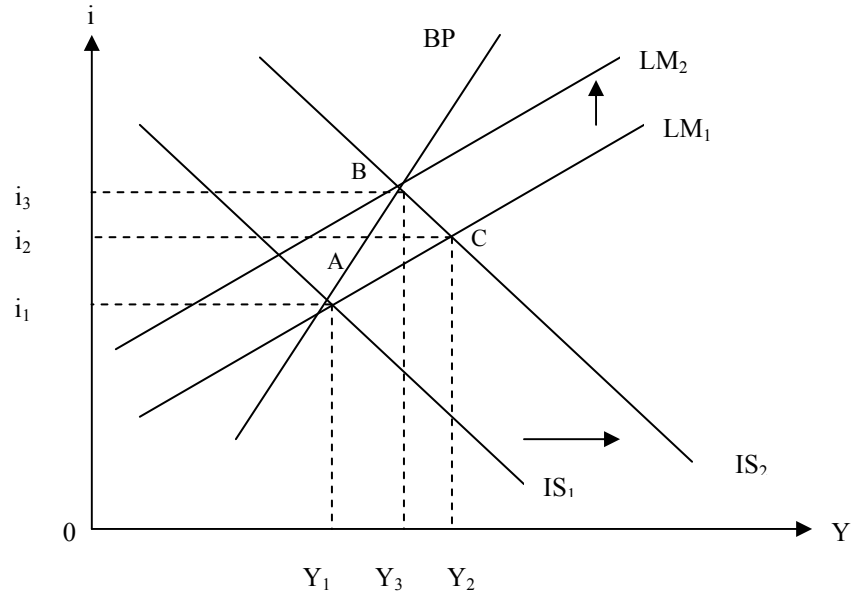
Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı ekonomilerde ise denge ilk aşamada, IS_1 – LM_1 ve BP eğrilerinin kesiştiği A($i_1=i^*$; Y_1) noktasında gerçekleşmektedir. Kamu harcamalarının artması, IS eğrisini sağa doğru hareket ettirerek IS_2 konumuna getirmekte ve genişletici maliye politikasının sonucunda milli gelir de Y_1'den Y_2 düzeyine yükselmektedir. Aynı zamanda milli gelirdeki bu artış, işlemler saikiyle para talebinin artmasına ve faiz haddinin i_2 seviyesine çıkmasına neden olmaktadır. Yeni koşullar altında mal ve para piyasalarında

denge bu defa, C(i_2 ; Y_2) noktasında sağlanmaktadır. Faiz haddinin geldiği i_2 seviyesi, uluslararası faiz hadlerinin üzerinde olduğu için, bu şartlar altında ülkeye yönelik yabancı sermaye hareketlerinde yoğunluk görülmeye başlanmakta ve ulusal paraya olan talep artış kaydederek döviz kurları üzerinde düşme baskısı oluşturmaktadır. Sabit kur sisteminde böyle bir değişme meydana gelemeyeceği için artan ulusal para talebi, Merkez Bankası tarafından piyasaya para arz edilerek karşılanmaktadır. Bu durum, LM eğrisini sağa doğru hareket ettirerek LM_2 konumuna getirmekte ve mal, para ve döviz piyasalarında denge, B(i_1=i^* ; Y_3) noktasında gerçekleşmektedir.

Her ne kadar sabit kur sisteminde, döviz kuru değişken olmasa da, toplam talep artışı, ithalatı tetikleyerek kısa dönemde cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olabilmekte; uzun dönemde de ulusal para değerleneceği için benzer sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Vyshnyak, 2000: 12).

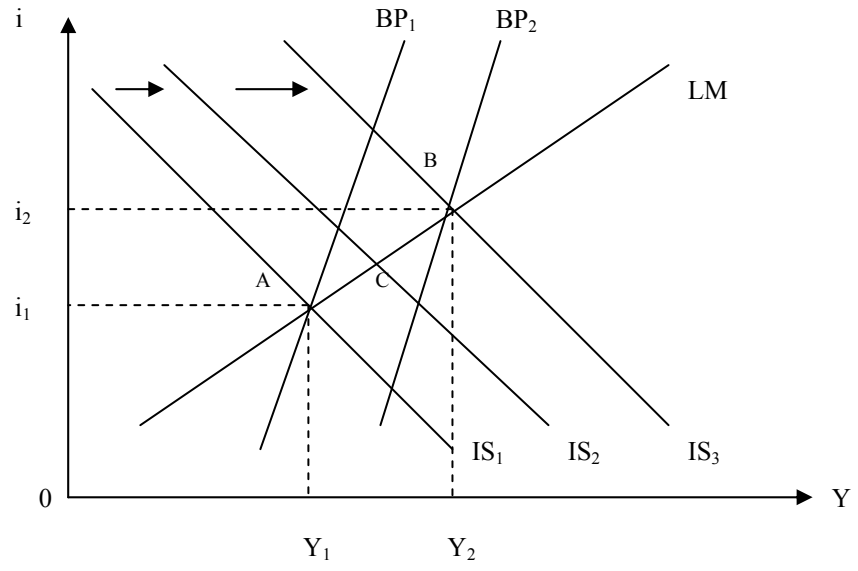
Mundell – Fleming modeli ile ilgili buraya kadar yapılan analizlerde, tam sermaye hareketliliğinin var olduğu kabullenilerek bütçe ile cari işlemler açıkları arasındaki ilişki irdelenmiştir. Ancak gerçek dünyada sermaye hareketlerinin sınırlı olduğu koşullar da söz konusu olduğu için analizlerin, bu durumu da dikkate alacak şekilde genişletilmesinde fayda bulunmaktadır.

Şekil 23. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Malive Politikası. BP > LM

Şekil 23'de sermaye hareketlerinin kısmen akışkan ve BP eğrisinin eğiminin LM eğrisinin eğiminden daha büyük olduğu görülmektedir. BP eğrisinin eğiminin büyük olması, sermayenin faiz haddine fazla duyarlı olmadığını dolayısıyla sermaye akışkanlığının da yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Bu şartlar altında ekonomide iç ve dış denge ilk olarak, IS_1-LM_1-BP eğrilerinin kesiştiği $A(i_1 ; Y_1)$ noktasında gerçekleşmektedir. Kamu harcamalarının artması, mal piyasasında dengeyi temsil eden IS eğrisini sağa doğru hareket ettirerek faiz ve gelir düzeylerine etki etmekte, faiz haddindeki değişme de gelirde meydana gelen değişmeden daha küçük olduğu için, sermaye girişine oranla ithalatta meydana gelen yüksek artış, cari işlemler açığını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca gelirdeki artışa bağlı olarak kurlarda meydana gelen yükselme baskısı, Merkez Bankası müdahalesini beraberinde getirmekte ve bu durum, ulusal rezervlerde azalma ile sonuçlanmaktadır. Rezervlerdeki azalma neticesinde ise LM eğrisi sola doğru hareket ederek ekonomide yeni denge bu defa $B(i_3 ; Y_3)$ noktasında sağlanmaktadır.

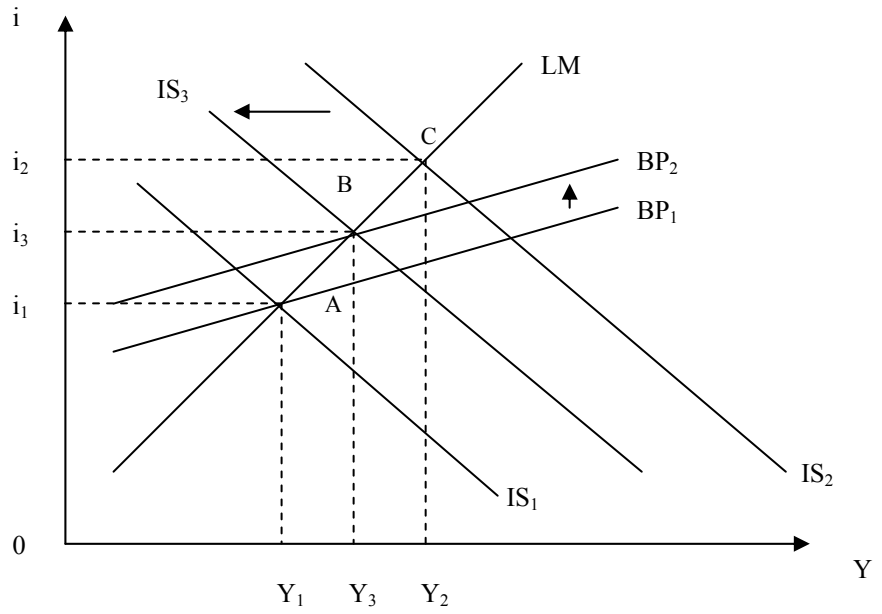
Şekil 24. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, BP > LM

Şekil 23'de belirtilen durumdan farklı olarak, esnek kur sisteminin geçerli olduğu bir ekonomide iç ve dış dengelerin maliye politikalarına bağlı olarak değişimi, Şekil 24'te gösterilmektedir. Devletin kamu harcamalarında artışa gitmesi, mal piyasasında dengeyi yansıtan IS_1 eğrisini, IS_2 konumuna getirerek

faiz haddinin yükselmesine neden olmaktadır. Ancak BP eğrisinin eğimi, LM eğrisinin eğimine oranla daha büyük olduğu için, genişletici maliye politikasının gelir üzerindeki artış etkisi, faizler üzerindeki artış etkisinden fazladır. Bu da, gelirin bir fonksiyonu olan ithalatı etkileyerek cari işlemler dengesinin bozulmasına ve kurun yükselmesine imkan sunmaktadır. Değişken kur sistemi çerçevesinde yükselen kur, BP_1 eğrisini BP_2 konumuna taşıyarak dış ticaret bilançosunu iyileştirmekte ve IS eğrisini de IS_2 konumundan IS_3 konumuna doğru hareket ettirmektedir. Böylece yeni şartlar altında iç ve dış denge ise IS_3-LM-BP_2 eğrilerinin kesiştiği B(i_2 ; Y_2) noktasında sağlanmaktadır.

Şekil 25. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Esnek Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, LM > BP

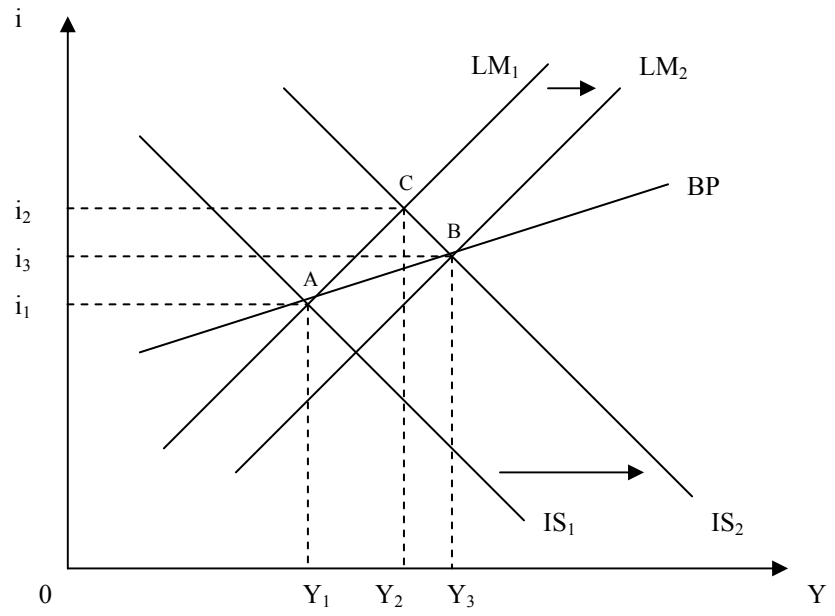

Şekil 25'de gösterilen analizde, sermaye hareketlerinde yine kısmen akışkanlığın söz konusu olduğu, ancak öncekilerden farklı olarak LM eğrisinin eğiminin BP eğrisinin eğiminden daha büyük, dolayısıyla sermayenin faiz haddine olan duyarlılığının da daha fazla olduğu görülmektedir.

Genişletici maliye politikası, IS eğrisini sağa doğru hareket ettirerek IS_2 konumuna taşımaktadır. Böylece mal ve para piyasalarında denge C(i_2 ; Y_2) noktasında sağlanmakta, ancak bu noktada döviz piyasasının dengeye intibak etmemesi, dış dengenin kurulmasına engel olmaktadır. BP eğrisinin eğimi LM'ye

göre daha küçük olduğu için kamu harcamalarındaki genişleme, faiz düzeyini gelirden daha fazla etkileyerek ülkeye sermaye girişini artırmaktadır. Sermaye girişleri ile birlikte kurlarda meydana düşüş ise, BP_1 eğrisini BP_2 konumuna kaydırmaktadır. Ayrıca ulusal paranın değerlenmesi, dış ticaret bilançosunu bozarak milli gelirin azalmasına ve IS eğrisinin de sola doğru hareket etmesine neden olmaktadır. Böylece ekonomide mal, para ve döviz piyasaları $B(i_3 ; Y_3)$ noktasında dengeye gelmektedir.

Şekil 26. Sınırlı Sermaye Hareketleri ve Sabit Döviz Kuru Sistemi Altında Maliye Politikası, LM > BP

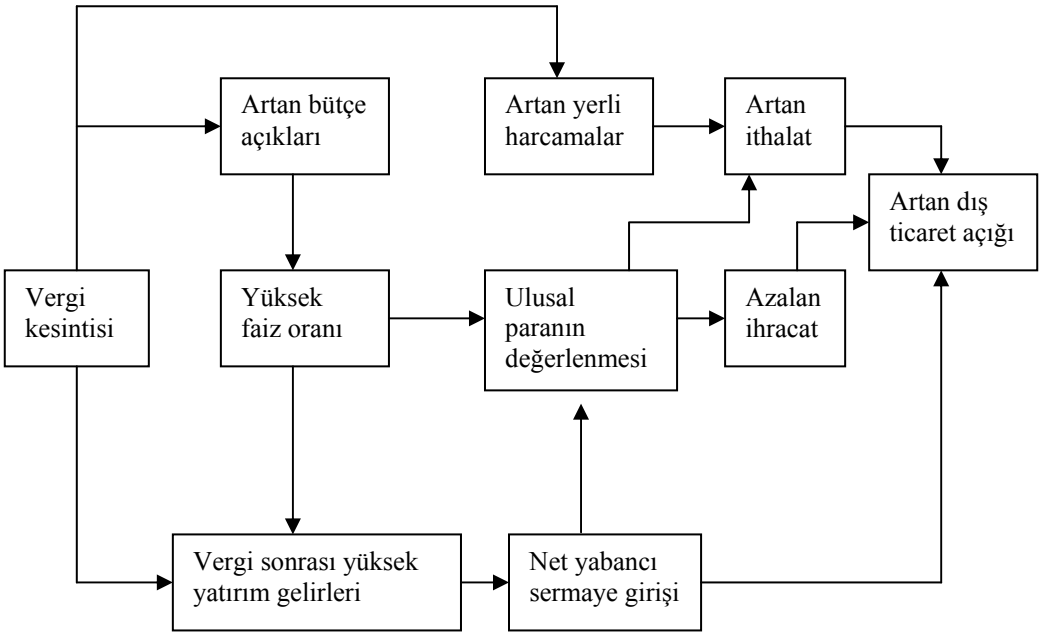

Sermaye hareketlerinin sınırlı ve sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı bir ekonomide Şekil 26'da görüldüğü üzere iç ve dış denge, ilk olarak IS_1-LM_1-BP eğrilerinin kesiştiği $A(i_1 ; Y_1)$ noktasında sağlanmaktadır. Kamu harcamalarının artması, IS eğrisini sağa doğru hareket ettirerek faiz haddi ile gelirin yükselmesine neden olmakta, ancak BP eğrisinin eğimi LM eğrisinin eğiminden küçük olduğu için, genişletici maliye politikasının faiz üzerindeki etkisi, milli gelire göre daha fazla gerçekleşmektedir. Bu durum sermaye girişini artırarak döviz rezervlerinin de çoğalmasına yardımcı olmaktadır. Sermaye girişinin döviz kurları üzerinde meydana getirdiği düşme baskısı ise Merkez Bankası'nın piyasaya para arz etmesi neticesinde ortadan kalkmaktadır. Böylece LM eğrisi, dışa doğru kayarak LM_1 konumundan LM_2 konumuna gelmektedir. Bütün bu gelişmeler ise, faiz oranının

düşmesi ve milli gelirin artması ile sonuçlanmakta, milli gelirin bir fonksiyonu olan ithalat da piyasalardaki gelişmelerden olumlu yönde etkilenerek artış göstererek cari işlemler açığını ortaya çıkarmaktadır. Ekonomide mal-para ve döviz piyasası dengesi ise $B(i_3 ; Y_3)$ noktasında gerçekleşmektedir.

Mundell – Fleming modeli çerçevesinde, bütçe ile dış ticaret açıkları arasındaki etkileşim, Şekil 27'de özet olarak sunulmaktadır (Bilgili ve Bilgili, 1998: 7).

Şekil 27. İkiz Açık İlişkisi

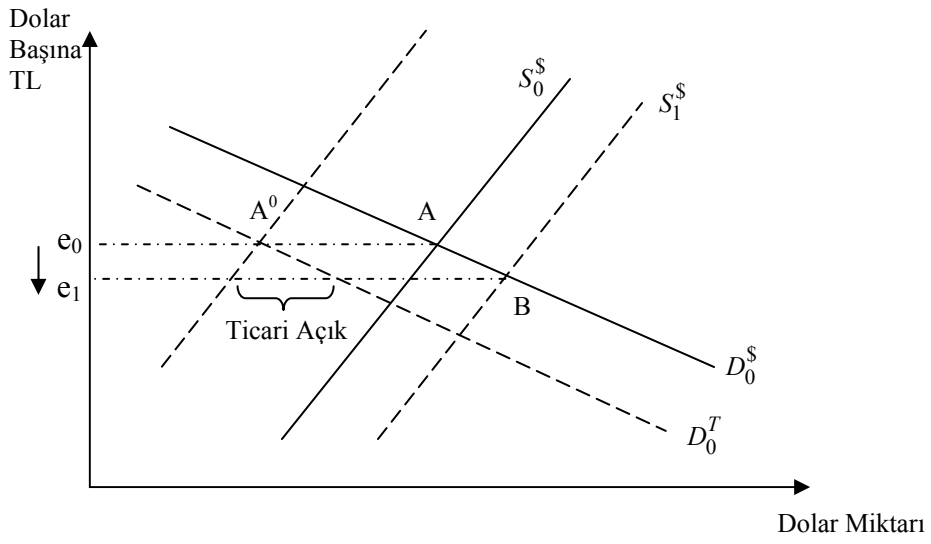
3.3.1.2.3 Feldstein Zinciri Hipotezi

1982 – 1984 yılları arasında Başkan R. Reagan'ın ekonomi danışmanları konseyinin başında bulunan Amerikalı iktisatçı Martin Stuart Feldstein Başkanlık Ekonomik Raporu'nda, bütçe ve cari işlemler açıklarının birbirleri ile aralarında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve söz konusu açıkların ekonomik istikrar açısından da son derece önem arz ettiklerini ifade etmiştir (Niskanen, 1988: 514). Dalgalı kur rejiminin uygulandığı 1973 – 1984 dönemini esas alarak ABD Doları ve Alman Markı arasındaki kur farklılıklarını ve bunun nedenlerini araştıran Feldstein (1986), bütçe açıklarının kur yapısı üzerinde belirgin bir etki yarattığını ekonometrik olarak da ispat etmiştir.

Feldstein'e göre bütçe açıkları reel faiz oranlarının yükselmesine neden olarak sermaye girişlerini artırmaktadır. Sermaye girişlerinin beraberinde getirdiği ulusal paradaki değerlenme süreci ise uluslararası ticaretin ithalat lehine bozulmasına ve dış ticaret açığının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bütçe açıkları aynı zamanda toplam yurt içi talep düzeyinde de artışa neden olarak ithalatı özendirmekte ve dolayısıyla yine dış ticaret dengesinin bozulması ile sonuçlanabilmektedir. Ancak Feldstein 1980'lerin başında ABD ekonomisinde yaşanan iç ve dış dengesizliklerin temelinde ikinci etkileşim kanalının daha zayıf bir güce sahip olduğunu belirtmiştir (Niskanen, 1988: 514).

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi faiz – kur etkileşiminden hareketle açıklayan ve literatürde Feldstein Zinciri olarak yer edinen hipotezin işleyişi şu şekilde gösterilebilir (Rajan ve Asher, 1997: 35 – 36).

Şekil 28. Feldstein Zincirine Göre Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi

ABD dolarına olan talep ($D^{\$}$), Türkiye'nin ABD mallarına (D^T) ve varlıklarına yönelik ($D^{\$} - D^T$) talebine bağımlıdır. Aynı şekilde ABD dolar arzı ($S^{\$}$) da ABD'nin Türkiye'nin mal (S^T) ve varlıklarına ($S^{\$} - S^T$) yönelik talebinden oluşmaktadır. Başlangıçta ticaret hesabı ($D_0^T - S_0^T$) ve sermaye hesabı $[(D_0^{\$} - D_0^T) - (S_0^{\$} - S_0^T)]$, "$e_0$" döviz kuru düzeyinde denge halindedir. Türkiye'nin kamu harcamalarını artırdığı ve artan harcamalarını da ABD'den borçlanarak

finanse ettiğini kabul edersek, diğer şartlar sabit iken, Türkiye'ye yönelik sermaye girişi ulusal paranın değer kazanmasını beraberinde getirecek ya da ABD'nin dolar arzı artış gösterecektir. Sonuçta dolar arzı $S_0^{\$}$ konumundan $S_1^{\$}$ konumuna gelerek yeni denge de B $(D_0^{\$} - S_1^{\$})$ noktasında, döviz kuru ise e_1 düzeyinde gerçekleşecektir. e_1 kur düzeyinde ise ABD mallarına yönelik talep, mal arzının üzerine çıkarak Türkiye'de ticari açığın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin ithalat düzeyi ihracat düzeyinin üzerine çıkarak dış ticaret açığı oluşacaktır.

3.3.1.3 Ricardocu Denklik Hipotezi

İlk kez 19. yüzyılda klasik iktisatçılardan David Ricardo tarafından ortaya konulan ve 1970'li yıllarda Robert Barro tarafından rasyonel beklentiler teorisi ile desteklenerek geliştirilen Ricardocu Denklik Hipotezi, Keynezyen Geleneksel Görüş'ün aksine bütçe ile cari işlemler açıkları arasında bir ilişki olmadığını ileri sürmektedir.

Ricardocu Denklik Hipotezi'ne göre, bugünkü ve gelecekteki kamu harcamaları veri iken hükümetin vergilerde bir indirime gitmesi, harcanabilir geliri artırmasına rağmen kişisel tüketimi etkilememektedir (Ünsal, 2001: 315). Çünkü rasyonel biçimde hareket eden bireyler, mevcut harcanabilir gelirlerindeki artışı, gelecekte vergilerde oluşacak artışı telafi etmek için tasarruf etmektedirler (Yücel ve Ata, 2003: 6). Dolayısıyla tüketim üzerinden ithalatı artıracak etkiler ortaya çıkmamakta ve cari işlemler dengesi de bozulmamaktadır.

Ricardocu Denklik Hipotezi'nin aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Schmitt-Grohe ve Uribe, 2001: 64):

Harcanabilir gelir (yurt içi çıktı + bono faiz gelirleri – vergiler) ile özel tüketim arasındaki fark, bugünkü özel tasarrufları vermektedir.

$$S_1^p = Q_1 + r_0 B_0^p - T_1 - C_1 \qquad (1.50)$$

Vergi gelirlerinde hükümet tarafından yapılacak bir değişiklik özel tasarruflara, aynı miktarda fakat zıt yönde etki etmektedir.

$$\Delta S_1^p = -\Delta T_1 \qquad (1.51)$$

Hükümetlerin vergi kesintisine gitmesi halinde bugünkü finansman ihtiyacı, borçlanma kanalıyla giderilebilmekte, ortaya çıkan faiz yükümlülüğü ise

gelecekte ödenmektedir. Bu ödemelerin de gelecekte sorunsuz bir biçimde yapılabilmesi için, vergilerin ileriki dönemlerde artırılması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Rasyonel biçimde hareket eden bireyler söz konusu koşulları dikkate alarak, vergi kesintisinden ötürü ortaya çıkan kazançlarını tüketime ayırmak yerine, ileride artacak olan yükümlülüklerini kolaylaştırmak için tasarrufa yönelmektedirler. Böylece bireylerin refah düzeylerinde herhangi bir farklılık söz konusu olmamaktadır.

Kamu tasarrufları ise kamu gelirleri (vergi gelirleri + bono faiz geliri) ile kamu harcamaları arasındaki farka eşittir.

$$S_1^g = T_1 + r_0 B_0^g - G_1 \tag{1.52}$$

Diğer değişkenler sabitken, vergi üzerinde yapılacak bir değişiklik kamu tasarruflarına aynı miktar ve yönde etki etmektedir.

$$\Delta S_1^g = \Delta T_1 \tag{1.53}$$

Kamu ve özel tasarrufların toplamı da ulusal tasarrufları oluşturmaktadır.

$$S_1 = S_1^p + S_1^g \tag{1.54}$$

Dolayısıyla ulusal tasarruflardaki değişim, özel ve kamu kesimindeki tasarruf değişimlerinin toplamına eşit olmaktadır.

$$\Delta S_1 = \Delta S_1^p + \Delta S_1^g \tag{1.55}$$

(1.54) numaralı ifade, (1.50) ve (1.52) numaralı eşitliklerle birleştirilerek şu şekilde yazılabilir:

$$\Delta S_1 = -\Delta T_1 + \Delta T_1 = 0 \tag{1.56}$$

Vergi üzerinde yapılan değişikliklerin ulusal tasarrufları etkilemediğini gösteren bu sonuç, Ricardocu Denklik Hipotezi olarak adlandırılmaktadır. Buna göre vergi kesintisinden ötürü ortaya çıkan bütçe açıkları, özel tasarruflar ile dengelenmekte ve tüketim üzerinden cari işlemler dengesi herhangi bir değişikliğe uğramamaktadır. Dolayısıyla bütçe ve cari işlemler açıkları arasında bir ilişki olma ihtimali bulunmamaktadır.

3.4. Literatür Taraması

Ekonomi literatüründe bütçe ile cari işlemler açıkları arasındaki ilişki, çok sayıda araştırmacı tarafından farklı model ve yöntemler kullanılarak analiz

edilmiştir. Ancak bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar aynı ülkelerde bile farklı sonuçlar verebildiği için ikiz açıklar hipotezinin genel geçerliliği üzerinde bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu kısımda, Türkiye ve diğer ülkeler için bütçe ve cari işlemler açıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere yapılan bazı çalışmalara yer verilmektedir.

3.4.1. Türkiye Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Bütçe ve cari işlemler açıkları Türkiye ekonomisinin iktisadi probemleri içerisinde uzunca bir süredir yer almasına rağmen söz konusu açıkların birbirleriyle olan ilişkisini analiz etmek üzere gerçekleştirilen çalışmaların önemli bölümü 2000'li yıllardan sonra yapılmıştır.

İkiz açıklar hipotezinin Türkiye açısından araştırıldığı çalışmalara ait temel bilgiler Tablo 30'da sunulmaktadır. Farklı yöntem ve dönemlerin esas alındığı bu çalışmalarda ulaşılan bulguların büyük bölümünün açıkların birbirleriyle olan ilişkisini benimseyen "Keynezyen Geleneksel Görüş" ü doğrulamasına karşılık, bazı çalışmalarda da elde edilen sonuçların değişkenlerin birbirlerinden tamamen bağımsız olduğunu savunan "Ricardocu Denklik Hipotezi" desteklediği görülmektedir.

Tablo 30. Türkiye Ekonomisi İçin Bütçe Açıkları – Cari İşlemler Açıkları İlişkisi Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem	Yöntem	Bulgular
Bilgili ve Bilgili (1998)	1975-1993 YV	Regresyon Analizi	Açıklar arasında ilişki bulunmamaktadır.
Zengin (2000)	1987-1998 ÜV	VAR Modeli	Bütçe açıkları cari işlemler üzerinde etkili olmaktadır.
Kuştepeli (2001)	1975-1995 YV	Koentegrasyon Testi, Nedensellik Testi	Bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.

Kutlar ve Şimşek (2001)	1984-2000 ÜV	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli	Açıklar arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Cari açığın etki gücü daha fazla çıkmaktadır.
Akbostancı ve Tunç (2002)	1987-2001 ÜV	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli	Uzun dönemde karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde ise bütçe açıkları cari işlemleri etkilemektedir.
Yücel ve Ata (2003)	1975-2002 YV	Engle-Granger İki Aşamalı Eşbütünleşme Yöntemi, Granger Nedensellik	Açıklar arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.
Utkulu (2003)	1950-2000 YV	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	Uzun dönemde karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.
Ay vd. (2004)	1992-2003 YV	En Küçük Kareler Yöntemi, Granger Nedensellik	Açıklar arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.
Çetintaş ve Barışık (2005)	1974-2003 YV*	Zivot ve Andrews Birim Kök Testi, Granger ve Hsiao Nedensellik Testi	Dış ticaret açıkları ile bütçe açıkları arasında bir nedensellik bulunmamaktadır.
Aksu ve Başar (2005)	1989-2003 AV*	Vektör Otoregresyon Modeli (VAR)	Dış ticaret açıkları bütçe açıklarını etkilemektedir.
Yaldız (2006)	1994-2005 ÜV	Eşbütünleşme Yöntemi	Bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Gök ve Altay (2007)	1989-2005 ÜV*	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	Kısa dönemde açıklar arasında ilişki bulunmaktadır.

* AV: Aylık Veriler, YV: Yıllık Veriler, ÜV: Üçer Aylık Veriler

3.4.2. Diğer Ülkeler Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki, ABD'nin 1980'lerin başında karşı karşıya kaldığı makroekonomik problemler üzerine geniş bir tartışma alanı yaratmıştır. Dolayısıyla söz konusu değişkenler arasındaki korelasyonun analizine yönelik ilk çalışmalar da ABD ekonomisi için yapılmış ve elde edilen bulgular, ağırlıklı olarak ekonomide ciddi risklere yol açabilen söz konusu açıklar arasında kuvvetli bir ilişkinin varlığını doğrulamıştır. Ancak bazı araştırmacılar ise kullandıkları yöntemlerle bu değişkenlerin birbirlerinden bağımsız olduğunu, geleneksel görüşün ifade ettiği şekilde açıklar arasında bir bağıntının bulunmadığını göstermişlerdir.

İkiz açıklar sorunu ABD dışındaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından da zamanla önemli bir problem haline gelmiş ve bu konuda farklı ülkeleri de esas alan çalışmaların sayısı hızla artmaya başlamıştır. Bunlardan bir bölümüne ilişkin temel bilgiler Tablo 31'de sunulmaktadır.

Tablo 31. Diğer Ülkeler İçin Bütçe Açıkları – Cari İşlemler Açıkları İlişkisi Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Ülke	Yöntem	Bulgular
Darrat (1988)	ABD 1960-1984	Granger Çok Değişkenli Nedensellik Testi	Açıklar arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır.
Bahmani-Oskooee (1989)	ABD 1973-1985	En Küçük Kareler Yöntemi, İki Aşamalı En Küçük Kareler Yöntemi	Bütçe açıkları kısa ve uzun dönemde cari işlemler üzerine negatif etki etmektedir.
Latif-Zaman ve Da Costa (1990)	ABD 1971-1989	Granger Nedensellik Testi	Yüksek bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Enders ve Lee (1990)	ABD 1947-1987	VAR Modeli	Cari işlemler açıklarındaki artış bütçe açıklarını yükseltmektedir.

Zietz ve Pemberton (1990)	ABD 1972-1987	Yapısal Eşanlı Denklem Modeli	Bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Bachman (1992)	ABD 1974-1988	VAR Modeli	Cari işlemlerdeki değişimi bütçe açıkları açıklamaktadır.
Vamvoukas (1999)	Yunanistan 1984-1994	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	Bütçe açıkları kısa ve uzun dönemde cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Vyshnyak (2000)	Ukrayna 1995-1999	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Alkswani (2001)	S.Arabistan 1970-1999	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik	Cari işlemler açıklarından bütçe açıklarına doğru bir nedensellik bulunmaktadır.
Pattichis (2004)	Lübnan 1982-1997	Koentegrasyon Testi, Hata Düzeltme Modeli	Bütçe açıklarından cari işlemlere doğru nedensellik bulunmaktadır.
Ghebreselassie ve Burger (2004)	Eritre 1992-2000	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	Bütçe açıkları cari işlemler açıklarını etkilemektedir.
Islam ve Rahimian (2005)	ABD 1960-2003	Koentegrasyon Testi, Granger Nedensellik Testi	Ticari açıklardan bütçe açıklarına doğru bir nedensellik bulunmaktadır.
Aristovnik (2005)	Geçiş Ekn. 1990-2003	Kesit Analizi, Zaman Serileri Analizi	Bütçe açıkları ile cari açıklar arasında kuvvetli bir korelasyon bulunmaktadır.
Saleh vd. (2005)	Sri Lanka 1970-2003	ARDL Model, Koentegrasyon Sınır Testi	Bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğu nedensellik bulunmaktadır.
Baharumshah ve Lau (2005)	SEACEN Ülkeleri* 1980-2001	Panel Birim Kök Testi, Panel Koentegrasyon, Granger Nedensellik Testi	Cari işlemler hesabındaki değişmeleri bütçe açıkları izah etmektedir.

www.ecomod.org (2006)	Tunus 1972-2000	Hata Düzeltme Modeli	Bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları birbirinden bağımsızdır.

*Malezya, Singapur, Tayland, Endonezya, Güney Kore, Myanmar, Nepal, Sri Lanka, Filipinler

3.5. Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkinin Türkiye Açısından Ekonometrik Analizi

Ekonominin iç ve dış dengelerini ifade eden bütçe ve cari işlemler, dışa kapalı ve ihracata dayalı birikim modellerinin uygulandığı her iki süreçte de temel iktisadi sorunlar içerisinde yerini almıştır. 24 Ocak Kararları'nın tam anlamıyla hayata geçirilememesine bağlı olarak yapısal değişimin sağlanamadığı 1980'li yılların ikinci yarısında ise girilen durgunluk ortamı, finansal serbestliğe adım atılmasını beraberinde getirmiş ancak bu girişim de söz konusu sorunları çözme noktasında yetersiz kalmıştır. Ayrıca finansal serbestlik ile birlikte kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerine ciddi ölçülerde bağımlılık kazanılması, ekonomik yapının kırılganlıklarını daha da artırmış ve bütçe ile cari işlemler dengesi arasındaki bağıntıya yönelik tartışmalara da ivme kazandırmıştır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından son derece önem taşıyan bütçe ve cari işlemler dengesi, aralarında Keynezyen Geleneksel Yaklaşım çerçevesinde ileri sürüldüğü şekilde bir etkileşimin bulunup bulunmadığı açısından ekonometrik olarak analiz edilmektedir.

3.5.1. Veri Seti

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemlerle analizi için DİE (TÜİK) ve TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden temin edilen 1989:I – 2004:IV dönemi üçer aylık verileri kullanılmıştır. Ekonominin özellikle dış dengeleri açısından önemli bir adım sayılan yabancı sermaye hareketleri önündeki engellerin bütünüyle kaldırıldığı 1989 yılı başlangıç yılı olarak esas alınmış ve analizlerde mevsimsel düzeltmeye tabi tutulmuş, logaritmik değerleri alınmış Bütçe Dengesi/GSMH ile Cari İşlemler Dengesi/GSMH serileri testlere tabi tutulmuştur.

3.5.2. Ekonometrik Yöntem

Değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi açısından ekonometrinin temel aracını regresyon analizi oluşturmaktadır (Kutlar, 2005: 5). Birden fazla değişken ve bunlar arasındaki bağıntıların belirlenmesi amacıyla kullanılan regresyon modellerinin oluşturulmasında ise özellikle "en küçük kareler yöntemi"nden faydalanılmakta, ancak iktisadi ilişkilerin karmaşıklığı birçok olayın tek denklemli modeller yerine eşanlı denklemler yoluyla incelenmesine yol açmaktadır (Tarı ve Bozkurt, 2005: 4).

İktisadi hayatta makroekonomik değişkenler karşılıklı olarak birbirlerinden etkilendikleri için, verilerin salt içsel ya da dışsal değişken olarak ayırımı oldukça zordur. Eşanlı denklem sistemlerinde ise içsel – dışsal değişken ayrımından kaynaklanan güçlüklerin ortadan kaldırılması için son dönemlerde özellikle Vektör Otoregresif Modellerinin (VAR) kullanımına gidilmektedir. Ayrıca yine eşanlı denklem sistemlerinde söz konusu problemi aşabilmek için bazen yapısal model üzerinde kısıtlamalar da yapılabilmekte, ancak bu kısıtlamalar araştırma için çeşitli güçlükler doğurabilmektedir (Tarı ve Bozkurt, 2005: 4)..

VAR modelleri, yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmeksizin dinamik ilişkileri vermektedir. Bu nedenle zaman serileri analizlerinde tercih edilen bir yöntem haline gelen VAR tekniği, herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak değişkenlerin içsel – dışsal ayrımını gerektirmediği için, bu yönüyle eşanlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını da mümkün kılmaktadır (Tarı ve Bozkurt, 2005: 4).

Türkiye ekonomisi için bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmada, "En Küçük Kareler Yöntemi" ile "VAR Tekniği" kullanılarak ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir.

3.5.2.1. En Küçük Kareler (Least Squares) Yöntemi

En Küçük Kareler Yöntemi, aralarında sebep –sonuç ilişkisi bulunan iki veya daha değişken arasındaki ilişkiyi belirlemek ve bu ilişkiyi kullanarak o konu ile ilgili tahminler ya da kestirimler yapabilmek amacıyla kullanılan yöntemlerin temelini oluşturmaktadır (www.mku.edu.tr 12/10/2006).

Bağımsız değişken sayısının tek olması halinde regresyon modeli basit regresyon, iki veya daha fazla olması halinde ise çoklu regresyon olarak adlandırılmaktadır. Basit regresyon modeli:

$$Y = c + \beta X + \varepsilon \tag{1.57}$$

şeklinde bir bağımlı bir de bağımsız değişkeni içeren modeli ifade etmektedir. Burada Y, bağımlı (sonuç) değişkeni; X, bağımsız (sebeb) değişkeni; c, sabit değişkeni yani $X = 0$ olduğunda Y'nin alacağı değeri; β, regresyon katsayısı olup X'in bir birim değişmesine karşılık Y'de meydana gelecek değişme miktarını; ε ise hata terimini ifade etmektedir (www.mku.edu.tr 12/10/2006).

3.5.2.2. Vektör Otoregresif (VAR) Model

Seçilen değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin analiz edilebilmesini sağlayan ve Granger nedensellik testini esas alan VAR modeli, (Kibritçioğlu ve Kibritçioğlu, 1999: 23) belirlenen tüm değişkenleri birlikte ele alarak bir sistem bütünlüğü içerisinde değerlendirme yapılmasına imkan sunmaktadır. Bu doğrultuda içsel ve dışsal değişken ayırımı yapılmadan, iktisadi teorinin öne sürdüğü varsayımların yol açtığı kısıtlamalar da ortadan kaldırılmış olmaktadır. VAR modelleri, öncelikle makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisinin analizinde kullanılmaktadır. Hatta bir çok iktisatçıya göre kısıtsız VAR, öngörü için klasik yapısal modellemeden daha iyi sonuç vermektedir. Diğer taraftan içsel değişkenlerin modele ait denklemlerin hem sağ hem de sol tarafında yer alması, incelenen ilişkinin tahminini ve oradan bir sonuç çıkarılmasını zorlaştırdığından değişkenler arası ilişkileri yapısal olmayan tekniklerle belirlemek bazen daha iyi sonuçlar elde edilmesine yardımcı olmaktadır (Özgen ve Güloğlu, 2004: 95).

İki değişkenli VAR modeli, standart şekilde şöyle ifade edilebilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{p} b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i} x_{t-i} + v_{1t} \tag{1.58}$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^{p} d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} d_{2i} x_{t-i} + v_{2t} \tag{1.59}$$

Yukarıdaki modelde p gecikmelerin uzunluğunu, v ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal

dağılıma sahip, rassal hata terimlerini göstermektedir. VAR modelinde hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmez. Çünkü değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorununun üstesinden gelinilir.

Hatalar zamanın belli bir noktasında birbirleriyle ilişkili ise yani aralarındaki korelasyon sıfırdan farklı ise hatalardan birindeki değişim, zamanın belli bir noktasında diğerini etkileyecektir. Ayrıca hata terimleri, modelin sağındaki tüm değişkenlerle ilişkisizdir. Modelin sağ tarafında sadece içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığı için, eşanlılık problemiyle karşılaşılmaz. Bu durumda modeldeki her bir denklem klasik en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilebilir. VAR modelinde, değişkenler arası dinamik ilişkileri yakalayacak optimal gecikme uzunlukları ise Akaike Bilgi Kriteri, Schwartz ve Hannan-Quinn kriterleri ile saptanabilir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 95).

VAR modelleri, kısıtlanmış ve kısıtlanmamış VAR modelleri olarak iki türlü uygulanabilir ve analizlerde de 3 yolla sonuç alınabilir:

- Granger Nedenselliği gösteren F Testleri
- Değişkenler arasındaki etkileşimi gösteren Varyans Ayrıştırması
- Etki – Tepki Analizi

3.5.2.3. VAR Granger Nedenselliği

Ekonometrik çalışmalarda zaman serileri arasındaki ilişkilerin yönünü tespit edilebilmesi için en çok başvurulan yöntem, Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir. Bu analiz aşağıdaki iki denklem kullanılarak gerçekleştirilir (Karaca, 2003: 250):

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1.60)$$

$$X_t = \chi_0 + \sum_{i=1}^{k3} \chi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k4} \delta_i Y_{t-i} + \nu_t \qquad (1.61)$$

Granger nedensellik analizi yukarıdaki modellerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerleri katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. (1.60) numaralı denklemdeki β_i katsayıları belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa X'in, Y'nin nedeni

olduğu sonucuna varılır. Aynı şekilde (1.61) numaralı denklemde δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olması da Y'nin X'in nedeni olduğunun göstergesidir. Bu durumda X ile Y arasında karşılıklı bir ilişki var demektir. Sadece (1.60) numaralı denklemdeki β_i katsayıları sıfırdan farklı ise X'den Y'ye doğru tek yönlü; sadece (1.61) numaralı denklemdeki δ_i katsayıları sıfırdan farklı ise Y'den X'e doğru tek yönlü nedensellik vardır. Gerek β_i gerekse δ_i katsayılarının sıfırdan farklı olmaması ise bu iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığının bir göstergesidir.

Yukarıdaki hipotez testleri, Wald testiyle sınanabilir:

$$F = \frac{(HKTS - HKT)/r}{HKT/(n-k)} \tag{1.62}$$

Burada $HKTS$ kısıtlanmış modelin hata kareleri toplamını, HKT kısıtlanmamış modelin hata kareleri toplamını, r kısıt sayısını, n gözlem sayısını ve k modeldeki parametre sayısını göstermektedir. Eğer hesaplanan F değeri, F tablo değerinden büyükse, x'in ve y'nin birbirinin nedeni olmadığına dair hipotezler reddedilir.

3.5.2.4. Varyans Ayrıştırması

VAR'ın hareketli ortalamalar bölümünden elde edilen varyans ayrıştırmaları, değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerden birinde meydana gelecek olan bir değişmenin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Bir değişkende meydana gelen değişmelerin büyük bölümü kendisindeki şoklardan kaynaklanıyorsa bu durum, söz konusu değişkenin dışsal olarak hareket ettiğini, modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa değişkenin içsel olduğunu ifade eder. Ayrıca VAR ayrıştırmaları, değişkenler arası nedensellik ilişkilerinin derecesi konusunda da bilgi vermektedir.

3.5.2.5. Etki – Tepki Analizi

Etki – Tepki Analizi, VAR modeli içinde yer alan serilerin hata terimlerinde meydana gelen şoklara karşı ne yönde ne ölçüde tepki verdiğinin araştırılmasında kullanılan bir yöntemdir. Yöntemin kullanım amacı, serilerden birine bir birimlik

şok uygulandığında diğre serilerin bu değişime verdikleri tepkilerin görülebilmesidir. Başka bir ifadeyle etki – tepki analizi, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkiyi yansıtır. VAR tekniğinde inelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede etki – tepki analizinin büyük payı bulunmaktadır (Alper, 2005: 69).

VAR modelleri ile işlem yapabilmek için öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir.

3.5.2.6. Durağanlık Testi

Durağanlık genel bir tanımlamayla sabit ortalama, sabit varyans ve seriye ait iki değer arasındaki farkın zamana değil, yalnızca iki zaman değeri arasındaki farka bağlı olması şeklinde ifade edilmektedir (Berber, 2003: 60).

Durağan seriler ile durağan olmayan seriler arasındaki temel farklar ise şu şekilde belirtilebilir (Kutlar, 2002: 25):

Durağan seriler;

- Uzun dönemde dalgalanmalar olsa bile seri, aynı ortalamayı muhafaza eder.
- Zamana bağlı olarak değişmeyen bir sonlu varyansa sahiptirler.
- Gecikme zamanı uzadıkça, kollegrom gittikçe sıfıra yaklaşır ve sıfır olur.

Durağan olmayan serilerde ise;

- Serinin uzun dönemde döneceği bir ortalama değer bulunmamaktadır.
- Zaman sonsuza yaklaştığında ve varyans zamana bağlı olduğunda, seri de sonsuza yaklaşır.
- Teorik kollegrom hemen bitmez, yavaş yavaş azalır.

Zaman serisi verileri kullanılarak çalıştırılan regresyon denklemlerinde durağanlık şartının aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı yerine getirilmesi gerekmektedir (Berber, 2003: 60):

- Durağan olmayan serilerin kullanıldığı regresyon denklemlerinde, değişkenler arasında ilişki olmadığı halde "sahte regresyon" diye ifade edilen, anlamlı t ve F istatistikleri ile yüksek R^2 değerlerine rastlanılması mümkün olacaktır.

➢ Bu tip serilerde geçici şokların etkileri de sürekli hale gelecektir. Böylece zaman serisi verilerinin kullanıldığı çalışmalarda ilk aşama, serilerin durağanlık özelliğinin incelenmesi olacaktır.

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemde aldığı değeriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bunun için değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle serilerin durağan olup olmadığı belirlenebilmektedir (Tarı, 2005: 393).

Zaman serilerinde birim kök, durağan olmayan anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, eğer bir zaman serisinde birim kök var ise o zaman serisi durağan değildir (Çolak, 2001: 25).

Karakteristik denklemin bütün kökleri mutlak değerce 1'den küçük ise seri durağandır ve köklerden en az bir tanesi, mutlak değerce 1 veya 1'den büyük ise durağan değildir. Fakat köklerin mutlak değerce 1 olması durumu ile fazlaca karşılaşılmakta ve bu tür seriler de birim köklü zaman serileri olarak adlandırılmaktadır (Akdi, 2003: 216). Birim kökün varlığını tespit etmek için en çok Dickey-Fuller (DF) ve Genişletilmiş Dickey-Fuller Testleri kullanılmaktadır. Birim Kök Testi'nin işleyişi aşağıdaki modelden hareketle şu şekilde açıklanabilir (Çolak, 2001: 25):

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (1.63)$$

ε_t stokastik bir hata terimi olup bu terim aynı zamanda beyaz gürültü hata terimi olarak da adlandırılmaktadır.

Eğer $\rho = 1$ ise birim kök söz konusudur ve ilişki:

$$Y_t = Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (1.64)$$

biçimini alır. Bu durumda Y_t serisi durağan değildir. Birim kökü belirlemek için ρ'nin 1'e eşit olup olmadığının regresyon modelinde test edilmesi gerekir. Fakat regresyon modelinde katsayıların 0'a eşit olup olmadığı test edilebilir. Bu durumda ρ'nin 1'e eşit olup olmadığını test etmek için $Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t$ ilişkisinden hareketle şu denklem elde edilebilir:

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (1.65)$$

Burada $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ dir.

$\delta = (\rho - 1)$ şeklinde belirtirsek, $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ eşitliğine ulaşabiliriz. Bu eşitlikte δ' nin sıfıra eşit olup olmadığını test edersek, ρ'nin de 1'e eşit olup olmadığını test etmiş oluruz. $\delta = 0$ olduğunda,

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = \varepsilon_t \qquad (1.66)$$

bulunur. Buradan $\Delta Y_t = \varepsilon_t$ serisi, yani birinci fark, durağan olacaktır. Çünkü ε_t serisi (beyaz gürültü) durağandır. Birinci farkı durağan olan bu tür serilere "birinci dereceden durağan" ya da "birinci dereceden bütünleşmiş" denir ve I(1) şeklinde gösterilir. Eğer bir seriyi durağan yapmak için iki defa fark almak gerekirse bu tür serilere de "ikinci dereceden durağan" ya da "ikinci dereceden bütünleşmiş" denir ve I(2) ile gösterilir. d defa fark almak gerekirse bu tür serilere de d'ninci dereceden durağan (d'ninci dereceden bütünleşmiş) seri denir ve I(d) şeklinde gösterilir.

Bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için birim kök testi şu şekilde yapılır. Hipotezimiz,

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{eşitliğine göre;} \quad H_0 : \rho = 1 \qquad (1.67)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \text{eşitliğine göre;} \quad H_0 : \delta = 0 \qquad (1.68)$$

olup, durağan olmama durumunu ifade eder.

Bunun için uygulanan test Dickey-Fuller Testi'dir. Bu testin %1, %5 ve %10 önemlilik düzeylerine göre kabul-red sınırları (kritik değerleri), MacKinnon tarafından yapılmış olan Monte Carlo Simülasyonları'na göre hesaplanmıştır. Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri, MacKinnon Kritik Değerleri'nin mutlak değerinden küçükse; H_0 hipotezi kabul edilir ve bu da serinin durağan olmadığını gösterir. Eğer Dickey-Fuller Test İstatistiği'nin mutlak değeri, MacKinnon Kritik Değerleri'nin mutlak değerinden büyükse H_0 hipotezi reddedilir ve bu da serinin durağan olduğunu gösterir.

Dickey Fuller testinde kullanılan başlıca regresyon kalıpları şunlardır (Uzgören ve Uzgören, 2005: 7):

Sabit terimsiz model : $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \qquad (1.69)$

Sabit terimli model : $\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ (1.70)

Sabit terimli ve trend faktörlü model : $\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_{1t} + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$ (1.71)

Burada t zaman ya da genel eğilim değişkenidir. Eğer ε_t ardışık bağımlı ise kullanılacak regresyon modeli aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_{1t} + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^{m} \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1.72)$$

Bu modele DF sınaması uygulanırsa, buna Genişletilmiş Dickey-Fuller sınaması adı verilir.

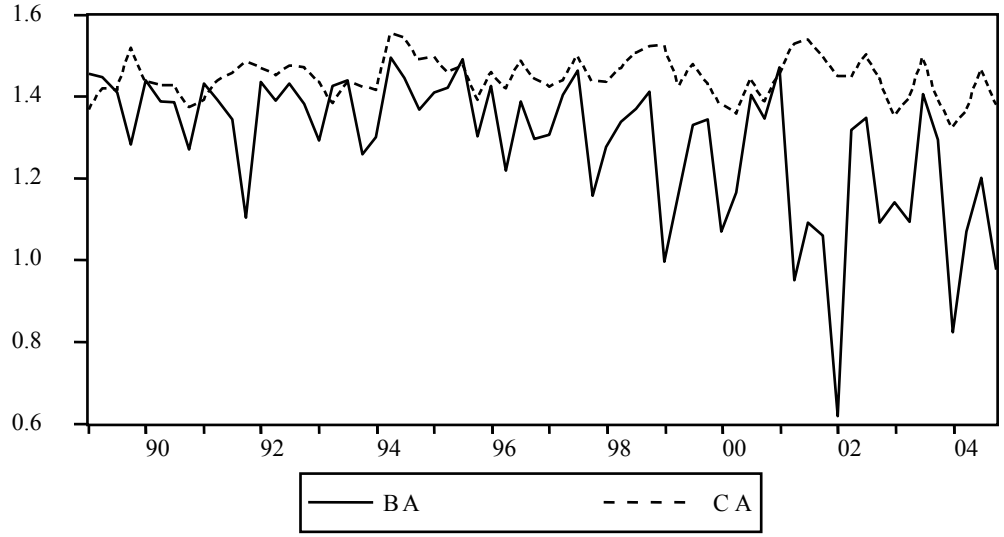
Eğer serinin orijinal hali durağan değilse, serinin birinci farkı alınır ve tekrar Dickey-Fuller Testi uygulanır. Bu durumda da durağanlık sağlanamamışsa, serinin ikinci farkı alınır ve tekrar Dickey-Fuller Testi uygulanır. Bu işlem, seri durağan hale gelinceye kadar devam eder.

Seriler yukarıda belirtilen işlemler ile durağan hale getirildikten sonra, VAR analizindeki önemli karar aşamalarının başında, modele girecek olan değişkenlerin optimal gecikme uzunluklarının belirlenmesi gelir. Seçilecek gecikme uzunluğunun, değişkenler arası dinamik ilişkileri yakalayacak uzunlukta olması gerekmektedir.

3.5.3. Bulgular

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmesinden önce, serilerin mevsimsellik etkisinden arındırılmış logaritmik değerleri üzerinden 1989 – 2004 dönemine ilişkin izledikleri eğilim Grafik 18'de birlikte gösterilmiştir.

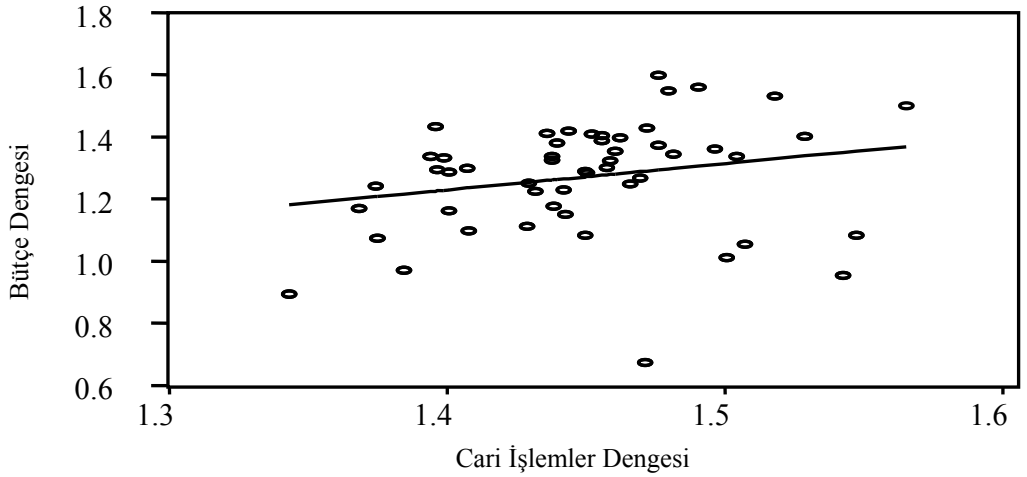
Grafik 18. Türkiye'de Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi (1989 – 2004)

Grafik 18, bütçe ve cari işlemler dengesi serilerinin genel itibariyle aynı yönlü eğilim içerisinde olduklarını göstermektedir. Seriler arasındaki en belirgin farklılaşmanın ise 2000'li yılların başında yaşanan finansal krizlerin iç ve dış ekonomik dengeler üzerinde meydana getirdiği etkilere bağlı olarak, özellikle 2001 ve 2002 dönemlerinde gerçekleştiği dikkat çekmektedir. Bu tespitten hareketle seriler arasındaki ilişkinin yönü konusunda genel bir izlenim edinebilmek amacıyla ilk olarak scatter diyagramından faydalanılmıştır.

Scatter diyagramı iki değişkenin birbirleri ile olan potansiyel ilişkisini tanımlamak için kullanılmakta, diyagramın şekli genellikle değişkenler arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Grafik 19'daki regresyon eğrisini temsil eden çizginin pozitif eğimli olması, bütçe ve cari işlemler dengesi arasında aynı yönlü ve doğrusal bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 19. Bütçe ve Cari İşlemler Dengesi Scatter Diyagramı (1989 – 2004)

Scatter diyagramı ele alınan değişkenlerin bağıntılı olduğunu yansıtmasına rağmen, ilişkinin yönü ve derecesi noktasında kesin bir yargıya varmak açısından çok yeterli gelmemektedir. Bu yetersizliği gidermek üzere çalışmamızda "En Küçük Kareler" ve "VAR Analizi" teknikleri kullanılmakta, bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin varlığını söz konusu ekonometrik yöntemlerle test edebilmek için de ilk olarak serilerin mevsimsel düzeltme işlemine (seasonal adjustment) tabi tutulması yoluna gidilmektedir.

Aylık ya da üç aylık verilere dayanan pek çok iktisadi zaman serisi, düzenli salınım hareketi (mevsimlik örüntü) göstermektedir. Noel zamanı büyük mağaza satışları, tatil zamanı hane halklarının para talebi, yazın dondurma ve alkolsüz içki tüketimi bu duruma örnek verilebilir. Dolayısıyla bir zaman serisinin genel eğilimi üzerinde yoğunlaşabilmek için mevsim etmeninin ya da bileşeninin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bir zaman serisinden mevsim etmeninin çıkarılması ise "mevsimsel düzeltme" olarak adlandırılmaktadır (Gujarati, 2001: 517).

Değişkenlerimizi meydana getiren Bütçe Dengesi/GSMH (BA) ile Cari İşlemler Dengesi/GSMH (CA), mevsimsel düzeltme işleminin ardından logaritmik değerleri alınarak BASA ve CASA olarak ifade edilmişlerdir. En Küçük Kareler ve VAR analizlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla ikinci aşamada ise birim kök testi yapılmıştır. Mevsimsellik etkisinden arındırılmış

zaman serilerinin durağanlığı da Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile sınanmıştır.

Tablo 32. ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Cari İşlemler Dengesi)

Boş Hipotez: CASA birim köke sahiptir			
Dışsal Değişken: Sabit			
Gecikme Uzunluğu: 0			
		t-İstatistiği	Olasılık*
ADF test istatistiği		-3.656988	0.0078
Kritik test değerleri:	1% düzey	-3.565430	
	5% düzey	-2.919952	
	10% düzey	-2.597905	

*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri.

Tablo 33. ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Bütçe Dengesi)

Boş Hipotez: BASA birim köke sahiptir			
Dışsal Değişken: Sabit			
Gecikme Uzunluğu: 0			
		t-İstatistiği	Olasılık*
ADF test istatistiği		-4.833803	0.0002
Kritik test değerleri:	1% düzey	-3.565430	
	5% düzey	-2.919952	
	10% düzey	-2.597905	

*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri.

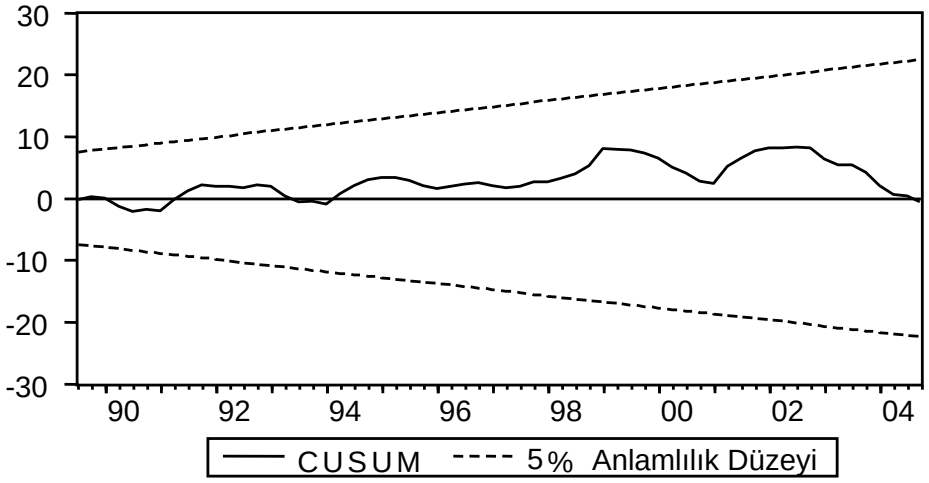
Cari işlemler dengesi ile bütçe dengesi açısından hesaplanan ADF (t) istatistiğinin değeri, mutlak değer olarak %1, %5 ve %10 eşik değerlerinden büyük çıktığı için, serilerin birim köke sahip olduklarını ifade eden hipotezler reddedilmiştir. Bu sonuçlar, her iki serinin de orijinal düzeylerinde durağan olduklarını ifade etmektedir.

Serilerin orijinal düzeylerinde durağan olması regresyon analizi yaparak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve derecesini doğrudan belirlemeye olanak sağlamaktadır. Ancak bu işlemden önce model tahmininin doğru ve güvenilir olması bakımından, 1990 sonrasında meydana gelen ekonomik krizlerin yapısal bir kırılmaya neden olup olmadığı ile yapay değişken kullanılıp kullanılmaması

gerektiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Çünkü belli dönemlerdeki büyük sapmalar modelde kırılmaların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu şekilde veri setleri birbirinden ayrı karakteristiklere sahip, farklı kısımlara ayrılarak modelin tanımını zorlaştırmakta ve iki değişik model karakteri karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu riski en aza indirebilmek için de yapısal kırılmanın varlığı çalışmamızda **CUSUM** ve **CUSUM-Squares** teknikleri kullanılarak test edilmektedir.

CUSUM Testi: Ardışık artıklar ile hesaplanan bu test, veri setinde konjonktürel dalgalanmaların yapısal bir kırılmaya neden olup olmadığı konusunda bilgi vermektedir.

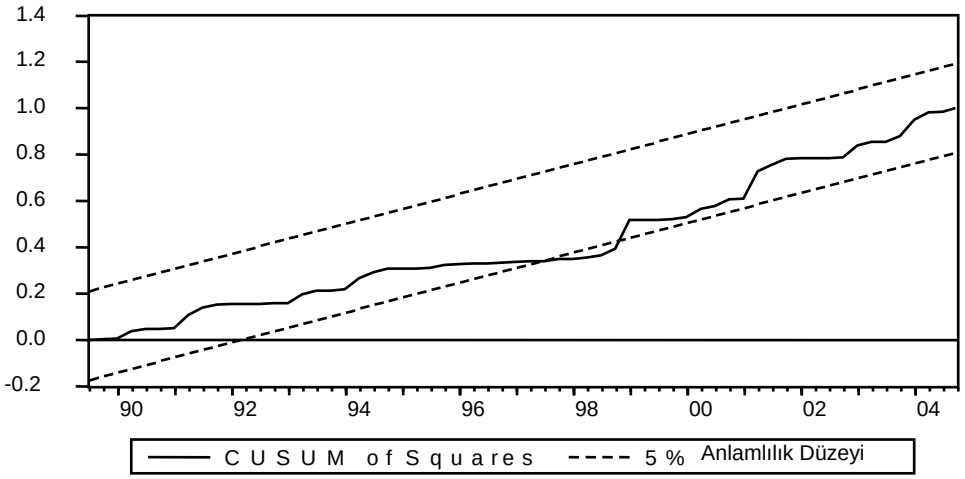
Grafik 20. CUSUM Test Sonucu

Ardışık artıkların %5 güven aralığı içerisinde dalgalanma göstererek sapmalarda bulunmaması ve değerlerin zamanla değişen işaretli olması serilerin yapısal bir kırılmaya uğramadıklarını ortaya koymaktadır.

CUSUM of Squares Testi: Ardışık artıkların kareleri esas alınarak hesaplanan bu test ile ise belli bir güven aralığında modelin artıklarının grafiği çizilerek güven sınırları belirlenmektedir. Güven sınırları dışına çıkıldığında yapısal değişiklik olduğuna, çıkılmadığında ise yapısal değişiklik olmadığına karar verilmektedir. CUSUM of Squares testi ile aynı zamanda yapısal kırılmanın gerçekleştiği dönem de tespit edilebilmektedir.

Grafik 21. CUSUM of Squares Testi Sonucu

CUSUM of Squares test sonucu da yüzde 5 anlamlılık düzeyinde yapısal kırılma bulunmadığını, sadece 2001 ve 2002 dönemleri için 1 değerini alan yapay (dummy) değişkenin yeterli olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlardan hareketle bağımlı değişkenin cari işlemler dengesi alındığı ve sonuçları Tablo 34'de verilen model tahminlemesi yapılmıştır.

Tablo 34. Regresyon Modeli (Bağımlı Değişken CASA)

Bağımlı Değişken: CASA
Metod: En Küçük Kareler

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
BASA	0.103133	0.035784	2.882117	0.0058
DUMMY	0.058779	0.017679	3.324809	0.0017
C	1.310110	0.046920	27.92193	0.0000

Açıklama Kats. (R^2)	0.225243	Bağımlı Değ. Ort.	1.450222
Düzeltilmiş R^2	0.193621	Bağımlı Değ. Std. Hata	0.047646
Regresyon Std. Hata	0.042786	Akaike Bilgi Kriteri	-3.409259
Hata Kareler Toplamı	0.089701	Schwarz Kriteri	-3.296688
Log Olabilirlik	91.64075	F-istatistiği	7.122831
Durbin-Watson İst.	1.025594	Olasılık (F-istatistiği)	0.001926

Cari işlemler dengesinin bağımsız değişken olarak alındığı regresyon modelinde, R^2 düşük ve otokorelasyon göstergesi olan Durbin-Watson değeri de

kritik tablo değerinden küçük çıkmıştır. Bu durum modelin, otokorelasyon problemi içerdiğini göstermektedir.

Otokorelasyon genel olarak tahmin edilen bir regresyon modelinde hata terimlerinin birbirleriyle ilişki içinde olması durumu, şeklinde tanımlanmaktadır.

Doğru tanımlanmış bir regresyon modeli:

$$Y_t = b_0 + b_1X_t + e_t \quad (1.73)$$

şeklinde ise ard arda iki hata değeri arasındaki basit korelasyon katsayısının sıfırdan farklı olması,

$$E(r_{e(i),e(i+1)}) \neq 0 \quad (1.74)$$

otokorelasyonun varlığına işaret eder.

Hata teriminin mevcut değerinin bir önceki hata terimiyle ilişkili olması yani birinci dereceden otokorelasyon, en sık rastlanan otokorelasyondur.

$$e_t = \rho e_{t-1} + u_t \quad (1.75)$$

Burada; e_t = t döneminin hata terimini, e_{t-1} = t-1 döneminin hata terimini, ρ = fonksiyonel ilişkiyi temsil eden tahminciyi ve u_t = denklemin hata terimini, ifade etmektedir.

Denklemdeki ρ (ro), birinci dereceden otokorelasyon katsayısı olarak adlandırılır ve bir gözlemin hata teriminin, izleyen gözlemin hata terimini doğrudan etkileme düzeyinin gösterir. ρ, -1 ile 1 arasındadır ve ρ'nun büyüklüğü, denklemdeki otokorelasyonun şiddetini belirler. ρ, sıfır ise, otokorelasyon yok demektir. ρ'nun mutlak değeri 1'e yaklaştıkça, otokorelasyonun bulunduğu anlaşılır. ρ'nun işareti, pozitif veya negatif otokorelasyona işaret eder. Bir dönemin hata terimi (e_t) tesadüfi olarak büyük bir değer almışsa, takip eden gözlemler bu büyük değerin etkisini aynı yönde taşıyabilir. Ard arda hata terimleri, sürekli işaret değiştiriyorsa, negatif otokorelasyondan söz edilir (www.agr.ege.edu.tr 15/09/2006).

Otokorelasyon varlığının araştırılmasında 1. dereceden Durbin Watson-d, Von-Neuman, Berenblut-web, Durbin-h, Durbin Alternatif, LM, Wallis, King testleri ve yüksek mertebeden Durbin Alternatif, LM testleri olmak üzere çeşitli test yöntemleri kullanılmaktadır (www.bilgiteknoloji.net 15/09/2006).

Otokorelasyonu kaldırmak için bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri, açıklayıcı değişken olarak regresyona dahil edilerek modelimiz yeniden oluşturulmuştur.

Tablo 35. Bir Gecikmeli CASA Bağımlı Değişkenine Göre Regresyon Modeli

Bağımlı Değişken: CASA
Metod: En Küçük Kareler

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Olasılık
BASA	0.096670	0.031246	3.093859	0.0033
DUMMY	0.042706	0.015469	2.760669	0.0082
CASA(-1)	0.505623	0.112422	4.497536	0.0000
C	0.586502	0.166954	3.512947	0.0010

Açıklama Kats. (R^2)	0.453030	Bağımlı Değ. Ort.	1.449429
Düzeltilmiş R^2	0.418117	Bağımlı Değ. Std. Hata	0.047772
Regresyon Std. Hata	0.036441	Akaike Bilgi Kriteri	-3.711036
Hata Kareler Toplamı	0.062415	Schwarz Kriteri	-3.559520
Log Olabilirlik	98.63141	F-istatistiği	12.97597
Durbin-Watson İst.	1.916339	Olasılık (F-istatistiği)	0.000003

Otokorelasyonu kaldırmak üzere yapılan bu işlem sonucunda R^2'nin değeri yükselmiş ve Durbin-Watson istatistiği de düzelmiştir. Modele göre bütçe açığındaki yüzde 1'lik artış, cari işlemler açığının yüzde 0,09 oranında artmasına neden olmaktadır. Elde edilen bu sonuç her ne kadar ilişkinin yönü açısından tahmin edilen öngörüyü desteklese de ilişkinin derecesi açısından katsayının çok fazla yüksek olmadığı görülmektedir.

Diğer taraftan bütçe dengesinin bağımlı değişken olarak alındığı regresyon modeline ilişkin sonuçlar ise Tablo 36'da yer almaktadır.

Tablo 36. Regresyon Modeli (Bağımlı Değişken BASA)

Bağımlı Değişken: BASA Metod: En Küçük Kareler				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
CASA	1.405466	0.487650	2.882117	0.0058
DUMMY	-0.237668	0.063776	-3.726637	0.0005
C	-0.730801	0.704597	-1.037190	0.3047
Açıklama Kats. (R^2)	0.260151	Bağımlı Değ. Ort.		1.270872
Düzeltilmiş R^2	0.229953	Bağımlı Değ. Std. Hata		0.179992
Regresyon Std. Hata	0.157947	Akaike Bilgi Kriteri		-0.797156
Hata Kareler Toplamı	1.222412	Schwarz Kriteri		-0.684585
Log Olabilirlik	23.72607	F-istatistiği		8.614850
Durbin-Watson İst.	1.648098	Olasılık (F-istatistiği)		0.000622

Cari işlemler dengesinin açıklayıcı değişken alındığı bu modelde de otokorelasyon problemi olduğu için, bütçe dengesi değişkeninin 1 gecikmeli değeri modele dahil edilerek yeniden regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 37. Bir Gecikmeli BASA Bağımlı Değişkenine Göre Regresyon Modeli

Bağımlı Değişken: BASA Metod: En Küçük Kareler				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
CASA	1.108026	0.524385	2.112999	0.0399
DUMMY	-0.197452	0.070000	-2.820743	0.0070
BASA(-1)	0.154972	0.141716	1.093539	0.2797
C	-0.507657	0.711530	-0.713472	0.4791
Açıklama Kats. (R^2)	0.264218	Bağımlı Değ. Ort.		1.265235
Düzeltilmiş R^2	0.217254	Bağımlı Değ. Std. Hata		0.177086
Regresyon Std. Hata	0.156673	Akaike Bilgi Kriteri		-0.794125
Hata Kareler Toplamı	1.153685	Schwarz Kriteri		-0.642609
Log Olabilirlik	24.25019	F-istatistiği		5.625884
Durbin-Watson İst.	2.005512	Olasılık (F-istatistiği)		0.002225

Otokorelasyonu kaldırmak üzere yapılan bu işlem sonucunda elde edilen modele göre cari işlemler açığındaki yüzde 1'lik artışın, bütçe açığı üzerinde yüzde 1.1 oranında bir artış yaratacağı görülmektedir. Dolayısıyla "En Küçük

Kareler" tekniğine göre yapılan regresyon analizleri sonuçları, değişkenler arasında tahmin edildiği yönde bir nedensellik bağıntısının bulunduğunu, ancak cari işlemler dengesinin bütçe dengesi üzerinde daha güçlü bir etki meydana getirdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerini daha belirgin bir biçimde ortaya koyabilmek için aynı zamanda "VAR Analizi" tekniğinden de faydanılmıştır. Bu analizin ilk aşamasında ise değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi yakalayacak optimum gecikme sayısının belirlenmesine yönelik testler yapılmıştır.

Tablo 38. Optimal Gecikme Uzunluğu

Gec.	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	92.60224	NA	7.86E-05	-3.775093	-3.697127	-3.745630
1	106.2617	25.61148	5.26E-05*	-4.177571	-3.943671*	-4.089179*
2	108.5806	4.154671	5.65E-05	-4.107524	-3.717691	-3.960206
3	110.7970	3.786417	6.10E-05	-4.033209	-3.487442	-3.826963
4	118.4608	**12.45370***	5.26E-05	**-4.185868***	-3.484168	-3.920695

* seçilen kritere göre gecikme uzunluğunu göstermektedir.
LR: LR Test İstatistiği
FPE: Son Tahmin Hatası
AIC: Akaike Bilgi Kriteri
SC: Schwarz Bilgi Kriteri
HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

AIC, ortalama hata karenin minimizasyonunu baz alan ve daha ziyade ileriye yönelik tahminlerde gözetilen bir değer olduğu için, çalışmamızda uygun gecikme sayısı olarak AIC'nin gösterdiği 4 düzeyi esas alınmıştır. Belirlenen gecikme uzunluğu doğrultusunda en küçük kareler yöntemi (LS) ile tahmin edilen VAR modelleri sonuçları ise Tablo 39 ve Tablo 40'da gösterilmektedir.

Tablo 39. VAR Model Tahminlemesi (Bağımlı Değişken CASA)

Vektör Otoregresyon Tahminleri Standart Hatalar ( ) içinde & t-istatistiği [ ] içinde gösterilmektedir.		
	CASA	BASA
CASA(-1)	0.457038	-0.675768
	(0.15531)	(0.65658)
	[2.94273]	[-1.02922]
CASA(-2)	-0.105220	0.294335
	(0.17972)	(0.75977)
	[-0.58547]	[0.38740]
CASA(-3)	0.090846	-0.680539
	(0.17748)	(0.75029)
	[0.51188]	[-0.90704]
CASA(-4)	-0.145459	1.588475
	(0.16023)	(0.67740)
	[-0.90779]	[2.34496]
BASA(-1)	0.041955	0.261745
	(0.03728)	(0.15760)
	[1.12539]	[1.66079]
BASA(-2)	-0.009530	0.114545
	(0.03842)	(0.16242)
	[-0.24806]	[0.70525]
BASA(-3)	0.064522	0.368009
	(0.04035)	(0.17057)
	[1.59917]	[2.15752]
BASA(-4)	0.053041	-0.059198
	(0.03738)	(0.15803)
	[1.41896]	[-0.37461]
C	0.817760	-0.378046
	(0.25420)	(1.07465)
	[3.21698]	[-0.35179]
DUMMY	0.050235	-0.029621
	(0.01880)	(0.07946)
	[2.67251]	[-0.37275]
R^2	0.506609	0.350086
Düzeltilmiş R^2	0.389753	0.196160
Hata Kareler Toplamı	0.055782	0.996945
Eşitlik Standart Hatası	0.038314	0.161973
F-istatistiği	4.335339	2.274368
Log Olabilirlik	94.07107	24.87321
Akaike AIC	-3.502961	-0.619717
Schwarz SC	-3.113128	-0.229884

Tablo 40. VAR Model Tahminlemesi (Bağımlı Değişken BASA)

Vektör Otoregresyon Tahminleri
Standart Hatalar ( ) içinde & t-istatistiği [ ] içinde gösterilmektedir.

	BASA	CASA
BASA(-1)	0.261745	0.041955
	(0.15760)	(0.03728)
	[1.66079]	[1.12539]
BASA(-2)	0.114545	-0.009530
	(0.16242)	(0.03842)
	[0.70525]	[-0.24806]
BASA(-3)	0.368009	0.064522
	(0.17057)	(0.04035)
	[2.15752]	[1.59917]
BASA(-4)	-0.059198	0.053041
	(0.15803)	(0.03738)
	[-0.37461]	[1.41896]
CASA(-1)	-0.675768	0.457038
	(0.65658)	(0.15531)
	[-1.02922]	[2.94273]
CASA(-2)	0.294335	-0.105220
	(0.75977)	(0.17972)
	[0.38740]	[-0.58547]
CASA(-3)	-0.680539	0.090846
	(0.75029)	(0.17748)
	[-0.90704]	[0.51188]
CASA(-4)	1.588475	-0.145459
	(0.67740)	(0.16023)
	[2.34496]	[-0.90779]
C	-0.378046	0.817760
	(1.07465)	(0.25420)
	[-0.35179]	[3.21698]
DUMMY	-0.029621	0.050235
	(0.07946)	(0.01880)
	[-0.37275]	[2.67251]
R^2	0.350086	0.506609
Düzeltilmiş R^2	0.196160	0.389753
Hata Kareler Toplamı	0.996945	0.055782
Eşitlik Standart Hatası	0.161973	0.038314
F-istatistiği	2.274368	4.335339
Log Olabilirlik	24.87321	94.07107
Akaike AIC	-0.619717	-3.502961
Schwarz SC	-0.229884	-3.113128

Tahmin edilen VAR modellerinin yapısal bir sorun içerip içermediğini belirlemek amacıyla aşağıda belirtilen testler yapılmıştır:

- Normal Dağılım Testi,
- Değişen Varyans Testi,
- Otokorelasyon Testi,
- Durağanlık Testi.

Normal Dağılım Testi: Hata terimlerinin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek üzere kullanılan bir tekniktir. Farklı yöntemler uygulanarak yapılabilen normallik testi, bu çalışmada Jarque – Bera istatistiği ile sınanmıştır.

Jarque – Bera yöntemi, bir büyük örneklem sınamasıdır ve en küçük kareler kalıntılarına (SEK) dayanır. Bu yöntem, SEK kalıntılarının çarpıklık ve basıklık ölçülerini aşağıdaki formül aracılığıyla hesaplar:

$$JB = n\left[\frac{S^2}{6} + \frac{(K-3)^2}{24}\right] \tag{1.76}$$

Burada S (skewness) çarpıklığı, K (kurtosis) basıklığı temsil etmektedir. Çarpıklık ve basıklık ölçülerine uygun olarak, normal bir olasılık yoğunluk fonksiyonunun çarpıklığı 0, basıklığı ise 3'tür. Dolayısıyla normallik testi, hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerinin 0 ile 3'ten ne kadar ayrıldıklarını bulmaktadır (Gujarati, 2001: 143).

Pozitif skewness sağa çarpık, negatif skewness ise sola çarpık bir dağılımının varlığını işaret eder. Kurtosisin 3'e eşit olması, olasılık yoğunluk fonksiyonunun normal basıklıkta olduğunu, 3'ten büyük olması halinde sivri, 3'ten küçük olması halinde de basık olduğunu göstermektedir.

Hata terimlerinin dağılım yapısına ilişkin bulgular, Tablo 41 ve Tablo 42'de yer almaktadır.

Tablo 41. Normal Dağılım Testi (Bağımlı Değişken CASA)

VAR Hata Terimleri Normal Dağılım Testleri
H0: hata terimleri çok değişkenli normaldir

Bileşen	Skewness	Chi-sq	df	Olasılık
1	0.492035	1.936786	1	0.1640
2	-0.009518	0.000725	1	0.9785
Birleşik		**1.937511**	**2**	**0.3796**

Bileşen	Kurtosis	Chi-sq	df	Olasılık
1	2.585562	0.343517	1	0.5578
2	2.005626	1.977559	1	0.1596
Birleşik		**2.321076**	**2**	**0.3133**

Bileşen	Jarque-Bera	df	Olasılık
1	2.280304	2	0.3198
2	1.978284	2	0.3719
Birleşik	**4.258587**	**4**	**0.3721**

Tablo 42. Normal Dağılım Testi (Bağımlı Değişken BASA)

VAR Hata Terimleri Normal Dağılım Testleri
H0: hata terimleri çok değişkenli normaldir

Bileşen	Skewness	Chi-sq	df	Olasılık
1	0.120441	0.116048	1	0.7334
2	0.470360	1.769912	1	0.1834
Birleşik		**1.885960**	**2**	**0.3895**

Bileşen	Kurtosis	Chi-sq	df	Olasılık
1	1.809594	2.834135	1	0.0923
2	2.168332	1.383342	1	0.2395
Birleşik		**4.217477**	**2**	**0.1214**

Bileşen	Jarque-Bera	df	Olasılık
1	2.950183	2	0.2288
2	3.153254	2	0.2067
Birleşik	**6.103436**	**4**	**0.1916**

Her iki değişkene göre normal dağılım testi sonuçları, hata terimlerinin normal bir dağılım sergilediklerini göstermektedir.

Değişen Varyans Testi: Değişen varyans hata teriminin varyansının tüm gözlemler için farklı olması durumudur.

$E(u_i^2) = \sigma^2$ ise Sabit varyans

$E(u_i^2) = \sigma_i^2$ ise Değişen varyans (Heteroskedasite)

Xi değerlerine bağlı olarak Yi'nin koşullu varyansı, X değişkeni hangi değerleri alırsa alsın değişmemeli, yani sabit varyanslı olmalıdır. Ortalama değişse bile ortalama etrafındaki dağılım değişmemelidir. Aksi halde değişen varyans durumundan söz edilir.

Eşit varyanslılık varsayımı geçerli değilse, parametre tahmin edicileri o parametre için etkin değillerdir. Bu sonuç büyük örnekler için de geçerlidir. Yani, parametre tahmin edicileri asimptotik olarak ta etkin değillerdir. Parametre tahmin edicilerinin etkin olmaması nedeniyle, daha önce varyansları tahmin etmek için kullanılan tahmin ediciler ile yapılan tahminler, varyansların olduğundan daha büyük veya daha küçük olarak tahmin edilmelerine neden olabilir. Bu sebeple de, parametreler için yapılacak aralık tahminleri, *t* ve F testleri olumsuz olarak etkilenecektir (Kınacı ve Genç, 2002: 56).

Bir regresyon modelindeki hata terimlerinin eşit varyansa sahip olup olmadığı Spearman Sıra Korelasyon Testi, White Testi, Artık Çizimleri, Ramsey Reset Testi gibi yöntemler kullanılarak belirlenebilmektedir.

Bu çalışmada White Testi yardımıyla değişen varyansın varlığı araştırılmış ve sonuçlar Tablo 43'de gösterilmiştir.

Tablo 43. Değişen Varyans Testi

VAR Değişen Varyans Testleri

Birleşik Test:

Chi-sq	Df	Olasılık
52.12899	51	0.4298

Ayrı Bileşenler

Bağımlı	R^2	F(17,30)	Olasılık	Chi-sq(17)	Olasılık
H.T1H.T1	0.174920	0.374125	0.9819	8.396169	0.9573
H.T2*H.T2	0.594609	2.588391	0.0111	28.54124	0.0390
H.T2*H.T1	0.250422	0.589559	0.8734	12.02024	0.7989

Tablo 43'de yer alan veriler, bağımlı değişkenin CASA ve BASA olduğu her iki durumda da geçerlidir ve sonuçlar modellerde değişen varyans bulunmadığına işaret etmektedir.

Otokorelasyon Testi: Otokorelasyon; daha öncede ifade edildiği gibi, ekonometride kullanılan zaman serileri veya kesit serileri şeklinde peş peşe dizilen gözlemler arasındaki ilişkinin varlığı anlamına gelmektedir. Tahmin edilen VAR modellerimizde otokorelasyon bulunup bulunmadığını tespit edebilmek amacıyla yapılan Otokorelasyon–LM testi sonuçları, Tablo 44'de verilmiştir.

Tablo 44. VAR Otokorelasyon Testi Sonuçları

VAR Otokorelasyon LM Testleri		
Lags	LM-Stat	Prob
1	2.180987	0.7025
2	4.238432	0.3747
3	2.894991	0.5755
4	5.947276	0.2031
5	4.709860	0.3184
6	3.939286	0.4143
7	1.810872	0.7705
8	5.840759	0.2114
9	7.033680	0.1341
10	1.917553	0.7509
11	2.845778	0.5840
12	1.385375	0.8467

Otokorelasyon testi, her iki modelimiz için de aynı sonuçları vermektedir ve bu sonuçlar modellerde otokorelasyon bulunmadığını göstermektedir.

Durağanlık Testi: AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember üzerindeki dağılımından hareketle tahmin edilen VAR modellerinin durağanlık sınamaları yapılmıştır.

Tablo 45. VAR Durağanlık Testi

AR Karakteristik Polinomunun Kökleri

İçsel Değişkenler: CASA BASA

Dışsal Değişkenler: C DUMMY

Gecikme Ayırımı: 1 2 3 4

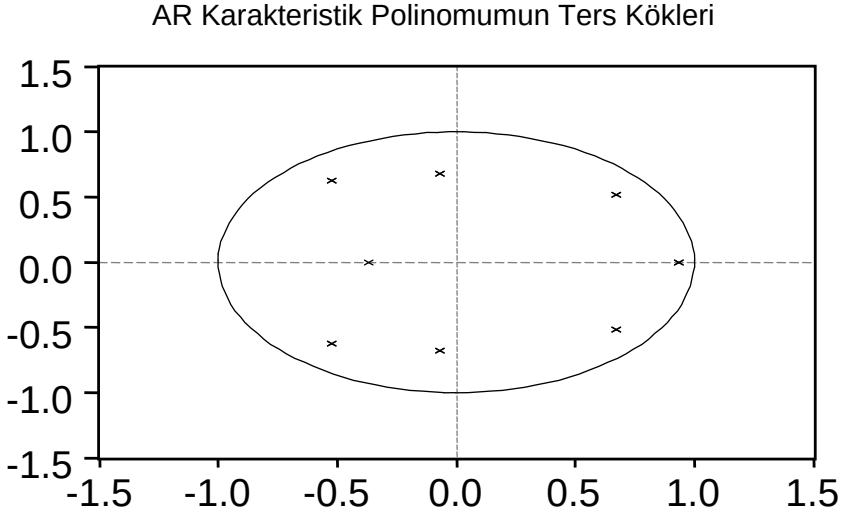
Kök	Modulus
0.936096	0.936096
0.669454 - 0.514554i	0.844354
0.669454 + 0.514554i	0.844354
-0.522379 - 0.621957i	0.812226
-0.522379 + 0.621957i	0.812226
-0.071412 - 0.678945i	0.682690
-0.071412 + 0.678945i	0.682690
-0.368639	0.368639

Hiçbir kök birim çemberin dışında değildir.

VAR modeli durağanlık koşulu sağlar.

Modeller durağanlık koşulunu da sağlamaktadır. Durağanlığa ilişkin grafik ise aşağıda verilmektedir.

Grafik 22. VAR Modeli Durağanlık Testi Grafiği

Bu testlerin tamamına ilişkin sonuçlar tahmin edilen VAR modellerinin yapısal çerçevede bir sorun taşımadığını ifade etmektedir.

VAR modelinde hesaplanan katsayıları kendi başlarına yorumlamak genellikle zor olduğu için de bütçe dengesi ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkinin yönü, aşağıda belirtilen teknikler kullanılarak değerlendirilmiştir.

- VAR Granger Nedensellik Testi,
- Etki – Tepki Fonksiyonları,
- Varyans Ayrıştırması.

***VAR Granger Nedensellik Testi*:** Bütçe ve cari işlemler dengesi arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ve nedenselliğin yönü Granger nedensellik testi yardımıyla sınanmış ve sonuçlar Tablo 46'da sunulmuştur.

Tablo 46. VAR Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VAR Granger Nedensellik Testleri

Bağımlı Değişken: CASA

Dışsal	Chi-sq	df	Olasılık
BASA	8.161884	4	0.0858
Tamamı	8.161884	4	0.0858

Bağımlı Değişken: BASA

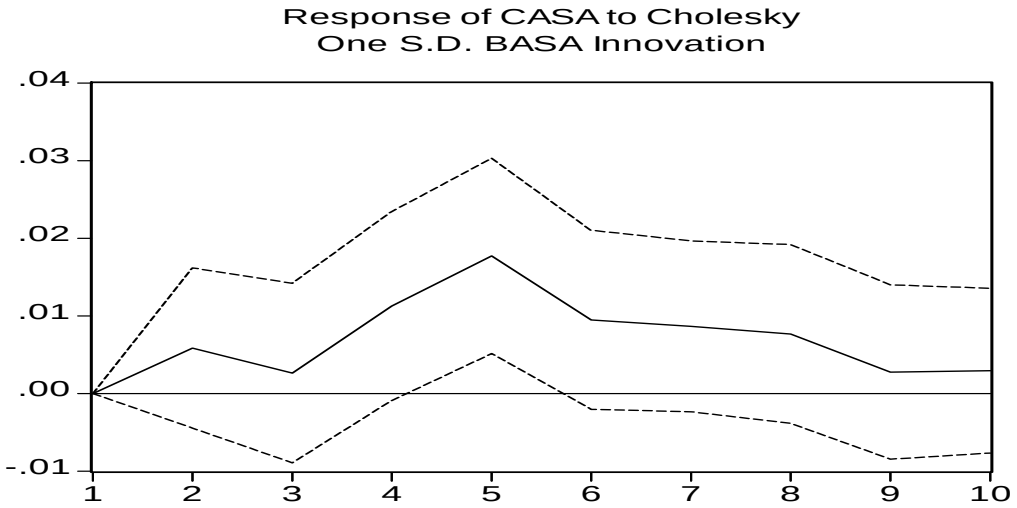
Dışsal	Chi-sq	df	Prob.
CASA	6.543805	4	0.1621
Tamamı	6.543805	4	0.1621

Kurulan VAR modellerinden elde edilen f istatistikleri, sistemde yer alan bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında karşılıklı bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bütçe açıkları, cari işlemlerde meydana gelen değişmeler birbirlerinin açıklayıcısı durumundadır ve sonuçlar %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Etki – Tepki Analizi: Bütçe ve cari işlemler dengesindeki değişmelerin birbirleri üzerindeki etkileri etki – tepki fonksiyonları kullanılarak da

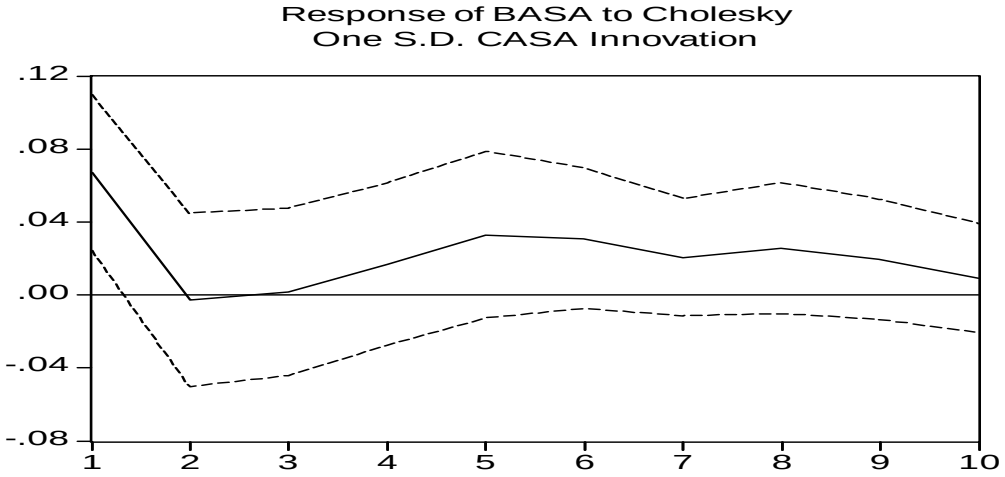
görülebilmektedir. Grafik 23, bütçe dengesi serisindeki bir standart hatalık şok karşısında cari işlemler serisinde meydana gelen değişimi göstermektedir. Düz çizgi, nokta tahminlerini; kesikli çizgiler ise bir standart hatalık güven sınırlarını ifade etmektedir. Grafik 24 ise, cari işlemler dengesindeki bir standart hatalık şok karşısında bütçe dengesinde meydana gelen değişimi yansıtmaktadır.

Grafik 23. Bütçe Dengesindeki Bir Standart Hatalık Şoka Cari İşlemlerin Tepkisi

Grafik 23, bütçe açığına gelen şokların, cari işlemler hesabı açığını sürekli olarak artırdığını göstermektedir. Bu artış, ilk iki yılda çok yüksek seyrederken üçüncü yıla girildiğinde yani 9. çeyrekten itibaren cari açığın artışında azalma görülmekte, ancak etki hala pozitif yönde devam etmektedir.

Grafik 24. Cari İşlemler Dengesindeki Bir Standart Hatalık Şoka Bütçe Dengesinin Tepkisi

Cari işlemler açığına gelen şokların da bütçe açığını artırdığı bu etkinin ise yine benzer şekilde 2. yılın sonlarına doğru azalma kaydettiği görülmektedir.

Buraya kadar olan kısımda VAR modellemesine ilişkin Granger nedensellik testi ve etki – tepki fonksiyonları ile bütçe ve cari işlemler arasındaki nedensellik ilişkileri değerledirilmiştir. Değişkenlerin her birinin varyansında meydana gelen değişmelerin yüzde kaçının kendisi tarafından yüzde kaçının da diğer değişken tarafından açıklandığını beliryebilmek amacıyla son olarak "Varyans Ayrıştırması" analizi gerçekleştirilmiştir.

Cari işlemler dengesinin bağımlı değişken olarak alındığı VAR Ayrıştırmasına ilişkin sonuçlar Tablo 47 ve Grafik 25'de verilmektedir.

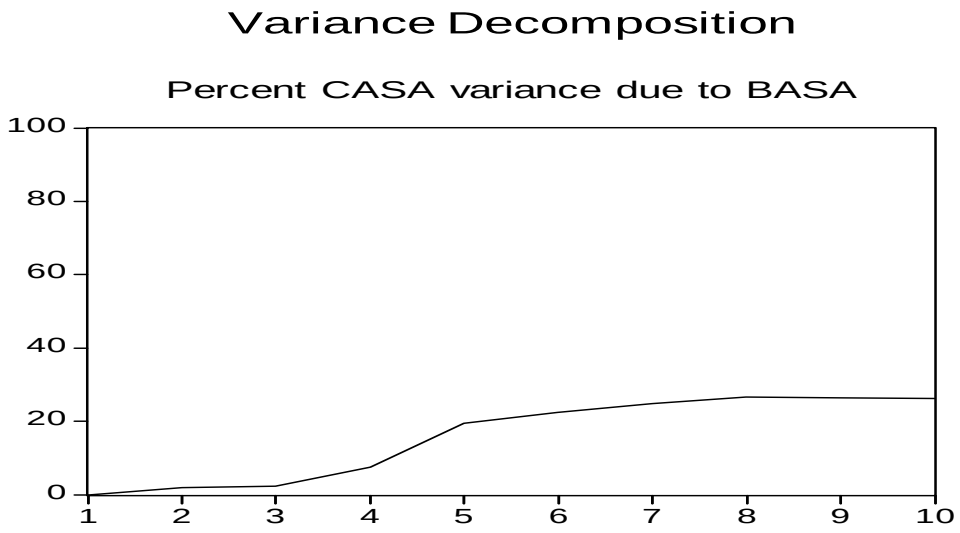
Tablo 47. Varyans Ayrıştırma Tablosu (Bağımlı Değişken CASA)

CASA'nın Varyans Ayrıştırması:

Dönem	Std. Hata	CASA	BASA
1	0.038314	100.0000	0.000000
2	0.043883	98.06808	1.931923
3	0.044200	97.63550	2.364503
4	0.046199	92.48142	7.518584
5	0.049578	80.66632	19.33368
6	0.050547	77.62242	22.37758
7	0.051355	75.26424	24.73576
8	0.052086	73.44104	26.55896
9	0.052583	73.58202	26.41798
10	0.053186	73.75551	**26.24449**

Tablo 47'ye göre birinci dönemde cari işlemlerde meydana gelen bir değişmenin yüzde 100'ü kendisi tarafından açıklanırken bütçe açıklarının hiç etkili olmadığı görülmektedir. İlk 4 dönemde cari işlemlerdeki değişikliği açıklamakta yetersiz kalan bütçe açıkları, özellikle 5. dönemden itibaren etkisini belirginleştirmektedir. 10. dönemde cari işlemlerdeki değişikliğin yüzde 73'ü kendisi tarafından açıklanırken yüzde 26'sı da bütçe açıkları tarafından açıklanmaktadır.

Grafik 25. Varyans Ayrıştırması Grafiği (Bağımlı Değişken CASA)

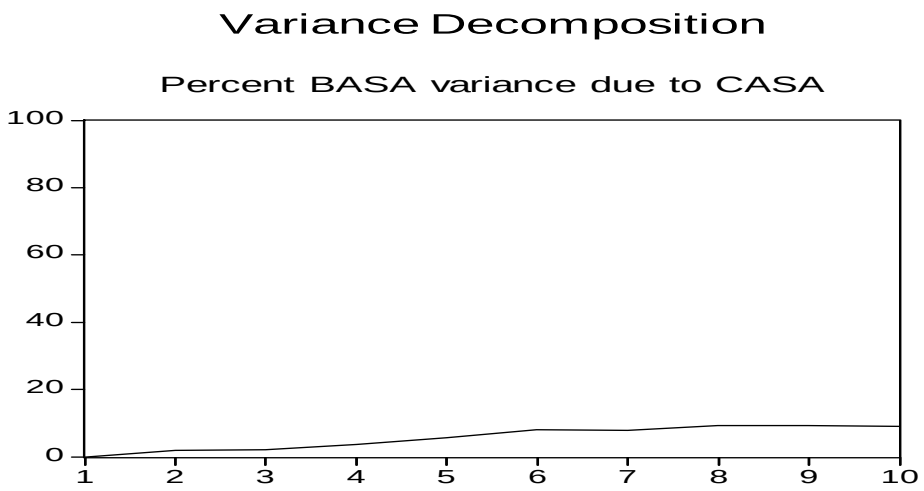
Bütçe dengesinin bağımlı değişken olarak alındığı VAR Ayrıştırmasına ilişkin sonuçlar ise Tablo 48 ve Grafik 26'da verilmektedir.

Tablo 48. Varyans Ayrıştırma Tablosu (Bağımlı Değişken BASA)

BASA'nın Varyans Ayrıştırması			
Dönem	Std. Hata	BASA	CASA
1	0.161973	100.0000	0.000000
2	0.166539	98.05283	1.947169
3	0.168092	97.93532	2.064680
4	0.179725	96.27265	3.727353
5	0.184062	94.27702	5.722984
6	0.189430	91.98076	8.019235
7	0.191870	92.06767	7.932329
8	0.195020	90.71433	9.285665
9	0.199146	90.72716	9.272843
10	0.201160	90.89339	**9.106609**

Tablo 48'e göre birinci dönemde bütçe açığında meydana gelen değişmenin yüzde 100'ü kendisi tarafından açıklanırken cari açıkların hiç etkisinin olmadığı görülmektedir. İlerleyen dönemlerde cari işlemlerin etkisi artış göstermesine rağmen 10. dönemde bütçe açığındaki değişmelerin yaklaşık sadece yüzde 9'u cari işlemler tarafından açıklanmaktadır.

Grafik 26. Varyans Ayrıştırması Grafiği (Bağımlı Değişken BASA)

Elde edilen tüm bu sonuçlar, Keynezyen Geleneksel Görüş'in bütçe ve cari işlemler dengesi arasında kabul ettiği ilişkiye yönelik hipotezi 1989 – 2004 dönemi Türkiye ekonomisi açısından doğrulamaktadır. Değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki bulunmakla birlikte VAR Analizi bulguları, bütçe dengesinin eki gücünün daha yüksek olduğunu göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Özel kesimde gelir ve gider dengesinin sağlanması kurumsal işleyişin sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi bakımından ne kadar çok önem taşıyorsa kamu kesiminde de gelir ve gider dengesinin sağlanması son derece önem taşımaktadır. Giderler lehine bir açık ortaya çıktığı zaman bu açığın finansman yöntemine göre beraberinde getirebileceği sosyo ekonomik problemler, ülkeleri bütçe dengesi üzerinde hassasiyetle durmaya itmektedir. Bütçe dengesi genel olarak devletin, toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik/sosyal hayata müdahale etmek üzere yapmış olduğu harcamalar ile başta vergiler olmak üzere diğer olağan kamu gelirleri toplamı arasındaki farkı ifade etmektedir. Ancak ülkeler içinde bulundukları koşullara ve ihtiyaçlarına göre bütçe dengesini farklı şekillerde ele alma ve ölçme imkanına sahiptirler. Bütçe dengesinin ölçümünde geleneksel açık, birincil açık (faiz dışı fazla), kamu kesimi borçlanma gereği ve operasyonel açık (işlemsel açık) en fazla kullanılan yöntemleri oluşturmaktadır.

Bütçe, temelde kamu harcamalarının artmasına kamu gelirlerinin ise azalmasına neden olan faktörlerin etkisiyle açık vermektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, seçim ekonomisi, yolsuzluklar, savunma harcamaları, dış faktörler, küreselleşme, sosyal güvenlik harcamaları, enflasyon ve savurganlık gibi etkenler bu faktörler arasında önemli bir yer tutmaktadırlar. Söz konusu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan kamu kesimi açıklarının karşılanmasında ise iç borçlanma, dış borçlanma, monetizasyon ve döviz rezervleri temel finansman yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak her bir yöntemin beraberinde getirdiği ciddi mekro ekonomik problemler bulunmaktadır.

Bütçe açıklarının yurt içi kaynaklardan borçlanma yoluyla finanse edilmesi, özel sektör yatırımları üzerinde belli ölçüde bir dışlama etkisine neden olabilirken, açıkların merkez bankası kaynakları kullanılarak finansmanı, bir taraftan senyoraj gelirlerini yükseltirken diğer taraftan da parasal tabanın genişlemesine neden olarak fiyatlar genel düzeyinin artmasına yol açabilmektedir. Açıkların yurt dışı tasarruflar ile karşılanması durumunda ise yabancı sermaye girişinin beraberinde getirdiği ulusal para değerlenmesi, ithalat üzerinden dış ticaret ve cari işlemler dengesinin bozulmasına sebebiyet verebilmektedir. Ancak bütçe açıklarının makro ekonomik etkileri sadece bu üçü ile sınırlı değildir. Bütçe açıkları özel

yatırımlar, enflasyon, cari işlemler dengesinin yanı sıra ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve ulusal tasarruflar üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Bunlar içerisinde özellikle 1980'li yıllardan beri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde geniş bir tartışma alanı yaratan bütçe ve cari işlemler hesabı arasındaki ilişki çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

Cari işlemler hesabı ödemeler bilançosunun temel kalemlerinden birini meydana getirmektedir. Bir ülkenin yerleşikleri ile diğer ülkelerdeki yerleşikler arasında gerçekleşen mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı ile karşılıksız transferlerin kaydedildiği cari işlemler hesabı da kendi içerisinde; dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, yatırım geliri dengesi ve karşılıksı transferler olmak üzere dört alt dengenin toplamıdır. Ancak bir ülkenin diğer ülkelerle geçekleştirmiş olduğu ticari ilişkiler neticesinde elde etmiş olduğu döviz gelirleri ile döviz harcamaları ise her zaman için dengeyi sağlayacak şekilde sonuç vermez. Genelde de gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde cari şlemler hesabının açık verdiği görülmektedir.

Cari işlemler açığı temelde bir tasarruf – yatırım ya da gelir – tüketim dengesizliğidir. Bu dengesizliğe neden olan alt faktörler ise harcama genişletici politikalar, gelişmişlik düzeyi, ekonomik büyüme, enflasyon, teknolojik verimlilik, döviz kuru, döviz spekülasyonları, sermaye hareketleri, tüketici tercihleri ve kononktürel dalgalanmalar şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlere son zamanlarda bütçe açıkları da eklenerek kamu kesimi mali dengesinin de cari işlemler dengesi üzerinde etkili olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Bütçe ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişki ilk kez geniş biçimde 1980'lerde ABD'de yaşanan ekonomik gelişmeler üzerine tartışmaya açılmıştır. Ülkedeki stagflasyon krizini aşabilmek amacıyla Başkan Reagan tarafından hayata geçirilen arz yanlı iktisadi politikalar gereği devletin ekonomik faaliyetler içerisindeki etkinliğinin azaltılması ve özel sektörün güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Ancak savunma alanında gereken tasarrufların yapılamamasına bağlı olarak harcamaların artış eğilimi kırılamamış ve diğer taraftan özel sektöre tanınan vergi teşvikleri, beklenilenin daha üzerinde bir gelir kaybına neden olarak bütçe açıklarının 1980'lerin ilk yarısında yüksek düzeylerde açık vermesine neden olmuştur. Bütçe açıklarının beraberinde getirdiği borçlanma

gereksinimi ise faizlerin 1980'lerin ikinci yarısına kadar yüzde 10 seviyesinin üzerinde kalmasına yol açarak ülkeye büyük çapta sermaye girişini sağlamış ve doların değer kazanması önlenememiştir. Ulusal paradaki bu değerlenme süreci ithalat artışı üzerinden dış ticaret ve cari işlemlerin de ciddi boyutta açık vermesi ile sonuçlanmıştır. Ekonominin iç ve dış dengelerinde eş zamanlı meydana gelen bu durum, açıkların birbirleri ile bağıntılı olduğunu ve bütçe dengesinin cari işlemlerdeki gelişmelerin önemli bir açıklayıcısı olduğunu ifade eden ikiz açıklar hipotezini ortaya çıkarmıştır.

İkiz açıklar hipotezinin açıklanmasında genellikle milli gelir özdeşliğinden hareket edilmekte ve cari işlemler dengesinin kamu kesimi mali dengesi ile tasarruf – yatırım dengesi toplamına eşit olduğu görülmektedir. Bu sonuç her ne kadar bütçe ve cari işlemler dengesi arasında bir ilişki bulunduğunu teorik bağlamda ortaya koysa da ilişkinin yönü hakkında net bir bilgi sunmamaktadır. İktisadi yaklaşımların konuya bakış açıları ise iki farklı noktada toplanmaktadır. Keynezyen Geleneksel Anlayış açıkların birbirbileri ile bağıntılı olduğunu Gelir – Harcama Yaklaşımı, Mundell – Fleming Modeli ve Feldstein Zinciri Hipotezlerine bağlı kalarak kabul etmesine rağmen Ricardocu Denklik Hipotezi söz konusu dengelerin birbirlerinden tamamen bağımsız olduklarını ileri sürmektedir. Bu çalışmada, söz konusu hipotezlerden hangisinin geçerli olduğu Türkiye ekonomisi açısından 1989 – 2004 dönemi esas alınarak analiz edilmiştir. Analizde temel alınan En Küçük Kareler ve VAR teknikleri, açıkların birbirleri ile karşılıklı bir nedensellik ilişkisi içerisinde olduklarını VAR analizinin nedenselliğe ilişkin testleri ise bütçenin etki gücünün daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye'de kamu kesimi açıklarının yurt içi kaynaklarla ve özellikle 1989 sonrası kısa vadeli spekülatif nitelikteki yabancı sermaye ile finanse edilmesine yönelik politikalar, faizlerin yüksek seviyelerde kalmasına neden olmuştur. Yüksek faiz uygulamasının gerek özel yatırımlar üzerinde ve gerekse sermaye girişleri kanalıyla ulusal paranın değeri üzerindeki olumsuz etkileri ise cari işlemler dengesine yansımıştır. Böyle bir ortamda kamu kesiminde ve dış ticaret alanındaki mevcut sorunlara enflasyon gibi diğer yapısal sorunlar da eklenince zaman zaman ekonomik krizlerin oluşumuna elverişli zeminler hazırlanmıştır.

Yaşanan krizlerler birlikte gelen devalüasyonlar da ekonominin iç ve dış dengelerinde yaşanan sıkıntıların derinleşmesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde uzunca bir süre devam eden bu döngü ise 2001 krizinin ardından belli ölçüde değişmeye başlamıştır. Krize kadar geçen süreçte özellikle kamu kesimi tasarruf – yatırım dengesizliğinin bir ürünü olarak karşımıza çıkan cari işlemler açığı, bu krizden sonra özel kesim tasarruf açığından kaynaklanan bir soruna dönüşmüştür.

Aşırı borçlanmış bir ülke olarak nitelendirilebilecek Türkiye'de, borçların sürdürülebilirliğini sağlamak ve mevcut borç stokunu azaltabilmek amacıyla faiz dışı fazla hedefleri doğrultusunda bütçe büyüklüklerinin şekillendirilmesi kamu kesimi tasarruflarının artmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum bütçenin cari işlemler üzerindeki olumsuz etkilerinin zayıflamasına neden olmuşsa da diğer faktörlerde meydana gelen hareketlenmeler, dış ticaret alanında çok yüksek düzeylerde açık verilmesine yol açmıştır. Bu faktörler arasında; enerji fiyatlarında meydana gelen artışlar, yüksek ekonomik büyüme hızları, aşırı değerli hale gelen ulusal para ve ihracatın ithalata bağımlılığı önemli yer tutmaktadır.

Enerji girdileri açısından dışa bağımlılığı yüzde 70'ler düzeyinde olan Türkiye ekonomisi son dönemlerde, dış ticaret alanındaki açıklarının yaklaşık dörtte birine isabet eden düzeyde bir etki yaratan dünya petrol fiyatlarındaki aşırı artışların tesiri altında kalmıştır. Krizin ardından toparlanılarak makro ekonomik dengelerin yeniden tesis edilmesi üzerine ağırlık verilen büyüme politikaları da ithalat talebinin artmasına katkıda bulunmuştur. İşsizlik oranlarının yüzde 10 düzeyini aştığı bir ortamda ise büyümeden ödün vererek cari işlemler açığını kontrol altına alma girişimleri daha büyük sorunlara yol açabilecektir. Diğer taraftan sıcak para girişlerinin doğal sonucu olarak gündeme gelen aşırı değerli kur, ülkenin rekabet edebilme gücünü zorlaştırmakta ve cari işlemlerin iyileştirilmesi önünde ciddi bir direnç yaratmaktadır.

Bütün bu sorunların aşılabilemesi amacıyla açığın sürdürülebilir bir yapıda gelişmesi ve sağlıklı kaynaklarla finanse edilebilmesini sağlayacak yapısal önlemler alınmalıdır. Yeni bir sanayi ve uluslararası rekabet politikası ile Türk sanayisinin rekabet gücü geliştirilmelidir. Oluşturulması gereken yeni rekabet stratejisi çerçevesinde üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik önlemler alınmalı,

verimlilik artışları korunmalı ve ihracatta katma değeri yüksek olan ürünlere yoğunlaşılmalıdır. Ürün çeşitlendirmesine gidilerek dış pazarlarda rekabet edebilecek potansiyele sahip, yüksek katma değerli, sermaye ve bilgi yoğun, yeni teknoloji özelliği olan ürünler geliştirilmelidir. Yurt içi üretimin ithalat bağımlılığının azaltılması amacıyla, sanayide kullanılan ithal ara girdilerin yurt içinde üretilmesini sağlayacak mekanizmalar geliştirilmelidir (www.tusiad.org 10/03/2008).

Bütün bu tedbirlerin ampirik bulguların da işaret ettiği gibi bütçe üzerinde uygulanacak eş zamanlı önlemler ile birlikte hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bütçe tarafında ise makro ekonomik istikrarın ve büyüme performansının sürdürülmesi, enflasyon oranının daha aşağıya çekilmesi ve cari işlemler açığının da kontrol altında tutulması amacıyla mali disipline devam edilmelidir. Kamu yatırımlarının etkinliği artırılmalı, yatırımlar öncelikle sosyal ihtiyaçları giderecek ve üretken faaliyetleri destekleyecek nitelikteki altyapıya yönlendirilmelidir. KİT'lerden kısa vadede özelleştirilecek olanların belirli bir takvim ve strateji çerçevesinde ve takvime sadık kalarak satılmaları yoluna gidilmeli, ancak özelleştirilinceye kadar bu teşebbüsler ve diğerleri karlılık ve verimlilik ilkelerine göre işletilmelidir. Ayrıca uygulanacak vergi politikaları büyüme ve istihdamın desteklenmesine, ekonomide kayıt dışılığın azaltılmasına ve daha basit, adil ve geniş tabanlı bir sistemin kurulmasına olanak tanımalıdır (www.tusiad.org 10/03/2008).

KAYNAKÇA

Abu-Bader, Suleiman (2003), "Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence from Egypt, Israel and Syria", **Ben-Gurion University of the Negev Working Paper No: 63.**

Acar, Yalçın (2002), **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, Vipaş Yayınları, İstanbul.

Açba, Sait (1991), **Devlet Borçlanması**, Adım Yayıncılık, Ankara.

Akalın, Gülsüm ve Kemal Erkişi (2007), "Türkiye'de Seçim Ekonomisi Uygulamalarının Geleneksel Oportünist Seçim Çevrimleri Açısından Değerlendirilmesi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5.

Akat, Asaf Savaş (2004), "Ödemeler Dengesi Yazıları", **http://akat.bilgi.edu.tr** (12/06/2005).

Akbostancı, Elif ve Gül İpek Tunç (2002), "Turkish Twin Deficits. An Error Correction Model of Trade Balance", **ERC Working Papers in Economics**, 01/06.

Akdi, Yılmaz (2003), **Zaman Serileri Analizi (Birim Kökler ve Kointegrasyon)**, Bıçaklar Kitabevi, Ankara.

Akdiş, Muhammet (1995), "İktisat Öğretimi ve Milli Düşünce", **http://www.makdis.pamukkale.edu.tr/t1.htm** (18/11/2004).

Akıncı, Ersoy (2002), **Ulusal Gelir Doğuşu, Gelişimi, Bölüşüm ve Kullanılışı İktisada Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara.

Aklan, Nejla Adanur (1999), "Bütçe Açıklarının Finansman Yöntemlerinin Etkinliği", **Maliye Yazıları Dergisi**, Temmuz-Eylül.

Aksu, Hayati ve Selim Başar (2005), "İkiz Açıklar Hipotezi'nin Türkiye Açısından Araştırılması", **İktisat İşletme ve Finans**, Eylül-2005.

Aktan, Coşkun Can (1993), "Türkiye'de Rant Kollama Faaliyetleri", **Amme İdaresi Dergisi**, Aralık.

Aktan, Coşkun Can ve İstiklal Yaşar Vural (2002), "Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, (Ed: Coşkun Can Aktan), Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.

Aktan, Coşkun Can, Utku Utkulu ve Selahattin Togay (1998), "Parasallaşma ve Senyoraj", **http://www.canaktan.org** (05/10/2007).

Alkin, Erdoğan (1975), **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 210, İstanbul.

Alkswani, Mamdouh Alkhatib (2001), "The Twin Deficits Phenonemenon in Petroleum Economy", **http://www.mafhoum.com** (12/03/2005).

Alm, James ve Raul A. Barreto (1999), "The Size, Nature, and Causes of Budget Deficits in Developing Countries", **Budget Deficits & Debt: A Global Perspective**, Edit: Shojai, Siamack, Greenwood Publishing Group.

Alpar, Cem ve Tuba Ongun (1987), "Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Özel Kuruluşlar: Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirmesi", **http://www.tek.org.tr** (06.01.2005).

Alper, Ahmet Murat (2005), **İşçi Dövizlerini Belirleyen Makro Ekonomik Etkenler: Türkiye Örneği**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.

Altuğ, Osman (1999), **Kayıtdışı Ekonomi**, Türkmen Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.

Aren, Sadun (1998), **İstihdam Para ve İktisadi Politika, Savaş Yayınevi**, 11. Baskı, Ankara.

Aristovnik, Aleksander (2005), "Twin Deficits Hypothesis and Horioka-Feldstein Puzzle in Transition Economies", **International Finance from EconWPA**.

Aslan, Hanifi (1997), **Enflasyonist Finansman Politikası**, Ak-Bil Yayıncılık, Bursa.

ASO (2004), **Düşen Enflasyon Ortamında Yaşamak**, Der: Argun Karacabey, ASO Yayın No: 53, Ankara.

ASOMEDYA, "Yolsuzluk; Nedenleri, Ekonomik Etkileri ve Mücadele Yolları", **http://www.e-aso.org.tr/asomedya/ocak2003/dosyaocak2003.html** (05/07/2005).

Ay, Ahmet vd. (2004), "Bütçe Açığı – Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12.

Ay, Ahmet (2007), "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de Büyüme", **Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ed: Ahmet Ay, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Babaoğlu, Barış (2005), **Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara.

Bachman, Daniel David (1992), "Why is the US Current Account Deficit So Large? Evidence from Vector Autoregressions", **Southern Economic Journal**, Vol: 59, Issue: 2.

Baharumshah, Ahmad Zubaidi ve Evan Lau (2005), "Budget and Current Account Deficits in SEACEN Countries: Evidence Based on the Panel

Approach", **International Finance Economics Working Paper Archive EconWPA**.

Bahçeci, Sema (1997), **Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**, Devlet Planlama Teşkilatı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Ekonomik Modeller Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Bahmani-Oskooee, Mohsen (1989), "Effects of the US Government Budget on its Current Account: An Empirical Inquiry", **Quartery Review of Economics and Business**, Vol: 29, Issue: 4.

Bağcı, Hamdi (2001), **Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 135, Ankara.

Bal, Harun (2001), **Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği Yayın No: 222, İstanbul.

Bastı, Eyüp (2006), **Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi**, Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın No: 191, Ankara.

Bastı, Eyüp (2005), "Türkiye'nin Cari İşlemler Açığı Sorunu Üzerine Düşünceler", **http://www.makalem.com** (18/01/2006).

Başoğlu, Ufuk, Nalan Ölmezoğulları, İlker Parasız (2004), **İktisatta Devrimler Karşı Devrimler**, Alfa Yayınları, İstanbul.

BDDK (2008), **Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı**, BDDK, 16 Şubat 2008.

BDDK (2004), BDDK Yıllık Rapor 2003, **http://www.bddk.org.tr** (19/12/2007).

Begg, David vd. (2001), **Makro İktisat**, Ed: Vildan Serin, Alık Yayınları, İstanbul.

Berber, Metin (2006), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon.

Berber, Metin (2003), "Türkiye'de Özel ve Kamu Sektörü Yatırım Harcamaları – Ekonomik Büyüme İlişkisi Uzun Dönem Analizi", **İktisat İşletme ve Finans**, Ağustos.

Berksoy, Taner (2005), "Yine Cari Açık", **http://www.radikal.com.tr** 19/11/2005.

Beşer, Mustafa Kemal (2007), "Bootstrap VAR Modeller ve Türkiye'de Tanzi Etkisi", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6.

Bilgili, Faik ve Emine Bilgili (1998), "Bütçe Açığının Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Mayıs.

Bozkurt, Kurtuluş (2007), "İçsel Büyüme Modelleri Bağlamında Türk İmalat Sanayinde Teknolojik Gelişme ve Ekonomik Büyüme", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı: 513.

Bulut, Cihan (2002), **Kamu Açıkları Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri**, Der Yayınları, İstanbul.

Celasun, Merih (2002), "2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme", **http://www.econ.utah.edu/~ehrbar/erc2002** (06/05/2006).

Cesur, Fatma (2006), "Para Arzı ile Enflasyon İlişkisi ve Türkiye Uygulaması", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2.

Choudhry, Nurun N. (1990), "Fiscal Revenue and Inflationary Finance", **IMF Working Paper**, No: 48.

Çapraz, Neşe (2001), **Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansımaları**, Der Yayınları, İstanbul.

Çarıkçı, Emin (2001), "42 Soruda Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYS)", **Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara.

Çetintaş, Hakan ve Salih Barışık (2005), "Yapısal Kırılma, Birim Kök ve İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye'den Ampirik Bulgular", **Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1.

Çınar, Gökçe (2005), **Avrupa Birliği Ülkelerinde Bütçe Açıkları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Çıplak, Uğur (2005), "Ödemeler Dengesinde "Net Hata ve Noksan" Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme", **TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Yapısal Analiz Müdürlüğü**, Ağustos-2005.

Çil Yavuz, Nilgün (2001), "Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/2000-IV)", **Kamu-İş**, Cilt: 6, Sayı: 2/2001.

Çolak, Ertuğrul (2001), "Zaman Serilerinde Eşbütünleşim (Cointegration)", **Bilim Dergisi**, 2001-2.

Darrat, Ali F. (1988), "Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits?", **Southern Economic Journal**, Vol: 54, Issue: 4.

Dayı, Alper, "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosu, Para Politikalarının ve Kriz Göstergelerinin Merkez Bankası Bilançolarının İzlenmesi, 2000 Yılı Para Politikası", **http://www.geocities.com** (12/07/2006).

Demir, Osman (2001), "Türkiye'de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2.

Demir, Osman ve Adem Üzümcü (2001), "Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi", **http://www.iktisat.uludag.edu.tr/dergi/9/02/osman** (12/07/2006).

Demirbaş, Tolga (2003), "Küreselleşmenin Modern Devlet Maliyesine Etkileri", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 50-51.

Demircan, Hayrettin (2003), **Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri**, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara.

Dilek Yenigün, Pelin (2005), **Sivil Toplum Bütçeyi İzliyor**, TESEV Yayınları, İstanbul.

Dileyici, Dilek ve Özlem Özkıvrak (2001), "Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası", **Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Dergisi**, Sayı: 3, Yıl: 1.

Dileyici, Dilek ve Özlem Özkıvrak (2000), "Yeni Yüzyılda Mali ve Parasal Politikalarda Yeniden Yapılanma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2.

Dinler, Zeynel (2000), **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, 5. Basım, Bursa.

Direkçi, Tuba (2006), **Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.

DPT (2000a), **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2544 – ÖİK: 560, Ankara.

DPT (2000b), **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ÖİK Raporu**, DPT: 2514 – ÖİK: 532, Ankara.

DPT (2000c), **Uzun Vadeli Strateji ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005**, DPT, Ankara.

DPT (2002), Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980–2001) Tahminler (2002-2005), **DPT**, Ankara.

DPT (2004), "Çalışma Grubu Raporları – I", **2004 Türkiye İktisat Kongresi**, İzmir.

DPT (1996), **Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, DPT: 2454 – ÖİK: 510.

Duman, Koray (2007), "Türkiye'de Büyüme Dinamikleri ve Cari Açık", **http://www.sonbaski.com** (21/06/2007).

Durmuş, Mustafa (2007), "Vergileme ve Kalkınma", **Maliye Dergisi**, Sayı: 152.

Ebner, Walter (2003), "An Introductory Course in Macroeconomics: IS-LM Model", **http://wwwai.wu-wien.ac.at** (05/01/2006).

Ege, A. Yavuz, (1998), "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı.

Egeli, Haluk (1998), "Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Finansman Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi", **Maliye Yazıları**, Sayı: 58.

Egeli, Haluk, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları", **http://www.canaktan.org** (11/01/2006).

Egeli, Haluk (2002), "Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2.

Eğilmez, Mahfi (2004), Borçlanma Gereği, **http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=119598** (12/12/2007).

Eğilmez, Mahfi (2001), **Hazine**, Creative Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.

Eğilmez, Mahfi (1993), "Bütçe Gerçekçiliğinin Ölçülmesi ve Bütçe Sapmalarının Hazine'nin Borçlanma Faizleri Üzerindeki Etkisi", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Yıl:8, Sayı: 88.

Eğilmez, Mahfi, "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1", **http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm** (22/06/2006).

Ejder, Haydar Lütfü (2002), "Kamu Açıkları ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi ve Değerlendirilmesi", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cit: 4, Sayı: 3.

Eker, Aytaç, Asuman Altay, Mustafa Sakal (1997), **Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, 2. Baskı, İzmir.

Eker, Aytaç ve Kamil Tüğen (1995), **Kamu Maliyesine Giriş**, Takav Matbaası, 6. Baskı, İzmir.

Ekren, Nazım (2000), "Enflasyon Anatomisi", **http://www.makalem.com** (05/06/2006).

El-Mefleh, Muhannad A. (2005), "Economic Role of the State in the Era of Globalization", **http://www.aabss.org** (29/09/2007).

Emek, Uğur (2000), "Finansal Piyasalarda Serbestleşmenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri", **Rekabet Dergisi**, Sayı: 3.

Emil, M. Ferhat ve H. Hakan Yılmaz (2004), **Kamu Borcu Nasıl Oluştu? Bu Noktaya Nasıl Gelindi?**, TESEV Yayınları, İstanbul.

Emirhan, Pınar Narin, "1994 Finansal Krizi Değerlendirmesi", **http://www.deu.edu.tr** (12.08.2007).

Enders, Walter ve Bong-Soo Lee (1990), "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distinct Cousins?", **The Review of Economics and Statistics**, Vol: 72, Issue: 3.

Erçel, Gazi (1999), "2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması", **http://www.tcmb.gov.tr** (01/06/2005).

Erçel, Gazi (2006), "Cari Açık Neden Artıyor", **http://www.vatanim.com.tr** (07/03/2006).

Erdem, Metin (1996), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Erdem, Metin vd. (2003), **Kamu Maliyesi**, Ekin Kitabevi, 3. Basım, Bursa.

Erdoğan, Seyfettin (1999), **Türkiye'de Kamu Harcamalarında Gözlenen Savurganlık Sorununun İktisadi Analizi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eren, Aslan (1999), **Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar**, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla.

Erol, Ahmet (1992), **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'de Devlet Borçları (1981-1990)**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, No:1992/324, Ankara.

Ertek, Tümay (2006), **Makroekonomiye Giriş (Basından Örneklerle)**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Ertürk, Emin (2001), **Uluslararası İktisat**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Ertürk, Emin (2004), **Küresel Ekonomide Makroekonomik Analize Giriş**, Aktüel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Eşiyok, B. Ali (1999), **Bilgi Toplumuna Doğru Türkiye Bilgi Teknolojileri (Kavramsal ve Ampirik Bir Analiz Denemesi)**, Türkiye Kalkınma Bankası Genel Ekonomik Araştırmalar, GA/99-1-1, Ankara.

Feldstein, Martin (1986), "The Budget Deficit and The Dollar", **NBER Working Paper No: 1898**, National Bureau of Economic Research, Cambridge.

Friedman, Milton (1970), "The Counter – Revolution in Monetary Theory", **Institute of Economic Affairs Occasional Paper**, No: 33, London.

Gediz, Burcu ve M. Hakan Yalçınkaya (2004), "Türkiye'de İhracat Projeksiyonu", **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1.

Gediz, Burcu ve M. Hakan Yalçınkaya (2001), "Nasıl Bir Bütçe Politikası?", **Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1.

Giray, Filiz (2003), "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1.

Gottschalk, Silke ve Wolfgang Peters (2003), "Redistributive Taxation in the Era of Globalization", **http://www.zei.de/download/Foederalismus/Gottschalk-Peters2003.PDF** (20/08/2007).

Gök, Barış (2006), **İkili Açık Hipotezi ve Türkiye Uygulaması**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Gök, Barış ve N. Oğuzhan Altay (2007), "Türkiye'de İkiz Açıkları Hipotezi 1989–2005 ", **TİSK Akademi**, Cilt: 2, Sayı: 3.

Görgün, Tuğrul (2004), **Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kuramsal Yapılanmaları**, T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.

Grebreselassie, Y. T. ve P. Burger (2004), "Twin Deficit Problems in Developing Countries: The Case of Eritrea", **Economics Working Paper Series Departmant of Economics UFS**, Wp04/03.

Gujarati, Damodar N. (2001), **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen, Gülay G. Şenesen, Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul.

Gülcan, Yaprak ve Mustafa Erhan Bilmen (2005), "The Effecets of Budget Deficit Reduction on Exchange Rate: Evidence From Turkey", **First International Conference on Business, Managementand Economics, Yaşar University**, İzmir.

Güloğlu, Bülent (2001), "İstikrar Programından İstikrarsızlığa (Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri)", **Yeni Türkiye Dergisi**, Kriz Özel Sayısı, Eylül-Ekim.

Günal, Mehmet (2005), "İstatistiklerin Ağzı Var Dili Yok!", **2023**, Sayı:49.

Günaydın, İhsan (2004), "Bütçe Açıkları Enflasyonist midir? Türkiye Üzerine Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1.

Güneş, İsmail (2002), "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Yöntemleri",**http://www.idari.cu.edu.tr/igunes/butce/yontem.pdf** (12/12/2005).

Gürak, Hasan (2004), "Büyüme İle İlgili Temel Kavramlar", **http://ideas.repec.org/p/wpa/wuwpgt/0404003.html** (12/12/2007).

Gürak, Hasan (2004), "Teknolojik Verimlilik Artışı", **http://www.inomics.com** (12/07/2006).

Güran, Nevzat (1996), **Makro Ekonomik Analiz**, Karınca Matbaacılık, İzmir.

Gürbüzer, Selma (1997), "Enflasyonun Vergi Gelirlerinin Reel Değeri Üzerindeki Etkisi (Tanzi Etkisi)", **Hazine Dergisi**, Sayı: 7.

Gürdal, Temel ve Fatih Yardımcıoğlu (2005), "Türkiye'de Faiz Dışı Fazlanın Gelişimi ve Ekonomik Etkileri Açısından Değerlendirilmesi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 58.

Jacobs, Davina vd. (2006), "Alternative Definitions of the Budget Deficit and its Impact on the Sustainability of Fiscal Policy in South Africa", **http://www.oma.uino.gov.ba** (04/04/2006).

İçöz, Coşkun (1995), **Küresel Makro İktisat Teori ve Politika**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 204, Ankara.

İçöz, Yıldırım (2004), "Verimlilik", **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü – Bakış**, Sayı: 5, Nüsha: 5.

İlkin, Akın (1979), **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2691, İstanbul.

İnandım, Şeyda (2005), **Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği**, TCMB, Ankara.

İnce, Macit (2001), **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, Ankara.

İnsel, Aysu ve Nesrin Sungur (2003), Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989:III – 1999:IV", **http://www.tek.org.tr** (13/06/2006).

İSO (2005), **Türkiye Ekonomisi 2005**, İstanbul Sanayi Odası Yayın No: 2005/4, İstanbul.

İşeri, Müge ve Zeynep Aktaş (2005), "İMKB'de Yabancı Portföy Yatırımlarındaki Hareketler", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı:151.

İTO (1995), **Ekonomik Rapor**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 1995-4, İstanbul.

İyibozkurt, Erol (2001), **Uluslararası İktisat**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Bursa.

İzmirlioğlu, Akın (2000), "Makroekonomik Program (2000 – 2002) ve Beş Yıllık Uygulama Sonuçları", **http://www.dpt.gov.tr/esk/2000/sunus1.doc** (03/01/2008).

International Monetary Found (1996), **Balance of Payments Textbook**, IMF, Washington.

International Monetary Found (1998), **World Economic Outlook**, October, Chapter III, Washington D. C.: IMF.

Islam, Mazhar M. ve Eric Rahimian (2005), "An Empirical Analysis of the Relationship Between the Budget Deficit and the Trade Deficit", **Journal of the Academy of Business and Economics**, Feb-2005.

Işık, A. Kadir, vd., (2005), **Devlet Borçları**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Işık, A. Kadir (2005), "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kayıpları", **http://www.denizlismmmo.org.tr** (07/07/2005).

Işık, Nihat ve Mustafa Acar, "Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yararları ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21.

Kadıoğlu, Ferya vd. (2001), "Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması ve Ödemeler Dengesi Gelişmeleri: Türkiye 2000", **The Central Bank of Republic of Turkey Research Department Discussion Paper**.

Kaplan, Cafer (2002), "Bankacılık Sektörünün Yabancı Para Pozisyon Açığı: Türkiye Örneği", **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Tebliğ No: 1**, Ankara.

Kar, Muhsin ve M. Akif Kar (2003), "Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 29.

Karaca, Orhan (2003), "Türkiye'de Enflasyon – Büyüme İlişkisi: Zaman Serileri Analizi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (2).

Karaçor, Zeynep (2003), "Küreselleşme Süreci ve İstikrar Arayışındaki Türkiye Ekonomisi", **Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi**, Ed: M. Akif Çukurçayır, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.

Karakayalı, Hüseyin (2005), **Makro Ekonomi**, Emek Matbaası, Beşinci Baskı, Manisa.

Karakayalı, Hüseyin (2003), **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi**, Güleç Matbaacılık, 2. Baskı, İzmir.

Kargı, Veli ve H. Yasemin Özuğurlu (2007), "Türkiye'de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980 – 2005 Dönemi", **Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1.

Karluk, Rıdvan (2001), "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı", **Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye**, TCMB Yayınları, Ankara.

Karluk, Rıdvan (2002a), **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika Temel Bilgiler**, Turhan Kitabevi, Ankara.

Karluk, Rıdvan (2002b), **Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika**, Beta Basım Yayım Dağıtım, 6. Baskı, İstanbul.

Karluk, Rıdvan (2002c), **Türkiye Ekonomisi**, Beta Yayınları, İstanbul.

Kazgan, Gülten (2000), **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi**, 9. Basım, İstanbul.

Kepenek, Yakup (2005), "Büyüme-2004", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Nisan 2005.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk (2000), **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kesbiç, Yenal vd. (2004), "Bütçe Açıkları ile Parasal Büyüme ve Enflasyon Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Model İncelemesi", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt: 11, Sayı: 2.

Kesik, Ahmet (2003), "Bütçe Yönetimi ile Borç Yönetiminin Ayrılmasının Konsolide Bütçeye Yansımaları", **XVIII. Türkiye Maliye Sempozyumu**, Girne – KKTC.

Khalid, Ahmed M. Ve Teo Wee Guan (1999), "Causality Test of Budget and Current Account Deficits: Cross-Country Comparisons", **Empirical Economics 24**.

Kıldiş, Yusuf (2000), "Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal – Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri", **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2.

Kılıçbay, Ahmet (1999), **Türk Ekonomisi**, Bilim Teknik Yayınevi, 5. Basım, İstanbul.

Kıvanç, H. Hakan (2007), "Vergi Reformunun Çerçevesi ve Türkiye'deki Gelişimi", **http://www.alomaliye.com** (26/08/2007).

Kibritçioğlu, Aykut ve Bengi Kibritçioğlu (1999), Ham Petrol ve Akaryakıt Ürünü Fiyat Artışlarının Türkiye'deki Enflasyonist Etkileri", **T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü**, Ankara.

Kibritçioğlu, Aykut (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, No: 1 – 4.

King, Robert G. ve Sergio T. Rebelo (1993), "Transitional Dynamics and Economic Growth in the Neoclassical Model", **The American Economic Review**, Vol: 83, No: 4.

Kolesnichenko, Anna (2001), "Measurement of the Fiscal Imbalance in a Transition Economy: The Case of Ukraine", **http://www.eerc.kiev.ua** (23/02/2006).

Köse, Salih (2002), "24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programlarının Karşılaştırılması", **Planlama Dergisi**, DPT'nin Kuruluşunun 42. Özel Sayısı.

Kökocak, A. Kadir ve Seyfettin Erdoğan (2005), "Kamu Harcamalarında Savurganlık Sorunu", **Ekonomik Yorumlar**, Yıl:42, Sayı: 496.

Kula, Ferit (2003), "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2.

Kuştepeli, Yeşim Rabia (2001), "An Empirical Investigation of the Feldstein Chain for Turkey", **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, 2 (1).

Kuştepeli, Yeşim Rabia (1999), "The Effect of Nominal Government Deficits on Economic Growth", **Ege Academic Review Journal of Economic Administrative and Political Studies**, 3 (1-2).

Kutlar, Aziz (2002), **Eş-Bütünleme (Cointegration)**, Yargı Yayınevi, Ankara.

Kutlar, Aziz ve Fatih Doğanoğlu (2001), "Türkiye'de 1980 Sonrası Yolsuzluklar, Kamu Yatırımları ve Büyüme Üzerine Bir Ekonometrik Çalışma", **http://www.idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil5.htm** (05/07/2005).

Kutlar, Aziz ve Muammer Şimşek (2001), "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri, Ekonometrik Bir Yaklaşım: 1984 (4) – 2000 (2)", **Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1.

Latif-Zaman, Nazma ve Maria N. DaCosta (1990), "The Budget Deficit and the Trade Deficit: Insights Into This Relationship", **Eastern Economic Journal**, Vol: 16, Issue: 4.

Marinheiro, Carlos Fonseca (2006), "Ricardian Equivalence, Twin Deficits, and the Feldstein – Horioka Puzzle in Egypt", **Publicaçao Co-Financiada Pela Fundaçao Para A Ciencia E Tecnologia**, Coimbra.

Mintz, Alex ve Alexander Hicks (1984), "Military Keynesianism in The United States: 1949 – 1976: Disaggregating Military Expenditures and Their Determination", **The American Journal Of Sociology**, Vol: 90, No: 2.

Mutlu (Can), Esin (1999), **Uluslararası İşletmecilik**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Niskanen, William A. (1988), "The Uneasy Relation Between The Budget and Trade Deficits", **Cato Journal**, Cilt: 8, No: 2.

Ocakverdi, Eren (2004), "Türkiye'de Özelleştirme Süreci, **http://www.tusiad.org/yayin/gorus/60/11.pdf** (12/12/2007).

Oğuz, Fırat ve Fırat Bayar (2003), "1923 – 2003 Türkiye Ekonomisi", **Hazine Dergisi**, Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı.

Oksay, Suna (1998), "Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde, Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek, Değerlendirilmesi", **Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi**, Sayı: 8.

Oksay, Suna (2000), "Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregulation) İhtiyacı ve Türk Finans Sistemi", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi**.

Ongun, M. Tuba (2002), "Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler", **Kriz ve IMF Politikaları**, Editör: Ömer Faruk Çolak, Alkım Yayınları, İstanbul.

Opuş, Sevda (2002), "Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye", **Erciyes Üniveristesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 19.

Oyan, Oğuz (2001), "2002 Bütçe Programı ve Niyet Mektupları: Ortada Bir İstikrar Programı Var Mı?", **İktisat Dergisi**, Sayı: 420.

Ögeç, Melek, Buket Köşkeroğlu ve Nariman Shahsuvarov (2006), "24 Ocak 1980 Kararları", **http://mimoza.marmara.edu.tr** (15/08/2007).

Ölmezoğulları, Nalan (1998), **Değişim, Dönüşüm ve Sorunlarıyla İktisadi Sistemler**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Önder, İzzetin, Hülya Kirmanoğlu ve Yeşim Kartallı (1995), **Kamu Açıkları ve Kamu Borçları Teori ve Türkiye Üzerine Gözlemler**, Türk Harb-İş Sendikası, Ankara.

Önen, Z. Sacit (1989), **Uluslararası Mali Kuruluşlar**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 136, Ankara.

Öner, Sera (2005), "Yolsuzluk Olgusuna Siyaset Bilimi Çerçevesinden Bir Bakış", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 57.

Özbey, Funda Rana (2000), "Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 1.

Özdil, Tuncer vd. (2003), "Orta Asya ve Türkiye'de Yabancı Sermaye", **http://www.tdcif.org** (06/01/2005).

Özen, Ahmet (2002), "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açığının Gelişimi", **Maliye Dergisi**, Sayı:141.

Özgüven, Ali (1991), **İktisat Bilimine Giriş**, Filiz Kitabevi, 6. Baskı, İstanbul.

Özsemerci, Kemal (2003), **Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri**, Sayıştay Yayınları, Ankara.

Özsoylu, Ahmet Fazıl (1996), **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Parasız, İlker (2006), **Kriz Ekonomisi Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Parasız, İlker (2003), **Ekonomik Büyüme Teorileri (Dinamik Makro Ekonomiye Giriş)**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Parasız, İlker (1998), **Para Politikası Türkiye Uygulaması**, 5. Baskı, Ezgi Yayınları, Bursa.

Paya, M. Merih (2001), **Makro İktisat**, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.

Pattichis, Charalambos (2004), "Budget and Trade Deficits in Lebanon", **Applied Economics Letters 11**.

Peker, Ayşe (1997), "Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Tartışmaları ve Çözüm Önerileri", **http://www.tcmb.gov.tr** (15/12/2005)

Pettersson Libdom, Per (2003), "A Test of the Rational Electoral Cycle Hypothesis", **Research Papers in Economics 2003: 16**, Stockholm University, Department of Economics.

Pınar, Abuzer (2006), **Maliye Politikaları Teori ve Uygulama**, Naturel Yayıncılık, Ankara.

Pieoroni, Luca (2008), "Can We Declare Military Keynesianism Dead?", **Journal of Policy Modelling.**

Plihon, Dominique (1995), **Döviz Kurları**, Çev: Bolak, Mehmet vd., İletişim Yayınları, İstanbul.

Rajan, Ramkishen S. ve Mukul G. Asher (1997), **The Macroeconomics of Financing Government Expenditure**, Singapore University Press.

Redzepagic, Srdjan ve Matthiew Llorca (2007), "Does Politics Matter in the Conduct of Fiscal Policy? Political Determinants of the Fiscal Sustainability:

Evidence from Seven Individual Central and Eastern Europan Countries (CEEC)", **Panaeconomicus**, 4.

Rhaman, Matıur, Muhammed Mustafa, Eldan R. Bailey (1996), "US Budget Deficits, Inflation and Exchange Rate: A Cointegration Approach, **Applied Economics Letters**, 3.

Saatçioğlu, Cem (2001), "Ödemeler Dengesi ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı: 55.

Sakal, Mustafa (1996), "Kamu Ekonomisi Teorisinin Gelişmesinde Kamu Tercihi Teorisinin Etkisi", **http://www.canaktan.org** (01/02/2008).

Saleh, Ali Salman (2003), "The Budget Deficit and Economic Performance: A Survey", **The University of Wollongong, Economics Working Paper Series**, WP 03-12.

Saleh, Ali Salman vd. (2005), "The Twin Deficits Problem in Sri Lanka: An Econometric Analysis", **South Asia Economic Journal**, 6:2.

Saracoğlu, Rüşdü (1990), "1990 Yılına Girerken Türk Ekonomisi", **http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/paraprog/turkekonomisi.html,** (03/08/2005).

Sarılı, Mustafa Ali (2002), "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler", **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 41.

Savaş, Vural (1974), **Kalkınma Ekonomisi**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Schmitt-Grohe, S. ve M. Uribe (2001), **International Macroeconomics**, http://www.econ.upenn.edu (12/05/2005).

Schneider, Friedrich (2007), "Shadow Economies and Corruption All Over The World: New Estimates for 145 Countries", **Open Assesment E-Journal**, No: 2007 – 9.

Serdengeçti, Süreyya (2001), **2001 Yılı Para Politikası Raporu**, TCMB, Ankara.

Seyidoğlu, Halil (2003a), **Uluslararası Finans**, Güzem Can Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Seyidoğlu, Halil (2003b), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.

Seyidoğlu, Halil (2003c), "Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Azgelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4 (2).

Shi, Min ve Jakop Svensson (2002), "Political Budget Cycles in Developed and Developing Countries", **IIES Working Paper**, Stockholm University.

SIPRI (2005), **SIPRI Yearbook 2005**, http://www.sipri.org (10.02.2006)

Somçağ, Selim (2003), "Ekonomi Düze Çıktı mı?", **Ekonomik Denge**, Sayı: 67.

Somçağ, Selim (2006), **Türkiye'nin Ekonomik Krizi Oluşumu ve Çıkış Yolları**, 2006 Yayınevi, İstanbul.

Soydan, Aylin (2001), "Do Budget Deficits Cause Inflation A Cointegrating VAR Analysis", **Middlesex University Business School**, London.

Soylu, Hakkı (1999), "Türkiye'de Devalüasyonların Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri", **http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/1999-2/bilder.doc** (10/08/2005).

Sönmezler, Gökhan (2006), "Küreselleşme ve Kriz: Gelişmekte Olan Ülkelerde Kamu Finansmanının Dönüşümü", **Kamu Maliyesine Yeni Bakış (Teori ve Uygulama)**, Ed: Nihat Falay, Mehmet Şahin, Ahmet Kesik, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Söyler, Halil (2004), "Döviz Kurları Üzerine İşlemler", **http://www.alomaliye.com** (03/08/2006).

Şahin, Hüseyin (2002), **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Şen, Hüseyin (1999), "Mali Açık Nasıl Ölçülür", **Maliye Dergisi**, Sayı 131, 141-147.

Şen, Hüseyin (2003), "Olivera-Tanzi Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma", **Maliye Dergisi**, Sayı: 143.

Şen, Hüseyin ve İsa Sağbaş (2004), **Bütçe Açıkları Teori ve Türkiye Uygulaması**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Şener, Nedim (2001), **Tepeden Tırnağa Yolsuzluk**, Metis Yayınları, İstanbul.

Şener, Orhan (1996), **Kamu Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Şimşek, Muammer (2004), "Türkiye'de Reel Döviz Kurunu Belirleyen Uzun Dönemli Etkenler", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2.

Şimşek, Salih vd. (2004), **Makroekonomik Analizin Temelleri**, Değişim Yayınları, İstanbul.

Şiriner, İsmail ve Yılmaz Doğru (2006), **Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politiği 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Dipnot Yayınları, Ankara.

Taban, Sami ve Akif Kara (2006), "Türkiye'de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ekim 2006, 1 (2).

Taban, Sami ve Akif Kara (2006), "Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969 – 2001", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2006/I.

Tanzi, V., Blejer, M.I. ve Teijeiro, M.O. (1987), "Inflation and the Measurement of Fiscal Deficits", **IMF Staff Papers**, 34, 711-738.

Tanzi, Vito (1977), "Inflation, Lags in Collection, and the Real Value of Tax Revenue", **International Monetary Found Staff Papers**, 24 (1).

Tarı, Recep ve Hilal Y. Bozkurt, (2005), "Türkiye'de İstikrarsız Büyümenin VAR Analizi", **VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, İstanbul.

Tarı, Recep (2005), **Ekonometri**, Kocaeli Üniversitesi Yayınları No: 172, 3. Baskı, Kocaeli.

Tarlan, Selim (1979), **Uluslararası Mali Kuruluşlar**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No:196-1979, Ankara.

Taşkın, M. Murat, "1923 – 2003 Döneminde Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Politikaları", **http://www.dtm.gov.tr** (10/04/2007)

TCMB (2002), **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Merkez Bankası Yayınları, Ankara.

TCMB (2006), **Ödemeler Dengesi Metodolojisi ve Türkiye Uygulaması**, http://www.tcmb.gov.tr (17/06/2006).

Tecer, Meral (2003), **Türkiye Ekonomisi**, TODAİE Yayın No: 317, Ankara.

Tekelioğlu, Muammer (1993), **İktisadi Düşünce Tarihi**, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana.

TEPAV (2006), **Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri**, TEPAV Yolsuzlukla Mücadele Kitapları -1, Ankara.

Terzi, Harun ve Sabiha Oltulular (2004), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme-Enflasyon Süreci: Sektörler İtibariyle Ekonometrik Bir Analiz", **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 50.

Timur, Yasemin (2005), **Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Tiryaki, Tolga (2002), "Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği", **http://www.tcmb.gov.tr** (13/06/2006).

TİSK (1999), **Özelleştirmenin Neresindeyiz?**, TİSK İnceleme Yayınları No: 24, Ankara.

TOBB (1992), **1991 Yılı Ekonomik Raporu**, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayınları No: 236, Ankara.

Tokgöz, Erdinç (1999), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)**, İmaj Yayıncılık, Ankara.

TSPAKB (2003), Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2002 Türkiye Ekonomisi, **http://www.tspakb.org.tr** (06/09/2007).

TSPAKB (2004), Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2003 Türkiye Ekonomisi, **http://www.tspakb.org.tr** (06/09/2007).

TSPAKB (2005), Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2004 Türkiye Ekonomisi, **http://www.tspakb.org.tr** (06/09/2007).

Turanlı, Rona (1994), **İktisadi Düşünce Tarihi**, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

Tutar, Eser (2005), **Enflasyon Hedeflemesinin Önkoşulları: Türkiye'de Para Politikası Araçları İle Enflasyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

TÜİK (2007), **İstatistik Göstergeler 1923 – 2006**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayın No: 3114, Ankara.

Türk, İsmail (1999), **Kamu Maliyesi**, Turhan Kitabevi, 3. Bası, Ankara.

Türkan, Ercan (1997), "Alternatif Kamu Açığı Tanımları: İşlevsel Kamu Açığı", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 24 (4), 549-573.

Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği (2003), **Türkiye Ekonomisi Raporu 2002**, İstanbul.

TÜSİAD (1995), **1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, Yayın No: T/95; 1-169, İstanbul.

TÜSİAD (1997), **Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılanma**, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayın No: TÜSİAD-T/97-10/217, İstanbul.

TÜSİAD (2002), **Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi**, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği Yayın No: TÜSİAD-T/2002-12/341, İstanbul.

TÜSİAD (2002b), **Türkiye Ekonomisi 2002**, TÜSİAD, Yayın No: TÜSİAD-T/2002-12-343, İstanbul.

Tüylüoğlu, Şevket (2004), "Türkiye'de Finansal Liberalizasyon ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği", **Piyasa**, Cilt:3, Sayı:11.

Uluatam, Özhan (1987), **Makro İktisat**, Savaş Yayınları, Ankara.

Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan (2003), **Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)**, Der Yayınları, No: 354, İstanbul.

Ulusoy, Ahmet (2004), **Maliye Politikası**, Üçyol Kültür Merkezi, Trabzon.

Ulusoy, Ahmet (2001), **Devlet Borçlanması**, Derya Kitabevi, Trabzon.

Ulutürk, Süleyman (2001), "Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (1)**.

United Nations (2001), **World Public Sector Report Globalization and The State**, A United Nations Publication No: ST/ESA/PAD/SER.26, New York.

Ural, Mert (2003), "Finansal Krizler ve Türkiye", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1.

Utkulu, Utku (2003), "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1.

Uysal, Doğan vd. (2004), "Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8.

Uzay, Nısfet (2002), "Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999)", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 19.

Uzgören, Nevin ve Ergin Uzgören (2005), "Zaman Serilerinde Sahte Regresyon Sorunu ve Reel Harcamalarına Yönelik Bir Ekonometrik Model Uygulaması", **Türk Dünyası Celalabad İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5

Uzunoğlu, Sadi (2004), **IMF ile Nereye Kadar?**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2004-43, İstanbul.

Uzunoğlu, Sadi (2003), **Para ve Döviz Piyasaları**, Literatür Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

Ülgener, Sabri F. (1991), **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınları, Yedinci Baskı, İstanbul.

Ünsal, Erdal M. (2001), **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Walther, Ted (2002), **Dünya Ekonomisi**, Çev: Ünal Çağlar, Alfa Yayınları, İstanbul.

Vamvoukas, George A. (1999), "The Twin Deficits Phenomenon: Evidence From Greece", **Applied Economics 31**.

Vamvoukas, George A. (1999), "Budget Deficits and Economic Activity", **International Advances in Economic Research**, Vol: 5, No: 1.

Vyshnyak, Olga (2000), "Twin Deficit Hypothesis: The Case Of Ukraine", **http://www.eerc.org,** Kyiv.

Yaldız, Esra (2006), "İkiz Açık Hipotezi ve Türkiye", **İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışma Raporları Serisi BÇR No. 2006/01**, İzmir.

Yaşa, Memduh (1971), **Devlet Borçları**, Sermet Matbaası, 2. Baskı, İstanbul.

Yeldan, Erinç (2001), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yeldan, Erinç (2005), "Ulusal Tasarruf Kavramına Ne Oldu?", **http://www.bilkent.edu.tr** (26/10/2005).

Yıldırım, Kemal (2005), **İktisat Teorisi**, Editör: Mustafa Özer, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Yıldırım, Oğuz (2003), **Kura Dayalı İstikrar Politikası (Teori ve Ülke Uygulamaları)**, TC Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Yıldırım Erhan ve Refia Yıldırım (2002), "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **16. Maliye Sempozyumu**, Antalya.

Yıldız, Habib (2005), **Küreselleşmenin Vergileme Üzerine Etkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme**, Seçkin Yayınları, Ankara.

Yumuşak, İbrahim Güran ve Cemil Erarslan (2005), "Yeni Ekonominin Maliye Politikaları Üzerindeki Etkileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği", **4. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Yüce, Mehmet (1999), "Enflasyon Muhasebesi ve Bu Bağlamda Türk Vergi Sisteminde Yer Alan Düzenlemeler", **http://www.basarm.com.tr** (01/01/2004).

Yücel, Fatih ve Ahmet Yılmaz Ata (2003), "Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 12.

Yücel, Fatih ve Rüstem Yanar (2005), "Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2.

Zengin, Ahmet (2000), "The Twin Deficits Hypothesis (The Turkish Case)", **First International Joint Symposium on Business Administration**, Gökçeada-Çanakkale.

Zıllıoğlu, Osman Nedim (1984), **Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Borç Sorunu**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 60, Eskişehir.

Zietz, Joachim ve Donald K. Pemberton (1990), "The U.S. Budget and Trade Deficits: A Simultaneous Equation Model", **Southern Economic Journal**, Vol: 57, Issue: 1.

DİĞER KAYNAKLAR

http://akat.bilgi.edu.tr

http://archieve.gao.gov

http://en.wikipedia.org/wiki/Reaganomics

http://www.bilgiteknoloji.net

http://www.byegm.gov.tr

http://www.census.gov

http://www.dtm.gov.tr

http://www.ihracatdunyasi.com

http://www.imf.org

http://www.dpt.gov.tr

http://www.dtm.gov.tr

http://www.e-aso.org.tr

http://www.ecomod.org

http://www.hazine.gov.tr

http://www.johnwiley.com.au

http://www.mahfiegilmez.nom.tr

http://www.tcmb.gov.tr

http://www.ttgv.org.tr

http://www.tusiad.org.tr

http://www.ydk.gov.tr